

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tom Nairn

Milliyetçiliğin Yüzleri

Janus'a
Yeni Bir Bakış

TOM NAIRN • Milliyetçiliğin Yüzleri

TOM NAIRN 1932'de İskoçya'da doğdu. Edinburgh Üniversitesi'ni bitirdi. Doktora öğrenciliği sırasında bir işgal hareketine katıldığı için uzalaştırıldı. 1972-1976 arasında Amsterdam'da politik aktivistlere dönük alternatif bir akademi niteliğindeki Ulusların Enstitüsü'nde çalıştı, ardından gazetecilik yaptı. 1994-95'te Orta Avrupa Üniversitesi'nde Ernest Gellner'la çalıştı. 1995-1999 arasında Edinburgh Üniversitesi'nde milliyetçilik üzerine bir yüksek lisans programını yürüttü. Kısa bir süre Avustralya'da misafir öğretim üyeliğinin ardından 2009'dan beri çalışmalarını Durham Üniversitesi'nde sürdürüyor.

Faces of Nationalism. Janus Revisited

© 1997 Tom Nairn

Verso Edition and NLB'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2184 • Araştırma-İnceleme Dizisi 362

ISBN-13: 978-975-05-1796-9

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Aybars Yanık

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TOM NAIRN

Milliyetçiliğin Yüzleri

Janus'a Yeni Bir Bakış

Faces of Nationalism
Janus Revisited

ÇEVİREN

Seda Kırdar - Mehmet Ratip

ÇEVİRENLERİN NOTU

**Çevirenlerin açıklayıcı notları, yazara ait özgün dipnot akışına
“ç.n.” (çevirenlerin notu) ifadesiyle birlikte eklenmiştir.**

Millicent:

*“Aşk, dokun kalbime kendinle
Ve uyu, tarih, uyu.”¹*

1 “Love, touch my heart with who you are / And sleep, history, sleep.”

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Giriş: Milliyetçilik Çalışmak	13

BİRİNCİ KISIM

Enternasyonal

Köklülüğe Dair Sorular	45
1 Enternasyonalizme Bir Eleştiri	49
2 Minerva'nın Baykuşu	85
3 Milliyetin Şeytanlaştırılması	101

İKİNCİ KISIM

Milliyetçiliğin Yüzleri

Modern Janus	121
4 Sivil Toplumdan Sivil Milliyetçiliğe: Bir Mitin Geçirdiği Evrimler	125
5 Kırksallığın Laneti: Modernleşme Teorisinin Sınırları	155

6	İrk ve Milliyetçilik	195
7	Şehirler ve Milliyetçilik	211

ÜÇÜNCÜ KISIM

Küçük Müfrezeler

	Ölçek Meselesi	227
8	Andorra	231
9	Mikro-devletler	245
10	Sivil-Milliyetçi Bir Boşanma: Çekler ve Slovaklar	257
11	Ulster	269
12	Filistin	285

DÖRDÜNCÜ KISIM

İskoçya

	İskoçya Meselesi	303
13	İskoçya'da Kimlikler	307
14	İmparatorluk ve Birlik	327
15	Seçim Sonrası Egemenlik	355
	<i>Dizîn</i>	383

Elinizdeki kitapta yer alan denemeler neredeyse on sekiz yılı aşan bir zaman dilimi içerisinde yazıldı. Bu, içten teşekkürlerimi bütünüyle ifade edebilmeme imkân tanımayacak derecede uzun ve değişikliklerle dolu bir zaman dilimi. Dolayısıyla, daha yakın zamanın olayları ve kişilerine teşekkürle yetinmek zorundayım. En başta, 1993-1994'te akademik hayata geç de olsa dönmemi teşvik eden ve Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde milliyetçilik çalışmaları konulu bir ders açmama yardımcı olan Edinburgh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nden David McCrone'a teşekkür etmeliyim. Girişimime yardımı dokunan diğer kişiler arasında aynı üniversitenin Hukuk ve Sosyal Bilimler Fakültesi eski dekanı Neil McCormick; görevi ondan devralan Profesör Anthony Cohen ve Uluslararası Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Profesör Malcolm Anderson var. Bu dörtlü, 1970'lerden bu yana sözkonusu çalışma alanındaki hâkim yaklaşımı baştan aşağıya değiştiren bir Edinburghlu kafa dengi öğretmenler grubunu temsil ediyor. Grubun diğer üyeleri arasında Lindsay Paterson ve Alice Brown'ın yanı sıra, onlar etrafında toplanmış, sayıları her geçen gün artan genç bilim insanları ve araştırmacılar var. Bu grubun oluşumuna, bir bakıma, 1970'lerde ve 1980'lerin başında, (son zamanlarda bana daha kişisel yardımlarda da

bulunan) İskoçya'daki Siyaset Bilimi Birimi'nin kurucularından Henry Drucker öncülük etti. Bu geniş düşünce topluluğu sayesinde, İskoç Aydınlanması'nın eski ruhu Edinburgh Parlamantosundan önce canlandı. Bu canlanmanın etkisinden yararlanabildiğim için kendimi şanslı hissediyorum.

Bu kitabın ortaya çıkışında rol oynayan daha kısa ömürlü bir diğer topluluk ise, Prag şehrinde, Ernest Gellner'in etrafında oluşmuştu. Ernest, oraya, Orta Avrupa Üniversitesi'nin¹ eski Prag Koleji'nde kendi Milliyetçilik Çalışmaları Merkezi'ni kurmak amacıyla dönmüştü. Fakat bu proje çok kısa bir süreliğine hayatta kalabildi. Bahsi geçen merkez bu alandaki başlıca araştırma ve yayın merkezi olabilecekken, Koleji sarsan çeşitli siyasi ve mali sorunlara ilaveten, Ernest'in Kasım 1995'teki ani ölümü projenin sonu oldu. Onu kaybetmenin geride bıraktığı kalıcı hüznü, 1993-1994 akademik yılında orada bulunmuş ve ondan çok şey öğrenmiş olmanın talihi (yeterince olmasa da) telafi ediyor. İsimlerini anmaktan büyük memnuniyet duyduğum Prag'daki diğer dostlarım arasında, Ernest'in asistanları Robin Cassells ve Gaye Woolven ile Sukumar Periwal, Peter Pithart ve John A. Hall gibi bilim insanları var.

Bu kitaptaki birçok denemeden de görüleceği üzere, *New Left Review* dergisi ve onun yayınevi Verso ile ilişkili çok daha kalıcı bir düşünce topluluğuna da teşekkürlerimi sunmam gerekiyor. Bu topluluk, tarihin şimdiye kadar ona doğru fırlattığı her şeyle (1960'lardaki umutların sönmesi, hem imparatorluğun hem de Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve hem komünizmin hem de Batı sosyal demokrasisinin çökmesi – ya da kimlik değiştirmesi) baş edebilmiş gözüküyor. Gerek Robin Blackburn'un kişisel yardımları, gerekse Benedict ve Perry Anderson gibi diğer Verso yazarlarının öneri ve destekleri kitabın mevcut halini almasını sağladı. 1995'ten beri Demos'tan Geoff Mulgan ve onun meslektaşlarından büyük destek gördüm. Anthony Barnett, eşsiz tarzıyla, Atlantik'in her iki yakasından eseri destekledi ve gözetti. Benzer bir şekilde, Jean-François Revel'in, 1960'lardan bu yana yazdıklarımın neredeyse tamamı-

1 Central European University – ç.n.

nı daha iyi ifade eden ve işleyen bir üstat (*miglior fabbro*)² olarak bana ciddi katkısı oldu. Ve daha önce de belirttiğim gibi, bu tür bir eser sözkonusu olduğunda doğru dürüst anmamı ya da teşekkür etmemi imkânsız kılacak derecede katkı verenler oldu; örneğin, Neal Ascherson, Willie Storrar, John Osmond, Willie Thompson ve *London Review of Books*'tan Jean McNicol gibi. Buradaki denemelerden bazıları ilk kez *London Review*'de yayımlanmıştı; dolayısıyla, *London Review*'in gösterdiği aralıksız destek ve ilgi için müteşekkirim: burası, Mark-Kay Wilmers'in editörlüğünde, 1994'ten bu yana ait olduğum bir diğer vazgeçilmez düşünce topluluğu. Jim Singh-Sandhu sayesinde 1997'de Northumbria Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi oldum. Cumhuriyet olma yolunda ilerleyen kuzeydoğu İngiltere'ye dair bir şeyler öğrenmemi sağladıkları için Jim'e, Monica Shaw'a, Bill Lancaster'e ve David Welsh'e de müteşekkirim. Kitabı ilişkin son çalışmalarımı ise, daha eski bir Cumhuriyet'te, Henk Van Kerkwijk'in Roscommon'daki evinin misafirperver saçaklarının altında tamamladım.

Kilmore, İrlanda, 1997

2 *Miglior fabbro*, İtalyan şair Dante Alighieri'nin, Oksitanyalı şair Arnaut Daniel'i överken kullandığı İtalyanca ifadedir. Türkçede "usta çilingir" olarak ifade edilebilir – ç.n.

Giriş: Milliyetçilik Çalışmak¹

Ernest Gellner, birçok defa, modern felsefenin esas konusunun sanayileşme olduğunun altını çizmişti.² Bu tespit şaşırtma, kö-tüleme ve mizahın keskin bir bileşimini içeren, onun en sevdiği türdendi. Modern (yani, David Hume sonrası) felsefeciler Ruh, Tanrı, Sonsuzluk ve diğer büyük harfli tasarımlar üzerine ka-fa yorduklarına inanabilirler. Gerçekte, yapmaya çalıştıkları tek şey, buhar makinesinin artçı etkileriyle baş etmektir.

Gellner'in bütün şakalarında olduğu gibi, burada da, üze-rinde daha çok düşünüldükçe daha anlaşılır olan bir vurgu var. Evet, sanayileşme ve onun uzun artçı sarsıntısı “moder-nite” gerçekten de metafizikçilerin üzerine düşünebilecekleri her meseleyi dönüştürdü, bu meseleler bakımından kaçınıl-maz sonuçlar doğurdu. Evet, bilim ve teknolojinin yanı sıra in-

1 1997 başlarında Edinburgh'da öğrencilere yapılan bir konuşma.

2 Bunu, en son, 1993 yılında, Prag varoşlarına yaptığımız bir araba yolculuğu esna-sında söylediğini duymuştum. İlgili temaya, ölümünden sonra yayımlanan *Nati-onalism* adlı eserde (Londra, 1997) kuvvetli, neredeyse veciz bir biçimde değinil-mektedir. Ayrıca *Nations and Nationalism* (Londra, 1983) adlı eserin [Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksoy Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, Hil Ya-yınları, Adıyaman, 2008] 'Industrial Society' bölümüne (s. 19-38) bakabilirsiniz. Konuya ilişkin en eğlenceli düşüncelerinin *Spectacles and Predicaments: Essays in Social Theory* adlı derlemede (Cambridge, 1979) yer alan Hegel üzerine yazdığı 'The Absolute in Braces' başlıklı makalede bulunduğunu söyleyebiliriz.

sana ilişkin değerler –etik, estetik, bilim, doğa, ruhlar ve tanrılar– dönüşüme uğrayan bu meseleler arasında yer alıyor. Buhar makinesi insan türünü değiştirdi ve kişisel bilgisayar ile World Wide Web'e giden yola sevk etti. Böylece her şey –“kâinatın tamamı” ya da en azından (Immanuel Kant'ın ileri sürdüğü üzere) tartışabileceğimiz yegâne konu olan insanın kâinata dair fikirleri– değişti.

Gellner'in keskin kavrayışının kabul edilebilir bir tarafı olduğu kadar eksik bir yönü olduğunu düşünüyorum. Bu kavrayış yeterince ileri gitmiyor. Gellner, ileride değineceğim sebeplerden ötürü, geleneksel kırsal toplumdan modern zamanlara geçişe ilişkin genel ve sıkça tekrarlanan teorisinde ima edilmiş olan daha radikal bir sonuca varmaktan geri durdu. Sözkonusu geçişin ana unsurlarından biri, milliyetçiliktir. Gellner, meşhur denemesi “Milliyetçilik” 1964 yılında *Düşünce ve Değişim* (*Thought and Change*) adlı derlemesinde yayımlandığında, bunun neden böyle olduğunu kavrama yolunda büyük ilerleme kaydetmiş oldu. Milliyet siyasetini (*nationality politics*) anlama çabasında olanlar için, bu an, milliyetçiliğin sosyal-bilimsel teorisini kuran tam bir “Eureka!” haykırışından ibaretti. Gellner, böylece, sanayileşmenin modern siyasal milliyetleri ürettiğini göstermiş oldu; fakat modern felsefenin esas konusunun sanayileşmenin kendisi değil, onun son derece karmaşık ve değişken artçı sarsıntısının, yani milliyetçiliğin olabileceği fikrini ileri sürmedi.

“Modernleşme Teorisi”

Peki, Gellner'in modernleşme ve milliyetçilik teorisinin ana fikri neydi? O, modernleşme sürecinde göze çarpan milliyet (*nationality*) olgusunun ne bir kaza eseri, ne de (London School of Economics'teki meslektaşı ve dostu Elie Kedourie'nin birkaç yıl önce iddia ettiği gibi) idealizm ile iradenin ürünü olmadığını göstermiş oldu.³ Milliyet siyasetinin ortaya çıkışında ide-

3 Kedourie, *Nationalism*, Londra, 1960: “Ulusların kendi kaderini belirleme hakkı, son kertede, iradenin belirlenmesidir ve milliyetçilik, her şeyden önce, iradenin doğru şekilde belirlenmesini öğreten bir yöntemdir.”

olojinin ve komplonun rolü ne kadar önemli olursa olsun, Gellner, bu unsurlara atfedilen önemin başka etkenlerden kaynaklandığını düşünüyordu. Bu yeni yeni beliren önemin ardında, bahsi geçen unsurları kitabi bir uğraş veya hafta sonu eğlencesi olmaktan çıkarıp değişimin tetikleyicileri haline getiren sosyo-ekonomik dönüşümün etkisi vardır. Kapitalist sanayi ve tarım ile orta sınıf ve işçi sınıfının ortaya çıkışları, bütün toplumsal koşulları değiştirmiştir. Siyaset de bu koşullar altında –veya bazen bu koşulları ümit ederek– karakter değiştirir. Seçkine değil, çoğunluğa dair bir meseleye dönüşür; modern demokrasi sonucuna varılınca dek, “temsil” daha eşitlikçi bir hal alır ya da daha eşitlikçiymiş gibi görünür. Okullarda okutulan tarih kitaplarında söylendiği gibi, “Krallar ile Lordlar”, “Sıradan Adam”a, sonrasında da “Sıradan Kadın”a yol vermek zorunda kalmış, elbette yol verirken ayak sürümüş ve 19. yüzyılın ve erken 20. yüzyılın büyük kısmını “kaçınılmaz olan”ı tersine döndüremeyen fakat yavaşlatan savunma hamleleriyle geçirmişlerdi.

Gellner’in bu basmakalıp görüşe eklediği, “Sıradan İnsan”ın aslında milliyetçi olduğuydu. Hep ifade etmekten hoşlandığı gibi, bu tespit hiçbir zaman harfiyen doğru değildi, çünkü ne de olsa insanlar, basitçe, ya bir “milliyetten”diler (*nationals*), ya bir yerin “yerlisi”ydiler (*natives*), ya da “etnik kişiler”diler (*ethno-persons*). Bu, şu ya da bu şekilde, seçkin olmayan bir kültürün ürünü oldukları, yani etraflarında, anlayamadıkları bir düzeyde cereyan eden yüksek kültür sahasında eğitimsiz ve tecrübesiz kaldıkları anlamına geliyordu. “Milliyet” lafına eklenen “-çi”/“-çilik” gibi ekler, sadece, sahip olunan bir potansiyele işaret ediyordu. Gelgelelim, süratle görülen sanayileşme işinin yürütülebilmesi genel bir kültürü ve dili gerektirdiğinden ve en etkili kültür genellikle –entel değil, avam olan; sarayın, akademinin veya salonun zarif dilini değil, yerel ağzı konuşan–popüler-ulusal kültür olduğundan, bu potansiyel (her yerde olmasa da) büyük ölçekte gerçekleşmeye mahkûmdu. Modernleşme sayesinde, avamın bir türü yükseltilir ve saygın bir dile dönüştürülür. Bu şekilde, yerliler, ayırt edilip tanınma konusu-

na, hatta kendilerine iş, çocuklarına erişilebilir öğretim imkânı sağlayan kültürlerine yönelik hayati ve iktisaden süregelen bir ilgi geliştirdiler. Giderek artan sayıda yerli; kültür uzmanı, öğretmen, gazeteci, yazar, siyasetçi oldu ve muhtelif simge-operatörlüğüne soyundu. Kedourie'nin şikâyetlerine rağmen, bu da kaçınılmazdı. Sürecin genel olarak "iradeli" ya da gözle görülür ölçüde "idealist" veya romantik herhangi bir tarafı yoktu: Gellner'in argümanı, milliyetçiliğe eşlik eden öznel gürültünün veya saçmalığın, ister gülünç, ister acıklı, isterse tehlikeli olsun, son derece nesnel bir biçimde belirlendiği idi.

O halde neden (bir 18. yüzyıl tabiriyle söyleyecek olursak) "yukarıdaki halk" (*people above*) bu tür dünyevi hareketlere uyum ve reformla cevap veremiyordu? Neden çokuluslu devlet-uluslar ve hanedana dayalı imparatorluklardan müteşekkil eski düzen bu kadar çarpıcı ve olabildiğince ani bir biçimde sayıları süratle iki yüze doğru yol alan ve hiç de yavaşlama belirtisi göstermeyen bağımsız siyasal topluluklardan müteşekkil günümüz ulus-devlet dünyasının çılgın desenini ortaya çıkarmak üzere parçalandı? Dahası, neden bu parçalanma süreci bu denli düşmancaydı; nasıl oldu da garaz, nefret, intikam ve savaşla dolup taşı? Gellner yanıtını sürecin "eşitsiz" doğasına işaret ederek verdi.

Kimse ilerlemeyi (*Progress*) bir bütün olarak tasarlamadı. İlerleme düpedüz patladı. İşin içinde planlama olsaydı, standart 20. yüzyıl manasıyla "kalkınma" (*development*) dediğimiz şey tahminen dünya kültürlerinin en büyüğü, en yaşlısı, en bütünlüklüsü ve kültürel bakımdan en teşekküllüsü olan Çin'de başlamış olurdu. Bin yıl önce galaksilerarası bir gezgin gezgenimize yaklaşıyor olsaydı, kesinkes böyle düşünürdü. Uzay araçlarının yaptığı incelemeler gezginimize Çin hâkimiyetinin (zamanla) medeni iletişimi mümkün kılacak tek bir toplumsal kültür meydana getirmek suretiyle diğer bütün yaşanabilir topraklara hükmedeceği yanlış bilgisini iletmiş olacaktı.

Gerçekte tam tersi yaşandı. Sanayileşme en dış çevrenin uzak, birbiriyle hırlaşan, kaba saba kabileleri arasında patladı ve oradan savaş ve felaket ortamı içerisinde en son büyük dünya imparatorluğuna varmak üzere yayıldı. "Kalkınma"nın

özünde rastlantı, düzensizlik ve çatışma olmayabilir, fakat bu unsurların kalkınmanın meydana gelişine şekil verdiği açıktır. Bu nedenle, milliyetçiliğin sivrilmesi kaçınılmazdı. Kopuş bir toplulukta değil de ötekinde gerçekleşti diye, o öteki topluluğa ve onun dil, gelenek görenek, inanç vesaire gibi bütün ayırt edici özelliklerine (daha sonraki adıyla, etnik özelliklerine) kalkınma sahasında avantaj sağlamaktan geri duramazdı. Şayet Atlantik'in geri kalmış bölgelerinden ilerici bir grup kendini başkalarına dayatma kapasitesine sahip olmuş ya da bu kapasiteye ulaşmış olsa, sanırım, en azından bir süre boyunca, bunun etkilerini görürdük. Eski Çin usulü imparatorluk, şu ya da bu Yeni Emperyalizm tarafından ele geçirilmiş, pekiştirilmiş ve "geliştirilmiş" olurdu. Bu, tam da Gellner'in 1964'te yazdığı denemesinin sonuç bölümünde ima ettiği, "evrenselliğin" kolayca evrensel zulüm, hatta küresel bir apartheid sistemi manasına gelebileceğine işaret eden kasvetli bir distopyadır. Böylesi bir vizyon ne kadar korkunç olsa da, geriye dönüp bakıldığında gülünçtür: Apartheid'in yerinden oynatılamayacak bir sistem görüntüsü verdiği 1964 yılından bu yana Güney Afrika'da neler olduğunu biliyoruz. Bir güzellik dünyaya geldi ve sonuç hiç de kötü olmadı: Demokratik siyah milliyetçilik tarihin seyirini değiştirdi, Cape Town beyaz kapitalistlerin ve dolandırıcıların göç ettikleri gözde bir mekâna dönüştü.

1984 türü distopyalar, başlangıçtaki bilimsel ve ekonomik atılıma tesadüf etmeyen toplulukların zamanında bir tepki geliştirebilmeleri sayesinde engellendi. Amerikan, Fransız ve sanayi devrimlerinin etkisinin ardından uygun bir biçimde genellik kazanan bu tepki milliyete, "-çilik" ekini zerk etti. İradeli ve ara sıra kendini kaybeden simge-operatörleri her yerde kendilerine geldiler. Eğitimli, yarı eğitimli, kendi kendini eğitmiş, yiğit ya da eğitilemez, herkes ama herkes kendi belirledikleri şartlar altında kalkınmayı seçtiler: Bu, (o ana dek) şans tanınmamış, müstakbel ve mevcut alt sınıfların (*déclassés*), gerileme ve marjinalleşme tehdidi altında yaşayanların, güya daha kıllı, daha pis kokulu ve daha az temiz olanların çıkarları doğrultusunda bir ilerlemeydi. İster asil olsunlar, ister rezil, bar-

barlar, haklarını talep etmeyi öğrendiler. Bu talepler kolektif bir biçimde ifade edilmeliydi; liberal eğilimli büyüme merkezlerinin teslim etmekten son derece memnun oldukları bireysel haklar yetersizdi. Kirli kesimlerin gözünde ilerlemenin zora dayalı yönünün kolektif bir doğaya sahip olduğu aşikârdı. Bu kolektif doğa, pratikte, Paris âdetlerinin, Manchester liberalizminin, Aryan-Cermen spiritualizminin, Moskova komünizminin ve benzerlerinin zaferine dönüşmüştü. Dolayısıyla direngen, alternatif bir seferberlik için, elde hangi fay kırıkları varsa onlara uygun olarak inşa edilecek eşdeğer kimliklere gereksinim vardı. Çoğu zaman bu fay kırıklarını, artık fiilî ya da potansiyel ulusallık (*nationhood*) olarak yorumlanan, yeniden yorumlanan veya “keşfedilen” (Paris, Manchester ve benzeri yerlerde konuşlanmış düşmanların tabiriyle, “icat edilen”) milliyet (*nationality*) temin etti. Gerek zorla dayatmaları engellemek, gerekse tikel bir topluluğa kalkınma sahasında şans tanıyabilmek için “kendi devletimiz”e ihtiyaç vardı.

Günümüzde “kimlik siyaseti”nin yaygınlaşması ve ABD’de kazandığı popülerlik, kimlik edinmenin çeşitliliğini ve akışkanlığını vurgulamayı moda haline getirdi. *Homo sapiens*, aileye önem veren, tapınan, pul toplayan, hayran hayran bir müzik grubunun peşinde koşan, siyah, ragbi kulübü üyesi, eşcinsel ve aynı zamanda pasaportlarında “İrlandalı”, “Sırp”, veya “Birmanyalı” gibi unvanlar bulunan (ve asıl ima edilmek istenen şeydu ki, “hep böyle olagelmiş”) bir türdü. O halde milliyet birçok kimlikten sadece biriydi – onu özel kılan ne olabilirdi ki? Gellner’in yanıtı, modernleşmenin şartları altında milliyetin etkin ve baskın kimlik edinme biçimine dönüştüğüydü; çünkü birçok kimlikten yalnızca o, sanayileşme havasına etkili bir şekilde uyum sağlamayı temsil ediyordu. Aslında “hava” denilen, 1940’larda nükleer silahın icat edilmesini takiben, neredeyse toplumsal kültürü bütünüyle yok edebilecek kadar şiddetli bir fırtınaydı. Bu şartlar karşısında dalgakıran inşası, belli bir ölçek, katılık, kültürel beton ve siyasal zırh gerektiriyordu; çoğu durumda milliyet bunların hepsini sağlayabilirken, alternatif dayanışma biçimleri bu malzemelerden yoksundu.

Dolayısıyla, uyum sağlama imkânları kısıtlıydı ve seçilmiş değil, adeta “verili” gibiydi. Kedourie’nin tenkitlerinin aksine ve bazı durumlarda belirleyici kimlik tarzı “üretilmiş” olsa ya da öyleymiş gibi görünse bile, kimlik iradenin değil, doğanın belirlenimi görünümündeydi. Açıkçası, sözkonusu olan bildiğimiz doğa değil, özel bir “doğa”ydı: Yani, modernleşmenin yeni şartları altında bir şekilde gözden geçirilerek aktarılmış ve bu sebeple tırnak işaretleri içerisinde anılması gereken bir miras. Buna rağmen aktarım, birtakım etkenlerinin (“etnisite”, yeniden biçimlendirilen geçmiş) sürecin merkezinde kalmasıyla birlikte, herkesin milliyetçilikten aşına olduğu türde bir ciddiyeti ve keskin tadı edindi. Walter Benjamin, Paul Klee’nin resmi *Angelus Novus* hakkındaki meşhur pasajında, modernitenin enkaz yığınları üzerine dehşet içerisinde kafa yorar gibi görünen Tarih Meleğinin “orada kalıp, ölüleri uyandırıp, paramparça olanı yeniden bütünlüğüne kavuşturmayı istediğini” yazmıştı.⁴ Gelgelelim, milliyetçilikle ölümler uyanır. Mesele zaten budur; ölümler ilk kez gerçekten uyanır. Bütün kültürler ölümleri takıntı haline getirmiş ve onları başka bir dünyaya yerleştirmiştir. Milliyetçilik onları yeniden bu dünyada ağırlar. Milliyetçiliğin vekâletinde, geçmiş “kadim” olmaktan çıkar: Şimdiki zamanda yeniden hatırlanır, anıtlaşır, böylece kendine bir gelecek sağlar. Geçmiş, ilk kez, geleceğin ekranında anlamlı bir şekilde yansıtılmış olur.

Eleştirmenler bu tür aktarımları ve yer değiştirmeleri sık sık boşa çıkaran çarpıtmalara ve sahteliğe verip veriştirmeye bayılırlar, fakat bunu yaparken de önceki zihniyetleri statü kıskacılarında tutan iflah olmaz, saçma sapan mitolojileri unuturlar. Milliyetçiliğin düşük bütçeli filmler ve karikatürler üretmeye eğilimli olduğu doğrudur. Bunlar, modern teknoloji ve araştırmaların mümkün kıldığı destanlardan aşağı kalsalar da, ebedî halk hikâyelerine, halk şiirlerine kıyasla büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Hiç Homeros’un 200. kez sahnelenişini izlerken (yerli ozanların yaratıcı tefsirine, eklenen yalın renklere rağmen) uyuyakaldığınız olmadı mı? Fırsat verilse, halkın kendi-

4 Bkz. *Illuminations*, çev. Harry Zohn, Londra, 1973.

si daima sinemayı, tabloid gazeteyi ve evdeki TV ekranını tercih edecektir.

O halde, gerçek modernleşmenin kötü huylu, tek seferlik, orantısız, hoyrat, yarım yamalak, tek yönlü yörüngesinin bizi eğreti bir adalete sevk ettiğini söyleyebiliriz. Her halükârda, bu, ondan önce olup bitenden –esamesi okunmayan, sonsuz adaletsizlikten– daha iyidir. Modernleşme, aynı zamanda, geçmişlerin nitel eşitliğine de yol açmıştır: Ne İrlandalılar, ne Sırplar, ne Tibetliler, ne İnuitler, ne de Mikronezyalılar dışarıda kalacaktır; hepsi, diğer herkes gibi, hak iddia edeceklerdir. Bazen bu haklar, yitirilecekleri korkusuyla uydurulacak, akıl dışı görünecektir. Modernite bu korkuyu daha da canlı tutmuş, gerçek kılmış, fakat aynı zamanda tartışmaya açmıştır. Hatırlanılmışlıkla irkilenler, elbette bir daha asla sinmeyecekler. Sanayileşme öncesinde hep sınıyorlardı: Kùltürler, halklar, gelenekler aniden çökmekte ve eğer şanslılarsa, geride yalnızca birkaç muammalı taş bırakmaktaydılar. 20. yüzyılın sonuna geldiğimizde dahi, büyükşehirli⁵ plancılar, “herkes”in yüksek yararlarını gözettikleri savıyla, her hafta yeni bir geliştirilmiş, incelikli çökme planıyla çıkageliyorlar. Milliyetçilik ise kendi mantığıyla, “herkes”e bela okuyor: Herkes biziz, şimdi tam vakti, o kadar! Modernleşme şansı hayatta bir kez elde edildiğine göre, ölümlerden alabileceğimiz her türlü yardımla, tutunma, temelli uyanık kalma ve geleceği sömürgeleştirme hususunda söz sahibi olma niyetindeyiz.

Bu mesele o kadar derindir ki, tumturaklı teorik laflar yerine şiirle daha iyi ifade edilebilir. Yapılmadı değil. Aslına bakarsanız, modern şiirin büyük bir kısmı bununla ilgilidir. İskoçya’da bu temaları işleyen en derin ses Douglas Dunn’inkidir.⁶ Meseleyi “Aberlemno’ya Yolculuk” (Going to Aberlemno) adlı şiirinde benim yapabileceğimden çok daha iyi dile getirmiştir. Aberlemno, İskoçya’nın Tayside bölgesinde, hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen bir Karanlık Çağ muharebesini anan ünlü bir Pikt taşına ev sahipliği yapmaktadır.

5 Yazarın sıkça kullandığı “metropolis”, “metropolitan” terimlerini Türkçe söyleyebilme fırsatını “büyükşehir”, “büyükşehirli” tabirlerinde bulduk – ç.n.

6 1942 doğumlu İskoç şair – ç.n.

Geçersin havanın kazıbilimlerinden,
Denizin tuzlu sisinin değıştirdiğı
Kiliselerin yol yordamından,
Ve varırsın o önceki
Ülkeye.⁷

Bahsi geçen ülke, bir zamanlar kuzeydoğı İskoçya'da yaşayan, M.S. 1. yüzyılda Agricola'nın lejyonlarınca yenilgiye uğratılan ve daha sonraları gelen İskoçlarla "birleşen" (o da her ne demekse) Pikt halkının ülkesidir. Buraya –sanayi sonrası İskoçya'nın çoğı bölgesinde olduğu gibi– "sanayinin bahtı kara koylarından, bir araba mezarlığından, pasın yakut kırmızısından" geçerek ulaşılır. Ardından...

Burada dört yol kesişir
Yanı başında en uzun meşenin
Ve en iyi akdikenin
Attığın her bir adım
Bir meşe palamuduyla kesilir.⁸

Böylesine idillerden çıkma "zamansız" bir ormanda, bir başka unutulmuş kral ve halkına (muhtemelen bir Anglus ya da Northumbria ordusuna) karşı kazanılmış bir zaferi ilan eden büyük, gizemli bir taş durmakta ve uzun zamandır yıldızlarınkine benzer bir nisyana mahkûm edilmiş bir dili ve hanedanı yankılamaktadır:

Yıldızlara mahsus bir yalnızlık içinden
Bir Pikt lehçesi.
Köprülü bir Haliç'in üzerinden, haykırır
Lirik ulusallık için,
Ve atlılar, taşta gizlenmiş,
Koştururlar Pikt ormanları içinden.⁹

7 Özgün şiir: "By archaeologies of air, / Folkways of kirks and parishes / Revised by salty haar, / You reach the previous / Country" – ç.n.

8 Özgün şiir: "Here four roads intersect / Beside the tallest oak / And the best hawthorn / Where every step you take / Breaks on an acorn" – ç.n.

9 Özgün şiir: "Through astral solitude / A Pictish dialect. / Above a bridged Firth, cries / For lyric nationhood, / And horsemen, in a stone disguise, / Ride

– ki, taşla tasvir edilişlerinden binyıllar sonra da hayattalar; aslında, bugün Tay köprülerinin üzerinden geçenlerin rüyalarında hâlâ at koşturuyorlar. Ama orman hiçbir zaman zamansız olmadı: Bir zamanlar Piktli, şimdi İskoç oldu ve İskoçların ardıl ülkesinde, Dunn gibi çağdaş şairler ölüleri çağırmaya ve araba mezarlığında parçalananları yeniden bütünlüğe kavuşturmayı denemeye devam ediyorlar. Yine de önemli bir farkla. Gerçekten de bu kadim gizemi özünde barındıran enkaz yığınları, her yere dağılmış durumda. Fakat Piktlerinkinden farklı olarak, milliyetçilik, şairin kendi devrinde, belli bir zamanı ve ormanı kurtarmayı ve bütün kılmayı deneyebilir.¹⁰

Gellner'in "modernleşme teorisi"nin başarısı, bütün bunların moderniteye karşı tepki olarak değil, modernitenin görünümü olarak gerçekleştiğini tespit etmesiydi. Geçmiş zaman gelecekle yüzleşmek için yeniden, fakat bu kez özünde yeni bir biçimde, seferber ediliyor. Bunu kucaklayamayan her evrenselcilik sahtedir – ve (Gellner'in sevdiği tabirlerle söyleyecek olursak) "Ruritanya"nın atavizmine, romantizmine, dar kafalılığına, bencilliğine vesaire karşı sürekli ve seçici bir biçimde gürleyen "Megalomanya"nın sesidir.¹¹ Böyle bir evrenselciliğin öfkesi, kötülediği türden günahkârlığın ortaya çıkmasında Megalomanya'nın belirleyici rolünü tamamıyla unuttur. Nihayetinde Megalomanyalılar kendilerinin dünya olduğunu sanırlar. Zaval-

through the Pictish wood." "Firth", yani buradaki çevirisiyle "Haliç", İskoçya'da körfez ve boğazları nitelemek için kullanılan bir kelimedir – ç.n.

10 Douglas Dunn, *Northlight*, Londra, 1988, s. 13. "Going to Aberlemno" [Aberlemno'ya Yolculuk] adlı şiirin yayımlanmasından dokuz yıl sonra, Eylül 1997'deki referandumla özerk yönetim ikinci kez oylandı ve yeni bir İskoç Parlamentosu'nun seçilmesinin yolunu açtı. (İskoçya'nın siyasal geleceğine ilişkin yapılan en son referandum Eylül 2014'te gerçekleşti. Referanduma katılanların %55'i "İskoçya bağımsız bir ülke olmalı mıdır?" sorusuna "Hayır" yanıtını verdi. "Hayır" kampanyasını yürüten Britanya'nın üç ana partisi –Muhafazakârlar, İşçi Partisi, Liberal Demokratlar– referanduma iki gün kala İskoç Parlamentosu'na "kalıcı ve geniş yeni yetkiler" devretme sözü verdiler – ç.n.)

11 Ruritanya ile Megalomanya, Ernest Gellner'in milliyetçiliğin gelişimini anlatmak için başvurduğu hayali ülke stereotipleri, zihniyetlerdir. "Ruritania", ilk kez İngiliz yazar Anthony Hope'un (1863-1933) romanlarında hayali bir Orta Avrupa krallığını temsilen kullanılmıştır. Ruritanya kırdan ilham alan bir romantizmi yansıtırken, Megalomanya ismiyle müsemma bir büyükşehirli (metropolitan) büyüklük hastalığını ima eder – ç.n.

lı Ruritanyalıların tek isteği, bu dünyaya katılmaktır. Piktlerle katılmaya zorlanmadan önce Evrenselliğe dâhil olmak isterler.

“İlkçilik”¹²

Modernleşme teorisinin izahı konusunda daha çok şey söylenebilir. Fakat ilerlemeli ve bu teorisinin bütün baştan çıkarıcılığına ve başarısına rağmen, son derece tek taraflı olduğunu görmeliyiz. Evet, modernleşme teorisi, sanayileşen modernitenin, milliyet siyasetinin gerekli bir koşulu olduğunu gördü ve bunu ilk kez açıkladı. Atlantik-temelli –ya da bir başka deyişle, periferiden piyasaya sürülmüş– kalkınmanın vuku bulması, insanlığa “ikinci bir doğa” bahşetti. Milliyetçilik, ilk bakışta keyfi ve dengesiz görünen karakterinden ötürü, bu yeni ya da ikinci doğanın kaçınılmaz bir özelliği haline geldi. Ne var ki gerekli bir koşul, yeterli bir koşul değildir. Bilimin yön verdiği teknolojik gelişim “modernite” adını verdiğimiz bir dizi değişimi mümkün kılmış ve büyük bir kısmını şekillendirmiş olabilir. Yine de, bir *olmazsa olmaz* –üzerinde çok durulduğu takdirde öyle görünmeye başlasa bile– bir nedene eşdeğer değildir. Sözkonusu geçişi bütünüyle ele alacak bir nedenbilim farklı nedensellik düzeylerini hesaba katmalı ve nedensel unsurları belli bir sıraya koymalıdır. Ancak bunun ardından mevcut olanın yeterli ve kapsayıcı bir açıklaması olabilecektir.

Gellnercilik, milliyeti teorik bakımdan kurtarsa da, aslında onu hep bir etki olarak algılamaya yönelik belirgin bir yanlılığa sahipti. Evet, milliyet genelleşerek ve siyasal devinim kazanaarak nedensel bir kuvvet edinen gerekli bir etki olabilir ve hatta aklımıza gelebilecek, her şeyi zapt eden alternatiflerden daha iyi ve hayırlı bir etki olabilir. Ama her halükârda, bir motordan değil, bir etkiden; doğurgan ya da nedensel bir itkidenden değil, ancak ve ancak sonuca varan bir fenomenler zincirinden sözedilebilir. Gellner, 1964’ten bu yana, neredeyse her fırsatta, bu savı, naif-milliyetçi inanca karşı standart bir hakaret biçiminde dile getirdi.

12 “Primordialism” – ç.n.

Gellner'in hep belirtmekten hoşlandığı gibi, milliyetçilik meraklıları istisnasız kendi milletlerinin hep var olageldiğini, yeneden doğmak için fırsat beklediğini iddia ederler ve bu türden mitolojileri çürütmek çok kolaydır. Bir Çek olarak en sevdiği örneklerden biri, komşu halka, Slovaklara dairdir. Slovak milliyetçiler, Tatra-Tuna yurdunda ezelden beri, en azından (İskoçların İskoçya'ya göç ettiği döneme denk gelen) Slavların Doğu Avrupa'ya göçünden bu yana, doğanın bir parçası olduklarını düşünmek isterler. Dolayısıyla, muhtelif imparatorlukların ve yabancı hükümdarların görmezden geldiği, reddettiği, küçük gördüğü, ezdiği vesaire bir Slovak etno-kültürel varlık "her daim var olagelmıştır". Bu varlık ve tanınmamış *Tin*,¹³ meydana gelme koşulları elverene dek, çağlar boyunca aktarılmıştır. Derken aktarım iletişime dönüşmüş, Slovakça yazılı bir dil halini almış, şiir sanatını edinmiş, Papa'nın desteğini almış, entelektüeller üretmiş, zulme karşı başkaldırmış, haklar talep etmiş ve bu, nihayetinde, 1992'de tam bağımsızlığın kazanılmasına varmıştır.¹⁴

Bu husustaki belirgin modernist bahis, bu yörüngeye mahsus doğallığı ve içkin kaderi inkâr etmek olmuştur: Geçiş yalnızca ticaret, sanayi ve onların çeşitli refakatçileri olanaklı kılmış ve bunlar olmasa, "Slovakya", Pikt yurdu misali, *longue durée*¹⁵ ile ölçülebilecek uzunlukta bir vadede –komşu ve daha "ileri" (Megalomanyalı ya da sözde Megalomanyalı) Avusturya, Bohemya, Macar ve benzeri haklarının hiç de nahoş bulmayacakları bir süreç içerisinde– yitip gidecekti. Böylece, rahatlıkla kaçınılmaz kaderin Vladimir Meciar¹⁶ ile hiçbir ilgisi olmadığı söylenebilir. Tarih onsuz da idare ederdi. Evet, fakat

13 Yazar, Almanca *Geist* kavramını kullanıyor – ç.n.

14 Bu terimleri, aktarım ve iletişim süreçlerinin daha sistematik bir biçimde incelenmesini öneren, Régis Debray'ın yeni, sarsıcı çalışması *Transmettre*'deki (Paris, 1997) yeniden tanımlanmış anlamlarıyla kullanıyorum.

15 Fransız *Annales* ekolünün uzun döneme öncelik veren tarihyazımı yöntemiyle ilişkilendirilen, "uzun vade/dönem" anlamına gelen Fransızca terim – ç.n.

16 Çekoslovakya'nın parçalanması süreci dâhil olmak üzere, 1990-1998 yılları arasında üç dönem Slovakya Başbakanlığı yapmış 1942 doğumlu Slovak siyasetçi – ç.n.

burada elbette arka planda, pusuda bekleyen başka bir şey var. Başarılı milliyetçilik (zamanla karikatürize edilmiş bir Teflon kaplama Siyaseten Doğruculuk biçimini alan) birtakım söylem protokolleri icat etmiştir. Bunlar, daha büyük şu sorunun (bir zamanlar sıklıkla ifade edilse bile) bu günlerde artık hiç olmasa da nadiren sorulduğu anlamına gelir: Sakın tarih Slovaklar olmaksızın da kendini gayet iyi idare edebiliyor olmasın? Elbette Slovak entelektüeller bu sorunun, seslendirilmese de, havada asılı durduğunu hâlâ hissediyorlar.

Modernleşme ile sanayileşmenin, yeniden kurulmuş Slovak etnisitesi (ve muhtemelen Avusturyalılar, Çekler ve Macarlar) olmadan da açığa çıkabileceği doğru olabilir. Fakat burada geçerli olan –ve hatta şimdi anlayacağımız üzere, birtakım sığ ve ne yazık ki popüler sonuçların yanı sıra Gellner’in savlarının temelini oluşturan– daha derin bir fikirden sözedilebilir. Çeşitlilik alevlenmese ve desteklenmese bu süreç açığa çıkamazdı. Herhangi bir ulusun “hayal edilmek”, yeniden işlenmek ve benzeri durumunda olan belirsiz öncülleri olabilir. Fakat milliyetin genel soykütüğü hiçbir bakımdan belirsiz ya da gereksiz değildir. Bu yüzden, karşı-olgusal tarihlerde herhangi bir ulus yersiz veya gereksiz olarak tahayyül edilebilse de, tarihin olgulara dayalı bir biçimde açığa çıkması, tamamıyla tikel halklar arasındaki çarpışmalar ve karşıtlıklar temelinde mümkün olmuştur. Hiçbir tikel tikellik özsel olamaz; ama tikelliğin kendisi kaçınılmazdı ve modern kalkınmanın fiilî şartları tarafından kaçınılmaz bir şekilde desteklenmişti.

Bu hususu yinelemek isterim: İlerleme, her yerden değil, bir yerden başlamalıydı ve ilerleme dediğimiz süreç küresel bir başkentten verilen tanrısal bir yönerge değil, büyük ölçüde bir tesadüfler silsilesinden ibaretti. Makinayı devindiren Pekin, Viyana veya felsefe taşı değil, Ironbridge Geçiti, Lanarkshire ve 19. yüzyıl Liège’nin varoşları oldu.¹⁷ Bu tür olumsal köken-

17 Bkz. Sidney Pollard’ın *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760-1970*, Oxford, 1981 adlı eseri, özellikle de ‘The Leading Industrial Regions’ bölümü, s. 87-106. (Ironbridge Geçiti, Shropshire, İngiltere’de Severn Nehri’nin oluşturduğu bir kanyondur. Kanyon (gorge) Sanayi Devrimi’nin simgesi haline gelmiş, dünyada türünün ilk örneği olan bir demir köprüye (Iron Bridge) ev

lerden bugünkü “modernite”yi oluşturan tesirler ve daha başka tesadüfler fırtınası çıktı; özetle, ulus-devletlerin ve milliyetçiliğin dünyası meydana geldi. Bu son terimdeki “-çilik”, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Slovaklar ve diğer herkesin paylaştığı türden genel bir bilinci kayda geçirir. Slovakya’nın şairlerin, vatanperver aydınların (*intéllos*), etno-püristlerin ve “önce-Slovakçılar”ın yardımıyla yaşama tutunmayı bekleyen bir uyuyan güzel ya da embriyodaki ruh şeklinde tasvir edilişiyle anlatılmak istenen budur. Gerçekte onların *etnisitesi* bir başkasınınkinden daha derin uykuda, daha güzel, yazgısı gereği daha büyüleyici veya genetik bakımdan daha iyi donatılmış olmayabilir. Bununla beraber, başkasınınkinden daha az değerli de değildir. Gelgelelim, ilerlemenin allak bullak ettiği –altı (yoksa sekiz mi demeli?) bin dili, çatışan inançları, değişik renkleri ve fiziki yapıları, ıraksak ve uzlaştırmamaz gelenek görenekleri barındıran– küresel Homo sapiens evreninde, hesaba katılan budur.

Peki, “hesaba katılan” ne demek? Elde güçlkle bir araya getirilebilecek ne kadar geçmiş vesika varsa onlarla, yeni bir yaşam için bahse girmeyi ve bedel ödemeyi ima eder. Öte yandan, bir halkın ya da topluluğun bu ihaleye teklif verebilmesi için halihazırda varlığını sürdürüyor ve yaşıyor olması gerekir. Geçtiğimiz nesil boyunca, Gellner eleştirmenlerinin ana bölüğünü giderek daha fazla meşgul eden düşünce budur.¹⁸ Bu eleştirmenler genellikle “ilkçiler” olarak gruplandırılır ve ortak özellikleri, modernleşme sürecine bu denli üretici güç atfedilmesinden duydukları rahatsızlıktır. Modernlik öncesinin ve en önemlisi, “etnisite”nin, fırtınanın ortaya çıkardığı her ne ise ona daha fazla ve daha olumlu yönde katkıda bulunduğunu savlamaya meylederler. Bu doğrultuda, milliyetlerin muhak-

sahipliği yapmaktadır. Lanarkshire, İskoçya’nın maden endüstrisiyle bilinen bir bölgesidir. Liège (Belçika), 19. yüzyılda büyük ölçekte çelik üreten ilk merkezlerden biri haline gelerek önemli bir sanayi şehrine dönüşmüştür – ç.n.)

18 Örneğin, bkz. John A. Armstrong, *Nations Before Nationalism*, Chapel Hill, 1982 ve Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, 1986. [Türkçesi: *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara, 2003]

kak ki hep orada bir yerde olageldiklerini, kâh bilinçli kâh yarın bilinçli olduklarını ama kesinkes “uykuda” olmadıklarını ileri sürerler. Dolayısıyla insanlığın çeşitliliği, modernleşme şimşeginin çaktığı ana ve mekâna tesadüf eden pasif, “verili” bir etnik “ham madde” kırkyaması gibi düşünülmemelidir. Gellner’in Kuzey Afrika’daki erken çalışmaları dâhil olmak üzere, bütün sosyal antropoloji araştırmaları, “geleneksel” toplumun durmak bilmez devingenliği büyük ölçüde geri dönüştürülse ve çevrelense bile, aslında pasif olmaktan çok uzak olduğunu gösterir.¹⁹

Buna ilaveten, modernleşme teorisinin, normalde akıldışılığın fazlaca görünür olduğu ve çok fazla hakiki kanın dökülmesine vesile olan süreçlerin bir açıklaması olarak, fazla rasyonel ve “kansız” olduğu kuşkusuydu. Teori birçok şeyi dışarıda bırakıyor; milliyetçiliğin “büyü”sünden ziyade barındırdığı madde veya yüklenilmiş çıkarları izah ediyordu. Alt kültürlerin cazibesi ve popüler kimlik değil, yüksek kültürün siyaseti üzerinden tartışılıyordu.²⁰ Fakat kitlesel milliyetçilik, Amerikan İç Savaşı’ndan 1989 sonrası ikinci dalgaya uzanan bütün fiilî deneyimleriyle, modernizmin tipik deyiş ve vurgularından “daha fazlası”nı barındırdığına işaret eder. Bu oyunun, buralarda oynanabilecek rakipsiz ve tek oyunun adı “dengesizlik”²¹ olageldi. Ne var ki, dengesizliğe veya çeşitliliğe yol açan oyunun kendisi değildi. W. B. Yeats’in “İkinci Geliş” (The Second Coming) adlı şiirinde, “aslan bedenli ve insan başlı” biçimler, “Betlehem’e doğru” yeniden “doğmak için salınarak yürüyen hoy-

19 *Saints of the Atlas*, Londra, 1969.

20 Bu sık rastlanan eleştirinin en öz versiyonu, Perry Anderson’ın *A Zone of Engagement* (Londra, 1992) adlı kitapta [Türkçesi: *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, çev. Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003] yer alan ‘Weber and Gellner’ [Türkçesi: ‘Max Weber ve Ernest Gellner: Bilim, Siyaset, Büyülenme’, *Tarihten Siyasete Eleştiri Yazıları*, s. 253-287] başlıklı denemesinde bulunabilir: “Gellner’in teorisinin en çarpıcı yönü, kararlı ekonomik işlevselciliğidir. Weber milliyetçiliğin büyüüne o denli kapılmıştı ki hiçbir zaman milliyetçiliğin teorisini yapamadı. Gellner ise, milliyetçiliğin büyüünü teşhis edemeden teorisini yaptı” (s. 205). Anderson, sonuç olarak, milliyetçiliğe dair belirsizliklerin gerçekte “zaman ve mekân bakımından daha farklılaştırılmış bir izah”a ihtiyaç duyduğunu belirtir.

21 Unevenness – ç.n.

rat hayvanlar” zamanlarının geldiğini görürler ve modernitenin ikinci doğasıyla karşılaşılır.²² Birinci doğa bu karşılaşmaya –kayda değer– hiçbir şey katmamış mıdır? Modernleşme teorisine içkin kışkırtıcılık tam da bunu telkin eder. Milliyetçiliğin ne denli yeni, öncüsüz olduğunu ve modernitenin cenderesinden çıktığını vurgulayarak onu Karanlık Tanrılara ve yeniden canlanan aşiretçiliğe dair bir hikâye olarak sunan önceki safsataya tepki koyar. Her ne kadar bu doğru bir tepki olsa da, ortaya çıkan mayayı çözümlemede yeterli olduğu şüphe uyandırabilir.

“Kan”ın Yeniden Canlanması

Thomas Mann’ın *Yusuf ve Kardeşleri* (*Joseph und seine Brüder*) adlı romanının başlangıcında, anlatıcı “Geçmişin kuyusu derindir” der. Modernite bütünüyle bu kuyudan gelmedir ve etrafındaki peyzajı yaratmak için sürekli bu kuyudan faydalanmıştır. Bu manzarada modernleşme doktrininin cevaz verdiğinden daha fazlası olmalı, ama ne? Hâlâ en aşikâr cevap, gerek biyolojik gerekse sosyo-kültürel açıdan tanıdık mecazi anlamıyla geçmişten aktarım veya kalıtım olarak “kan”dır. Ama elbette bu hemen melun ve münasebetsiz sorular doğurur. 1930’lardan bu yana –modernist teorinin yola koyulduğu (1960’lardan 1990’lara kadar süren) dönem de dâhil olmak üzere– “kan”la bağdaştırılan her şey, oldukça anlaşılır sebeplerle, oldukça kötü izlenim bıraktı. Yaklaşık yüz yıl boyunca değişik bilimsel ya da artık bildiğimiz üzere, sözde-bilimsel ırkçılık biçimleri bu söylem tarzını benimseyip tahakküm, zulüm ve zaman zaman kırım için gerekçe olarak kullandı. Sanayileşme okuryazarlığın artmasına, demokrasiye ve daha yüksek yaşam standartları-

22 *Selected Poetry*, der. Timothy Webb, Londra, 1991, s. 124. Editörün notuna göre, Yeats’in aklında “çağdaş İrlanda’daki kargaşalar”ın bulunduğu düşünülebilir, fakat bu meşhur şiirin nihai versiyonu “bütün tarihsel özgüllüklerden tamamıyla arınmış”tır. (İrlandalı şair W. B. Yeats (1865-1939), 1923 yılında, İrlanda’nın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra Nobel Edebiyat Ödülü’nü kazanmış önemli bir edebî figürdür. “The Second Coming” adlı şiirinin Avrupa’nın Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki mahvolmuş halini Hristiyan kıyamet imgeleriyle tasvir ettiği de söylenir – ç.n.)

na olduğu kadar Yeni Dünya’da köleliğe de yol açtı. Benzer bir şekilde, Darwinizmin serbesti kazanması, “Sosyal Darwinizm” yoluyla, doğrudan modern sanayi kültürünün mantığı ve araçlarıyla kotarılan, her türlü gaddarlığı ve barbarlığı meşru kılan ve doğal üstünlük ve aşağılık konumları öngören yeni ideolojilere mahal verdi. Douglas Dunn’ın Piktlerinin başına ne geldiği hakkında pek az şey bilinir; ama şayet 19. veya 20. yüzyıla dek hayatta kalıp “genetik bakımdan” üçüncü sınıf, kusurlu, aşağı, tehlikeli vesair olarak kayda geçirilmiş olmaları halinde, onları bekleyen kaderi hayal etmek güç değildir.

Şüphesiz bunların tümüne denk gelen ideoloji, 1945 yılında Üçüncü Reich’la birlikte yenilgiye uğratıldı. Bilimsel açıklama iddiası da peş peşe gelen açıklamalarla defaatle ve külliye çürütüldü. Buna karşın, bu ideolojinin kara gölgesi, bu alanda yürütülen bütün spekülasyonları etkilemeye devam etti ve uzun bir süre boyunca ciddi bir yeniden düşünme sürecinin başlamasını önledi. Bu önleme modernleşme teorisini de etkiledi. Muhtemelen teorisinin 1960’lardaki billurlaşma koşullarını belirledi. Muhakkak ki hegemonyasını hak ettiğinden daha uzun korudu ve sonunda teoriyi bir tür ortodoksiye dönüştürmek suretiyle sönümlendi. Örneğin, etnisiteyi vurgulamak isteyen ilkçiler, ırk ve doğuştan gelen eşitsizliklerle ilgili eski safsatayla her türlü bağlantıyı reddettiklerini en baştan ve tekrar tekrar ortaya koymak zorunda bırakıldılar. Dolayısıyla, etnik ayrımlar, oldukça farklı bir biçimde, yani çözümlenebilen, öğrenilebilen, yeniden programlanabilen (ve benzeri) kültürel insan yapıtları olarak yorumlanmalıydı. Bu sava göre, etnisite milliyetçiliğin peşrevi ve temeli olabilirdi; fakat etnisite hiçbir şekilde Gobineau, Konfederasyonlu köle sahipleri ve Hitler’in pek sevdiği nihai-belirleyici anlamda “doğa” olamazdı.²³ O da “inşa edilmeliydi”. Biyolojik değil, sosyolojik olarak anlaşılmalıydı.

23 Arthur de Gobineau (1816-1882), *İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine* adlı kitabıyla üstün Aryan ırkı teorisinin gelişmesine katkı veren Fransız aristokrattır. Nairn, “Konfederasyonlu köle sahipleri” derken, Amerika Birleşik Devletleri’nde köleliğin hüküm sürdüğü 11 güney eyaletinin 1861-1865 yılları arasında oluşturduğu, Amerikan İç Savaşı’nın taraflarından biri olan Amerika Konfederasyon Devletleri’ni kastetmektedir – ç.n.

Evet, muhtemelen öyle olmalı – ama gerçekten öyleyse, o halde ilksellik de bir tür “kansızlık”tan muzdarip olmaz mı? Sanki bütün yerli varlıkların kaygı uyandırıcı derecede, umulmadık bir biçimde ve henüz daha adı böyle konulmamışken modernist –ve hatta belki postmodernist– oldukları meydana çıkmıştı. Eğer bu denli kadim ve silinmez görünen farklılıklar cidden “icat edilmiş” gibi görülebilirse, modernite inşasının kendisi de daha az şaşırtıcı ve daha az şoke edici olur. Oysaki bütün mesele –sosyolojik modernleşme felsefesinin olumlu katkısı da budur– yeniliğin yarattığı şok etkisinden, bilim ve sanayinin tetiklediği dönüştürücü sarsıntıdan ibaretti. Şimdi aniden geriye dönüp bakıldığında her şey kuşku uyandıracak boyutta makul ve şeffaf görünüyor: Halbuki modernist teorinin maruz kaldığı en yaygın suçlama tam da buydu. Anderson’ın “büyüsü”, geriye dönüp tarihin derinliklerine bakıldığında, sanki “kimlik siyaseti”nden başka hiçbir şey var olmamışçasına bozulur ve sona erer. Bu eğilim, özellikle bu teorileştirme akımında önemli rol oynayan Frederick Barth ve Thomas Eriksen gibi İskandinavyalı etnisite teorisyenleri arasında öne çıkmıştır.²⁴

Öte yandan, eğer topluluklar çok da çaba sarfetmeden böyle, yani kültürel karşıtlıkların, düşmanca farklılaşmaların (ve-saire) mucitleri oluyorlarsa, kanın ve lanetli “insan doğası”nın hak bildiğini almasına ne engel olabilir? Böyle bir durumda, atavizm, haklarını yeniden kazanmış sayılmaz mı? Nesep, aktarım ve bilinçdışı, muhafazakârları keyiflendirecek ölçüde karar, iletişim ve bireysellik karşısında yeniden baskın çıkma gayretinde görünüyor. Milliyet siyasetinin küreselleşme sahasında yeniden canlanması, tamamen bunaltıcı bir şekilde olsa da, daha anlaşılır bir hal alıyor. Gellnerci teoride, milliyetçiliğin yükselişine mahal veren, etnik fay kırıkları ile dengesiz kalkınmanın bir bileşimiymiş. Fakat aynı konjonktür daha az liberal bir açıdan da okunabilir. Sanayileşmeye karşı yaratıcı tepkiyi güdüle-

24 Bkz. *Ethnic Groups and Boundaries* (Boston, 1969) adlı eserde Barth’ın yazdığı giriş ve Eriksen, *Ethnicity and Nationalism* (Londra, 1993) [Türkçesi: *Etnisite ve Milliyetçilik*, çev. Ekin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2004].

yen ve modern emperyalist projelerin tamamını yok eden şeyin düşmanca parçalanmanın kaçınılmazlığına işaret ettiği iddia edilebilir. Gellner geleneklere uymayan biriydi; buna rağmen, düşmanca farklılaşmanın tarihte bir safha olduğunu, sanayileşmenin yeterince yaygınlaşmasıyla azalacağını düşünmek isteyerek temelde Aydınlanma gelenekleriyle güçlü bir uyum içerisinde kaldı. Gelgelelim, ilksel insan doğasının rolü Gellner'in teorisinin öngördüğünden daha güçlüyse, o halde, bizi kurtaran aynı zamanda bizi farklılaşmadan ibaret belirsiz bir geleceğe mahkûm ediyor olamaz mı?²⁵

“İnsan doğası”: Evet, süregiden milliyetçilik çalışmalarında dönüp dolaşıp vardığımız geleneksel bakış açısı, budur. Modernistler ile ilkçiler arasındaki anlaşmazlık çağdaş tartışmalar da çözüme kavuşmamıştır, çünkü çözümsüzdür. Bir başka deyişle, her iki tarafın kullanmakta olduğu terimler kapsamında çözümsüzdür. Bu anlaşmazlığın pratikteki anlamı ise, Warwick Üniversitesi'nde Gellner ile Anthony Smith arasındaki son canlı tartışmada görüldüğü üzere, kibarca bir vurgu farkına dikkat çekmekten ibarettir.²⁶ Terimler yetersizdir, bir başka deyişle tartışmayı ilerletecek teorik çerçeve henüz yoktur. Gellner'in paradigması olumlu bir etki bırakmıştır, fakat ilkçi eleştirmenlerin işaret ettiği sınırları da açığa çıkarmıştır. Ne var ki, bu paradigmanın halefi henüz oluşturulmadığından milliyetçilik teorisi şu sıralar bir zoraki geçiş veya gelişim anı yaşar gibi görünmektedir. Modernizmin eski felsefi ön kabulleri hâkimiyetlerini yitiriyor; ama kimse bunların yerini hangi yeni ön kabul-

25 Bu mahkûmiyet hissinin en belagatli aktarımı, Conor Cruise O'Brien'in dönemi yansıtan umarsız risalesi, *On the Eve of the Millenium*'da (Londra, 1996) bulunabilir. *Ancestral Voices: Religion and Nationalism in Ireland* (Dublin, 1994) adlı daha önceki bir çalışması, bu umarsızlığın bağlamını ortaya koyar. Yayımlandığı dönemde, Gellner'in *Encounters with Nationalism* (Oxford, 1995) [Türkçesi: *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Nalan Soyarık, Saltuk Özertürk ve Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012] adlı eserde de yayımlanmış olan bir denemesinde eleştirilmişti.

26 'The Nation: Real or Imagined?' olarak *Nations and Nationalism*, 2. cilt, 3. kısımda (Cambridge, 1996) yeniden yayımlandı. Gellner'in tartışmaya yaptığı ilk katkının başlığı, 'Do Nations have Navels?' [Ulusların Göbek Bağ Var Mıdır?] idi. O zaman verdiği cevap şuydu: "Olmak zorunda değil."

lerin alacağından emin değil. 1989'dan bu yana gelişen olaylar bizi doğrudan “kan” sorununa –“insan doğası”nın içkin ve uzlaştırılmaz çeşitliliğine– göndermiş bulunuyor. Fakat yeni bir açıklayıcı paradigma olarak kendini dayatabilecek, yeterince ikna edici ve akla yatkın bir Tarih-in-Sonu-sonrası teorisi ortaklıkta gözüküyor.

Yaklaşım Açıları

Şimdi, burada, korku dolu gözlerinizin önünde yumurtlayabileceğim bir paradigma yok. Ancak bulunduğumuz noktayı daha iyi kavramak adına bu bölümü yeni bir teorik çerçeve oluşturmaya yönelik bazı yaklaşım açılarına bakarak bitirmek faydalı olabilir. Bu yeni teorinin ne olacağını bilmiyoruz; ama en azından bunun ne tür bir teori olabileceği yönünde tahmin yürütmek mümkün olabilir.

Modernleşme teorisi felsefi materyalizmin bir çeşidiydi. Aslında teorinin temel varsayımları, Marksizmle ve dolayısıyla 1980'lerin sonunda hak ettiğini bulan devlet komünizmi ideolojileriyle bağlantılı “tarihsel materyalizm” inkılabıyla şaşırtıcı benzerlikler göstermekteydi. Gellner siyasal Marksizmden nefret eden bir muhafazakâr liberaldi ve son yıllarını memleketi Prag'da, Orta Avrupa'da buna benzer bir şeyin asla teker-rür etmemesi için çabalayarak geçirdi. Bununla birlikte koyduğu modernleşme tanısı, ekonomik veya sosyo-ekonomik güçlerin moderniteden sorumlu olduğu mefhumu üzerine kuruluydu. Geçiş, erken doğa bilimlerinde ve bilimsel fikirlerin teknoloji olarak uygulanmasıyla mümkün kılınmasına karşın, önceden de belirttiğim gibi, anlamının ve –aralarında milliyetçiliğin de bulunduğu– imkânlarının ayırdına ancak daha sonraları bilinçli veya öz-bilinçli bir şekilde varılabilen bir dizi yeni ve beklenmedik toplumsal güç ve baskı üretmesi bakımından “kör”dü.

Bu yaklaşıma yönelik felsefi itiraz geleneksel olarak idealizmden gelmiştir. Kant, Hegel ve halefleri sözkonusu körlüğün yalnızca görünüşte olduğunu savunmuşlardı, çünkü ta-

rihi çok daha derin bir düzeyde idealar –açıklama ya da doğrulama için bedava telefon hattı üzerinden ulaşamasak da içkin bir anlam taşımaya gereken Tanrının ideaları– hareket ettirmektedir. Bahsi geçen anlamlılık, insan varoluşunun kozmik bir kazadan ibaret olma ihtimaline karşı bir garanti işlevi görmektedir. Bu anlamlılığın –Yaratıcının düşüncelerinin, çoğu zaman ne anlama geldikleri belli olmasa da, özünde aynı maddeden oluşması ve böylece eğer kişi, üzerine yeterince kafa yorar ve zaman harcarsa keşfedilebilir olması bakımından– prensipte bizim kısıtlı farkındalığımızın erişimine de açık olduğu söylenebilir. Din, bu yaklaşım sayesinde, yeniden yorumlanır ve yeniden meşruiyet kazanır. Böylece bu düşünce tarzının vardığı her sonuca manevi bir hale eklenir. Örneğin, farklı halkların, ulusların veya ırkların tarih içerisinde farklı “idealar” ortaya koymaları ve bunlar arasından birini ya da ötekini fark edilir bir desen uyarınca haklı bir egemenliğe taşımış olmaları söz konusu olamaz mı? İlk kez Hegel’in tarih felsefesinde araştırılan bu görüş daha sonraları, yukarıda değindiğim Sosyal Darwinizm ve Aryan ırkçılığı gibi felaket getiren biçimler aldılar.

Sosyolojik modernleşme teorisi, İkinci Dünya Savaşı’nın bu Alman-çıkışlı idealizmi sert bir yenilgiye uğratmasının ardından ortaya çıktı. Teori, siyaseten Marksizme karşı olsa da, kapsamına düşmanının felsefi varsayımlarından –meşhur örnekte olduğu gibi, Marx’ın Hegel’in ideal diyalektiğini “tersine çevirmesi”, yani tarihin belirleyicileri olan maddi toplumsal güçler kavramına dönüştürmesi gibi– bazı unsurlar dâhil etmek durumunda kaldı. Ancak Komünizmin madden çökmesiyle birlikte, bakış açısında, anında, idea-temelli düşünceye doğru yeni bir çarpıcı ters çevirme daha yaşandı. 1989 sonrasının bu ana motifi, temel açıklama kategorileri doğrudan Hegelci felsefeden beslenen, Francis Fukuyama’nın *Tarihin Sonu ve Son İnsan* (1989) adlı güçlü yapıtında en etkili biçimde işlendi. Böylece, siyasal giysilerinden ve öneminden yoksun bırakılan sosyo-tarihsel materyalizm, akla gelen her düşünce kuruluşunda anında görevinden alındı ve bodrumdaki çürütölmüş eski hatıra eş-

yalar müzesinde frenoloji ve astrolojiye eşlik etmek üzere aşı-
ğı kata defedildi.²⁷

Bu cezalandırmanın aşırıya kaçtığı anlaşılabacaktır. Herhangi bir yeni paradigmanın geleneksel ve kutsal biçimleriyle, bilinen materyalizm ile idealizmin bir sentezini temsil etmesi kuvvetle muhtemeldir. Bunun kulağa oldukça Hegelci geldiğinin farkındayım, fakat sonucu itibarıyla Prusyacılığın büyük filozofunun onaylayabileceği bir şey olacağından şüpheliyim. Modernizm ile ilköçilik arasındaki gibi çok derin anlaşmazlıklar hiçbir zaman taraflardan birinin “zafer”iyle sonuçlanmaz: Her iki görüş de teorilerin ilk kez formüle edildiği dönemlerde öngörülemez şekillerde hem haklı çıkar hem yanılgıya uğrar. Perspektiflerin bu şekilde kaynaşmasına tanıklık etmesi en muhtemel alan, “biyososyoloji” ve paleoantropoloji yoluyla yeni genetik bilimden geçerek Gellner ve modernistlerin büyük ölçüde dayandığı sosyolojiye uzanması bakımından “yaşam bilimi”²⁸ demek zorunda kaldığımız alandır. Başka bir ifadeyle, herhangi bir yeni paradigma imkânı, bir tarafta biyoloji ile kan bağı, öte tarafta siyasal ulus-devletlerin ve yeniden canlanan milliyetin dünyası arasında kurulacak daha makul bir ilişkiye bağlıdır.

Böyle bir ilişki, doğası gereği, hem materyalizmin hem idealizmin kabuk bağlamış geleneksel manalarını aşacaktır. Crick, Watson²⁹ ve diğerlerinin canlı kalıtımın derin yapılarını keşfettikleri 1950’lerden bu yana ve bunu takiben, artık İnsan Genom Projesi’nin bir parçası olarak yürütülen, tarih-öncesi insan topluluklarının düzen ve hareketlerine dair dünya çapındaki

27 Liah Greenfeld’in belirgin bir biçimde kolektif psikolojik terimlere başvurarak açıklama yolunu tercih eden *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge, Mass. ve Londra, 1992) adlı eseri, son dönemde milliyetçiliğin genel teorisine yapılmış en önemli katkılarının biridir: Moderniteye giden beş ana yola uygulanmak üzere tercih ettiği kategori, “ressentiment”dır (hınc – ç.n.). Greenfeld, o zamandan beri, bu görüşlerini henüz yayımlanmamış bir çalışmada yer alacak şekilde geliştirdi. Bu sürmekte olan çalışmasının bulgularını bana gönderdiği (ve genel anlamda çalışmalarıyla örnek olduğu) için kendisine müteşekkirim.

28 Life science – ç.n.

29 İngiliz moleküler biyolog Francis Crick (1916-2004) ile Amerikan moleküler biyolog James Watson (1928-), 1953’te DNA’nın moleküler yapısını keşfeden bilim insanları arasındadır – ç.n.

araştırmayla birlikte, kökenlerin maddiliğini önceki nesillerin hiç sahip olmadığı bir netlikte kavıyoruz. Değişim, artık kim-
senin (örneğin, Fukuyama'nın Hegel'i yeniden dirilterek yaptığı-
ğını düşündüğü gibi) geri dönüp daha eski veya daha iyi ideala-
rı "yeniden keşfetmesi"ne imkân tanımayacak derecede mutlak
ve nihaidir. Bu alandaki her yeni öğrenci, Charles Darwin'in
kariyerinin başında değil, sonunda tamamıyla bihaber olduğu
konuları öğrenerek çalışmalarına başlıyor. Darwinizmin büyük
bir kısmı ve "Sosyal Darwinizm" in neredeyse tamamı basit bir
bilgisizlik üzerine kurulmuştu. Fakat şimdi bilgisizliğin ilkeler
düzeyinde sona ermesine, Genom projesinin 2000 yılından kı-
sa bir süre sonra tamamlanmasıyla, bilgisizliğin bilimsel olgu-
lar sahasında sonlanması da eşlik edecek.³⁰ Genetikçi Steve Jones,
Kanın İçinde (In the Blood) adlı kitabının önsözünde bunu usul-
ca ama mükemmelen ifade eder:

Genetik de, Almanya gibi, nihayet, geçmişi için özür dileme-
yi bırakmaya hazır. *Kanın İçinde* başlığı, kaderin doğuştan gel-
diğine yönelik yaygın kaniya dayanıyor. Bu inanış bilimden
çok önce başladı. "Doğa" [*nature*] teriminin kendisi, Latince
"doğumla gelen" anlamındaki *natus*'tan gelmektedir; aynı kö-
kenden gelen "ulus" [*nation*] gibi.³¹

Jones, elbette, yaratılışı anlamada katedilen büyük mesafe-
nin ulusları ve milliyetçiliği "açıkladığını" iddia etmiyor. Tersine,
bu denli basit bir açıklamanın nasıl mümkün olamayacağını
gösteriyor: Irkçılığın ve etnik milliyetçiliğin dehşet verici ba-
sitlikleri artık kesinkes bodrum katındaki sandıkta tutulan bu
tür yanılgılardan doğdu. Sandıkta tutulduklarından emin ol-
mak dahi, büyük bir kurtuluştur. Bu, mevzubahis materyalin

30 İnsan Genom Projesi, 2003 yılında tamamlandı. Daha fazla bilgi için bkz. Be-
güm Akman ve Taner Tuncer, *Yaşamın Şifresi: İnsan Genom Projesi*, Ankara,
ODTÜ Yayıncılık, 2007 – ç.n.

31 *In the Blood*, Londra, 1996, s. viii-ix. 1996 yılında BBC 2 kanalında yayınlanan
aynı adlı diziyi temel alan bir eser. Paris'teki "Centre des études des Polymor-
phismes Humaines"de gerçekleştirilen İnsan Genom Projesi, 'The Paradox of
Armageddon' adlı 1. Bölüm'de kısaca tarif ediliyor. Gerek bu programın gerek-
se çağdaş ırkçılığın entelektüel arkaplanının daha ayrıntılı bir incelemesi için
bkz. Marek Kohn, *The Race Gallery*, Londra, 1995.

parametrelerinin sahiden belirlendiği ve metafiziğin spekülâ-
tif düşüncenin bir başka önemli bölgesinden sürüldüğü anla-
mina gelir.

Bunun yerine, “ilkçilik” toplumsal olana, yani *natus*’u/doğu-
mu ulusla, oradan da, modernitenin etkisi altında, milliyetçi-
likle irtibatlandıran harfiyen ve mecazen var olan kan bağları-
nın ön tarihine ve evrimine odaklanmalıdır. Sosyolojinin gö-
rece geniş şemsiyesi altında bu irtibatlandırma çalışmasına iki
açıdan yaklaşılabılır. İlki, modernite-öncesi veya erken-mo-
dern toplumsal formasyonlardan günümüze kalanları incele-
yen, bunların nasıl ortaya çıktıkları ve bu denli çeşitlendikleri
üzerine kafa yoran paleo ve sosyal antropolojinin ve arkeoloji-
nin yaklaşımıdır.³² Modernist teori, dili işlevselliğiyle, sanayi-
leşmenin gerekli kıldığı kültürel bir araç olarak algılar. Lehçe-
ler, buhar makinesi evreninde devletlere layık yerlerini alabil-
mek için yeniden inşa edilmeli ve “yüksek kültürler”e dönüş-
türülmelidirler. Evet, ama lehçelerin özgün inşalarının ve çe-
şitlemelerinin sonraki evrim sürecini anlamada hiç mi önemi
yoktur? Topluluğun “büyüsü” daima, sadece dile değil, aynı
zamanda anlayış, sağduyu ve hakikatle birlikte hep anlatılmaz-
lık, gizlilik ve yanlışlık içeren lehçelerin yayılmasına dayanır.³³

Konuşmanın merkezî öneminin mantıken gönderdiği, sağ-
duyunun kolayca gördüğü, fakat şimdiye dek milliyetçiliğe eği-
len disiplinlerin akademik düzeninde yer almamış bir başka
alan, psikolojidir. Haliyle, bu, ilk bakışta, milliyetçiliğin kapsa-
mıyla daha doğrudan ilişki kurabildiği düşüncesiyle (büyük öl-
çüde) “sosyal psikoloji” olarak anlaşılabilir. Gerçekten de mev-
cut milliyetçilik teorilerinin tümü toplumsal ve kolektif zihni-
yet mefhumlarına başvurmuş; (genellikle aynı derecede genel

32 Arkeoloji hakkında, örneğin, bkz. *Nationalism and Archaeology* (Glasgow, 1996) ve *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*, der. P. Kohl ve C. Fawcett, Cambridge, 1995.

33 George Steiner, *After Babel: Aspects of Language and Translation*, yeni baskı, Oxford, 1993. İkinci baskının Giriş bölümü, “dili insanlığın kurucusu olarak tecrübe edenler [ve] Babil olayının hem bir felaket hem de –felaket [disaster] kelimesinin kökeninde bulunduğu üzere– insanlığın üzerine yağan bir yıldız-
lar yağmuru olduğunu bilenler”e ithaf ediliyor (s. xviii).

“güçler”e, “değişimler”e vesaireye cevaben geliştirilmiş) toplu veya “komünal” tepkilerden veya reflekslerden söz etmiştir. Ne var ki, bu ayrımın gerçekte bu kadar önemli olduğundan emin değilim. Buradaki “sosyal”, “bireysel” olanı dışlamaz. Burada yürüttüğümüz tartışmayı en fazla alakadar eden anlamıyla psikolojinin; küçük grupların, ailenin ve hatta kişinin zihniyet ve tepkilerine işaret ettiği söylenebilir.

Bunun sebebi açıktır. Milliyetçiliğin bilindik fenomenleriyle –yani, belli bir ölçekte ve genelde çok büyük ölçekte kolektif eylemlerle– uğraştığımızda, “insan doğası”na dönmek zorunda kaldığımızı savunmuştum. Bu kısmen insan toplumunun ön tarihi ve tarihi olarak yorumlanabilse dahi, orada pek az şeyin harfiyen keşfedilebilir olduğuna ve genetik bilimindeki büyük ilerlemeyle kıyaslanabilecek bir şey bulunmadığına kesin gözüyle bakılabilir. *Kemik Uyuşmazlıkları*, (*Bones of Contention*) paleoantropoloji alanındaki önemli çalışmalardan birinin tartıştığımız konu bakımından son derece uygun başlıktır ve bunun anlamı genellenebilir.³⁴ Yazar, sonuç kısmında, köken arayışının “öz-imgeye dair sorular”dan ayırt edilemez olduğunu vurgular:

Paleoantropoloji bütün tarih bilimleriyle yalnızca bir kez gerçekleşmiş olayları yeniden inşa etme çabasının kısıtlarını paylaşır. Buna ilaveten, bütün bilimlerle, bilimin insanlar tarafından yürütülen bir etkinlik olduğunu ve dolayısıyla entelektüel ilerlemenin kaçınılmaz olarak kişisel ve düzensiz olan doğasına maruz kaldığı gerçeğini paylaşır. Fakat insanlığın öz-imgesinin gizlice ama sürekli olarak mesleğin düsturunu etkilediği bir boyutta iş görmeye çalışan bilim, yalnızca paleoantropolojidir.

Ne var ki, “kişisel ve düzensiz” ilerleme farklı bir okumaya tabi tutulabilir. Ne de olsa, insanlığın öz-imgesinin durmadan

34 Roger Lewin, *Bones of Contention: Controversies in the Search for Human Origins*, Chicago ve Londra, 2. baskı, 1997, s. 319. İkinci baskıda yer alan “Sonsöz”, genetik biliminin köken arayışı üzerindeki etkisini ve “Bölgeciler” (Regionalists) ile “ilk-Africacılar” (Africa-firsters) arasındaki uzun tartışmayı anlatır.

evrilmesinin ve sert anlaşmazlıklar üretmesinin iyi bir sebebi vardır: Her yeni nesil ve bir bakıma her yeni birey “insanlık”tır ve öz-imgede pay sahibidir. Kimse söz konusu hikâyeyi tekrarlamadan edemez; böylece, hikâye –ya da bir kısmı– her devirde bazen bilinçsiz, bazen bir ölçüde bilinçli veya teorisyenler açısından olduğu gibi, öz-bilinçli olarak hep yeniden üretilir. Tarihsel materyalizm ve sosyolojik modernizm, kısmen kendi sosyal-bilimsel vasıflarını kayda geçirmek maksadıyla, öncelikli olarak bir gayrişahsi güçler ve hareketler söylemini kullandılar. Oysa genelde bu yaklaşımca dışarıda bırakılan veya kenara itilen, bağlılığın ve uyumsuzluğun, “aidiyet”in ve reddin ya da yeniliğin psikolojik yapıları en yaşamsal vasıflar arasında yer alıyor olabilir.³⁵

Bu düzlemde her şey bir bakıma aynıdır ve gerek genetik biliminde ve toplumsal tarihte gerekse farkındalıkta aynı kökeni paylaşır. Conor Cruise O'Brien durumu çok iyi tarif etmiştir:

Hepimiz için, doğumumuzdan bir ya da iki nesil öncesine uzanan ve tarihin geriye kalanına pek ait olmayan alaca karanlık bir zaman dilimi vardır. Büyüklerimiz, bizler bireysel varlığımızı aşan ve kateden bir devamlılık hissi kazanana dek, hatıralarını hatıralarımızla konuştururlar. Bu devamlılık hissine ne ölçüde sahip olduğumuz ve bu hissin aldığı –ulusal, dinsel, ırksal veya toplumsal– biçim, hem kendi hayal gücümüze hem de yaşlı akrabalarımızın kişiliklerine, görüşlerine ve çene-bazlıklarına bağlıdır. Çocuklar, eğer hayal güçleri kuvvetliyse, kendi bireysel doğumlarından önceki kayda değer bir zaman dilimini kendi yaşamlarına katma gücüne sahiptirler.³⁶

35 Biyolojik olan ile toplumsal olan arasında anlaşılır bir bağ kurmaya yönelik en ilginç ve tartışmalı girişimlerden birine, Pierre Van Den Berghe'nin *Human Family Systems: An Evolutionary View* (1979) ve *The Ethnic Phenomenon* (2. baskı, Londra, 1987) adlı çalışmalarında rastlanır. Van Der Berghe'ye göre, (yeniden tanımlanmış şekliyle) içkin “nepotizm”, bütün modern toplumsal formasyonların (gerçek ve mecazi) temeli olarak sürekli ileri taşınmakta ve durmaksızın yeniden biçimlendirilmektedir.

36 D. H. Akenson'un O'Brien biyografisi *Conor: A Biography of Conor Cruise O'Brien* (Ithaca, 1994, s. 5) adlı eserin 1. Bölümü'nde alıntılanmış gibi. Özgün kaynak: ‘The Parnellism of Sean O’Faolain’, *Irish Writings*, 5. sayı (Dublin, Temmuz 1984).

İnsafsız bir eleştirmen, bu ifadeleri milliyetçilik çalışmalarının en belirgin özelliklerinden birinin –bu alandaki her araştırmacının bu konuyla ilgili bir şey, hatta kibirli memurların bildiklerinden daha fazla ve kuvvetle muhtemel, çok özel öneme haiz şeyler bildiğine yönelik güçlü inancının– ihtiyatsız bir biçimde benimsenmesi olarak yorumlayabilir. Fakat buradaki esas mesele, her alaca karanlık kuşağının, tıpkı ona gerek çevrenin gerekse bireyin benimseme gayretinin sonradan ilave ettiği hayal gücü ve kültür gibi bir anlam ifade ettiğidir. Hepimizin, hem alaca karanlıktan geriye doğru karanlığa hem de ileriye, hayali kurulan ışığa doğru uzanan o temel “devamlılık” hissi ve biçiminden beklediği bir menfaat vardır. Haliyle bu, modernleşme teorisinde fazlasıyla görünür olan maddi veya sosyo-ekonomik kaygılardan uzak bir menfaattir.³⁷ Söz konusu maddi kaygıların etkisinin bu tarz bir menfaati daha canlı ve keskin kıldığı doğru olabilir. O halde bu, modernleşmenin etkisinden önce yalnızca bir “potansiyel”den veya görece önemsiz bir gizillikten sözedilebileceği anlamına mı gelir? Daha da önemlisi, neden o coşkulu canlılık, modernleşmenin eserini tamamladığı anda, azalmak ya da keskinliğini yitirmek zorunda kalsın?

Herhangi bir araştırmacı, mesela Benjamin’den hareketle düşündüğü takdirde, yukarıdaki ifadelerden dinî inancın milliyetçiliğin kapsamına giren ve onun yapılandırılmasına katkı veren unsurlardan biri olduğunu çıkarsayacaktır. Dinî inanç modernleşme teorisinde neredeyse hiç rol oynamaz. Bilakis teori, inancın –örneğin, İrlanda’da ve Sri Lanka’da ya da Doğu Avrupa’nın yeni çatışmalarında olduğu gibi– ulusal kimliğe alternatif olduğunu veya vekâlet ettiğini düşünmeye meyleder. Bu sorun, 1970’lerde İslâmcı köktencililiğin ortaya çıkışıyla İnanç Çağı’nın

37 Burada değinilen zıtlık, Anthony P. Cohen ile Nigel Rapport’un derlediği *Questions of Consciousness* adlı derlemede (Londra, 1995) bütün renkleriyle ortaya konmaktadır. Editörlerin teorik yaklaşımı, ‘Consciousness in Anthropology’ adlı Giriş kısmında şu şekilde ifade edilmektedir: “Bilinç antropolojisi, insanın ‘dekolonizasyonu’na, yani çok uzun bir süredir kültürel koşulları ve toplumsal kurumları fazlasıyla belirlediğini söylediğimiz her şeyden kurtuluşuna katkı sunmalıdır” (s. 11). Cohen’in *Self-Consciousness: An Alternative Anthropology of Identity* (Londra, 1996) adlı eseri, aynı savı geliştirmektedir.

(ve de Milliyetçilik Çağı'nın) sona ermekten bir hayli uzak olduğu anlaşılınca daha da ağırlık kazandı. Gellner son yıllarında siyasal İslâmcılığı ve onun ne anlama geldiğini yeniden düşünme yönünde çok çaba sarfetti.

Kitlesel, geleneksel dinî inançlar, sanayiciliğin ve şehirleşmenin ilk dönemlerinden çok sonra, 20. yüzyıl boyunca dahi dünyanın birçok yerinde hüküm süren ve ağırlıklı olarak kırsal olan ekonomi, yaşam ve rutinlerden müteşekkil genel bir sosyo-ekonomik bağlam tarafından besleniyordu. Modern siyasetin, kültürün ve dolayısıyla ulus-devletin matrisi olduğu varsayılan kapitalizmin “dünya piyasası”nın karşılaştığı ve sarstığı evren, büyük ölçüde tarımsal bir evrendi. Bu evrenin değişim karşısında gösterdiği direnç ve daha sonra geçirdiği ani ve zoraki değişim kasımları, ortaya çıkan süreci doğrudan etkiledi. Geriye dönüp bakıldığında, “dengesiz kalkınma”, çeşitlilik arz eden ve zaman zaman şiddetli sarsıntılara yol açan bütün bu değişimleri kapsamaya çalışmada acınacak derecede yetersiz kalıyor. Ama bu acıklı hal yapısal bir yanlılıktan kaynaklanıyor: Çığır açan değişimin faktörlerine yapılan aşırı vurgu, çığıra yol açan her şeyi, “fay kırıklarının” iteklediği çığırın meydana getirdiği, içinde bulunduğumuz yeni araziye hafife alıyor.³⁸

Milliyetçiliği daha iyi anlamak için Perry Anderson'ın “daha farklılaştırılmış” yaklaşımına ihtiyaç duyulduğu doğrudur. Ama Allah aşkına, ne kadar farklılaştırılmış? Genetik, arkeoloji, dilbilim, psikoloji, antropolojinin farklı türleri, din, köylülük çalışmaları: Bu çalışma alanındaki postmodernist kaygılar tayfının bir sonu var mı acaba? Üstelik herkesin, milliyetçiliği anlama çabası esnasında, konuyla ilgili olduğunu düşüneceği, bilindik anlamlarıyla “kültür”ü (etnik kültür veya halk kültürünü, ulusal kimliğin sanatlardaki görünümelerini veya 20. yüzyıl milliyetçi ideolojilerinin estetik modernizmle ilişkili olarak tuhaf gelişimini) henüz saymadık. Şayet o kıyıya ulaşıydık –ki ben denemeyeceğim bile, çünkü ben dâhil bütün yüzücülerin yorulacağını biliyorum– bizi sitemkâr bir şekilde davet eden başka kıyılar olduğunu görecektik. Örneğin, popüler kül-

38 Bu konunun farklı yönlerine 5. Bölüm'de değinmeye çalıştım.

tür ve siyasal milliyetle uğraşan bir teorisyen, bu uğraşını sporun o kültür üzerindeki muazzam etkisini görmezden gelerek sürdürebilir mi? Milliyetçilik-öncesi ülkelerin tanrılar, “kabileler”, kırsal efsaneler ve yerellikler üzerine kurulma eğilimi göstermeleri gibi, onların çağdaş halefleri sportif aidiyetler ve yarışların tesiri altındadır. Disiplinlerarası niteliği bu denli güçlü bir teorik alanı araştırma çabası, (isim vermeden söyleyecek olursam) üniversitede derslerin başlangıcı esnasında dağıtılan bitmek bilmez, okumamaya dayalı okuma listelerine benzeyen sonsuz bir kitap listesine dönüşme tehdidi altındadır.

Yine de Anderson’ın sorusuna verilebilecek tek samimi cevap, “hayır”dır: Modernleşme teorisinin sınırlarının sorgulandığı andan itibaren bunun sonu yoktur. Birçok şeyin “konuyla ilgili” görünmesi kaçınılmazdır ve şunu ya da bunu peşinen gözardı etmek yararsızdır. Modernizmin kendisi bir tür “peşinen gözardı etme”ydi: Son derece etkili mesajını kısmen bu şekilde iletebildi. Fakat mesajın (1960’larla 1990’lar arasında) iletilmesiyle birlikte, kendimizi daha bütünlüklü, daha kapsayıcı bir anlayış için “insan doğası”nın ve tarihin görkemli arenalarına dönmüş buluyoruz. Kaldı ki, bu dönüşün illa faydasız bir dağılma ya da basitçe bir debelenme anlamına geldiğini düşünmüyorum. Ne de olsa felsefe, tam da Gellner’in ve sosyolojik modernizmin başarılarının hazırladığı değişen bir düzlemde geri çağırılmıştır. Aydınlanma sonrası zamanlarda, “milliyetçilik” kavramıyla adlandırılan şeyler karmaşasının bu denli merkezî ve hâkim hale gelmesinin bir kaza ya da felaket eseri olmadığını biliyoruz. “Karanlık tanrılar” ve kan atavizmi neden değildi – bunların kendileri, Gellner’in de savunduğu gibi, erken-modernitenin efsaneleri arasındaydı. Ama “insan doğası” başka bir meseledir. Modernitenin yol açtığı büyük huzursuzluk, insan topluluğu ve çeşitliliğinin, özellikleri ve ilişkileri sosyal bilimlerce hâlâ kuşatılmaya çalışılan unsurlarını ortaya çıkardı. “Ulusal”ın bu alandaki en dirençli ve silinmez düğüm olduğu, önceki tahminlerin ötesinde, açık ara meydandadır: Ulusal, modernitenin fırtınalı dünyasının tavında dövülen bir eser değil, hâlâ o dünyanın yaratıcısı konumundadır. Aydınlanma düşüncesinde, Max Weber’de görülen

ve Gellner'de de hissedilen, dünyanın büyüünün yakında bozulacağı korkusunu duyan ters, küskün bir mizaç vardı. Büyünün bozulduğu yok: Steven Jones'ın *Kanın İçinde*'ye yazdığı önsözde keskin bir şekilde belirttiği gibi, "üç buçuk milyon Amerikalının uzaylılar tarafından kaçırıldığını iddia ettiği ve daha fazlasının Tekvin'in harfiyen doğru olduğuna inandığı" ve dolayısıyla bu tür meselelerin rasyonel çözümlemesine ihtiyaç duyduğumuz bir dönemde yaşıyoruz. Antik çağların büyülerini dağıtmak şöyle dursun, milliyetçi dünya bu büyülerini geç ikinci binyılın engin kakofonisine katarak çoğaltmıştır.

O halde –ilk savıma dönecek olursam– modern felsefenin esas konusu sanayileşme değil, milliyetçiliktir; buhar makinesi ve bilgisayar değil, ulustur. Alman felsefesi (Marksizm dâhil olmak üzere), sancılı bir oluşum çağındaki Almanya'yla ilgiliydi; İngiliz ampirizmi, serbest ticaret ve ilkel endüstriyel hegemonya devrindeki Anglo-Britonlarla ilgiliydi; Amerikan pragmatizmi, Batı sınırına dayanılmasının ardından ABD demokrasisinin yayılmasıyla ilgiliydi; Fransız varoluşçuluğu, 1789 Cumhuriyetçiliğinin 20. yüzyıldaki yenilgilerinin ardından düştüğü açmazı temsil ediyordu – vesaire. Felsefe bu bakımdan hiçbir zaman sadece "sanayileşme"yle değil, aynı zamanda modernleşmenin peşi sıra alt üst ettiği veya meydan okuduğu ve düşündürmelerin "dünya" diye deneyimlediği *etnisitelerin* derin komünal yapılarıyla "ilgili"ydi. Gellner'in modern Britanya ampirizmine yönelik eleştirisi bu tarz bir çözümlemenin muhteşem bir örneği olsa da, kendisi bu çözümlemenin sonuçlarından hep korkmuş gibidir.³⁹ Her bir mahalli ideolojinin "bir başka"⁴⁰ olabildiği ve Aydınlanma'nın ham mihenk taşının tamamıyla kullanışsız kaldığı umarsız bir göreceliğe düşmekten korkuyordu. Gerçi bu da şimdi anlatamayacağım bir başka hikâye ki bunu duymaktan memnun olacağınıza eminim.

39 *Words and Things: A Critical Account of Linguistic Philosophy and a Study in Ideology* (Londra, 1959) adlı eserdeki saldırı, tıpkı *Pourquoi des philosophes?* (Paris, 1967) adlı eserin Jean-François Revel'i Fransızca akademik felsefeden kalıcı olarak soğutması gibi, yazarın Britanya felsefi geleneğiyle olan bağını koparmıştı.

40 Yazar, İngilizce baskıda, Fransızca *vaut une autre* tabirini kullanmıştır – ç.n.

BİRİNCİ KISIM

Enternasyonal

Köklülüğe Dair Sorular

Bu kitapta sürekli tekrarlanan nedenlerden de anlaşılacağı üzere, milliyetçilik modernitenin evrensel bir koşuludur. 2000'li yılların görece bütünleşmiş dünyası, insanlığın çok çeşitli ve kavgacı geçmişinin inkâr edilmesiyle değil, aşılmasıyla ortaya çıktı. Bu geçiş, tikelliğin kendisini evrensel bir koşul haline getirdi ama bunu basit bir ortadan kaldırma ya da ortak ölçütlerle ve değerlere tabi kılma yoluyla değil, çeşitliliğin yeniden üretimi ya da yeniden icadı vasıtasıyla gerçekleştirdi. Nihayetinde, bilgi teknolojisi çağında, Yusuf'un İncil'deki "rengârenk kaftan"ının büyileyici güçleri azalma değil artma eğilimindedir. Thomas Mann, *Yusuf ve Kardeşleri* adlı yapıtında, bu özgün kıyafetin tezahür ettiği anı betimlemişti. Bu an, insanlığın bütün bir folklorik hafızasını taşımaktadır:

Delikanlı şaşkınlıkla bakakaldı... Metal süslemeler kandil ışığında parlıyordu. Yaşlı adam güçsüz kollarında kaftanı tutarken, parıltılı gümüş ve altın renkleri ara ara daha sönük renkleri gölgeliyordu: Simgelerin ve imgelerin moru, beyazı, zeytin yeşili, gül rengi ve siyahı, yıldızlar, güvercinler, ağaçlar, tanrılar, melekler, insanlar ve hayvanlar, arka planın mavimsi sisine karşı ışık saçıyordu.

Daha sonra Yusuf kuyuya atılıp köle olarak satıldığında, düşüşünün ve sözde ölümünün kanıtı olarak kana bulanmış bir şekilde yeniden beliren, bu mucizevi kaftandır. Ardından Yakup'un kendisi korkuya, "ilkelliğin medeniyetin katmanlarını delip geçtiği... insanoğlunun alçalarak basit bir mahlûka dönüştüğü anda" hissedilen o büyük utanca isyan edip kendi kıyafetini yırtıp atar ve ailesini dehşete düşürür.

1989 dolaylarında, kuyunun en koyu gölgeleri dağıldığı zaman, pek çok yorumcu özgür kalmanın verdiği acıların derin bir aşağılamanın yarattığı acılar olduğunu sandı. Aynı yılın Aralık ayında, Fransız yazar ve yorumcu Jean-François Revel havadaki paniğin –Batılı liderler ve düşünürler arasında süratle yayılan istikrarsızlaşma korkusunun– keskin bir tarifini yaptı. Buzullaşmış ablukaların eski şartları altında en azından nerede durduklarını biliyorlardı. Artık bilmiyorlar. Gorbaçov onlar için ideal çözümdü: Çok fazla karışıklık ve ayaklanmaya sebep vermeden komünizmi tepeden reform edebilecek birisiydi. Gerçekten de, onu desteklemek, egemenliğindeki halkları (ve dolayısıyla geriye kalan herkesi) hizada tutmak anlamına geliyordu. Sorumluluk sahibi, dört başı mamur ilerleme uygun merciler tarafından yetkilendirilene dek hiçbir ayaklanma olmasın lütfen! Sorumsuzca başlatılan ayaklanmalar, es kaza, milliyetçiliğe, bölünmelere, yeni sınırlara ve elçiliklere ve hatta çatışmaya yol açabilir. Nükleer kış ve insanlığın zamansız yok oluşu artık kapıda değildi, fakat çatışma pekâlâ olabilirdi.

Revel bu duruşun tamamıyla gerçek dışı bir hal aldığının altını çizmişti. Konuya şu sözlerle dikkat çekiyordu: "Balkanlaşma bir sorun olabilir, ama Gulag'dan çok daha küçük bir sorundur... Demokrasi daima bir parça istikrarsızlığı beraberinde getirir. Ve elbette Avrupa'nın yeniden demokratikleşmesi için bir süreliğine deniz tutmasına katlanılabilir."¹ Bütün bu dönem boyunca Revel, aynı zamanda demokrasinin gelişiminin ne denli çarpıcı ve geri döndürülemez bir hal aldığını ısrarla vurgulamıştı. Francis Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* adlı yapı-

1 'Le danger des nationalismes', *Le Regain démocratique*, Paris, 1992, s. 499-500 (yazarın çevirisi).

tındaki tahmine benzer bir şekilde, 1993 yılında, *Le Point*'taki köşesinde şunları yazmıştı:

Yirmi yıl önce, Birleşmiş Milletler'de şu anda temsil edilen 184 ülkenin 44'ü demokratikti. 1983'te bu sayı yalnızca 57'ye ulaşabildi. Bugün ise 99 demokratik ülke var... Bugünün Avrupa Topluluğu'nun üç üyesinin yirmi yıl önce diktatörlüklerle yönetiliyor olduklarını unuttuk mu! Neredeyse Latin Amerika'nın tamamı da öyleydi. Güney Afrika'nın demokratikleşmesini hayal etmek dahi mümkün gözükmüyordu; keza Güney Kore'nin veya Tayvan'ın demokratikleşmeleri de pek ihtimal dâhilinde değildi. Filipinler hâlâ Marcos'un yönetimi altındaydı.²

Demokrasinin yeniden doğuşu kaçınılmaz gözüküyordu. Revel, uzun yıllar boyunca, Batı'nın komünist totalitarizm karşısındaki başarısızlığını ve isteksizliğini sert bir şekilde eleştirmişti. Demokrasiyi çantada keklik gören toplumların gerek siyasetçileri gerekse entelektüelleri arasında sıklıkla rastlanan, otoriter tutumlarla yapılan gizli anlaşmaları kimse ondan daha şiddetli bir şekilde kınamamıştı. Şimdi ise, bu tutumların “totalitarizmin cazibesi” ortadan kalktığına dahi devam ettiği açıklık kazanıyordu. Akıl almaz bir şekilde, *milliyetçilik* daha şimdiden devlet sosyalizminden daha büyük bir tehditmiş gibi algılanıyordu: Düzgün Otoritelere, yani uzun Soğuk Savaş yılları zarfında kabuk tutmuş bir düzene ve istikrara karşı yönelen bir tehdit. Demokrasi arzulanan bir şeydi, ancak ikincil önemdeydi. Artık gözden çıkarılması mümkün olmasa da pekâlâ gelecekte halkın “olgunlaştığı”, yani iktidarı kullanmaya hazır olduğu “uygun bir zaman”a dek ertelenebilirdi. Olayların kontrolden çıkmaması gerektiği ise kesinlikle gözden kaçırılmamalıydı. Bu, Batı'daki muadillerinden müşfik bir destek gören yerel sorumluların ele alması gereken bir meseleydi.

Bu kitabın Giriş kısmında tekrarlanan temel tutumlar, Revel'inkilere benziyor. Bunların bazıları, Revel'in başarıyla alaya aldığı absürt kasılmaların teorik hinterlandını irdeler. Örneğin,

2 *Le Point* (Paris), 1098. sayı, 2 Ekim 1993, s. 33 (yazarın çevirisi).

enternasyonalizm fikri, ayrılıktan birliğe giden kutsal bir kısa yol gibidir. Yusuf, kuyunun içinde kalmamıştı. Kendi köklerini unutmadan, reddetmeden, onlara hepten geri dönerek, hayallere mahsus kaftanın simgelediği gerçek dünyayı katetmeye koyulmuştu. Yakup'un feryadı anlaşılır, fakat yersizdi. Çöküş riskinin, bazen de çöküş felaketinin ya da başarısızlıkların olmadığı bir geçiş olamaz. Bunların bazılarını burada değiniyor. Gelgelelim, bu tür başarısızlıkları kaçınılmaz bir atavizme hapsederek kalıcı kılmayı göze alan, bizzat, çeşitliliğin daha derin bir düzlemdeki inkârı niteliğinde olan İmparatorluk idi.

Enternasyonalizme Bir Eleştiri

Bir yüzyılı aşkın bir süredir, soylu bir hayalet, sosyalizmin başına musallat oldu.¹ Hamlet'in babası gibi, her önemli psikolojik anda, etrafa uyarı, sitem ve kehanetten oluşan tanıdık bir karışım yayarak siperlerin üzerinde beliriyor. Hepimiz içimizde ondan bir parça taşıyoruz tabii. O, bütün partilerin, hiziplerin ve cephelerin yüce atası, hem büyük sosyalist devletlerin

1 Editoryal ve eleştirel yardımı için, bu makalenin ilk kez yayımlandığı *Kursbuch*'tan (Berlin) Niels Kadritzke'e müteşekkirim. Makale, aynı zamanda, 1979-1981 yılları arasında İskoçya Ulusal Partisi'nden Michael Spens ile birlikte Edinburgh'da yayımladığımız *The Bulletin of Scottish Politics* adlı kısa ömürlü derginin ilk sayısında çıkmıştı. Hem makale hem de yayının kendisi, esasen, 1979 İskoçya zerk Yönetim referandumunun başarısızlığı karşısında, özellikle de referandumun ardından gelişen uzun yenilgi ve umutsuzluk havasını dağıtıma yönelik muhalefet eylemleri ydi.

Fazlasıyla elverişsiz koşullar altında, küçük bir oğunluk, İşçi Partisi hükümetinin yetki devri [devolution] yasasına destek oyu vermiş, fakat burada incelenen eski tarz emperyalizm ve "enternasyonalizm" in karşımı tarafından hüsrana uğratılmıştı. Ne tuhaftır ki, yenilginin ana aracı (İşçi Partisi milletvekili George Cunningham'ın "%40 kuralı") Solun kendisi tarafından, İskoçya Parlamentosu'nun restorasyonunu sözde destekleyen bir Britanya hükümeti içerisinde tasarlanmıştı. On sekiz yıl sonra, 12 Eylül 1997 sabahı, Donald Dewar bir başka referandumun başarısını ilan ettiğinde, %75 çoğunluğun, değişimi kayıtlı seçmenlerin %40'ının desteklemesi şartını rahatlıkla karşıladığını vurgulamayı ihmal etmemişti. Muhtemelen dinleyenlerin pek azı neden bahsettiğinden haberdardı.

hem küçük sosyalist kültlerin neredeyse kusursuz baba figürüdür. Müşterek rüyalarımızda Lenin, Engels, Marx ve hatta Tanrınınla karışan uzun, pek dağınık bir sakalı vardır.

Bu soylu hayalet, namıdiğer “Enternasyonalizm”, normalde yapılagelenden daha eleştirel bir incelemeyi hak ediyor. Savaş ve Generaller için söylendiği gibi, Enternasyonalizm enternasyonalistlere bırakılamayacak kadar önemlidir. 1871’den beri sosyalizmin bedeni olmadığı aşikârdır. O, sosyalizmin zekâ-

1979’un İngiltere’sinde pek az kişi bu dramda ortaya çıkan derin ideolojik kanaatleri anlayabiliyordu. (17. veya 16. yüzyıllardan aktarılan) etkin fikir, İskoçların seçilmiş –yani, siyasal bir ulus olmak için değil, tersine, diğer halkları bu tuzaktan kurtarıp uluslararası veya ulusötesi gerçekliğin Uhrevi düzlemine yönlendirmek için seçilmiş– bir halk olduğuydu. İskoçya İşçi Partisi’nin özerk yönetimi 1950’lerde terk etmesinin ardından, bu tuhaf mefhum meşrulaştırıcı ve genellikle tutkuyla savunulan bir ortodoksiye dönüştü. Dolayısıyla, 1974-1975’te, İskoçya Partisi de –aynı derecede tuhaf bir şekilde– Londra’daki meslektaşlarınca özerk yönetimi, milliyetçiliğin yükselişine karşı tek makul tepki olduğu gerekçesiyle, yeniden benimsenmeye zorlandılar. Bunun sebebi, o ana gelindiğinde, birçok İşçi Partisi üyesinin, İskoçya Ulusal Partisi’ni Şeytan’ın yalnızca (en azından ilk aşamada) Birleşik Krallık’ın fanatik bir savunusuyla bozulabilecek oyunu olarak algılamasıydı. Tutkulu bir “enternasyonalizm” bu stratejinin bir bölümünü teşkil ediyordu. Bunun tabanda işaret ettiği, uluslar dünyasında bir Aziz’e yaraşan üstün bir yazgıydı.

Dönemin milliyetçileri ise, bunun aksine, uluslar dünyasında sadece bir ulus olmak istiyorlardı. Yine de onlar da seçilmiş ve lanetlenmiş gibi terimler aracılığıyla düşünmeden edemediler ve İşçi Partisi’nin sendikacılığını lanetlenmişlerin “ihanet”i olarak reddettiler. Böylesi olağanüstü kökenler, ortaya çıkan mücadeleyi aktörlerin sezgileri bakımından yüceltse de dışarıdan bakanlar için anlaşılması son derece güç bir durum sözkonusuydu. Bir bakıma, aynı anda iki savaş veriliyordu: Biri 1679’da, diğeri 1979’da. Görünürde “sınıf”, ekonomi, sosyal politika, yeni Kuzey Denizi petrol endüstrisi ve benzeri konulara odaklanılmış olsa da, İskoçya siyaseti aslında, o derin anlamıyla –ve ülkenin geçmiş ulusal (yani, dini) devrimlerinin kaçınılmaz olarak şekillendirdiği kendine özgü yankıları– bir Ulusal Sorundan ibaretti. Bu dram, daha sonraları, Güneyli seyirciler için, milletvekili Tom Dalyell gibi arkaik bir figür ve onun “West Lothian sorunu” biçiminde sunuldu. Halbuki bu asla bir sorun değildi. Esasen yeniden ortaya çıkan, yaratıcısı gözünde Birleşme Antlaşması’nda öngörülen Protestan devletin sorumsuzca dağılmasıyla zincirlerini kıran bir Günahın, 1679 ruhunu taşıyan bir Toprak Sahibince (Lairdly) cezalandırılmasıydı.

Kişisel düşmanlığın ve ulusal yön kaybının belirlediği koşullarda yazılan “Enternasyonalizm”, bu çatışmanın bir kısmını solun malum ideolojisi açısından çözme çabasıydı. Makale (önceden de belirtildiği üzere), ilk olarak, eski Batı Almanya solunun enternasyonalist ideolojinin çelişkileriyle farklı bir biçimde cebelleşmek zorunda kaldığı Almanya’da yayımlanmıştı. Bildiğim kadarıyla, kavganın her iki tarafının fikirleri üzerinde herhangi bir etkisi olmadı. *Bulletin* arşivleri uzun zaman önce kayboldu ve tirajı da oldukça düşüktü.

sı da değildir. Ama vücuda getirdiği kolektif suçluluk duygusunun akıl yürütmemize tesir ettiği kesindir. Yine de insanlar, o sanki sosyalizmin ya da komünizmin ruhuymuş gibi davranıyorlar. Zaman zaman unutulana, fakat asla terk edilmemesi gereken karşı konulamaz, yüce bir Ahlâki Varlık sözkonusudur adeta. Kendisini terk eden herkesin üzerine ölümcül bir manevi yıldırım gönderdiği, onları şovenist bir cehennem azabına ve gericiliğe mahkûm ettiği biliniyor.

Bu bölümde, bu Yaşlı Adama milliyetçi bir bakış açısından bazı sorular yöneltmek istiyorum. Onsuz yapabilir miyiz? Yarı kutsal sofuluğun kusursuz cübbelerinin altında rasyonel bir cevher var mı? Niye umut vaat eden çocuğumuz değil de sürekli homurdanan atamız konumundadır? Ruhumuzu günün birinde yeniden sahiplenerek, bize musallat olmadığı bir gelecekte onunla yaşayabilir miyiz?

Uluslararasılık²

Temel bir ayrımla başlamalı. Enternasyonalizm, adı ne dıyorsa odur: Kendi sistematik doğasına sahip bir “-izm” şekli verilmiş bir inançtan bahsediyoruz. Diğerleri gibi, bu kavramsal sistemin de kendi mantığı vardır. Bu mantıksal yapının bir nebze şaşırtıcı olan bazı özelliklerini ileride incelemeyi umuyorum. Fakat başta “-izm”i uluslararası gerçeklikten ayırt etmezsek olmaz.

“Uluslararasılık” teriminin kullanımı pek yaygın değildir. En azından İngilizcede durum böyle. Yine de bu terim, burada benim işimi fazlasıyla görecektir. Ne ilginçtir ki *Oxford İngilizce Sözlük* ilk kez 1864 yılında, yani Marx’ın I. Enternasyonal’inin kurulduğu yılda kullanıldığını söylüyor. Bu ilk kullanımda, *Daily Telegraph*, “Elbette Fransa’nın yarış pistleri İngiltere’ninkilere benzemez. Uluslararasılık henüz o kadar mükemmel değil” yorumunda bulunmuş ve yıllar sonra enternasyonalist koronun önemli bir parçasını oluşturacak, nadiren saklanan Büyük Ulus şovenizminin absürt bir örneğini mükemmelen sergi-

2 Internationality – ç.n.

lemişti. Ama biraz fazla hızlıca sonuca varıyorum. Şu aşamada neyin ima edildiğinden çok, neyin açık edildiği önemli. Maddi medeniyet ilerledikçe, dünya genelinde, yarış pistleri süratle birbirine benziyor. Tıpkı fabrikalar, dükkânlar, şehirler, ulaşım araçları, çiftlikler ve hatta insanlar gibi.

Uluslararasılık, basitçe, kapitalist dünya piyasasının oluşumundan, yeni sınai üretim araçlarının yayılmasından ve bunların getirdiği bütün toplumsal üretim ilişkilerinden –elbette, özellikle, sermaye temelli burjuvazi ile onun proletaryasından müteşekkil evrensel, modern sınıf yapısının meydana gelmesinden– türeyen bu artan eğilime dikkat çekmektedir. Kısacası, uluslararasılık, *Komünist Manifesto*'da bariz bir biçimde kutlanan ve yaklaşan uluslararası mücadelenin ve onun akıbetinin, yani uluslararası devrimin maddi temeli olarak algılanan her şeyi içeriyordu.

Sonrasında, Lenin, kutlamayı kendince sürdürdü. Marksizm daima “enternasyonalizmin ilerlemesine katkı sunmalı, yani bütün ulusların yeni yapılan her bir mil demiryoluyla, her bir uluslararası tröstle ve standartlaşmayı, uyumu getiren, işleyişi için sürekli genişleyen mekânlara ihtiyaç duyan her bir karşı konulmaz iktisadi kalkınma dalgasıyla gözlerimizin önünde büyüyen daha yüksek bir birlik içerisinde birleşmelerine yol vermelidir” diye yazmıştı.³ Bu da halkların ve ulusların artan karşılıklı bağımlılıkları, yarış pistleri ve diğer olguların artan benzerlikleri ve bu gelişmelerin ayağına dolanan, onları zapt etmeye çalışan her tür eski tikelciliğin faydasızlığı demekti. Lenin buna “Ortaçağ tikelciliği”⁴ diyordu. Buna karşı savaşmak, sınıf bilinci yerinde proletaryanın değişmeyen kutsal göreviydi. Çünkü sosyalizmin kapitalizmi feshetmekle kalmayıp, aşması gerekiyordu. Kapitalizm, başarısı için “mümkün olan en büyük ve en merkezîleşmiş devletlere” ihtiyaç duymuştu; sosyalizmin de buna, ama bu kez işleri yoluna koyabilmek adına daha büyük, daha merkezî planlara ihtiyacı vardı.

3 V. I. Lenin, 'Critical Remarks on the National Question', Ekim-Aralık 1913, *Collected Works* içinde, 20. cilt.

4 Medieval particularism – ç.n.

Bu göndermeleri yapmamın sebebi, esasen sosyalist enternasyonalizmle ilgileniyor olmamdır. Gelgelelim, uluslararasılığın, tabiatıyla, solculukla hiçbir ilgisi yoktur. Uluslararasılık, burjuva ve kapitalist İlerlemenin vücuda gelmiş halidir. Burada İlerlemenin Manchester serbest ticaret devrinden “uluslararası tröstler” devrine, oradan da bugünkü, daha güçlü haleflerine, yani çokuluslu şirketlere uzanan aşamalarını özetlemeye gerek yok. Mesaj, ister bir kutlama isterse lanetleme biçiminde olsun, hep aynı kalmıştır. IBM (International Business Machines - Uluslararası İş Makineleri) şirketinden Bay Jacques G. Maisonrouge’un ifade ettiği üzere: “Sözkonusu iş dünyasıysa, bir ulusu diğerinden ayıran sınırlar ekvator çizgisi kadar gerçektir. Sınırlar sadece etnik, dilsel ve kültürel varlıkları birbirinden ayırmaya yarayan çizgilerdir. Yönetim, bu dünya ekonomisini anladığı ve kabullendiği andan itibaren, piyasayı –ve bu piyasanın planlanmasını– zorunlu olarak daha geniş bir perspektiften görmeye başlar.”⁵ Sözkonusu sosyalizm ise, o da perspektifini daima genişletmiştir. Ve elbette, sınırlarına gerek daktilo üreticileri gerekse devrimciler tarafından ekvator çizgisi muamelesi yapılmasından pek de memnun olmayan bütün o etnik ve diğer “varlıklar”ın da perspektiflerini genişlettiğini unutmamak gerekir.

Enternasyonalizm, uluslararasılığın salt ideolojik görünümünden ibaret değildir. Uluslararasılığın inkâr edilemez gerçeklerini enternasyonalizmin yalandan gerekçesi olarak kullanan ve sürekli yinelenen basit argümanlar savunulagelmiştir. Ortaçağ tikelciliğine duyulan sempatiye şüpheyile bakanlar hep bu meseleyle meşgul olmuşlardır. Nasıl olur da bu eski kafalılar gün gibi açık olanı, yani yapılan her bir mil demiryoluyla tarihin figüranlarına (hatta yedek aktörlerine) dönüştüklerini göremezler? Enternasyonalizm hem kapitalistler hem de sosyalistler açısından, uluslararasılığın –birikimli, nesnel, yadsınmaz– doğasından ötürü, akliselimdir.

Bu argüman tarzına onu reddetmek için değiniyorum. İlginç olan tek tarafı, yalnızca şirket fedaileri veya Sovyetler Birliği’nin

5 Alıntı için bkz. R. J. Barnett ve R. E. Müller, *Global Reach: The Power of the Multinational Corporation*, New York, 1974, s. 14-15.

sözcüleri tarafından değil, daha yaygın bir biçimde kullanılıyor olduğu gerçeğidir. Gelgelelim, bu ideolojinin gerçeğidir, gerçek dünyanın değil ve bu konuya ileride yalnızca bu kapsamda geri döneceğim. Gerçekliğe dönecek olursak, tek yapmamız gereken, modern uluslararasılığın ezici bir üstünlükle baskın çıkan siyasal yan ürününün milliyetçilik olduğunu hatırlamaktır. Enternasyonalizmin mantıken saptanmış akliseliminden değil, ulus-devletlerin mantık dışı, düzensiz, inatçı, bölücü, tikelci hakikatinden; giderek büyüyen bir “yüksek birlik”ten değil, “Balkanlaşma”dan, kural olması beklenenin kati istisnalarıyla dolu bir dünyadan söz etmek gerekir. İstisnalar kural olmuştur. Mesele budur. Ve şayet tarihsel materyalizme teorimiz üzerinde çok küçük bir tesirde bulunma hakkı tanıdığımız durumda, bütün o demiryolu millerinin ve iş makineleri satıcılarının zorunlu ve kaçınılmaz olarak yol açığının “Balkanlaşma” olduğunu düşünmeden edemiyorum. Bir başka deyişle, iç karartıcı bir kazalar zincirinden değil, sürecin kendisinden; ilerleyen gerçekliğe karşı başarısızlığa mahkûm, anlamsız bir direnişten değil, eylem halindeki gerçeklikten bahsetmek gerekir.

Uluslararasılıktan enternasyonalizme doğru yapılan yapmacık, baş döndürücü sıçrayış, bu hakikati görmezden gelir. Bir açıdan bakıldığında enternasyonalizm, gerçekten de bu hakikati görmemizi engelleyen, belli başlı niyetleri ve yöntemleri olan, Batılı entelektüel dünya görüşünün derinliklerine kök salmış bir komplodur. Aklı başında bir kimse, küresel ekonominin artan karşılıklı bağımlı niteliğini, daha büyük üretim birimlerinin ve daha geniş piyasaların iktisadi gerekçelerini, devlet müdahalesinin artmasını, çokuluslu şirketlerin rolünü veya diğer benzer fetişleri inkâr edemez. Ama aslına bakılırsa, bu etkenlerin otomatikman, “mantıken” siyasal veya tarihsel bir uluslararasılaşmaya şekil verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu yüzden de bu tür etkenleri, otomatikman etik yahut siyasal bir enternasyonalist pozisyonun temeli olarak kullanmak son derece anlamsızdır.

Bu noktada açık bir benzerliğe dikkat çekmek yardımcı olabilir. Uluslararası gerçekler ile “enternasyonalizm” arasında-

ki ilişki, gerçekte, milliyet ile “milliyetçilik” arasındaki ilişkiye benzemektedir. Her iki durumda da “-izm” ya da “-çilik” otomatikman veya doğrudan temsil ettiği gerçek tarihsel varlıklardan kaynaklanmaz. Milliyetçilikler olmadığında da milliyetler vardı ve hâlâ varlar. Milliyetçilik teorilerinin temel tezlerinden biri de halkların ve ulusların, “milliyetçiliği”, tarihlerinin belli bir aşamasında –genel olarak söylersek, 18. yüzyıl sonlarından itibaren– geliştirmeye başladıklarıdır. Daha erken zamanlarda, (geriye dönüp bakıldığında) siyasal milliyet çağının işaretleri olduğu anlaşılan ve milliyetçiliği önceleyen sayısız fenomene rastlanabilir. Ama hakikatte, bu öncüllere bağlı sistemik bir karakterden –bir “-çilik”ten– söz etmek mümkün değildi. Genelleşme süreci, büyük burjuva devrimlerinin ve imparatorluklarının dünyanın üzerine zorla boca ettiği Gelişme ve İlerleme Çağı’yla başladı.

“Milliyetçilik”, modern ve çağdaş tarihte yaşanan bu tür genel yön değiştirmelere verilen karmaşık, çok yönlü bir tepkidir. Etnik toplulukların veya halkların “doğal” bir özelliği değil, tersine (uzun vadeli bir perspektiften bakıldığında) son derece yeni ve yapaydır. Şüphesiz, bir doğallık ideolojisi geliştirmiştir. Ne var ki, bu, halkların doğuştan gelen bir doğası olmaktan ziyade, zorunlu olarak yaratılmış bir benlik imgesinin parçasıdır.

“Enternasyonalizm” de aynı genellikte –ve tıpatıp aynı genel koşullar karşısında verilmiş– bir başka tepkidir. “Milliyetçilik” gibi, içinde yaşadığı benlik imgesinden çok daha muğlak ve karmaşıktır. Aslında, kapitalist uluslararasılık hem milliyetçiliği hem enternasyonalizmi doğurmuştur ve Napoleon’un Fransız Devrim İmparatorluğu’nun yükselişi ve düşüşünden bu yana, bu siyasal dünya görüşleri birbirleriyle kalıcı, huzursuz bir gerilim içerisinde var olmuşlardır. İdeolojik olarak, milliyetçiler kendi bağımsız kalkınma öğretilerinin temeli olarak sürekli ayrı bir tarihe ve etno-dilsel mirasa işaret ederlerken, enternasyonalistler dikkatimizi demiryollarına, Coca-Cola’nın sonsuz yükselişine, şirketlerin veya devletlerin mega-yapılarına, her yerdeki “aynı sorunlara” falan çekerler. Peki, bu teşhirlerle aslında ne yapmaktadırlar?

Enternasyonalizm

Enternasyonalizm, milliyetçiliğin kavramsal evreninin organik bir parçasıdır. Her iki öğreti de açık bir şekilde sanayileşmeye dayalı kalkınmanın ve imparatorluğun modern çağından türeler. Ama hangisinin genel olarak baskın olduğuna dair bir şüphe yoktur. Fransız fetihlerine karşı verilen büyük, çok-etnisiteli tepkiden bu yana, neredeyse bütün devletlerin ve uluslararası devlet anlaşmalarının kaçınılmaz biçimi olarak defaatle ortaya çıkan, siyasal milliyet (*political nationality*) ilkesidir. Dolayısıyla, enternasyonalizm, bu ilkenin zaferlerinin bir sonucu olarak görülmelidir, tersi değil.

Bu yüzden, enternasyonalizm geçmişin evrenselci inanışlarıyla çarpık ve uzak bir ilişkiye sahiptir. Elbette insan doğasına dair bu ruhani öğretiler ile enternasyonalistlerin sevdiği vazalar arasındaki benzerlikleri bulmak çok kolaydır. Fakat konumuz bakımından bizi daha ileri bir noktaya taşıyabileceklerinden emin değilim. Büyük dinî hakikatler, özünde değişmeyen bir evren içerisinde, günah ve kötülüğün karşısında konumlandırılırlar. Enternasyonalizm de değişen dünyanın –sanayi ve demokrasinin birleşimiyle meydana gelen isyan, ayaklanma ve başarısız restorasyon dünyasının– durmak bilmeyen, yaygın ihanetiyle karşı karşıyadır. Enternasyonalizmin Şeytanı çok daha güçlüdür: olumsuzluk, (ortaçağ, feodalite, kavimler, etnisite ve benzerine dayalı) tikelcilik, gerçekten de tekrar tekrar muzaffer olan yabani, akıldışı bir karanlık. Rahiplerin dünyasına özgü kötülük, en kötü felaketler esnasında bile hakem ve nihai karar verici olarak varlığını koruyan bir tanrı tarafından yaratılmıştı. Enternasyonalistler o kadar şanslı değildiler ve şansları daha da azalıyor.

Enternasyonalistler ile “kozmpolitanizm” arasında da güçlü bir uyum olduğu söylenemez. Kozmpolitanizm, yukarıdan gelen medeni bir uluslararasılığın öncü kuvveti olduğuna ikna olmuş sanayileşme öncesi bir elitin içinde bulunduğu koşulları yansıtıyordu. Edmund Burke’ün⁶ dikkat çektiği üzere, koz-

6 İrlandalı politik teorisyen (1729-1797). Fransız Devrimi’ne muhalefetiyle bilinir ve muhafazakâr teorisinin kurucularından kabul edilir – ç.n.

mopolitanizme göre, “dünyanın bu bölümünde neredeyse herkes için aynı olan bir adabımuâşeret ve eğitim sistemi” vardı; o kadar ki 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, “Avrupa’daki hiçbir yurттаş bu bölgenin hiçbir yerinde sürgün olamaz” ve kimse “kendini pek öyle yurtdışına çıkmış gibi hissetmezdi.”⁷ Enternasyonalistler bazen kozmopolit olduklarını düşünebilirler ve hatta sıklıkla aborjin sözcüleri tarafından bu köksüz kusuru işlemekle suçlanırlar. Fakat bu tür fantezilerin gerçekte bir ilgisi yoktur. Aydınlanma yüksek sosyetesini, bu ideale temel oluşturabilecek son yarısı uluslararası toplumsal kasttı. Ancak 19. yüzyılın ulusal devletler ve savaşlar dünyasında bu ideal büyük ölçüde yitip gitti. Sonrasında yalnızca birtakım marjinal, yerinden edilmiş gruplar ve entelektüeller –özellikle de Yahudi entelektüeller– bu ideale bir zemin sağladı.

Bu tür öncülleriyle uzak bağları olsa da, enternasyonalizm esasen yeni ve içinde bulunduğu ulusal-kimlik dünyası kadar farklı bir olgudur. Enternasyonalizm bu dünyanın belli başlı temel yönlerinin süregelen, kavgacı bir reddiyesi ve belli başlı karşı-değerlerin –uluslararasılığa atfedilen değerlerin– süregelen fakat müdafaada kalan savunusudur. Doğal olarak, bu uluslararası ve ulusüstü niteliklere farklı içerikler atfedilmiştir. Liberal enternasyonalizm, bunların kapitalist veya serbest ticaret sisteminin –bu sisteme düzgün bir şekilde evrilme şansı tanındığı takdirde– tabii özellikleri olduğunu düşünüyordu. Proleter ve sosyalist enternasyonalizm ise bu sisteme karşı savunulması gereken ilkeler olduklarını düşünür: Sürekli kâr ve burjuva çatışmalar uğruna kurban edilen demokratik-popüler bir miras sözkonusudur. Ne var ki, enternasyonalizmin her iki biçimiyle de hem bir antitez hem de hayalî bir aşkınlık olduğu açıktır. Gerçekten var olan, etkin, fakat henüz hâkim olamamış değerler ışığında günahkâr bir dünya hüküm giymiştir. Ama günün birinde bu değerler hâkim olacaktır. Tarihin kıymetiharbiyesi de budur.

7 T. J. Schlereth, *The Cosmopolitan Ideal in Enlightenment Thought*, Londra, 1977, s. 2.

Çıkış mı, Giriş mi?

Enternasyonalist felsefe, ulusal veya etnik devletin gerçeklikleri arasında daha yüksek bir ortak zemin bulunduğunu ve en kutsal görevimizin bu zemine ulaşmak olduğunu ileri sürer. Ama bu zemine ulaşmak –haliyle– zordur. Bazı tarihsel eğilimler bizi o noktaya taşıyor olabilir; başka tarihsel eğilimler ise yolu giderek daha tehditkâr bir şekilde tıkamaktadır. Çok azı o noktaya ulaşabildiğinden sormak gerekir: Geride kalanlar için bu inancın işlevi nedir? Etnik anarşi karşısında merkezin uzun süre dayanamadığı bu dünyada, enternasyonalizm gerçekte ne anlama gelmektedir?

Enternasyonalistler çok iyi indirgemeciler olarak tanınırlar. Hep milliyetin ikincil, hayalî bir boyut olduğunu savunagelmışlerdir. Mesela ulusal mücadeleler, örtülü sınıf mücadeleleridir: Halk gerçek sorunlarıyla yüzleşebilirse, bu sorunların diğer herkesinkiyle aynı sorunlar olduğunu görebilecektir, gibi. Enternasyonalizmi de benzer bir şekilde, ona hayat veren tek bir örtülü amaca işaret ederek indirgemek cazip gelir. Bu, enternasyonalizme haksızlık etmektir. Enternasyonalizm bir tür şemsiye terimdir ve fikirleri çok-işlevlidir. Gelgelelim, bu dünya görüşünün bir örtülü işlevinin var olduğu konusunda ısrarcı olmak makul gözükmemektedir; sırf kendi kendini gerekçelendirirken buna hiç yanaşmadığı için.

Enternasyonalizm Fransa-Prusya Savaşı, Birinci Enternasyonal'in sonu ve (daha da belirgin bir biçimde) 1914'ten bu yana, dünyanın gidişatına ahlâki bir alternatif sunmaktadır. Fakat bu seçenek nadiren ve kısmen fiiliyata dönüştürülebilir olduğundan, görünürdeki niyetin gerçek niyet olup olmadığını sorgulamak gerekir. Günahkâr dünyamızda bu tür bir çıkış (veya aşkınlık) bulma şansı hep az olmuştur. Öte yandan, bu dünyayla yüzleşme, sözümona bu hengâmeye orada boğulmamak ve ezilmemek üzere girme ihtiyacı da hep varlığını sürdürmüştür. Enternasyonalizm, özellikle sosyalistler açısından, bu tür gerçekliklere uyum sağlamanın takdire şayan bir yolu olmuştur.

Uyum, tanıma ya da tasvip etme anlamına gelmez. Bilakis, yaşamsal, içsel bir manada, tam tersi anlama gelebilir. Bireysel düzeyde, insanlar sıklıkla dışsal esnekliğe ve içsel aforoza başvurarak korkunç ihlallere uyum sağlarlar. Davranışlarının tamamına, içsel manada gerçekdışı olmayı sürdüren davetsiz bir misafir –bir hastalık, bir rakip, bir kayıp– hükmeder. Hayatları basit bir kaza, geçici bir zorluk olarak algıladıkları şeyler etrafında kurulabilir. İçsel kabul, genellikle yavaşça ve gönülsüzce ama daha geç gerçekleşir. Her halükârda daha katlanılır bir biçimde gerçekleşir ve böylece itibardan çok daha fazlası zedelenmemiş olur. Bu sayede akıl sağlığı, hatta yaşama gücü –illa aynı dava uğruna olmasa da, mücadele etmeyi sürdürme kabiliyeti– korunmuş olur. Ve bunun (açıkça) her şeyden önemli olduğu düşünülebilir.

Bu tür işlemlerin şüphesiz gülünç bir tarafı da olabilir. Çok da fazla üzerinde durmak istemiyorum ama bu olgu, bir ulusal hareket içerisinde yer almış insanlar için gözden kaçırılamayacak derecede açıktır. Milliyetçilik yüce olan ile aptal olanı tek bir hareket içerisinde birleştirebilir; keza enternasyonalizm de bunu başarır. Genelde bu ihtimalin üzeri ruhani bir örtüyle kapatılsa da, enternasyonalizmin de aptalları ve kahramanları olabilir. Enternasyonalizm, en iyi halinden çok ötede, en kötü halindeyken, itibarı kurtarmak kaygısıyla tahttan feragat etme eyleminden hallicedir. Herhangi bir şey başarma gücünü muhafaza etmekten, devrimci bir öğretinin kutsanmış kemiklerini korumayı hedefleyebilir. Aslında, kolaylıkla herhangi bir şey yapmaktan kaçınmaya ve bütün gerçek devrimlerde bulunan suç unsurundan bihaber bir şekilde, anıt mezarı, milliyetçi vandallara karşı devamlı surette savunmaya dönüşebilir.

Yoğun hoşnutsuzluk anlarında, İskoçya'daki enternasyonalistlerimizin tamamını bu gözle görmeye meylederim. Bana Ionesco'nun *Jack ya da Boyun Eğme* oyunundaki Baba Jack'i anımsatırlar. Oyunda, oğlunun ihaneti ve bencilliği karşısında sürekli şoka uğrayan bir aile reisi vardır; adeta bizim eski solun milliyetçiliğin yükselişiyle şoka uğraması gibi. Dolayısıyla, baba daima öfkeyle titreyerek ailesini “terk etmektedir”:

Ortak atalarımıza layık olmadığını göstermeye cüret ediyorsun. Katil! Baba katili! Burada bir dakika daha durmayacağım. *Ben* yumurta-atalarımıza⁸ layık olmayı sürdürmekte kararlıyım.

Ne var ki, bu topyekûn ret onu sadece yan odaya, boş bir valiz toplama ritüeline götürür:

Ne olursa olsun, burayı kaderine terk etmeye kesin karar verdim. İşte bu kadar. Yan odaya valizimi toplamaya gidiyorum, sonra beni bir daha görmeyeceksin. Tabii yemek zamanları ve gün içerisinde birkaç sefer, veya geceleri bazen bir bardak çay veya atıştırmalık için bulunduğum zamanlar hariç.

Oğul Jack bütün bu velveleden pek etkilenmez. Bu saçma kavga diner ve kaçınılmaz olarak aynı derecede boş bir uzlaşya evrilir. Nihayetinde milliyetçilik o kadar da kötü değildir. İyi bir tarafı olduğu dahi söylenebilir ve kesinlikle tahammül edilmelidir. Sonunda, yaşlı ve ilkeli veli, oğlunun da kumpir sevdiğinin farkına varınca iyice körleşir:

Oğlum, düşündüm taşındım, gel seni kucaklayayım (*Kucakla-maz*). Hepsi geride kaldı. Seni reddetmekle ilgili söylediklerimi geri alıyorum. Yeniden aileye, geleneğe, bütünlüğe ve tek parça patateslere geri döndün. (*Jacqueline'e*) Ama hâlâ bölgesel emellere inanmayı öğrenmeli.⁹

Hiddetli inatçılık, yerini zayıf iradeli bir kabullenmeye, ardından da telafi arayışına bırakır. Bu rutin, solun tarihinde o kadar sık yaşanmıştır ki! Gülmeli mi, ciddiye mi almalı; neyin, kim tarafından savunulduğuna bakar. Daha sonra göstermeye çalışacağım gibi, bu, çok da kolay bir şey değildir. Yanlış bilince milliyetçiliğin çadırlarında olduğu kadar enternasyonalizmin malikânesinde de yeterince yer vardır.

Siyasal milliyetin karşı konulamaz patlamasına onurlu, aşamalı bir uyum ve sosyalizmin gayrimilli fikir dünyasından dön-

8 Eggcestors – ç.n.

9 Eugène Ionesco, *Théâtre*, 1. cilt, Paris, 1954, s. 96 ve devamı (yazarın çevirisi).

me: Enternasyonalizmin, teoride iddia ettiğinden farklı olarak, pratikte başardığı besbelli budur. Ama burada kısaca değinmemin yeterli olacağı diğer işlevleri de var. Örneğin, 1848 *Manifesto*'sunda¹⁰ öngörülen dünya edebiyatı ortaya çıkmamış olmasına rağmen, modern kültürün büyük bir kısmının ileri de-recede uluslararası bir niteliğe sahip olduğu yadsınamaz. Elbette sanatın hemen hemen tamamı ulusal bir üslupla üretilmektedir ama diğer kültürlerle karşılıklı kontrast ve bu kültürlerin tesiri de sanat için yaşamsaldır. Ne mutlu ki tamamıyla yerli romanlar, resimler ve fikirlere dair ultra-milliyetçi kavrayış yararına söylenebilecek pek az şey vardır. Enternasyonalizm, bu zorunlu çapraz döllenmeye¹¹ bir katkı sunabilmektedir.

Daha geniş anlamda, enternasyonalizm, basitçe, diğer halkları ve onların deneyimlerini ciddiye almanın bir yolu olarak görülebilir. Kozmopolitlerin aksine, çoğu insanlar arka bahçelerde yaşamaktadır. Elit olmayan siyasal ve kültürel varoluş kaçınılmaz olarak bu hamurla yoğrulmuştur. Sistematik bir dışa bakış ve soruşturmacı tavır ve farklı deneyimlerin anlamına yönelik yaratıcı bir arayış olarak enternasyonalizm, bu hakikatin sebep olduğu dezavantajlara karşı koymanın en değerli yoludur. Aksi takdirde, kaybolan, yalnızca kültür olmaz. İnsanların da kendi arka bahçelerini doğru anlayabilmeleri ancak bir tür karşılaştırma ve kültürlerarası perspektifle mümkün olabilmektedir.

Yahut, ilkeyi daha etik bir bakış açısıyla ele alırsak, enternasyonalizmin başka insanlara –doğal veya siyasal felaketlerin kurbanlarına, yabancı ülkelerin yoksunlarına veya adaletsizce mahkûm edilenlerine– yardım etmeye yönelik faydalı eyleme zemin hazırladığını en katı gericiler hariç pek az kişi görmezden gelebilir. Liberal, Hristiyan ve sosyalist enternasyonalistlerin bu anlamda çok ortak yönü vardır. Elbette bu tarz kardeşçe tutumların İncil'in özel bir yorumundan kaynaklanmadığını da belirtelim.

Bu kendinden menkul gerçeklere değiniyorum, çünkü enternasyonalizm eleştirmenleri otomatikman duygusuz, faşist ve

10 Komünist Manifesto – ç.n.

11 Cross-fertilisation – e.n.

ruhsuz olmakla itham edilir. Gerçekte, bu zorunlu, dışa dönük süreçler, daha inançlı ve riayet gösteren türde enternasyonalizmin teşvik ettiği süreçler olsa da, hiçbir şekilde enternasyonalizme bağımlı değildirler. Bu ayrımı anlayabilmek için, bu öğretinin daha “izm”ci biçiminin benzer koşullarda verebileceği zararları hatırlamak yeterli olacaktır. Bir başka deyişle, arka bahçelerinden doğrudan uluslararası üslubun bulutlarına sıçrayabilen sanatçıları, hakikatin evde kullanılmak üzere konteynerler içerisinde ithal edilebileceğine ikna olmuş düşünürleri ve komşunun arazisinde herhangi bir şey yapabilmeyi “uluslararası mücadele” olarak görmeye başlayan aktivistleri düşünmek yeter. Kısacası, bir diyalektik olarak işlev gören enternasyonalizm vardır, bir de hiç böyle bir şeye yeltenmeyen (“hep-aynıcılık”¹² diye adlandırmak istediğim), daha katı, ruhani bir enternasyonalizm vardır. Burada esasen bu ikinci türle ilgileniyorum.

Dolayısıyla, modern enternasyonalizmin karanlık, deforme yönünün özü budur. Travmatik bir yenilgi onu olduğundan daha katı, daha fetişleştirilmiş bir öğretiye dönüştürdü. Ama sonrasında, yenilgi bittiği anda, dünya tarihinin Birinci Dünya Savaşı’nı takip eden on yıl içerisindeki koşulları, bu görmüş geçirmiş fikirleri yavaşlatmadı. Bilakis, bu dönem Marksizmin Stalinizme ve anti-Stalinizme bölündüğü dönemdi. İlki Enternasyonalizmi, kaçınılmaz olarak daha da teokratik bir çerçevede, Sovyet Büyük Rusya devletinin hizmetine koşmak amacıyla gaspederken, ikincisi buna ve Devrim’e karşı diğer ihanetlere ya (bazı Batılı Marksistlerin yaptığı gibi) mesafeli ve karamsar bir tutumla, ya da uluslararası fikrin daha da idealleştirilmesiyle yanıt verdi. Devrim dalgası sadece geri çekilmekle kalmadı; fantastik milliyetçi parodilerin, kitlesel destek gören karşı-devrimlerin altında kaldı. Dolayısıyla, belli bir bilinç düzeyinde 1914, 1945’e kadar sürmüştü. Ve uzun vadeli etkilerinin –belli ki– bugüne kadar kaybolduğunu söyleyemeyiz. Yalnızca 1789’unkilerle kıyaslanabilecek ölçüde uluslararası sonuçlar doğuracak başarılı bir Birinci Dünya veya İkinci Dünya devrimi bu denli güçlü ve fosilleşmiş bir yapıyı ortadan kaldırılabildi.

12 All-the-sameism – ç.n.

24 Kasım 1912 Pazar günü, öğleden sonra, kutsal Basel Katedrali'nin bütün çanları aynı anda çalmıştı. Bir zamanlar Basel'in, özgürlükleri ve zengin topraklarıyla gurur duyan rahip Prenslarının seslerinin yankılandığı eski kemerler altında çalan ve sonraları putkırınların yarattığı kargaşaya ve Erasmus'un şehirden kaçıp Freiburg'a sığınmasına da tanıklık eden bu çanlar, temiz kalpli bütün insanlar arasındaki kardeşliğin onuruna çalmaktaydı. Artık, sonbaharın bu son demlerinde, gündemindeki tek önergeyi –“uluslararası durumu ve savaşa karşı eylem üzerine anlaşmayı”– görüşmek üzere bir araya gelen Enternasyonal Sosyalist Kongresi'ni selamlamak için çalışıyorlardı.¹³

Önerge, kısa süre içerisinde, 1914 yılının gerçekleri tarafından reddedilecekti. Fakat Humbert-Droz'un o dönemdeki bu ve daha birçok olaya ilişkin anlatısı, bizlere enternasyonalizmin işçi sınıfı kitlelerinin büyük bir çoğunluğunun gözünde hâlâ canlı bir inanç olduğunu hatırlatıyor.

Merhum Neil Williamson, *Britanya'nın Parçalanması* (*The Break-up of Britain*) adlı kitabıma dair eleştirisinde, aynı noktaya değinmişti.¹⁴ Beni, temelde yatan gerçek eğilimlerin ortaya çıkışını temsilen 1914'e çok fazla, yalnızca üç yıl sonra gerçekleşen Rus Devrimi'ne, bunun davayı yaymaya yönelik o ilk inancı tetikleyişine ve dünya genelinde uyandırdığı geniş desteğe ise çok az vurgu yapmakla suçlamıştı. 1917'nin yarattığı tepkide, hâlâ “entelektüellerin ve parti kadrolarının çok ötesine ulaşan evrensel bir bilinci” görmek mümkündü. “Bunlar, imkânsız bir düzene dair hayaller, yanılsamalar değil, (aksine) sosyalist bir toplumun inşasına yönelik elle tutulur, uygun ya-

13 Jules Humbert-Droz, *L'Origine de l'International Communiste: de Zimmerwald à Moscou*, Neuchâtel, 1968, s. 7 (yazarın çevirisi).

14 *International*, 4. cilt, 2. sayı (Londra, Kış 1977). Neil Williamson'un Ekim 1978'de bir kaza sonucu ölümü İskoçya ulusal ve komünist hareketleri açısından trajik bir kayıptı. Bana karşı dillendirdiği son sitemlerden birinde (görüşlerimin birçoğuyla hemfikir olmasa da) yeterince tutarlı bir putkırın olmadığını düşündüğünü belirtmişti. Geçmişe dönüp bakarak onu onurlandırmaya çalıştığımı düşünüyorum.

pı taşlarıydı.” Bu yapı taşlarının gerçekliği kendi ülkemizin tarihinde de görünür bir hal almıştı. 1917’den sonra İskoçya savaşa karşı şiddetli bir tepkiye sahne olmuştu ve bu isyankâr ruh hali 1920’lere kadar sürmüştü. “Kontes Markiewicz (Paskalya Ayaklanması’nın kadın kahramanlarından biri) 1919 yılında Glasgow’daki 1 Mayıs töreninde konuşma yaptığında, onu dinlemeye 150.000 işçi gelmişti, fakat bu düzeydeki bir halk seferberliği aslında bugünün ölçütlerine göre inanılmaz boyutlarda olan sahici bir siyasî kültürü yansıtıyordu. Gerçekten de Kurucu Meclislere ilişkin tartışmalara, kendi kaderini belirleme hakkına yönelik ilkeli bir desteğe, emperyalist savaşa ve militarizme karşı muhalefete, savaşın hemen ardından gelen dönemde sıklıkla rastlanmaktaydı.”¹⁵

Bunun ardından ise, Williamson’un vardığı sonuca göre, bu tepe noktasına kıyasla, 1920’lerde ve 1930’larda İskoç proletaryasının İşçi Partisi’nin reformizmine teslim olmasında görülen bir “gerileme” yaşanmıştı. Gelgelelim, Williamson, “Nairn’in teorik evreninde kendine yer bulamayan ihtimal, işçi sınıfının bu tarz temel bir bilinci yeniden kazanabileceği ihtimalidir”, der. Buna göre, 1914’ü esas dönüm noktası olarak ele alma hatasını, milliyetçiliğin gücünün abartılması ve bunun sonucunda da sosyalizmin gelişimine dair genel bir kötümserlik takip eder. Halbuki 1917’ye bakılsa umut yeniden yeşerecek ve hiç yitirilmeyecektir. İhanet ve gerileme yaşanmış olabilir; ama prensipte hainlerden intikam alınabilir ve kaybedilen zaman telafi edilebilir.

Williamson, 1914’ü aşırı vurgulamamı eleştirmekte haklıydı. Ama bu vurgu polemik amaçlıydı ve aslında solun geniş kesimlerinin genelde hiç de eleştirel olmayan bir biçimde sürekli olarak 1917’ye odaklandığını düşünüyor olmamdan türemişti. Hatta böylesi bir odaklanma birkaç siyasi nesil boyunca “devrimci” olmakla neredeyse eş anlamlı kabul edildi. William-

15 Özellikle bkz. Walter Kendall, *The Revolutionary Movement in Britain, 1900-1921*, Londra, 1968, 7. Bölüm, ‘Clydeside in Wartime’; ve John Maclean, *In the Rapids of Revolution: Essays, Articles and Letters, 1902-23*, (derleyen ve sunan) Nan Milton, Londra, 1978.

son'un bu "devrimci" duruşu yeniden ortaya koymasının –her zamanki gibi– etkili bir netliğe sahip olması ve enternasyonalizmin işlevini kendince vurgulaması bakımından değeri vardı.

Birinci Enternasyonal devresinden –en azından– Üçüncü Enternasyonal'in Sovyet devlet iktidarının bir aygıtına dönüştüğü ana kadar, Avrupa'nın işçi sınıfları arasında daha evrenselci bir perspektifin yaygın olduğu şüphesiz doğrudur. Dahası, buna eşlik eden kültür ve eğitilmiş özgüven, örneğin bugünün Britanya İşçi Partisi standartlarıyla kıyaslandığında, gerçekten de dikkat çekiciydi. Fakat bu unsurlar, kuşkusuz, işçi sınıfının gelişiminin özel koşullarını –genel hatlarıyla, yeni oluşan proletaryanın kendisini doğuran toplumlara yönelik şiddetli bir yabancılaşmayı, hatta düşmanlığı tecrübe ettiği sahayı– yansıtmaktaydı. Enternasyonalizm, nihai olarak milliyetçiliğe bağlı olsa da, 19. yüzyılın ilk yarısında milliyetçiliği önceleyen bir öğreti idi.¹⁶ Bir ideoloji olarak yarıya önde başlamıştı ve çağdaş işçi sınıfının yükselişini önceleyen Aydınlanmış entelektüeller ve zanaatkârlar arasında güçlü fakat dar temellere sahipti. Dolayısıyla, işçilerin etkin bir biçimde gayrimilli bir felsefenin mensubu oldukları ve kendi çıkarlarını ulusal devletin korumasını beklemeyip kendilerinin korudukları uzun bir geçiş dönemi söz konusuydu.

Proletaryanın ulusallaşması, kaçınılmaz olmasına karşın, uzun sürdü. Bu süreç, güçlü etno-kültürel farklılıkların ve hızlı sanayileşmenin sebep olduğu sefaletin bulunduğu İskoçya veya Katalonya gibi çevre¹⁷ bölgelerde, diğer yerlere kıyasla daha da uzun sürdü ve 1917 ve sonrasının vahşi ayaklanmalarına imkân tanıdı. 1914-1917 ikilemi işte bu uzun vadeli perspektiften değerlendirilmeyi hak eder. İkinci Enternasyonal'in çöküşüne "toplumsal üretim ilişkileri"nin gerçek evriminden ayrı düşünülemezcek temel süreçler neden olmuştu. Bu olguda hem trajediyi hem gerçek kazanımları görmek mümkün olabi-

16 Bu noktaya dikkatimi çektiği ve enternasyonalizm üzerine ileride yayımlanacak olan çalışmasını birçok kez benimle tartıştığı için Fred Halliday'e müteşekkirim.

17 Peripheral – ç.n.

lirdi: Ancak bu ilişkilerin aldığı ulusal biçim kaçınılmazdı ve evrenselci ideolojinin erişebildiğinin çok ötesinde, derin bir kişilik ve kültür düzeyinde işlemekteydi. Bu yüzden, 1914'ü her şeyden önce büyük bir ihanet olarak algılayan yorum, materyalist değil, mahşerî bir yorumdur.

Bu anlamda, yani enternasyonalist dünya görüşünün dayattığı mutlak (ve dolayısıyla mitik) anlamda, ihanet ya da gerilemeden sözedilemezdi. Elbette, mit terk edildiği anda, onun şimdiye kadarki doğruluğunu kanıtlayacak büyük bir canlanış veya rövanş beklemenin gereği yoktur. Aynı şekilde, tarihi diğer açıdan değil de bu mitin ışığında yorumlamada ısrarcı olmanın da gereği yoktur.

Ne var ki, ta en başından miti kurtarmak için büyük ve anlaşılır çabalara girişilmişti. En meşhuru ve en etkilisi, Lenin'inkidir. Fakat Rosa Luxembourg ve daha birçokları, bilinçli önderlik ve irade faktörüne aynı vahim vurguyu yapmak suretiyle aynı çabaya girişmişti. Çöküş esasen ihanet olacağından, bu ancak bazı insanların farklı davranmasıyla engellenebilirdi. Herman Gorter'in *Emperyalizm, Dünya Savaşı ve Sosyal Demokrasi* (*Der Imperialismus, der Weltkrieg und die Sozialdemokratie*) adlı eserinde, bunun bütün açıklığıyla ortaya konduğu bir bölüm vardır. Gorter, "Proletarya nasıl olur da kendi çıkarlarını tamamiyle inkâr edebilir?" diye sorar ve ekler: "Bunun nedenine bakacak olursak, ilk bulgumuz proletaryanın burjuvazi karşısında tek bir uluslararası varlık olarak nasıl müdahalede bulunacağını henüz bilmediği olacaktır. İkinci bulgumuz ise, proletaryanın büyük, uzun vadeli hedefler uğruna nasıl mücadele edeceğini henüz bilmediği olacaktır. Proletarya ne yapması gerektiğini bilmiyordu."¹⁸ Ve sayfalarca böyle devam eder. Peki, neden bilmiyordu? Çünkü yanlış, kendi çıkarını düşünen liderler kontrolü ele almış ve "işçileri, reformcuların hazırladığı hoş planlarla, ulusal sigorta ve vergilendirme önerileriyle, seçim yasasıyla ve liberallerin yardımıyla elde edecekleri emeklilik maaşlarıyla meşgul ederek" onlar arasındaki milliyetçi eğilimle-

18 H. Gorter, *Der Imperialismus*, 1915, İngilizce çevirisi *Pannekoek and Gorter's Marxism*, (der.) D. A. Smart, Londra, 1978 içinde. İngilizce baskıdan alıntılandı.

rin gelişmesini teşvik etmişlerdi. O halde ne yapılmalıydı? Gerçek enternasyonalizm ilkesine geri dönerek, bir sonraki sefere bilmeleri sağlanmalıydı. Bir başka deyişle, “proletaryadan önce hareket eden, Avrupa ve Amerika ülkelerinden geçerek ekin eken bir dâhi”nin bulunduğu o kurucu ana geri dönülmeliydi. O anda, “onlara Marx’ın beyninin eseri olan ve geleceğe giden yolu parlak meşaleler gibi aydınlatan adresleri gönderen tek bir programa ve onlara önderlik edecek tek bir yürütme erkine sahiplerdi”.

Williamson’un eleştirisinde (Gorter’dan altmış iki yıl sonra), aynı vurgu, sınıf bilincinin hiçbir şekilde kaçınılmaz olmayan “dramatik gerileyişi”nin “bilinçli faillerin mücadelesi sonucunda gerçekleştiği” iddiası olarak ortaya çıkar. Elbette aynı türden bilinçli faillerin insanları enternasyonalist dünya görüşünün daha “temel bilinci”ne yeniden yönlendireceğini söylemeye gerek yok. Bu “temel bilinç”¹⁹ terimi ilginçtir. Enternasyonalizmi gelecekte yavaşça inşa edilebilecek bir yapı olarak değil, geçmişte sahip olduğumuz, milliyetçilikten daha doğal ve dolayısıyla hep kurtarılmayı bekleyen bir perspektif olarak varsayar. Bu, enternasyonalist kavramların milliyetçiliği öncelediğini ileri sürmenin bir hayli ötesindedir: Aydınlanma’nın romantik-ulusal dönemden ve bu dönemin kitlesel popüler kültüründen önce gerçekleştiği doğru olsa da, önceliği, tabir caizse, varoluşsaldır: Metafiziksel olarak temeldir ve selamete çıkması daima mümkündür, yeter ki...

Enternasyonalizmin toplumsal-sınıf temeline ilişkin nasıl bir alternatif hikâye anlatılabilir? Aslında bu hikâye ortodoks versiyonun satırları arasında halihazırda yazılmıştır. Bu evrenselleştirici bilinç, belli bir dönem için ve belli geçici şartlar altında bir kitlesel seferberlik tarzı sunabiliyor olsa dahi, ideolojik bakımdan yalnızca *entelektüeller* için vazgeçilmezdir. Entelektüellerin devrimci değişimin modern çağıyla baş edebilmek amacıyla, çoğunlukla modernite öncesi malzemelerle icat ettikleri ve etkisini yitirdiğinde de tekrar kurtarmak zorunda kaldıkları bir şeydir. Bu, birtakım enternasyonalistlerin genelde milliyet-

19 Elementary consciousness – ç.n.

çi entelektüelleri tasvir etmek için başvurduğu o acıklı resimde olduğu gibi, sözkonusu entelektüellerin yalnızca “kendi çıkarları doğrultusunda” hareket eden dar kafalı egoistler olduğu anlamına gelmez. Hayır, “kendi çıkarları” gerçekten de giderek ahlâki ve yüreklenirici bir hal alan evrenselciliğin kahramanca savunusuyla örtüşmüştü. Gerçekten de sahici bir ihtişamı olan bir gelenek, büyük ve eşsiz değerler tehdit altındaydı. Fakat başka değerler de vardı. Nitekim evrenselci değerler, melekler tarafından değil, insanlardan oluşan sosyal gruplarca, özgün (sınırları belli) bir öğretinin kaçınılmaz olarak kusurlu, giderek katılaştıran ve iki arada bir derede kalan bir şekilde yeniden vurgulanması biçiminde savunulmaktaydı.

Bu korkulu çaba enternasyonalizmi bir yenilgi felsefesi olmaya yönlendirmişti. Lenin, Gorter ve geriye kalanların teşhisleri savaşın felaketleri içinde kök saldıkça ve Rusya’daki olaylardan ötürü kısa bir süreliğine de olsa meşru göründükçe, belirgin bir şekilde, kapalı ve kendi kendini pekiştiren bir hal aldılar. Bir önceki yüzyılın açık, geniş inançları –geleceğin yollarını aydınlatan meşaleler– artık kemikleşerek dogmatik kısır döngülere dönüşmüştü. Yeni, adeta bir silahı andıran inanç sisteminin, kısmen de olsa, proletaryanın ulusallaşması olgusunun bütün boyutlarını “bilememe”, anlayamamadan kaynaklandığı söylenebilirdi. Gerçek şu ki, Gorter’in epistemolojik dramı yalnızca entelektüeller arasında yaşanmıştı. Bilememenin yaralandığı ve musallat olduğu, bilinçli faillerin kendisiydi. Sonrasında da bu ideoloji, sözkonusu gerçeklikleri anlamamanın oldukça sistematik bir biçimine dönüşmek zorunda kalmıştı. Bu, artık, gerçeklikleri, sonsuza dek genişletilebilen, neredeyse şeytani bir “revizyonistler” (“reformistler” veya daha da basiti, “hainler”) kategorisi aracılığıyla, kabul edilebilir, ideal dünyanın dışına süren bir ideolojydi.

Bu, birçok tanıdık psikolojik ikilemi doğurmaktadır. Yurt çapındaki yenilgileri hareketin uzak diyarlardaki zaferleriyle amansızca aynı terazide tartan o enternasyonalist tarikat mensubunu kim tanımaz ki? Onun ulusal proletaryası hep bir düş kırıklığı, bir yüz karasıdır. Fakat tamamıyla yok sayamayacağı

için, abartılı bir uzak görüşlülükle durumu daha yenilir yutulur bir hale sokmak zorundadır. Devrim daima bir başka yerde daha iyi bir biçimde ortaya çıkmıştır. İnsanlığın Kurtuluşu için, uzaklardaki köylü halklar, (sözde) “kalkınmış” işçilerden daha fazla uğraşmaktadırlar. Bu düşünme tarzını pek az kişi mantıksal sonucuna vardırıır: yurtta ulusal nihilizm, geriye kalan her yerde (ve giderek artan bir psikolojik kopuklukla aşağı yukarı aynı oranda) romantizm. Bu uçları ve bunların solcu duygular üzerindeki tesirini herkes bilir.

Ne yazık ki, enternasyonalizm bu hürmetkâr biçimiyle böylesi bir şizofreniyi tetiklemektedir. Hep-aynıcılık olarak, bu, bulunduğum yerdeki (tırışsız yerli olarak) Ben yerine, Devrimin bulunduğu yerdeki (Aberdeen veya Neusiedl Gölü’ndeki tırışsız yerli değil, Uluslararası Devrimin Öznesi olarak) Ben’in, Devrimi daha güçlü bir şekilde destekleyebileceği fikrine çıkartılan daimî bir davettir. Yurdun anlaşılmaz, kurşun gibi ağır olumsuzluğundan kaçan Ben (Devrimci Özne) –kendini görürünür kılmayı yeğlediği herhangi bir yerde– zorunluluğu, yani tarihin ve dolayısıyla kendimin anlamını keşfederim. Karanlık etrafımı sararken Akıl bir başka yerde muzafferdir. Haliyle bu yabancı zaferlerle (Devrimci Özne olarak) kurduğum sonsuz “dayanışma” bağı sayesinde (tırışsız yerli olarak) bir başkasının hayatını yaşamam oldukça kolaydır. Malta palamudunun köpekbalığıyla kurduğu bu “dayanışma” sayesinde, enternasyonalizmin bir ayağı hâlâ Hegel’in mezarındadır.

Enternasyonalistlerin salınımlarını da öğretinin bu Dünya Tini tarafı –bir yenilgi mistisizmi– açıklar. Ortaçağ tikelciliğiyle doldurulmuş bütün hareketlerin (buna kısaca bütün hareketler de diyebiliriz) bütünüyle reddedilmesi gerektiği konusunda (elbette diğer şartlar eşitken) bu denli net olan enternasyonalistler bir anda şu veya bu ayaklanmanın kurtuluşa dair birtakım özellikler barındırdığını keşfederler. Ne var ki, “Dünya Tinine layık” sertifikası gönülsüzce verilemez. Bir kez verildiği anda, bu onur belgeleri mutlakiyete uzanır. Bu yüzden fiilen siyahtan beyaza doğru bir sıçrayışa mecbur kalınır. Geçtiğimiz haftanın geçmişe saplanmış, barbarizmi geri getirme-

ye çalışan Ruritanyalı devrimcileri, bir hafta sonra hak etmediği zulme maruz kalmış bir halkın asil kahramanlarıdır. Geçtiğimiz hafta kendilerine hiç merhamet gösterilmezken, bu hafta her türlü kusurdan arındırılırlar ve bütün etnik sivrilikleri birden “anlaşılır” olur.

Hakikat bundan daha sade olsa gerektir. Onların (ve diğer bütün ulusal hareketlerin) bu iki karakteri aynı anda bünyelerinde barındırmış olmaları ve barındırmayı sürdürdükleri kuvvetle muhtemeldir. Gelgelelim, Enternasyonalizmin bir camı koyu gri, diğeri tozpembe gören kullanışsız gözlükleri bu tarz eleştirel, süreğen bir muhakemeye olanak tanımaz. Kişi, bu gözlükleri taktığı anda, yalnızca sendeleyerek ilerleyebilir ve odaklandığı cama göre bir o yana, bir bu yana savrulur: Bu, diyalektiğin bir sarhoşun gözündeki sokak gösterisi versiyonudur.

Bu ikilemden kaçmayı mümkün kılan tek mantıklı çıkış yolunu anarşizm sunar. Anarşizm ilkesi, devlet biçimlerinin tamamını insanlık dışı bir lanet olarak gördüğünden, milliyetçilik anlamsızlaşır. Marksistler ise bu yüce çıkış yoluna asla giremezler, çünkü kusurları her ne olursa olsun, meseleye siyasi açıdan bakarlar ve devrimin en azından bir süreliğine bir devlet biçimi almak zorunda kalacağını kabul ederler. Böylece devlet sorunu (ister ulusal, ister başka türlü olsun) önem arz etmeye ve ıstırap çektirmeye devam eder. 1914’ün üzerinden yarım yüzyıl geçtikten sonra dahi, *Marksizm ve Milliyetçilik*’teki²⁰ denemelerde olduğu gibi, tartışmayı sürdürmek zorunda kalırlar. Hersh Mendel’in *Bir Yahudi Devrimcinin Anıları*’nda²¹ yazdığı gibi, “yalnızca anarşist düşünce temiz kalır”, çünkü hiçbir iktisadi kalkınma teorisini temel almaz. “Saf insanlık ah-lâkı” bu düşüncenin tek temelidir ve yalnızca bu saflığa inanarak hakiki sosyal devrimin çağına girmekte olduğumuzdan emin olabiliriz.

Bu dönüm noktasının, sosyal demokratları, savaşı, İkinci ve Üçüncü Enternasyonalleri aşan daha derin bir tarihi var-

20 *Marxismus und Nationalismus*, Hamburg, 1978.

21 *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, Londra, 1989.

dır. Bu tarihin kaynağı, muhtemelen “proleter enternasyonalizm” akıntısını doğuran daha büyük nehre uzanmaktadır. Batılı entelektüeller, kültürel öncülerinin tanımı gereği, kendilerini hep evrenselciliğin failleri olarak görme eğilimindedirler. Hristiyanlık ve Musevilik, Antikite’nin yeniden icat edilen mesajı ve sonunda Aydınlanma’yla birlikte nihai dünyevileşme – bütün bunlar onların kullandığı dilin gramerini oluşturur. Öte yandan, kapitalizmin gerçek yükselişi, bu dilin sürekli olarak lehçelere bölünmesinden ibaretti. Milliyetçi Babil, bu dilin bütün derin yapılarını tehdit etmiş, çarpıtmıştı. Modern entelektüeller, kültürel yeniden üretimin, kendi varlıkları içerisinde bu çelişkiyle mücadele etmek zorunda kalmış olan yaşayan aktörleridir. Bu büyük ikilemin, gerek Hristiyan veya liberal düşünürleri gerekse sosyalistleri etkilemiş olmasına rağmen, en çok sosyalistleri etkileyebilecek olmasının bariz bir nedeni vardı. Ne de olsa, onlar, Marx’ın evrensel proletarya mefhumu vasıtasıyla, kurtuluşun en açık formülünü nereye gitseler beraberlerinde taşıyorlardı.

Bu mefhumun başarısızlığının tarihsel materyalizmin ve sosyalizmin aksinin kanıtlanması veya reddedilmesi anlamına geleceğine olan (hatalı) inançları yüzünden, panik içerisinde enternasyonalizm savunusuna yöneldiler. Böylece, her tür ilercici düşüncenin önemli bir parçası olan şey, bir mutlak değer, emir ve tabunun değiştirilemez bir karışımı olarak yüceltilmiş oldu. Siyaseten ifade edilirse, bu, Lenin’in “küresel ölçekte güçlü bir şekilde merkezileştirilmiş, yarı askerî disiplini ve katı ideolojik birliğiyle bir dünya partisi”nin önderlik edeceğini düşündüğü,²² revizyonizmin şeytanlarıyla mücadele etmenin ve 1914’ün tekrarlanmasını engellemenin tek yolu olarak gördüğü dünya devrimi teorisinden başka bir şey değildi. Teorik olarak ise, birbiriyle yakından ilintili iki tür histerik körlüğe yol açmaktaydı. Birinci körlük, düşmanın, yani milliyetçiliğin dünyasını anlamayı, onun muğlaklığını ve çelişkilerini da-

22 Fernando Claudin, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform*, İngilizce çev., Londra, 1975, s. 91. [Türkçesi: *Komintern’den Kominform’a*, çev. Yavuz Alogan, Belge Yayınları, İstanbul, 2003]

ha iyi kavramayı reddetmeyi içeriyordu. Şeytanların, doğaları gereği, herhangi bir muğlaklığa sahip olamamaları gibi, ilişkilerden de coşkuyla arınmış olmaları beklenirdi. Diğer kör-lük ise, “liderler”in, “bilinçli failer”in, ideolojik olarak yönetilen “parti kadroları”nın ve benzerlerinin gerçekte, madden, ne anlama geldiğini algılamaya karşı bir isteksizlikti. Gramsci’ye varana kadar entelektüellere dair maddi bir teorinin başlangıç noktalarından dahi söz etmek neredeyse imkânsızdı (bunu geliştirmek 1950’lere kadar mümkün olmayacaktı). Entelektüeller çok fazla yükün altındaydı. Eğer sosyalizmin barbarizm karşısındaki şansı yalnızca onların narin omuzlarına yüklenmiş olsaydı, gerçekten de melek olamamaları beklenemezdi.

Lenin ve Kendi Kaderini Tayin Edememe

Çağdaş enternasyonalizmin çarpıklıklarına giden yolu, 20. yüzyılın başlangıcından 1915’e kadar geçen yıllarda, Lenin döşemişti. Yukarıda, konuya dair kutsal metinlere dönüştürülen canlı polemiklerden birinden, *Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı*’ndan (1914) alıntı yaptım. Fakat önemli bir kısmı dışarıda bıraktım. Lenin şöyle demişti: “Diğer şartlar eşitken,²³ sınıf bilincine kavuşmuş proletarya daima daha büyük devleti temsil edecektir”, Ortaçağ’dan kalma tikelcilige karşı savaşıacaktır vesaire. Argümanın yapısı tamamıyla “sınıfın diğer bütün tarihsel kategoriler karşısındaki mutlak üstünlüğü” fikrini temel alır.²⁴ Devlet ne kadar büyük ve iktisaden gelişmiş olursa, sınıf mücadelesinin de o ölçüde önem kazanacağı aşikârdır. Gelgelelim –Lenin ve diğer Orta ve Doğu Avrupalı sosyalistlerin birçoğunun çok iyi bildiği üzere– bahsi geçen “diğer şartlar”, konuyu ilgilendiren anlamda, nadiren “eşit”tirler. 1917’ye kadarki yirmi yıl içerisinde sosyalist düşüncenin evrimi, bütünüyle, gerek Çarlık ile Habsburglar karşısında gerekse Batı’nın

23 Other things being equal – ç.n.

24 Georges Haupt, ‘Les marxistes face à la question nationale: l’histoire du problème’, *Les Marxistes et la question nationale, 1848-1914*, Paris, 1974, Michael Löwy ve Claude Weill ile birlikte, s. 12.

daha yeni sömürge imparatorluklarında yükselen milliyet mücadelelerinin zemininde gerçekleşmişti.

Bütün dünyada insanlar, coşkuyla kendi tikelciliklerini ortaya koyuyorlardı. İşin iyi tarafı, emperyal tiranlıkları tahtlarından etmeye yardımcı olmalarıydı. Ama aynı zamanda, ulusu sınıfın üstüne koyuyorlardı ki bu hiç de iyi değildi. Birinci ve İkinci Enternasyonal hareketlerinin ortodoks enternasyonalizmiyle yetişenlerin gözünde bu, acı, içinden çıkılmaz bir ikilemdi. Planlanandan farklı olarak sürüyor olmalarına karşın bu devrimci hareketleri yok saymak veya uygun bulmamak sözkonusu değildi. Üstelik devrimi mümkün kılacak ölçüde ortalığı karıştırabilirlerdi. Yine de bu ayaklanmaların hâkim ideolojisi, liderlikleri ve kısa vadeli etkilerinin birçoğu Marksistlerin kabul edemeyecekleri türdendi.

Lenin, bu ikilemden kurtulmanın, o zamandan beri bu konudaki görüşlere ışık tutan dâhiyane bir yolunu buldu. Buna, genelde, bütün ulusların mutlak surette sahip olduğu kendi kaderlerini tayin etme (self-determinasyon) hakkına dair Leninist ilke olarak değinilir. Halbuki bu ifadenin kendisi, tesadüf eseri ve ikincil önemde olmayan bir biçimde, muğlak ve yanıltıcıdır. Hatta muğlaklığa yol açan unsurların sözkonusu pozisyonun özüne dair olduğunu söyleyebiliriz. Kabaca söylersek, ortodoks görüş, ulusal hareketleri aynı anda hem desteklemiş hem de desteklememiş olacağı uygun bir yönleme ihtiyaç duymaktaydı. Seçeneklerini kalıcı olarak açık tutmasına yarayacak kıvrak ve gösterişli bir pozisyonunsuzluğa muhtaçtı. Lenin bunu sağlamıştı.

Leninist, “Halklar elbette kendi kaderlerini tayin etme konusunda mutlak, devredilemez bir hakka sahiptir”, diye buyurur. Fakat halkların bu jest karşısında teşekkürlerini sunmalarına fırsat vermeden (gününe göre, ya memnuniyetle, ya da gergin bir biçimde) şunu ekler: “Elbette, mevcut vakada bu hakkın savunulmasını doğru bulmuyoruz.” Bir şekerin gözünün önünde sallanıp sonra da geri çekilmesinin yarattığı çocuksu hoşnutsuzlukla baş edebilen halk, “neden olmasın”, diye düşünür. Ne var ki, ileride, bu devredilemez hakkın fiilen verilmesi veya ta-

nınmasında mevcut koşulların daima yaşamsal bir rolü olduğu belli olur. “Devredilemez”, “dile getirilemez” olarak düşünülebilir. Hakkın kullanımına ilişkin tam yetkinin verilmesi için patentlenmiş bir ilerici Ulusal Kurtuluş Mücadelesi bulunması gerekir. Bu izin alınmaksızın, ne yazık ki, en fazla, daha büyük uluslararası mücadele karşısında körü körüne tikelciliğinde ısrar eden dar görüşlü, burjuva ve gericiliğe meyleden bir milliyetçilik vakası olunabilir.

Dolayısıyla, genel ilke, bütün milliyetçi mücadele ve hareketlerin kötü olduğunu, ancak özel ve pragmatik olarak tanımlanabilen şartlar altında bazılarının –sadece bir süreliğine ve nitelikleri iyice belirlenmiş bir şekilde– iyi olabileceğini söyler. Bu şartlar genelde yeterince ağır ve büyük emperyalist zulüm durumlarında gerçekleşir. Yalnızca çekilen ızdırabın bir kotayı yeterince doldurması, bir ulusal mücadeleyi meşru kılabilir. Böylesi bir zulüm sürdüğü sürece, baskı altındaki halkın sınıf bilinci ve sağlıklı bir enternasyonalizm uyarınca “normal” gelişimi mümkün değildir. “Bu zulümden mümkün olan en kısa zamanda kurtul”, diye çıkışır Leninist ve heyecanla ellerini ovuşturarak, “ki gerçek devrime başlayabilelim”, der. Yalnızca minimum ve ihtiyati bir süre boyunca “ilerici” olunabilir. Bu sürenin ardından izin geri alınır. Artık ödev, (yeni oluşmuş) ulusal elite karşı koymak ve “bütün ulusların birleşmesi”ne doğru ilerlemektir.

1914 yılında, Lenin, bunun evlenme ve boşanmadan farksız olduğunu söylemişti. “Kendi kaderini tayin etme (self-determination), yani ayrılma özgürlüğünü destekleyenleri ayrılıkçılığı özendirmekle suçlamak, boşanma özgürlüğünü savunanları aile bağlarını yok etmeyi teşvik etmekle suçlamak kadar aptalca ve riyakâr bir suçlamadır.”²⁵ Herkesin kendi evlilik bağından kaldırma konusunda mutlak ve devredilemez bir hakkı vardır. Ancak, diğer şartlar eşitken, makul bir şekilde kurgulanmış bir dünyada, bu hak ne kadar az kullanılırsa o kadar iyidir. Ev-

25 *The Right of Nations to Self-determination*, 1914, *Collected Works*, 20. cilt. [Türkçesi: *Ulusların Kaderlerini Kendilerinin Tayin Hakkı*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012]

lilik kaide olmayı sürdürmekte ve bu tür istisnalara imkân tanıdığı ölçüde, korunmakta ve hatta güçlenmektedir. Katılmama hakkına sahibiz; ama sadece en kısa sürede (ki Lenin bunun çok yakın bir gelecek olduğuna inanıyordu) temelli katılmak için. Uluslararası devrim bizi özgür, kalıcı ve sağlıklı birliklerin bulunduğu daha iyi bir devreye taşıdıkça, ne mutlu ki bu geçici ayrılma ve ego-olumlama devri kısa zamanda sona erecektir.

Diğer şartlar nadiren “eşit” olduğundan –ne de olsa, denge-sizlik, kapitalist gelişmenin koşuludur– Lenin ya da diğerlerinin yetmiş yıl önce hayal edebildiklerinden çok daha fazla istisna bulunduğunu söyleyebiliriz. Dünya istisnalarla dolu. Her geçen gün, daha da fazlası tehdit ediliyor. Eric Hobsbawm, yakınlardaki bir Leninizm savunusunda, Marksistlerin, sürekli olarak, ilerici (veya “bir süreliğine ilerici”, “çok da fena değil”, “kurtarıcı yönleri olan”) ulusal hareketler “kategorisini genişletmek” zorunda kaldıklarını teslim etmişti. Gerçekten de kategori, “20. yüzyıl ulusal hareketlerinin büyük çoğunluğu”nu –hatta açıkça silahlı emperyalist şovenizm türlerinin çatışması olarak kabul edilen Nazi saldırganlığı karşısındaki Fransız ve İngiliz tepkisi gibi doğası gereği uygunsuz olan adayları bile– kapsayacak kadar genişledi.²⁶

Özetle, enternasyonalist pozisyon, birkaç milliyetçiliği misafir odasına davet etmeyi uygun kılacak pragmatik nedenler aramakla işe koyuldu ve dışarıda kalmış olanlar var mı diye telaşla etrafına bakınır duruma geldi. Elbette, sürgün Hırvat hareketi gibi, asla içeri alınmayan, kurtarılamayacak derecede kötü çocuklar da vardır.²⁷ Bu esnada, Balkanlaşma var kuvvetiyle ilerliyor. Hobsbawm, adeta somurtarak, “Birleşmiş Milletler”in yakında Saksonya-Coburg-Gotha ve Schwarzburg-Sondershausen’in 20. yüzyıl sonlarındaki muadillerini bile içerebileceği” sonucuna varır. Baba Jack o kadar sık ve o kadar faydasızca köpürdü ki insan hâlâ devam edebilmesine şaşırıyor. Aslında kendisini ayakta tutan önemli bir hakikat var. Gerçekte, savu-

26 E. J. Hobsbawm, ‘Some Reflections on The Break-up of Britain’, *New Left Review*, 105. sayı, Eylül-Ekim 1977.

27 Bu, 1979-1980 kışında yazılmıştı.

nulan ilke, bütün bu istisna, anomali ve taviz ıından hiç yara almadan kurtulmuştur. Üstelik bir daha asla bu ıın altında kalmayacak. Hobsbawm bunu belirtmese de proleter enternasyonalizmin ve sınıf mücadelesinin üstünlüğünün arlık ve Habsburglar altında olduğu kadar, bağımsızlığını yeni kazanmış Coburg-Gotha'da da tutkuyla savunulacağı neredeyse kesindir. Tabii bu maddi gerçekliğe değil, söyleme dair bir hakikattir. Bu hakikat, ulusal ya da sınıfsal mücadelelere dair bir gizemi değil, yalnızca Lenin'in maharetle yeniden tasarladığı enternasyonalizmin tuhaf mantığını yansıtır.

1914 sonrasındaki enternasyonalizmin kutsanmış bir ilke etrafında kurulmuş kapalı, kendi kendini pekiştiren doğasına yukarıda değinmiştim. Dünyevileşmenin bu şekilde gerilemesi, söz konusu genelleme veya yasanın, koruma amaçlı olarak, gerçeklikle doğrudan temasının hissettirmeden engellenmesiyle meydana gelir. Ama bu da yasanın, aksinin kanıtlanamıyor olmasından daha fazlasına gerek duyduğuna işaret eder. Yasayı destekleyen sözde şeytani kategoriler her bir istisnayı bir tür kanıta dönüştürür; aksi yönde kanıta değil. Bir ilkenin gerçeklikle açık bir ilişki içerisinde kalması ve yeterli sayıda istisna veya olumsuz örneğin ortaya çıkması durumunda, söz konusu ilke ortadan kalkar (ya da basitçe unutulur). Ama ilke kutsallık mertebesine tercüme edildiği anda, istisnalar sadece günahkârlığın yeni örnekleri olurlar. Günah ne kadar büyükse, hakikat de o kadar kıymetli olur. Her bir Balkanlaşma trajedisıyla, ilke bütün tazeliğiyle yeniden vurgulanır: Bu tür trajediler yalnızca uluslararası sınıf mücadelesiyle engellenebilir – yeter ki revizyonistler ve dar görüşlü milliyetçiler bu kez durdurulabilsin.

Enternasyonalizmin Canavarlar Kitabı

Eğer enternasyonalistler sadece işlerin aniden düzeleceği umuyla mücadeleye devam eden, kayıp bir ideal dünyanın yiğit savunucuları olsalardı, felsefeleri daha sempatik, fakat daha az önemli olacaktı. Ama hakikat bundan ibaret değildir. Kavramsal bir kör noktadan, yani enternasyonalizm ile milliyetçiliğin

tuhaf bir biçimde birbirlerinin özdeşi ikiz ideolojiler olduklarını algılama isteksizliğinden dolayı bunun farkına varılmıyor olabilir. Halbuki ikisi de tek ve genel bir modern düşünce dünyasının parçalarıdır.

Sosyalistlerin hep başvurdukları geleneksel imgeye göre, milliyetçilik o düşünce dünyasının Bay Hyde'dır.²⁸ Milliyetçilik, modernitenin lîd'i, bizim dirilmiş, çılgına dönmüş arkaizmimiz, Marx'ın 1843'te teşhir ettiği baştan çıkarıcı fakat tehlikeli orman kaçınıdır. Marx onları "Özgürlük tarihimizi tarihin ötesinde, ilkel Cermen ormanlarında arayan Cermenomanyaklar" olarak tarif etmiş ve "Bırakın da şu kadim Cermen ormanlarını huzur içerisinde terk edip" kusursuz devrime, (proletarya sayesinde) "Cermenin kurtuluşunun insanın kurtuluşu olduğu", olayların o saf toplumsal hareketine odaklanalım, demişti.²⁹ Halbuki ne Almanya'da ne başka bir yerde ormanlardan kurtulmak o kadar kolay olmadı. Ne de milliyetçilerin bu gerçeği unutmaları kolay oldu.

Peki, Dr. Jekyll ne âlemde? Burada esasen, başkalarının nadi-ren sorduğu bu soruyla ilgileniyorum. Bizlerin, yani "soldakiler" in onun tarafında olduğu varsayılır. Tuhafliklerini görmezden geliriz. Yalnızca korkunç sinirsel tiklerin sekteye uğratabildiği kusursuz bir dindarlık içerisinde ebediyen gerginliğe mahkûm, garip bir Protestan figürdür o. Azıcık orman kokusu, işaret parmağını hiddetle sallamasına yeter. Halini ve koku duyusunu muhafaza etmek için günde iki kere banyo yapsa da dünya hiç tatmin edici değildir. Bunun sebebinin içinde bir yerlerde, belli belirsiz farkında olduğu, tatmin edici olmayan bir şey olduğunu hissetmeden edemez insan.

Ve genelde de o şey oradadır. Çoğu Dr. Jekyll'ın içinde bir Hyde vardır, tıpkı Bay Hyde'ların büyük çoğunluğunun için-

28 Nairn, Iskoç yazar Robert Louis Stevenson'un (1850-1894) klasik eseri Dr. Jekyll ve Bay Hyde'ın *Tuhaf Hikâyesi*'ne (çev. Kaya Genç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014) gönderme yapıyor – ç.n.

29 Marx ve Engels, *Collected Works*, 3. cilt, *Critique of Hegel's Philosophy of Right*'in 'Giriş' kısmından, s. 177-187. [Türkçesi: *Seçme Yapıtlar 3*, çev. Arif Gelen, M. Kabagil, Kenan Somer, V. Erdoğan, Ö. Ünalın, Mihri Belli ve Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara, 2000]

de bir Jekyll olduğu gibi. Bunun gösterdiği tek şey, farklı katlarında ikamet ettikleri modern dünya görüşünün temelinde yatan karşılıklı bağımlılıktır. En kudurmuş şovenist bile bir tür “enternasyonalist”tir. Bu olgu, nasyonalizminin “izm”inde kaydedilmiştir. Milliyetçilik, şovenistin kendi ormanlarını uluslararası tanınmışlığın, kabul görmüşlüğün ve gerçekliğin genel düzlemine taşıması ya da en azından taşıma çabasıdır. Milliyetçilik, o düzleme ulaşmak için daha büyük bir boyunduruktan kurtulma kavgası verme pahasına büyük ana akıma katılmak anlamına gelir. Enternasyonalistler ise, aynı şekilde kaçınılmaz olarak, bu dünyanın gerçekliğinde daima şu veya bu ormanın ağaçlarıdır.

Bu nokta, aygıtın nasıl işlediğini görmek açısından çok önemlidir. Hobsbawm’ın geleceğin Saksonya-Coburg-Gotha’sı hakkında söylemeyi unuttuğu bir şey daha vardır. Tabiatıyla, yeni mini-devlet içerisinde, etnik milliyetçi savların tipik cephanesini kullanarak eski dukalığın haklarının restorasyonunu talep edecek olan Gothalı bir ayrılıkçılık olacaktır. Fakat bu provokasyon, Coburg’da, özellikle Saksonya-Coburg-Gotha Komünist Partisi’nin, Saksonya-Coburg-Gotha (Marksist-Lenini) Komünist Partisi’nin, IV. Enternasyonal’in Saksonya-Coburg-Gotha Birimi’nin ve benzerlerinin (genellikle Coburglu olan) liderleri ve düşünürleri tarafından öfkeyle reddedilecektir. Coburg başkentinin sert büyükşehir atmosferinde, bütün bu enternasyonalist reddiyeler doğal karşılanacaktır; fakat Gothalıların gözünde hakikatin öteki yüzü daha görünür olacaktır – sonuçta, bunlar, kendi statükolarını ve (Gothalıların özlemlerini bastırmaya devam etmeyi de içeren) tikel çıkarlarını meşru göstermeye çalışan Coburglulardır.

Coburg, Gotha’dan daha büyüktür. Bu sıkıcı coğrafi ve demografik olgudan derin manevi sonuçlar doğar. Ne de olsa, modern “büyükşehir”in tanımının yaşamsal bir parçası da entelektüellerin burada öbekleniyor ve işliyor olmalarıdır. Dolaşısıyla, enternasyonalist vaizler şu ya da bu bölgenin veya azınlığın hedeflerinin kesinkes genel harekete veya uluslararası sınıf mücadelesine veya sadece devrime tabi kılınması gerektiği

emrini verdiklerinde, bu tür eğilimlerin takip edilebileceği tek yerin, normal olarak, kütüphaneleriyle, kolejleriyle, siyasi toplantılarıyla, hareketli gazeteciliğin yankı odalarıyla, kafeleriyle, salonlarıyla ve benzerleriyle büyükşehir olduğuna şüphe yoktur. Başkent, bu anlamda, alçakgönüllü yerlileri evrenselci basınca dönüştüren bir aygıttır. Başkent, kişinin artık şuralı ya da buralı (Coburglu, Fransız, ABD’li) olmadığı, Üstinsan ve *Zeitgeist*’la doğrudan ilişkisi olan, Olimposlularla temas kurarak yarı ilahlaşan bir Özel Ajan olduğu yönündeki kati yargıyı besler.

Yukarılardan bakıldığında, Ortaçağ’dan kalma tikelcilik vadeleri arasından yükselen sis perdesinin ardında, Tarihin büyük hareketi ve önemi ayırt edilebilirmiş gibi görünür. Aşağıdan bakıldığında ise, tek görünen, ne yazık ki, bilindik numaralarıyla, olup bitenden habersiz şovenist Büyük Güç takımıdır. Tikelci bataklıklardan bakıldığında, enternasyonalizm olarak ilan edilen şeylerin %90’ı örtülü, yarı örtülü, bazen de apaçık büyükşehirli çıkarıcılık ve saldırganlıktır. “Büyükşehir” kültürü, merkezîyet ve sorumluluk mefhumlarını aşılıyarak işlev gören bir kültürdür. Bu mefhumlar ise, örneğin biri “Bir Amerikan olarak değil, bir sosyalist olarak konuşuyorum” dediğinde öne çıkan varsayımlardır.

Aksi mümkün olabilir miydi? Devrimci Gunahtan bu yana modern tarihin tamamı kendi doğasını bu diyalektik içerisinde tekrarlıyor. Süreci Fransız ve İngilizler başlatmıştı. Dünyanın geriye kalanına yalnızca kendi emperyalist iktidarlarını değil, aynı zamanda (sırasıyla) devrimi ve sınai ilerlemeyi ihraç ettiklerine ikna olmuşlardı. Paris’i ve Londra’yı merkez alan tikel halklar, kendilerini medeniyetin misyonerleri olarak algılamaktan geri duramıyorlardı; kendi halindeki yerli doğaları uluslararasılığa yükselmişti. Ama gerçekte (ve ne mutlu ki, uzun vadede) kimse yerli doğasını kaybedemez: Bu, tarihsel materyalizmin merkezî önemde ama gözden kaçırılan hakikatidir. Elbette gırtlığına Fransız ya da İngiliz çizmesi dayanmış herkes, bu hakikati, teoride olmasa da pratikte kavramıştı.

Tabiatıyla, enternasyonalistler emperyalizmi reddederler. Fakat sorun şu ki, 1914 sonrası ortodoksi kendini sistematik

bir biçimde Büyük Güç fahişeliğine uygun hale getiren, fazlasıyla büyükşehirli bir forma sabitlenmiş durumdadır. Bunun en berbat örneği, Stalin'in ve "Tek Ülkede Sosyalizm" in zaferinin ardından enternasyonalist öğretinin Sovyet devletince sahiplenilmesi idi. O andan itibaren – o dönemden kalan bir Sovyet belgesinin sözleriyle: "Enternasyonalizmin temel anlamı, her Marksist-Leninist partinin, özellikle de iktidarda olmaları halinde, hareketin bütününe karşı sorumluluğunun bilincinde olması gerektiğidir. Sosyalizme giden özgül, 'bütünüyle ulusal' yollar tasarlamak ve sosyalist inşanın ortak yasalarını inkâr etmek, davaya zarar verebilir."³⁰

"Hareketin bütünü", "ortak yasalar", "dava" – tamamı, yabandan olmasa da, Sosyalizmin Anavatanının başkentinden bakıldığında rahatlıkla ayırt edilebilen şeyler. Üçüncü Enternasyonal, gerçekten var olan bir Büyük Gücün yöneten sınıfının aygıtı olmuştu. Ama enternasyonalizmin büyükşehir yanılısamasının işlemesi için böyle gerçek bir büyükşehre de gerek yoktur. Paris'i, Moskova'sı, Pekin'i olmayan enternasyonalistler görevlerini sürdürebilmek adına yanlarında bir nevi manevi büyükşehir taşırlar. Yabancılaşmış evrenselciliğin bu tortusu –(sosyalist) insanlığın kalıntısı– hâlâ gözü kara özgülcüleri ve milliyetçileri aforoz etmeye yetmektedir. Ne de olsa, insanlığın kurtuluşunu müjdeleyen devrim, merkeziyetin ve sorumluluğun ete kemiğe bürünmüş halidir; tikelciliğin ormanlarından kaçmak için atılan, Marx'ın (kendi deyimiyle) "nihai salto"sudur.³¹ Nihai saltonun nerede ve kim tarafından atılacağını bilmesek de, mesela Gallilerin, Baskların veya Gothalıların kendi acayip, özgül, küçük devrimleriyle sosyalizme giden yolda öncülük edemeyeceklerinden peşinen emin olabiliriz.

Troçkistler ve diğerlerinin, enternasyonalist öğretilerin Moskova ve Pekin tarafından sahiplenilmiş olmasından küçümseyerek bahsetme huyları vardır. Onların aklındaki resimde, şovenist hain revizyonistlerden veya büyük devlet bürokratların-

30 P. N. Fedoseyev ve diğerleri, *Leninism and the National Question*, Moskova, 1974, İngilizce çev., 1977, s. 212.

31 Decisive somersault – ç.n.

dan oluşan son dalganın, tamamen rızası dışında zorla alıkoyup tecavüz ettiği bir kutsal bakire vardır. Bakirenin kaderine, üstelik hiç de gönülsüz olmayan bir şekilde, boyun eğdiğini anlamalarının vakti gelmiştir. Büyük ulus şovenistleri, üzerilerine tam oturan bu kıyafeti rahatlıkla giyerler. Proleter enternasyonalist ideolojide de, tıpkı Anglo-Sakson imparatorluğa payanda olan liberal, serbest ticaret dogmalarında olduğu gibi, aynı gizli emperyalist damar vardır.

Büyükşehirli Olmayan Enternasyonalizm

Amsterdam'da, her 25 Şubat günü, binlerce insan Waterloop-lein meydanının etrafında toplanarak uzun, sebatkâr bir sıra oluştururlar. Keskin soğukta ve yağmurda genellikle saatler boyunca süren yolculuklarının son durağı, şehrin 1941 yılında Yahudilerin tehcir edilmesini protesto etmek amacıyla başlattığı genel grevin anısına dikilmiş heykeldir. Bir süre sonra, çiçeklerin bırakılacağı, eski sinagogun yanındaki anıta ulaşırlar. Ellerini ayaklarını ısıtmaları için açık havada ateş yakılmıştır. Heykel, işgalciye meydan okuyan bir liman işçisi figüründen oluşur. Grevin tesiri karşısında şaşkınlığa düşen Naziler anında savaşın sonuna kadar yürürlükte kalacak bir sıkıyönetim ilan etmişlerdi. Aralık 1941'den itibaren sıkıyönetimi pekiştirmek adına şüpheli "teröristler"e karşı ayırım gözetmeden müdahalede bulunulmasına imkân veren "Gece ve Sis Karamnamesi" (*Nacht und Nebelerlass*) uygulanmaya başlanmıştı.³²

Bu basit tören, Avrupa'daki bütün egemen³³ ritüellerinin toplamından daha değerlidir. Bu törenin andığı, Concorde'dan, Helsinki Anlaşmaları'ndan veya yeni Avrupa Topluluğu Parlamentosu'ndan daha önemlidir. Bunu söylemek zorundayım (aslında verilebilecek daha birçok örnek var), çünkü ayinlere harfiyen riayet eden enternasyonalistler, dogmalarına yöneltilen eleştirinin bu türden hakikatlere karşı kayıtsızlığı da içerdiğini iddia

32 Örneğin, bkz. W. B. Maass, *The Netherlands at War, 1940-45*, Londra, 1970, 6. Bölüm.

33 Establishment – ç.n.

ederler. Hiç de öyle değildir. Katı milliyetçilik karşıtlığı, (esasen) Marksist solun 1914-1945 devrinin korkunç tehditleriyle baş edebilmek amacıyla icat ettiği bir zırhlı savunma ideolojisiydi. Sovyetler Birliği ve diğer (irili ufaklı) büyükşehir veya gizli-büyükşehir merkezlerince saldırgan amaçlarla kullanılmış olsa da, yapısı, özü itibarıyla, savunma amaçlı olarak kaldı. Fakat amacı, yani gayrimillî,³⁴ sınıf temelli devrimci düşüncenin korunması, ancak o şartlar altında ve büyük bir sakatlanma pahasına gerçekleşebilirdi. O anlamda enternasyonalizm, ancak kutsallaştırılarak ve basitleştirilerek “kurtarılabilirdi”. Kendini koruyabilmesi için uygunsuz gerçekliklerden uzaklaştırıldı ve böylece süregiden dünya devrimiyle –genelde hasmane ve alabildiğine milliyetçi biçimlerde devam eden bu süreçle– canlı ve verimli ilişkiler geliştirme şansı elinden alındı. Doktrininin mantıksal (aslında teolojik) yapısı, birtakım şeytanbilimsel özellikler sergilemesi bakımından, kökenlerini ele verir. Örneğin, hainler durdurulsaydı, polisin enternasyonalistlere karşı zulmü başarıya ulaşmısaydı, Stalin kontrolü ele geçirmeseydi gibi, tarihin plana uygun olarak şekilleneceği görüşü, bunu gösterir.

Tarihsel açıdan bu zırha mecbur kalındığı, felaketten bir şeyler kurtarabilmenin tek yolunun bu olduğu savunulabilir. Zaten kaçınılmaz olana alışmanın katlanılır bir yolu, bir tür hava yastığı olarak işlev gördüğünü daha önce belirtmiştim. Yine de peşin bir hükümde bulunmadan, artık koşulların ideolojiyi yeniden düşünmeyi mümkün kılacak ölçüde değiştiğini söyleyebiliriz. Söz konusu değişimin iki yönü vardır. Milliyetçilik dünya sahnesinde her zamankinden daha önemli bir konuma gelmiştir; bu da konuya ilişkin teorik körlüğü her zamankinden daha büyük bir sorun haline getirmektedir. Bunun yanında, milliyetçilik, medeniyeti ve aklı daha az tehdit eder hale de gelmiştir. Günümüz emperyalist kıyameti, daha kişiliksiz, sözde-rasyonel yüzünü göstermektedir; eski enternasyonalist ruhun kalkanlarını kuşanmasına neden olan o mecazi barbarlığa dönüşün aksine, kültürü harfiyen tasfiye etmekle tehdit etmektedir.

34 Non-national – ç.n.

Elbette konumuz gereği enternasyonalizme olan “inancın yitimi”nden bahsetmek revaçtadır. Fakat kelime seçiminin işaret ettiği anlambilimi bir kenara bırakırsak, bu inanç yitiminin illaki cesaret ve akıl kaybına yol açacağını düşünmek için herhangi bir neden yoktur. Devrimci komünist devletlerin ve hareketlerin birbirlerine karşı milliyetçi savaşlar yürüttüğü bir dünyada, tam aksi geçerlidir. İnancıtan biraz fedakârlık ederek cesareti yeniden kazanmak ve akıl yürütmeyi sürdürmek mümkün olabilir.

Körlüğün iyileşmesi zordur. İlgili vakada, belki de hem çok basit hem –sonuçları bakımından– çok zordur. Lenin’in ilham verdiği ortodoksi, tarihsel vurguyu yanlış yerde yapmıştı. Bütüne bakıldığında, tarihin genel gidişatı bakımından (diğer şartlar eşitken vesaire) milliyetçi veya ayrılıkçı eğilimleri üzücü sapmalar olarak değerlendirdi. “Bütüne bakıldığında”, hiç de öyle değişimler: Devrimci hareketin, kapıyı bir dizi cesaret kırıcı oldubittiye homurdanarak ve geç kalarak açmak yerine, bu eğilimleri, kalitesi tasdiklenmiş sosyalistlerce yürütülmedikleri anlarda dahi, daima hoş karşılaması ve özendirilmesi gerekirdi. İlk intibayı esas alan genel, ilkeli bir duruşa ihtiyaç vardı. Bu bakımdan enternasyonalizm yanlış tercihti ve hâlâ öyledir. Yine de “izm” olmaksızın herhangi bir uluslararası tavrın, siyasetin, ruhun veya örgütlenmenin mümkün olmayacağına inanmak deliliktir.

20. yüzyıl ulusal hareketlerinin büyük dalgasına karşı farklı, daha açık, daha hoşgörölü ve daha meraklı bir duruş sergilemek “milliyetçiliğe teslim olmak” anlamına gelmeyecekti. Her ilke istisnalarını yaratır ve onları açıklamak zorundadır. Elbette bu dalganın büyük bir kısmı tutucu, gerici, şovenist eğilimlerin etkisi altında da kalmıştır. Mesele, tarif etmeye çalıştığım o tuhaf mantıkla bu “istisnalar”ın kuralın dışında tutulamayacağıdır. Aksi takdirde (neredeyse tamı tamına) istisnalardan ibaret bir dünyayla ve Pazar dualarının siyasal muadili olmaktan öteye geçemeyen bozulmamış fakat faydasız bir “kural” ile karşı karşıya kalmazdık.

Bunun sonuçlarının hazmedilmesi oldukça güçtür. Duvarların koruması altında olan yalnızca Uluslararası Dayanışma gi-

bi düzgün karakterler değildi. Birtakım temel fetişler de o duvarların ardına sığınmıştı. Örneğin, aynı anda hem milliyetçiliğe yönelik sahiden daha açık ve pragmatik olan bir yaklaşım geliştirmek hem de sınıfın mutlak üstünlüğünü savunmaya devam etmek imkânsızdı. Gelgelelim, bu üstünlük gittiği anda, bu üstünlükle ilişkili karmaşık felsefi aygıt da ortadan kalkıyordu. Dogmatik formülasyonlarda, sermaye teorisi, belli ki çözülmesi imkânsız olan bir bağla, modern toplumsal gelişmelerin yegâne özü olarak görülen bir üretim ilişkileri kavramına bağlıydı. Değişimin ve devrimin motoru olan sınıf mücadelesinin geçmişi de geleceği de bu ağıdan ayrı düşünülemezdi. Dolayısıyla, yeni mücadeleler bağlamında etnik-ulusal faktörlerin toplumsal-sınıf faktörleriyle denkliğini kabul etmek, “olumsal” olanın zorunlu olanın üzerindeki zaferini kabul etmek anlamına gelecekti. Olumsal olanın, genel olarak uzun bir tarihsel dönem boyunca, zorunlu olandan önemli olabileceği düşüncesi – işte bu, felsefenin genel olarak battığının ilanından başka bir şey değildi.

Genel, biriken tepkiler devrinde felsefe kolay iş değildir. Dünya görüşünün³⁵ fanteziden ibaret unsurlarına daha sıkı sarılmak sola hâlâ cazip geliyor. Bütün tikel “modeller”in parçalandığı anlarda –Mendel’in önceden değindiğimiz anarşist ahlakçılığına giderek yaklaşan– tamamıyla soyut bir enternasyonalizm daha cazip olabilir. Öte yandan, buna mecbur değiliz. Alternatifi, basitçe, teoride milliyetçiliği daha iyi anlamak (ki bu, milliyetçiliğin öteki-benliği olan enternasyonalizmi daha iyi anlamayı da içerir) ve sonrasında da, eski, henüz gözden düşmemiş bir ifadeyle, dünyayı daha iyi değiştirebilmek adına, bu anlayışı pratiğe tercüme etmektir.

35 *Weltanschauung* – ç.n.

Minerva'nın Baykuşu

Avrupa'da dolaşan yeni hayaletin ne olduğu konusunda şüphe yok.¹ Geçenlerde *Granta* Avrupa'yı konu alan yeni bir özel sayının reklamında “milliyetçiliğin çirkin mi çirkin yüzü”nü ifşa etmeyi vadediyordu. Bu gayesinde yalnız da değildi. Geçtiğimiz günden bu yana, artık çok sayıda abonesi olan ifşacılar birliğinin tantanalı katkılarda bulunmadığı pek az gün geçti. Küçük bir örnek: İki hafta önce, *New Statesman*'in ön sayfası, “Milliyetler zincirlerinden boşandı... Avrupa kaostan ve iç savaştan kaçınabilir mi?” diyordu.

Bu arada, Eric Hobsbawm'ın *Milletler ve Milliyetçilik*² adlı eserindeki gibi, paranoyanın profesörce aklanması da gündeme geliyor. Dört derslik bu yeni şeytan çıkarma ayini, milliyetçiliğin çok yakında –fakat belli ki çingar koparmak suretiyle– çökeceği teminatını vererek sona eriyor. Dava uğruna Minerva'nın Baykuşu dahi seferber ediliyor. 1990'lar “milliyet prensibi'nin dünya çapındaki muzaffer ilerleyişi”ne³ yol açacağı

1 İlk kez 'Beyond Big Brother' başlığıyla 15 Haziran 1990 tarihinde *New Statesman*'de yayımlandı.

2 Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, 1993. [Türkçesi: *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2010]

3 A.g.e., s. 163.

mı benziyor? Endişelenmeyin: Vilnius'takiler Baykuş'un başka türlü konuştuğunu nereden bilebilirler. "En azından tarihçiler milliyetçiliğin incelenmesinde bir ölçüde ilerleme sağlamaya başladılar."⁴ Şimdilerde konunun etrafında bu denli yoğun bir biçimde dönüp dolaşmaya başlamaları ve konu hakkında sürü sepet dipnotla dırdır ettikleri gerçeği bile gösteriyor ki "fenomen doruk noktasını geride bıraktı".

Minerva'yla herhangi bir özel ilişkim olmasa da, beslediği ev hayvanının bu konuda hemfikir olduğundan oldukça şüpheliyim. Hegel sözkonusu metaforu (*Hukuk Felsefesi*'nin⁵ önsözünde) kullanırken Goethe'nin *Faust*'undaki Şeytan'dan şu lafı da alır:

Değerli dostum, gridir bütün teorilerin rengi,
Ve yalnızca Yaşam'ın altın ağacında görebilirsin yeşili...⁶

Bu hususta Şeytan'ı oynamaktan memnunum. Hegel, griyle resim yapan teorisyenlerin genellikle, "yalnızca gerçeklik olgunluğa eriştiğinde", bir süreç ya da gelişim safhası özünü belli edecek ve "bir bütün olarak" kavranacak kadar evrildiğinde hamlelerini yaptıklarını söylemişti.

Bu, fenomenin ne bir süredir ölü olduğu, ne de can çekiştiği anlamına geliyor. Gerçekten milliyetçiliğin bir siyasal gelişim tarzı olarak doğasını aşağı yukarı görünür kılacak kadar ilerlemiş olduğu doğru olabilir. Bu, çekip gitmek üzere olduğu anlamına gelmez. Büyükşehirli uzmanların 1780'den beri neredeyse kesintisiz olarak milliyetçiliğin gitmesini arzuladıklarını (ya da, en azından, en kötünün geride kaldığını hayal ettiklerini) göz önünde bulundurursak, bu iddialara daha da şüpheyile bakmak gerekir. Gelgelelim, ağaç onlara rağmen büyümüştür. Minerva'nın baykuşu bir süre daha –en azından son büyük imparatorluk Balkanlaşana ve Avrupa için yeni bir anayasa hazırlanana dek– onun dallarındaki uykusuna terk edilmelidir. Er-

4 A.g.e., s. 183.

5 *Philosophy of Rights* – ç.n.

6 "My worthy friend, grey are all theories, / And green alone Life's golden tree..." – ç.n.

nest Gellner, alışlageldik keskin üslubuyla, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı yapıtının sonunda benzer bir noktaya değinmişti:

Milliyetçilik çağının tarihe karışacağına... inanmıyorum... [ve] kültürel yaşam ve iletişim tarzları arasındaki farkların, benzer bir iktisadi altyapıya rağmen, ayrı hizmetler ve dolayısıyla –tamamen egemen olsalar da olmasalar da– ayrı kültürel-siyasal birimler gerektirecek ölçüde belirgin kalacağı kuvvetle muhtemeldir.⁷

Elbette milliyet siyaseti hiç değişmeyecek değil. Herkesçe bilinenleri bir kenara bırakırsak, 1989 olayları bir nevi dönüşüm –bir tür hüsnükuruntuya göre “milliyetçiliğin sonu” olarak yorumlanabilecek değişimlere– giden yola işaret ediyor olabilir. Ne var ki, bunun sonucunda, milliyetin daha az önemli hale gelmesi pek mümkün gözüküyor. Farklı bir öneme haiz olabilir (ki bunun ne olabileceğine değineceğim); ama her ne olursa olsun, ulusların yeni çağının çirkin yüzler ve kaostan çok daha fazlası olacağı kesindir.

Enternasyonalizm Sallantıda⁸

Milliyet-çilik, basitçe, modern (18. yüzyıl sonrası) kalkınma içerisinde milliyetin sistematik doğasını teslim eden bir şemsiye kavramdır. Genel sanayileşme süreci, milliyete dair (etnik, dilsel, fizyonomik ve bazen dinî) bütün etkenleri tutarlı bir şekilde çok daha önemli kılmıştır. Bir bakıma, 1989’un esas ortaya çıkardığı, bunun sürmekte olduğudur: Doğu’daki planlı ekonomilerin iflası, önceki vakalarda olduğu gibi esasen milliyetçi bir formda zuhur eden gecikmiş bir tepkiyi meydana getirmiştir.

Bir başka ifadeyle, milliyetçilik asla “olması gereken”den olağandışı ya da arızı bir sapma teşkil etmez; bu ne şimdi böyledir, ne de geçmişte böyleydi. Milliyetçilik, ilerlemenin haşmet-

7 *Nations and Nationalism* (1983), s. 119.

8 Internationalism on the Rocks: Nairn, buz küpleriyle servis edilen alkollü içkiyi tarif etmek için kullanılan “on the rocks” tabirini kullanarak kelime oyunu yapıyor; viski için kullanılan “Scotch on the Rocks” gibi – ç.n.

li ana akımını kesintiye uğratan bir karşı-akım ya da anafor değildir: Ana akım, milliyetçiliğin kendisidir ve bu gerçeği görmemizin vakti gelmiştir.

Aksine, milliyet-dışı⁹ İlerleme planı, milliyetçiliğin ana akımına karşı sürdürülen bir kültürel tepkiden başka bir şey değildir. Enternasyonal-izm Aydınlanma seçkinleri arasında ortaya çıkmış ve bir entelijansiyadan ötekine, ütopyaya giden rasyonel bir kısayol fikri olarak aktarılagelmiştir. Enternasyonalizm hep onların konumu ve sınıf çıkarlarına en uygun ideoloji olagelmiştir.

Bu tek renkli inanışa göre, miras kalan çeşitliliğin azalması gerekiyordu: İnsanlar modernleşmenin avantajlarını anladıkça ve Breton, Sard, Balt vesaire¹⁰ olmaktan yetişkin adamlar (veya bugünün feminen-milliyetçi jargonunun tercih ettiği üzere, kişiler) olmaya doğru dönüştükçe antropolojik döküntüler (bazıları ülke büyüklüğünde olan) müzelerde hak ettikleri yeri alacaklardı.

Pratikte, bu ideolojinin elbette büyük müfrezelere¹¹ faydası dokundu. Sayıları, kültürel tesisleri, iktisadi gelişmişlikleri veya (bazen) kaba güçleri sayesinde Fransızlar, İngilizler, Ruslar ve benzerleri, kişilik ve medeniyete sahip olduklarını en akla yatkın biçimde iddia edebildiler. En kibar liberal John Stuart Mill'in *Faydacılık (Utilitarianism)* adlı yapıtında belirttiği gibi:

9 Anational – ç.n.

10 Bretonlar, Fransa'nın Breton/Brittany bölgesinde yaşayan, bölgeye 3.-6. yüzyıllar arasında Britanya'dan göç eden etnik gruba verilen addır. Sard, Sardinya Adası halkını; Balt, Baltık halklarını ifade eder – ç.n.

11 Big battalions/büyük müfrezeler, İrlandalı politik teorisyen Edmund Burke'un kullandığı "small battalions" veya "little platoons" (küçük müfrezeler) mefhumunun tersini ifade eder. Küçük müfrezeler, bireyi siyasi otorite karşısında koruyan ve toplumun esenliğini teminat altına alan küçük insan gruplarıdır. Burke, bu mefhumla ilişkin olarak şöyle der: "Alt-birime bağlı olmak, toplum içerisinde ait olduğumuz küçük müfrezeyi sevmek, kamu duygudaşlığının birinci ilkesidir, hatta özüdür. Ülkemizi ve insanlığı sevmeye doğru ilerlememizi sağlayan zincirin ilk halkasıdır." Bkz. Ben James Taylor, 'The 'Big Society' and the politics of paternalism: Edmund Burke's influence on the government is clear', London School of Economics, British Politics and Policy blog, 24 Haziran 2013, <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/edmund-burke-the-big-society-and-the-politics-of-paternalism/> – ç.n.

Kimse bir Breton ya da Fransız Navarra'sından bir Basklının, kendi küçük zihinsel yörüngesinde dönüp durarak, dünyanın genel hareketine katılmayarak, ilgi duymayarak geçmiş zamanın yarı vahşi kalıntısı kayalıkların üzerinde somurtmasının, Fransız vatandaşlığının bütün ayrıcalıklarına eşit şartlar altında sahip olup Fransız milliyetinin bir mensubu olmasından daha faydalı olduğunu düşünemez.

1989'u yeniden odağa getirmenin basit bir yolu var: Bretonun yerine "Litvanyalı"yı, Fransızın yerine "Sovyet"i, dünyanın genel hareketi yerine ise "bilimsel sosyalizmin genel zaferi"ni koyun. Mill'in büyükşehirli savın ortasına yerleştirdiği zararsız görünen lafa da dikkat edin: "Eşit şartlar altında."¹²

Büyükşehirli kişiler burada hiçbir sorun algılamayacaktır: Meselenin, ilerlemeyle ilintili, pratik sebepler gereğince, onların bizim gibi olmalarına dair küçük, aslında oldukça teknik bir mesele olduğu gayet açıktır. Ne de olsa, isterlerse, halk danslarını hafta sonu yapabilirler. Stalin de folku, Windsor monarklarının kilti sevdiği kadar seviyordu: Bunlar hep kendileri ve (daha önemlisi) dünyanın genel hareketiyle barışık bir kayıtsızlık sergileyen "kitsch"leşmiş hoşnutluk sinyalleridir.

Aslına bakarsanız, acı gerçeğin büyük bir kısmı Mill'in üç kelimesinden çıkarsanabilir: milliyetçiliğin yükselişi, enternasyonalist sanrılar, gerçek kalkınmanın iflah olmaz derecede (ama şükür ki) çarpık ve iki-yönlü karakteri – ve nihayetinde, 1989'da gerçekliğe doğru büyük geri dönüş. "Eşit şartlar" diye bir şey sözkonusu değildi; yani, ne genel bir durumdan, ne de yaygın bir değişim ikliminden sözedilebilirdi. Belki bazı şartlar diğerlerine kıyasla daha iyiydi ve belki şartlar –çok uzun vadede– daha dengeli bir hal alacaklar. Ama bütüne baktığımızda şartlar zalimce eşitsizdirler. Gerçek kalkınmanın özünde de bu eşitsizlik vardır.

İnsanlık daha eşit kalmayı veya sosyal-antropolojik manada daha az çeşitli olmayı başarabilseydi, modern tarih gerçekten de büyük müfreze liberalizmi ve sosyalizminin öngördüğü

12 On equal terms – ç.n.

türde farklı biçimler alabilirdi: Merkezden kayalık halklarına sözde müşfik bir etki yayılır, genel-hareket statüsüne yükselme yolunda (geriye doğru savrulan gözü yaşlı bakışlar eşliğinde olsun ya da olmasın) etnik somurtkanlıklar yavaşça dağılırdı.

Ayrılkçılık Şartları

Fakat bu, madden mümkün değildi. “Tarihsel materyalizm” adlı eski, acayip öğreti, olayların genel gidişatının, hatta devletlerin ve siyasal hareketlerin kontrolünü ne tür fikir ve liderlerin ele geçirmeye yatkın olduğunun, temel teşkil eden sosyo-ekonomik şartlarca “belirlendiğini” öğretiyordu. *Milletler ve Milliyetçilik*’te bu öğretiye olan inançtan neredeyse hiç eser yoktur. Bu hem tuhaf hem de acıklıdır: Çünkü milliyetçilik çalışmaları, her şey bir tarafa, daha söylenecek çok şey olduğu konusunda ikna edici olmalıdır.

“Kalkınma” (sanayileşme ile modernitenin sanayileşmeyle ilişkili toplumsal yapıları) belli başlı yerlerde –Asya veya Afrika yerine Avrupa’da, Avrupa içerisinde de belli başlı bölgelerde– başladı. Bu bölgeler diğer bölgeler üzerinde çok-biçimli bir üstünlük sağladılar. Bunun sonucunda da, imparatorluğun bu farklı türü, ilerleyen bir dünyanın, herkesin eninde sonunda davet edilmeyip katılmaya zorlanacağı genel bir hareketin vilayetleri veya sömürgelerinden ibaret yeni bir kulluk hali yarattı.

Bütün bu adaletsizlik, peşi sıra küçük zihinsel yörüngelerin tamamını deldi geçti. “Geri” bir yönleri olmasına rağmen (ne de olsa, halkların tek sahip olabildikleri geride bıraktıklarıdır), ortaya çıkan etnik somurtkanlıklar ekseriyetle ne gericiydiler, ne de moderniteden kopup gitme çabası içindeydiler. Büyük ölçüde, mevcut kalkınma-kontrolörlerinin (yani, önemli ve eski bir tabirde olduğu gibi, ayak kaydırıp bir adım öne geçen, kalkınmanın hareketli uç sınırını kendilerine uydurup yeniden tanımlayan “büyük güç”, çoğunluğun yönettiği devlet veya merkez ülke halkının) sunduğundan daha farklı, daha az dezavantajlı şartlar altında modernleşme talepleriydiler (ve hâlâ öyleler).

“Somurtkanlıklar”, hiçbir zaman etnik saflık, kırsal mutluluk, atalardan kalma topluluk¹³ veya ancak anadilde ifade edilebilen tarifsiz hakikatlerle ilgili olmadı. Gellner’in ikna edici bir biçimde ileri sürdüğü gibi, bunlar sadece milliyetçiler tarafından daha geniş bir stratejinin parçası olarak seferber edilen öz savunma araçlarıdır. Hizmet ettikleri stratejik amacın asıl manası, adım uydurarak ilerlemek, kalkınma uç sınırını daha elverişli (veya en azından daha az eşitsiz) şartlar altında yeniden tanımlamaktır.

Bu açıdan bakıldığında, milliyetçiliği yaratan, genel modernleşme sürecidir; milliyetçiliğin sistemik ikliminden tikel ulusal hareketler ve talepler yükselir. Evet, bunlardan sadece bazılarının devlet kurmayı başardığı doğrudur. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*’ta bu başarısızlık faktörünün üzerinde fazlasıyla durmuştur. Fakat asıl önemli olan, sayının her zaman ayrışık bir büyümeye devinirlik kazandırmaya, “bağımsızlık” idealini veya (en azından) dayanılmaz esaret biçimleriyle mücadele etmeye yetecek kadar ayrı bir büyüme idealini taze tutmaya yeterli olmasıdır.

Bu idealin küflendiğine yönelik hiçbir işaret yoktur. Hatta kalkınmacı kaderin bir cilvesi olarak, Hobsbawm’ın kitap taslağını teslim edişi ile kitabın baskıya girişi arasında cereyan eden altı küsur ay içerisinde hiç görülmemiş sayıda milliyetçilik, mezarları olduğu düşünülen yerlerden dikildiler. Bir Litvanyalı filozof, gereken ironiyi ihmal etmeyerek, şöyle der: “Eğer Tanrıya inanıyor olsaydım, geçtiğimiz 18 ay içerisinde Onun Litvanyayı yeniden hatırladığını düşünürdüm...”¹⁴

Kalkınma yalnızca dengesiz olabilir; dengesizlik yalnızca süregelen bir tepkiyi, dışlanmışların, “geride bırakılmışlar”ın, sömürgeleştirilenlerin veya turistik tarih turlarına mahkûm edilenlerin siyasal seferberliklerini üretebilir. Bu seferberliklerin esasen sınıf ayrımı yerine etnik ayrımlar üzerinden oluşmasının bir başka sebebi vardır. Niyetlerinin evrensel olduğunu iddia etseler de, ilerlemenin merkez ülke motorları halihazırda

13 Ancestral Gemeinschaft – ç.n.

14 Arvydas Sliogeris, *Radical Scotland* içinde, Mayıs 1990.

fazlasıyla etnik bir şekle bürünmüşlerdir. Kalkınmacı *perestroika*’nın işini görmesi için zaman kazandırmaya çalışan kamu yararına ilişkin büyükşehir yayınlarına rağmen, bu şeklin ne olduğu dışarıdan bakanlar –yani (hepsi aynı yabancı okuldan mezun ve vahşi kalıntılarla ilgili aynı katlanılmaz şakaların tiryakisi olmuş) giyimli kuşamlı, madalyalı Genelkurmay değil, büyümenin zorla askere alınmış köylüleri– açısından oldukça nettir.

Orta Sınıf Zaferler

Zaten başka türlü olamazdı. Zaten başka türlü olmaması lazımdı: Çünkü tarihin çeşitli karanlık yüreklerinin 1780’den beri önerdiği diğer kalkınma yollarının tamamı çok daha kötü sonuçlar doğuracaktı. Düşmanca, etnik açıdan yanlı kalkınmanın alternatifi hiçbir zaman kozmopolit büyüme veya “enternasyonalizm” olmadı. Yalnızca imparatorluğun şu ya da bu biçimi olabilirdi. Ernest Gellner’in de uzun zaman önce belirttiği gibi, geçmişte ve gelecekte milliyetçiliğin sebep olduğu felaketler ne olursa olsun, bunlar emperyalizmin (en azından bir süreliğine) yaratma şansının olduğu “küresel” Güney Afrika”dan yegdir¹⁵ ki 1940-1942’de Almanca konuşulan versiyonunu yaratmayı neredeyse başarmıştı.

Hobsbawm o dönemin “milliyetçiliğin doruk noktası” olduğu yanılışına sahiptir. Almanya’nın zirvedeki yerini alması, yenilgi ve intikamın şiddetlendirdiği bir milliyetçilik üzerine kurulmuş olsa da, süratle evrenselci bir savaşa dönüştü: Bu, eğer başarılı olsaydı, bütün etnik retçileri ve azınlıkları sonsuza dek ya Vichy ve Hırvatistan gibi kukla devlet olmaya ya da köle işgücü olarak yaşamaya mahkûm edecek bir dünya hâkimiyetiydi. 1918 sonrasında bir ulus-devlet Avrupa’sı yaratma yönündeki Wilsoncu çabanın “mantıksal içerim”i değil, o çabanın boşa çıkmasının sonucuydu: Bu, Arno J. Mayer’in son derece tutarlı bir biçimde tarif ettiği, genelleşmiş bir karşı-devrim çağı, Avrupa’nın ikinci “Otuz Yıl Savaşı”ydı.

Burada Hobsbawm’ın belli başlı savlarını tartışmayacağım.

15 Bkz. ‘Nationalism’, *Thought and Change* içinde, Chicago, 1975.

Ne de olsa, kitap *New Statesman*'de ayrıca eleştirilmişti. Aslında o kadar çok sav var ki, yalnızca çok uzun bir eleştiri –sık sık gözden kaybolan, ancak okuru dipnotlarla büsbütün dövdükten sonra yeniden beliren (ve her yönde “öğrenilecek çok şey” bırakan) genel bir açıklama silsilesine sahip azimli, bilgi, fakat sınırları zorlanmış bir ampirizm– bunlara değinebilir. Bu tür vakalarda, genel görüşün yerini hırçın bir hoşnutsuzluk alır: Ulusal hareketlere dair iyi olan herhangi bir şeyin başka bir kaynaktan (çoğu kez, enternasyonalizmden) esinlendiği düşünülürken, kötü olan her şey hor görülüp tipik, güvenilmez veya uğursuz olarak öne çıkarılır.

Fakat burada bizi tam da bugünün Avrupa'sına taşıdığı için odaklanmaya değer bir soru varsa, o da milliyetçiliğin sınıfsal niteliğidir. Doğu Avrupa'nın 1988 sonrası ulusal hareketlerine önderlik edenler arasında aydınların ve orta sınıf meslek sahiplerinin yükselişini fark edemeyen çok az kişi olmuştur. *Nomenklatura*'nın bazen yalandan ama genelde çabucak tarihin lavabo deliğini boylamış olması, birtakım klasik 19. yüzyıl figürlerinin –öğretmenlerin, yazarların, gazetecilerin, müzisyenlerin ve sosyalist kalkınmadan sağ kurtulabilmiş eski burjuva ailelerin temsilcilerinin– en azından geçici olarak kontrolü ele almasına yol açtı.

Marksizm bunları sert bir terimle tarif ediyordu: proletarya disiplinini benimseme kabiliyeti olmayıp kendilerini büyük burjuvaya satmadan evvel kötü milliyetçi (veya “şovenist”) yollara düşen “küçük burjuva aydınlar”. Haliyle Hobsbawm onları *Milletler ve Milliyetçilik*'te yeniden keşfeder. Onlardan, zalimce bir ifadeyle, “geri kafalı gazeteciler, öğretmenler ve muhteris madun memurlar...” diye sözeder ve “‘milliyetçilik’ kelimesini kullanırken önüne ‘küçük-burjuva’ ekini koymayı nadiren ihmal eden, 19. yüzyıl sonlarında yaşamış sosyalistler neden bahsettiklerini çok iyi biliyorlardı” der. Gerçekten de, (Hobsbawm'a göre) 20. yüzyıldaki biçimiyle milliyetçilik, esasen bu tabaka tarafından işlenmiş ve kalıcı olarak dar, sağcı ve dışlayıcı bir kalıba –milliyetçiliğin tarihteki doruk noktası olan faşizm kalıbına– dökülmüştü.

O halde, nasıl olur da bugün o pek tanıdık küçük burjuva—eski proletaryanın açık kitlesel desteğiyle ve eski bürokratların göz yummasıyla Rusya İmparatorluğu’ndan dar kafalı bir çıkış yapma konusunda kararlı eski Sovyet cumhuriyetleri dâhil olmak üzere—Doğu Avrupa’yı yönetiyor? Bu tabaka SSCB’de ne istasyon şeflerinin milliyeti ne de kendi dilini kullanma hakkı için çarpışmak zorunda kalmıştı. (Bunlar Habsburglar ve Çarların hüküm sürdüğü günlerdeki kemik uyuşmazlıklarıydı.) Bir zamanlar şovenist kudurmanın kötü niyetle yerini almaya veya yolundan saptırmaya çalıştığı düşünülen komünist devrimin dehşetine kapılmadığı da aşıkardı. O halde burada ne işi vardı? Ne diye bir yüzyıl sonra ulusları kurtarıyordu? Gerçekten de, on yıllardır “sözde ulusal kurtuluş”un (bloklardan, çökuluslulardan ve benzerlerinden müteşekkil bir yeni dünyadaki) faydasızlığına ilişkin açık seçik Minerva hükümleri verilmişken, bu ne cüretti?

Kaba ama cazip açıklama, milliyetçiliğin, büyük müfreze teorisyenlerinin inanmak istediklerinin aksine, daha önemli, daha çok yenilenebilen bir yapıya ve hepsinden öte, daha başka bir niteliğe sahip olması gerektiğidir. Milliyetçilik, kullanım tarzı gelişip değişebilse de, (erkenden kurban edilecek diğer aday “devlet”in aksine) sönümlenmesi hiç olası görünmeyen çok yönlü ve çok-işlevli bir kalkınma fenomenidir.

Doğu Sorunu

Doğu Avrupa, bu tür çelişkili görüşlerin sınanabileceği en uygun deney sahalarından birini sunuyor. Ulusal kalkınması, kırk yıllık bir süre boyunca, dayatılmış ulusüstü bir kalıp içerisinde dondurulmuştu. Ulusal kimliğin etno-dilsel etkenleri, incelikli bir muhafaza kültürü içerisinde korunmuştu: Siyasal “-çilik” eki (yani, dar kafalı gazeteciler ile madunların pek sevdiği patolojik yönü) çıkarıldığında, milliyetle ilgili sağlıklı kabul edilen tek şey bu kültürdü. Milli özlemleri bir kalemde tatmin etmesi ve genel hareketin yüksek şeylere doğru ilerleyişine izin vermesi bekleniyordu.

Gerçekte, anahtar kilidi açtığı anda, korunan her bir etnisite doğrudan modası geçmiş, aşağı şeylere yöneldi. Elbette, bu durum, ulusal kimliğin esas derdinin kendi halk dansları akademisine değil, kendi işlerini yürütecek bir hükümete –veya her halükârda, bir hükümet girişimine– sahip olmak olduğunu açıkça gösterir. O “-çilik”in yerini alabilecek hiçbir şey yoktur. Varsa da, melun orta sınıf¹⁶ artık ona inanmamaktadır (ve şüpheciligi de halkının¹⁷ çoğunluğu tarafından desteklenmektedir).

Patoloji, “-çilik”te ve dolayısıyla Doğu’da görmekte olduğumuz milliyet siyasetine bir nevi kitlesel dönüşüdür. Bu, büyük infial uyandırmıştır ve birçok mevcut “çirkin yüz” mitolojisine zemin hazırlamıştır. Milliyete geri dönüş ve demokrasinin kuruluşuna yeniden canlanan etnik kan davaları, anti-semitizm ve irredantizm eşlik etmiştir. Geçenlerde katıldığım bir konferansta, önde gelen solcu tarihçilerden biri –kaygı verici bir açık yüreklilikle– Vilnius’tan yeni döndüğünü ve orada Litvanyalıların Ruslar ve diğer milliyetler hakkında tam anlamıyla ırkçı ifadeler kullandıklarını kendi kulaklarıyla duyduğunu söylemişti.

Hobsbawm söz konusu çok az şeyin yeni olduğunu belirtmekte son derece haklıdır. SSCB’de bir gazeteci şöyle yazmıştı:

Olası yan etkilerine dair bir uyarıda bulunmadan milliyetçiliği, hele şovenizm ve jingoizm zehiriyle karıştığı durumlarda, bir çare olarak önermek, sorumsuzluktur... Tiranlık ne kadar çirkin olsa da, milliyetçiliğin yüzeyinin altında daha çirkin gerici-lik ve nefret türlerinin bulunması muhtemeldir.

George Feifer bu satırları Ağustos 1974’te, *The Times*’ta yazmıştı. Feifer, Sovyet milliyet sorununun yakında Amerikan ırk sorunundan daha önemli bir hal alabileceğini bir hafta önceki, “habis bir yanıltıcılık” içeren yazısında ileri süren Bernard Levin’i paylamaktaydı.

Hobsbawm, “geçmişe melankoliyle bakıldığında” komünizmin büyük başarılarından birinin “milliyetçiliğin yıkıcı etkile-

16 *Mittelstand* – ç.n.

17 *Volk* – ç.n.

rini sınırlaması” olduğunu söyler.¹⁸ Buna göre, ulusların kamçı altında çektikleri acı, birbirlerinden çekecekleri acı yanında hiç kalmaktadır. Hélène Carrère d’Encausse’un *Parçalanmış İmparatorluk*’ta (*L’Empire éclaté*)¹⁹ söylediği gibi, *le frère aîné*’yi, yani Büyük Biraderi geri getirin: “Stalin’le birlikte ...bir zamanlar resmî olarak savunulan eşitlikçilik, geriye kalanların öğretmeni ve rehberi olan büyük birader Rus halkı etrafında örgütlenmiş bir uluslar topluluğu fikri karşısında yitip gitti.”

Geçmişe daha az nostaljiyle bakıldığında ise, şunu eklemek gerekir. Bir yıl önce aniden parçalanan istikrarlı büyük birader dünyası, çok farklı türde bir felaket korkusuyla yönetilmekteydi. Bu korku, kendisinden kurtulmak hiç şüphe yok ki memnuniyetle karşılanmış olsa da, fikirlerden şaşırtıcı derecede kısa bir sürede silindi. “İki süper güç etrafında örgütlenmiş iki kutuplu dünya” aslında şantajcıların yaydığı korku ortamında işliyordu. Bu dünyanın devamlılığı, süper güçler arasındaki bir çatışmanın insan neslinin neredeyse tamamen tükenmesine yol açabileceği fikriyle sağlanıyordu.

Şimdi ise, –inanılmaz bir şekilde– kurtuluş kaosunun yeni dünyasının bundan daha kötü olması gerektiğini düşünmeye davet ediyoruz. Sınır çatışmaları, güruh şiddeti, ayrımcılık ve av tüfekleriyle kan davası gütmek, bombanın “düzen”inden daha büyük eziyet addediliyor. Hobsbawm, “bu tür etnik tepkilerin, dünyanın 21. yüzyılda siyaseten yeniden yapılandırılmasına ilişkin alternatif bir ilke teşkil etmesinin hiçbir şekilde mümkün olamayacağı” sonucuna varıyor. “Siyaseten yeniden yapılandırma”: Tumturaklı bir laf; bu lafı Paris’in, Washington’un, hatta Londra’nın kalitesi onaylanmış şöhretlerine bı-raksak daha iyi. Bu meseleler, somurtkan kayalık sakinlerine

18 Daha sonra aynı konuyu, 1992 yılında misafir konuşmacı olarak bulunduğu Orta Avrupa Üniversitesi, Budapeşte’de, çoğunlukla Doğu Avrupalı dinleyiciler nezdinde ele aldı. Bkz. *New York Review of Books*, 16 Aralık 1992, s. 62-65 ve *On History* (1997) derlemesi, 1. Bölüm. [Türkçesi: *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009]

19 Hélène Carrère d’Encausse, *L’Empire éclaté*, Paris, 1978, yeni baskı 1990; *End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations* (New York, 1994) olarak çevrildi.

göre değildir. Evet, er ya da geç Brejnev ve Reagan'a yeniden kavuşacağız ve bunu hak edeceğiz: Milliyetçi budalalık, geçen yüzyılda, 1848-1849 dolaylarında ulusların kısa süren baharının ardından olduğu gibi, bunu kesinkes temin edecek.

Kalkınmanın Ekolojisi

Bu şayet doğruysa, Avrupa'nın başı gerçekten belada demektir. Ama bu tarz melankolik geriye bakışları ilelebet geleceğe yansıtmanın bir alternatifi olsa gerek. Bu alternatif, yeni milliyetçilik dalgasının tam da 21. yüzyılın siyaseten yeniden yapılandırılmasının "alternatif ilkesi"ni oluşturduğu (veya oluşturabileceği) savıdır.

Bariz bir itirazı öngörerek söyleyecek olursam, bu sav, milliyetçiliğin zararlarının ve kötülüklerinin "önemsiz" olduğunun veya yeni bir omlet yapmanın biraz daha fazla yumurta kırmayı gerektireceğinin ilanı değildir. Bomba çağında böylesi aptal gaddarlıktan yeterince çektik. Buradaki esas mesele, yalnızca daha önce altı çizilenin yankısıdır: Yani, resmin bütününe bakıldığında, bundan başka bir alternatif (geçmişte olduğu gibi) daha kötü olacaktır.

Milliyetçilik, kaçınılmaz bir sistem olarak, yeniden doğan yapısal sorunlarını çözmek zorundadır. Buna yönelik planlar yapmak zor olabilir. Gelgelelim, bu zorluğu bir başka zorluk, başka bir deyişle, süper-güçlü ve çokuluslu büyük biraderlerin bu planları asla yapmayacağını düşünmemiz için uzun süredir sürüncemede bırakılmaktan (ve uzun süredir cefa çekmekten) kaynaklanan sebeplerimiz olduğu gerçeği gölgelemektedir. Büyük müfreze düzeni dünyayı nisanın kenarına sürükledi. Daha küçük ölçekli bir enternasyonalizmi önceden kavramak, haliyle çok daha zor olsa bile, bizi tekrar o yöne sürüklenmekten kurtaracak olanın bu olduğu açıktır.

Yeni milliyet mücadelelerine özgü alan dâhilinde iyimser olmamızın birtakım geçerli sebepleri olduğunu da düşünüyorum. Bunlardan ilki, demokrasidir. Dünya, esasen Büyük Biraderin derin dondurucusuna karşı verilen tepki sayesinde, 1848

ve 1918 gibi önceki milliyetçi ilerleme anlarına kıyasla çok daha demokratiktir. Demokrasi, kurtuluş çatışmalarına ilham verdikçe ve hakemlik ettikçe, bu çatışmaların verdiği zarar daha sınırlı olacaktır.

Bu yüzden, ayrılıkçı Baltık hareketlerini desteklemenin nedeni (en azından, tek nedeni), onların kendi kaderlerini tayin etme (self-determinasyon) hakkı veya Stalin'in 1940'taki toprak gasbı değildir. Bu hareketlerin öncülerinden daha kutlu ve kinden arınmış olmaları da neden sayılmaz. Litvanyalıların ve onların Baltık komşularının Sovyet-Rus işgalcilerine karşı etnik veya hatta ırkçı türden kin duymalarında şaşılacak bir şey yoktur. Şaşırtıcı olan, bu kinin evrensel olmayışı veya (henüz) daha zalimce ifade edilmeyişidir. "Şaşılacak bir şey yoktur" demek, hoş görmek anlamına da gelmez: Tepkisel ırkçılık, kendi içinde, onu kışkırtandan daha iyi olmayabilir. Ne var ki, yaratıcısının aksine, sonsuza dek sürme niyeti (ve iktidarı) yoktur.

Alenen demokratik tercihi (henüz) benimseyen bir devlete, başkana ve orduya karşı hakiki demokratik tercihi temsil ettikleri için Baltık ve diğer özgürlük hareketleri daha iyidir. Elbette demokrasi otomatik olarak çözüm getirmez. Ne de olsa Ruslar eninde sonunda "anayasaya aykırı" etnik muhalefetin bastırılmasını içeren bir "kanun ve nizam" zemininde kendi yönetimlerinde oy kullanabilirler. Yugoslavya'da Sırplar, bir başka fiili Balkanlaşma safhasına geçit vermek yerine, Hırvatlar, Slovenler ve diğerleriyle olan anlaşmazlıklarını kavgayla çözmeye karar verebilirler. Yine de bunun tek anlamı, demokratik pratiklerin genel olarak güvence altına alması gereken yüksek düzeyde uzlaşma ve ılımlılığın yanı sıra demokratik hataların (hatta felaketlerin) sözkonusu olabileceğidir. Daha özgür bir dünyada, birinci ihtimalin ikinci üzerinde kısa vadede veya "kaçınılmaz" zaferini garanti eden tek bir yeni formül olmayacaktır.

Tam tersine, çok yönlü gerilemenin ve etnisitenin kudurmuş halinin yeniden canlanmasının teminatı, eski formülün –büyük birader ve ahbaplarının, uluslarüstülüğün veya tek-dünyacılığın mumyaladığı "artık yeter" kararının– diriltilmesidir. Bu tedbirler, İkinci Dünya Savaşı sonrası eski rejiminin (*ancien ré-*

gime) nostalji uzmanlarını kısa süreliğine tatmin etse de, nihayetinde hiç fayda etmeyecektir. Doğu Avrupa'nın kapitalizme dönüşünün tetiklediği dengesiz kalkınmanın yeni, şiddetli safhası, bunları bir çırpıda ortadan kaldıracak niteliktedir.

Demokrasiden başka, ikinci bir düşünce mertebesi, milliyetçiliğin geleceğine daha iyimser bir ışık tutmaya başlıyor olabilir. Siyasal milliyetçilik, Minerva'nın uçuş mertebesi zamanından henüz çok uzakta olsa da, yeterince uzun bir süre boyunca mevcudiyetini korudu ve bize önerildiği anda oldukça açık olma hünerini gösteren bir öneriyle gelmek üzere çeşitli mezarlardan ve buzdolaplarından kurtularak sıklıkla kendini yeniden ortaya koymayı bildi. Gellner'in *Uluslar ve Ulusçuluk*'ta tahmin ettiği gibi, milliyetçilik yalnızca sosyo-ekonomik ilerlemenin (bir gölge veya ailenin yüz karası gibi) "ayrılmaz" bir parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilkel sanayileşmenin ötesinde yer alan (yer aldığını ummak zorunda olduğumuz) daha bilinçli ve insancıl kalkınma olanağı açısından zorunlu olabilir. Bu ikinci olanağın bize "insan doğası" hakkında başka şeyler de öğretmesi gerekirdi. Bunlardan biri, milliyetin ve etnik uyuşmazlığın (belli ölçüde bir kakofoniyle birlikte) aslında insan doğasının bir parçası olduğu olabilir – üstelik (yalnızca) Karanlık Tanrılar ve Kanın kavmi gizemleri olarak değil. Milliyet ve etnik uyuşmazlık, gerçekten de enternasyonalistlerin geleneksel olarak baş vurduğu aynı ileri görüşlü, kendi kendini özgürleştiren ve genelde umutlu olan doğanın bir parçası olabilir.

Burada, Yeşiller'in, yani çevreci siyasal hareketlerin yükselişiyle kurulabilecek uygun bir analogi vardır. Bu hareketler de "doğa"nın iradeyle dönüştürülmesinin başlangıcını, miras kalan bir doğal dünyanın artık basitçe varsayılamayacağını, yani bitmez tükenmez bir rezerv gibi (eski manada) "sömürülemeyeceğinin" farkına varıldığını temsil ederler. Kalkınma, rezervlerimizi fazlasıyla yok etmiştir. Bu böyle süremez: Doğa bir bakıma yeniden tanımlanmalı, daha katlanılır bir kalkınmanın sürebilmesi için "korunmak"tan ziyade daha bilinçli bir biçimde işlenmelidir.

Öte yandan, en önemli doğal mirasın insanlığın kendi etno-dilsel çeşitliliğinin olduğu ileri sürülebilir: (kasvetli rasyonalist perspektife göre) tek bir dilin pekâlâ yeterli olabileceği yerde on bin dil; geçmiş zamanın bereketinden bugüne herkesin kanıyla aktarılan emsalsiz renkleri ve kontrastlarıyla bir kaftan. George Steiner'in ifadesiyle bu denli bir "yıkıcı bolluk", herhangi bir monokültürle yer değiştiremeyecek kadar varlığını kuşatır. Yine de, *Babil'den Sonra* adlı yapıtında, şöyle devam eder Steiner:

Yaşayan dillerin kendileri de geçmişte konuşulan daha fazla sayıda dilin kalıntılarıdır. Her yıl, ender rastlandığı söylenen diller, yalıtılmış veya ölmeye yüz tutmuş etnik topluluklarca konuşulan ağızlar yok oluyor... Neredeyse her an, varlığın açık sesleriyle eski ve zengin bir ifade ediliş tarzı, telafisi olmayan bir sessizliğe düşüyor.

Modern anlamıyla "kalkınma" (bütün dertlerin nedeni), en az değil, en çok zorunlu kontrastı barındıran, dünya genelinde kakofoninin ayı ini konumunda olan Avrupa'da başladı. Birçok etnik topluluğu harcamakla birlikte, ne mutlu ki başkalarını susturulma karşısında süregiden bir başkaldırıya yöneltti. Modern kültürün en değerli parçaları, bu başkaldırının meydana getirdiği kültür çarpışmasından, yani çeşitliliğin müzede sergilenmesine değil, var olma siyasal iradesini göstermesine dayalı antagonizmalar ve sentezlerden türer.

Evrimin gelecek aşamalarının yalnızca bu yönde ilerlemesi gerektiğini göstermeye yetecek kadar çeşitlilik, İmparatorluklar Çağı'ndan sağ kurtulmuştur. Milliyetçilik hep doğadan sonra icat edilegelmiştir: Belki de milliyetçiliğin "yeşermesi", bu icadın insan türünün korunmasının en katlanılır yolu olduğunun daha bilinçli ve kökten bir şekilde meşrulaştırıldığı (hatta ara sıra diretildiği) evre olması gerekiyor. Büyük müfrezeler sürekliliği bir geri çekilme halindedir. Bu, daha iyi, demokrasiyle daha uyumlu bir enternasyonalizm değil de nedir?

Milliyetin Şeytanlaştırılması

İki buçuk yıl önce, *Time* dergisi, dünyanın geleceğiyle ilgili özel bir dosya yayımladı.¹ “*Time*’ın kapağında yer almak” (bir tür şövalyelik unvanı gibi) daima bir Amerikan onuru olmuştur. *Time*, bu kez de okurlarını hayal kırıklığına uğratmamıştı. 6 Ağustos 1990 tarihli kapak, bir milliyetçilik portresi sunmuştu.

Yalın, mezar taşı şeklinde, plastisinden veya muhtemelen çamurdan bir yüz, benzer basitlikte bir Orta Avrupa haritasının ortasından bize doğru dik dik bakar. İlkel, ruhsuz gözlerinden biri Vilnius yakınlarındadır. Öne çıkan burnunun altında çirkin, derin bir kesigi andıran ağzı, zehrini Yugoslavya ve Romanya boyunca akıtamadan, kıtayı Münih’ten Kiev’e yarıyor. İmgenin şifresini kırmak için göstergebilimde usta olmaya gerek yok. Dikkatle bakılırsa, kesigin içindeki dişlerin bildiğimiz “milliyetçilik” olduğu görülecektir. Ama diyelim herkesin gözünden kaçtı. Bu ihtimale karşı, imgenin tamamı, utanç simgesi bir kan rengiyle yazılmış, 72 puntoluk bir başlıkla taçlandırılmıştı: “KADİM ŞEYTAN.”²

1 Bu bölüm ilk kez *London Review of Books*’ta (9. cilt, 4. sayı, 1993) yayımlandı.

2 Bahsi geçen kapak, şu linkte görülebilir: <http://www.eugenemihaiesco.com/wp-content/gallery/time-covers/old%20demon%20-%20Time%20magazine.jpg> – ç.n.

Bu, iki buçuk yıl önceydi. Dolayısıyla, geçmişe derinlemesine bir bakışı yansıtmıyor, daha ziyade Sovyetler ve Yugoslavya sonrası kargaşanın birinci devresi esnasında konuya erken-den, kaygıyla şöyle bir göz atılıyordu. Aslında, bu ilk hareketlenmeler ışığında, çoğu Batılı, yani büyükşehirli yorumcunun beklentisi zaten buydu. Baltık halklarının, Ukraynalıların veya Gürcistanlıların bağımsızlıklarını kesinkes ilan etmelerinden bir süre önce, Batı diplomasinin neredeyse bütün enerjisi henüz Gorbaçov'a ve Yugoslavya'ya payanda vurmaya vakfedilmişken, Kuzey Atlantik'in zihninde halihazırda kötü bir şeyler olacağına dair yaygın bir sezgi hâkimdi. Bu hal, aynı kaygının mahsulü bir *Guardian* başyazısında şöyle özetlenmişti: "Daha Fazla Bayrak Çekmeyin!"³ Bu başyazı, biraz alay konusu olacak kadar meşhur olmuştu olmasına, ancak alayın tek sebebi, fazladan mübalağaya başvurması, çoğu okurun sezgisel olarak hissettiğini abartmış olmasıydı.

Okurların sezinlediği şuydu: Yeterli sayıda yeni ulusal bayrak çekilirse, Kadim Şeytan, ciddiyetle önü alınmadığı takdirde, Yeni Dünya Düzenini alt üst edecekti. Bu kasvetli perspektife göre, ulusların ikinci baharı çoktan kışa, üstelik kara kışa dönmüştü.

Tabii, herkes Komünizme karşı büyük başkaldırıda en azından üç ana akım bulunduğunu ta en başından beri görebiliyordu. İlk olarak, tek parti otokrasisine ve devlet terörüne karşı halkçı, demokratik bir isyan vardı. İkinci olarak, Doğu'ya kırk yıldır cebrî yürüyüş tarzında bir kalkınma dayatan anti-kapitalist, devlet güdümlü ekonomilere karşı duyulan iktisadi bir tiksinti vardı. Ve üçüncü olarak, bu isyanların bir bakıma kaçınılmaz olarak döküldükleri ulusal kalıp, yani komünizm sonrası toplumun yeni görünürlüğe kavuşmuş etnik veya (Bosna vakasında olduğu gibi) etno-dinsel hali vardı.

Time ile *Guardian*'ın bu üçlüye dair sahip olduğu perspektife göre, üçüncü unsurun ilk ikisini sınırlandırması, tehlikeye

3 "Don't Put Out More Flags!" Başlık, İngiliz yazar Evelyn Waugh'un (1903-1966) 1942 yılında yayımlanmış, İkinci Dünya Savaşı'nın birinci yılında geçen *Put Out More Flags* adlı romanına gönderme yapıyor – ç.n.

sokması ve hatta ortadan kaldırması kuvvetle muhtemeldi. Sanırım, bu akşam esasen itirazda bulunacağım, bu perspektifin kendisidir. Başka deyişle, itirazım, listedeki üç numaranın talihsiz bir kaza eseri hortlayan bir tür atacı⁴ hayalet, iyi haberle birlikte nüks eden kötü haber, İlerleme Meleği'nin işini görmesine mâni olan büyük günah olduğunu ileri süren sezgisel mefhumadır.

Time'da John Borrell'in kapağa eşlik eden makalesinin vardığı sonuç, bu son noktayı, makalenin yayımlandığı günden bugüne giderek artan bir histerinin belirtileri gibi binlerce kez tekrarlanmış benzer kelimelerle, herhangi bir başkasının yapabileceği kadar iyi vurguluyor: "Franz Ferdinand'ın suikastından bu yana koşullar, geçmişin imparatorluklarının yerine geçecek kalıcı bir yeni düzenin tesisi açısından hiç bu kadar uygun olmamıştı. Demokratik Avrupa'nın benimsediği bir birlik Almanya ve temel değerlerini gözden geçiren bir Sovyetler Birliği ile bir barış ve özgürlük devrine giden yol –elbette kadim şeytanlar yeniden serbest kalmadıkları sürece– açıktır."

Ama ne yazık ki, bariz bir şekilde eski Yugoslavya'da ve özellikle –sanki sahiden derin bir tarihsel ironi kendiliğinden devreye girmiş gibi– Franz Ferdinand'ın 1914'te can verdiği şehir ve dolaylarında, o kadim şeytanlar serbest kaldılar. Genel fikir veya yeni genelgeçer kanı kısa sürede taş a kazınmışçasına kesinleşti: Milliyetçilik her şeyi alt üst ediyordu. Fukuyama'nın söylediği anlamda Tarihin Sonunu da mahvetmişti. Tarih, esasen ABD Dışişleri Bakanlığı'nın muzaffer kutlamalarını berbat etmek amacıyla, kötücül, kara bir gölge gibi geri dönmüştü.

Elbette, Doğu'da daima gerek demokrasiyi gerek kapitalizmi bekleyen ciddi zorluklar vardı. Hiçbir ciddi yorumcu bunları yok saymamıştı. Fakat bunları çözümsüz kılan, üçüncü gücün geri dönmesi ve hâkimiyetini kurmasıydı. Bu güç, halkları, makul ilerleme ve bireysel hakların önüne "kan"ı koymaya zorlayan etnik uyanışın atacı, öngörülemez kudreti idi. Üç yıl önce esas hikâyenin bu olduğu zaten hissediliyordu: Doğu milliyetinin gizemli, yarım kalmış işi, herhangi bir "kalıcı ye-

4 Atavist – ç.n.

ni düzen”i harap ediyordu. Ve bunun böyle olduğu ispatlandı. Bizler (Batı’dakiler), artık ilerlemenin aklını yitirmiş şovenizm ve tahammülsüzlük türlerince hepten durdurulabileceğı, sonu gelmeyen bir Balkan ve post-Sovyet kargaşası beklentisiyle karşı karşıyayız. Çok fazla yeni bayrak çekilmesi, çok sayıda öz-gürleşmiş ulusun olması, yalnızca *etnicko ciscenje*’ye, yani “etnik temizliğe”⁵ sebep oluyor.

Medeniyet müdahalede bulunmadığı sürece bu uluslar, gelişmekte olan demokrasinin yerine Gamsakurdia’nın Gürcistan’ı veya Slobodan Milosevic’in Sırbistan’ında görülen türde milliyetçi diktatörlükleri koyabilirler. Ekonomiye gelince, bunun doğuracağı sonuçların yoğun bir geri kalmışlıktan başka bir şeye yol açması beklenemez.

Eski Hikâyeler

Hepiniz bu tatsız hikâyeye fazlasıyla aşinasınız. Eğer hatırlatmak için vaktinizi harcadıysam, bunun esas sebebi hikâyenin gözden kaçırılan bir yönüne dikkat çekmekti. Doğu deliliğini aktaran “medeni” haberlerin öncelikle algıladığı, arkaizmin yeniden yükselişidir. Büyük değişime dair bu aydınlanmış, liberal perspektifin kendisinin arkaik olabileceğı konuyla ilgili başyazar ve muhabirlerin nadiren aklına gelir.

Gelgelelim, bence öyledir. Bosna’da ve Dağlık Karabağ’da kadim şeytanların birilerine musallat olmak için geri dönüp dönmediğinden bağımsız olarak şu söylenebilir: Kadim teorilerin –evvelki günün genelgeçer kanısının– olayların Batılı yorumuna musallat olmak ve bu yorumu çarpıtmak amacıyla geri döndüğüne şüphe yok. Söz konusu kanının ortaya çıkışına kolayca bir tarih konulabilir. *Britannica Ansiklopedileri*’nin kopyaları altında sızlanan en yakın kütüphane rafına bakmak yeterlidir. “Sosyo-Ekonomik Doktrinler ve Reform Hareketleri” maddesine (27. cilt, s. 467-471) bakarsanız, maddenin altın-

5 Bu kötü şöhretli ifade, ilk kez talihsiz bir BM temsilcisi olan José-Maria Mendiluce tarafından icat edildi. Laura Silber ve Allan Little, *The Death of Yugoslavia*, Londra, 1995, 16. Bölüm, s. 245-248’de anlatılıyor.

da 1940'larda milliyetçiliğin siyasi tarihi üzerine yazmış önemli ve üretken bir yazar olan Hans Kohn'a ait "H. K." imzasını göreceksiniz.

Kohn'un o dönemde savunduğu tez, temelde Batı ve Doğu milliyetçiliği arasındaki bir ayrıma dayanıyordu. Bu milliyetçiliklerden ilki özgün, kurumsal, liberal ve iyiyken; ikincisi tepkisel, kıskanç, etnik, ırkçı ve genel olarak kötüydü. Siyasal milliyetçiliği Britanya, Fransa ve Amerika gibi Batı tarzı ulus-devletlerin icat ettiği inkâr edilemez. Fakat Kohn bu toplumların siyasal milliyetçiliği aynı zamanda sınırlandırıp nitelendirdiğini, birtakım daha geniş kapsamlı, daha evrensel ideallerle bağlantılandırıldığını ileri sürmekteydi. Milliyetçilik, Batı Aydınlanmacılığının çocuğu olabilirdi. Fakat tam da bu gerçeğin kendisi, ilk aydınlanan ülkelerin milliyetçiliği kısmen de olsa aşmalarına –(sözüm ona) şeytanın gücünü sınırlandırmalarına, o gücün ötesine geçmelerine– imkân tanıdı. Çeşitli emperyalist maceralara rağmen, zaman geçtikçe, bu ilk günaha içkin hatayı telafi eden ve İngiliz-Fransız milliyetinin kabalığını yumuşatan bir miktar hoşgörü ve enternasyonalizm ortaya çıktı.

Doğu'da böyle olmadı. Sanırım Kohn, "Doğu" derken, aslında dünyanın geriye kalanını kastediyordu. Ancak dünyanın geriye kalanı, tipik görünümünü Orta ve Doğu Avrupa'dan alıyordu. Kohn, 18. yüzyıldan itibaren Batı'nın darbesini yemiş ve buna karşı tepki koymaya zorlanmış bütün o diğer toplumlardan bahsediyordu. Bu tepki farkı bir ulusal ruhun ortaya çıkmasına neden olmuştu: kızgın, geçmiş odaklı, taklit etmeye çalıştığı anlarda dahi Batı burjuvazisinden nefret eden ikinci veya üçüncü çocuğun hırçın ve kindar felsefesi. Bu durum (Kohn'a göre) sahiden dar görüşlü bir milliyetçilik doğurmuştu.

Ülkeler gerekli kurumların ve kadroların olgunlaşmasına zaman tanınmadan kalkınma yarışına itilmişlerdi. Bu sebeple, başka yollardan mobilize olmaya zorlanmışlardı. Bu ülkelerde idareyi ele alan entelektüeller ve askerler, hedeflerine ulaşabilmek için adrenalin bakımından zengin bir ideolojiye ihtiyaç duyuyorlardı ve bunu da Batı ulusal ruhunun stenografiden geçmiş bir versiyonunda buldular. Bu, elbette, kan temelli

milliyetti; gelenek, sözlü kültür, inanç, ten rengi, yemek kültürü ve ambalaj için elde başka ne varsa onun üzerine kurulmuş hamasi ve ayrıcalıklı bir halk ve devlet kültürüydü.

Almanlar, ilk başta Batı'nın çekim alanına girmelerine rağmen, Doğu usulü bir ambalajlamaya boyun eğdiler. Onların kan kültürü, bir tür öjenik delilik olarak geliştirilmiş ve 1933'ten sonra Aydınlanma mirasını hepten boğmakla tehdit etmişti. Ne mutlu ki bu kült ancak 1945'te yenilgiye uğradı. Gelgelelim, bu, Batı'nın ve komünizmin aklında milliyetçiliğin anlamına ilişkin kalıcı iz bırakan bir deneyimdi. Nazizm gerçekte –tuhaf, sözde bilimsel evrenselliğiyle (ya da en azından evrenselliğe özenmesiyle)– bir tür genetik emperyalizm olarak görülebilirdi, ancak bütün kurbanlarının şiddetle maruz kaldığı milliyetçi kökenleri inkâr edilemezdi. Böylece, Nazizmin günahları kaçınılmaz olarak milliyet siyasetini de yaraladı. Avrupa'nın en büyük, en önemli etnisitesi bu şekilde delirdiğine göre, etnisiteye ilelebet kuşkuyla yaklaşılması gerekecekti.

1989 sonrasındaki olayların yeniden su yüzüne çıkardığı zihniyet budur. Bu olaylar, dünyanın içinden geçtiği olağanüstü dönüşümü açıklayacak teoriler bulmak için yeni bir arayışı tetiklememiş, büyük ölçüde eski teorileri yeniden diriltmiştir. Bunun (birazdan değineceğim) önemli istisnaları olsa da, genel itibarıyla teorinin, Yeni Dünya Düzenini (veya herkes gibi Ken Jowitt'in de 1991 yılında yayımladığı ilginç fakat garip çalışmasında⁶ adını koyduğu üzere, Yeni Dünya Düzensizliğini) anlama çabasına şaşılacak derecede az katkıda bulunduğunu düşünüyorum. Dünya savaşı çağından bu yana küresel ilişkilerin tanıklık ettiği en büyük devrim, şu sıralar neredeyse tamamıyla *Time* dergisinin Kadim Şeytanlarıyla açıklanıyor. Nasıl olduysa, yeni bir çağ yeni canavarlar doğurmaksızın doğmuşa benziyor: Yalnızca eski canavarlarla, Soğuk Savaş'ın buzdolabından çözülerek çıkan ve bir kez daha ortalığı kasıp kavuran atacısı, Doğu usulü milliyetçiliğin büyük günahıyla karşı karşıyayız.

6 Ken Jowitt, *New World Disorder: The Leninist Extinction*, Berkeley, 1991.

Ulusların Dünyası

Aslına bakılırsa, en az Doğu'dakiler kadar bizler de Soğuk Savaş koşullarında dondurulmuştuk. Onlar 1989'dan sonra sert bir biçimde çözüldüler, fakat kıtanın bu tarafında daha yumuşak, daha uzun bir çözülme süreci halen sürmekte. Günümüzde, bu ve benzeri konferanslara düşen görevin önemini bu acıklı ikilem anlatır. Elbette düşünceler üzerine yapılan her bir toplantı, dikkatini vermeyi beklediği ideal görevler arar ve genelde bulur. Ancak içinde bulunduğumuz durumda, sözkonusu görevler, akademisyenlerin vakit ayırmalarını sabırla beklemekten ziyade, dikkatlerimizi çekmek için adeta çılgılık atmaktadırlar. Teorinin milliyetçilik hakkında siyasi alanda ve medyada sürmekte olan tartışmalara bu denli az katkı veriyor olması, üzücü olmaktan da öte, bir skandaldır.

Sovyetler Birliği sonrasındaki ve Balkanlar'daki alt üst oluşlarla baş etmek amacıyla itelenen bu harap, köhne ideolojik araçlar konularına hiçbir açıklık getirmemektedir. Etnik anarşiye, bizi bekleyen Abise ve Kıyamete dair resmettikleri kanla bezeli resimler, aslında yeni dünya düzensizliğinin şimdiye dek şüphesiz en önemli özelliği olan şeyi saklayarak işe başlarlar.

1988'den beri, yaklaşık kırk farklı milliyet ve dünyanın neredeyse beşte birini kapsayan bir alana yayılmış üç yüz milyonun üzerinde bir nüfus, komünizm sonrası sarsıntılara maruz kaldı. Sarsıntılar, Tiananmen Meydanı'ndaki bekletme operasyonu sayesinde, dünya nüfusunun çoğunluğunu kapsayamadı (ama yine de sarsıntıların, çoğunluğu da tesiri altına alacağı düşünülebilir).

Bu ölçek ve sayılar akılda tutulduğunda, elbette en dikkat çekici olgu, dönüşümün ne kadar çok can kaybına veya sosyal ve ekonomik yıkıma neden olduğu değil, tersine, şaşırtıcı ve inanılmaz derecede az zarar vermiş olmasıdır. Geçtiğimiz Eylül ayında *Economist* dergisi, genelgeçer histeriye karşı koymaya yönelik nadir çabalardan birine girişerek, eski Sovyet İmparatorluğu topraklarındaki can kaybını tahmin etmeye çalışmış

ve çoğu Gürcistan'da, Tacikistan'da ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaşta olmak üzere, muhtemelen 3000 civarında insanın öldüğünü gösteren bir harita yayımlamıştı. Dergi, Balkanlar'ın küçük bir bölümünde olup bitene kıyasla, bu sayının "çoğu insanın düşündüğünden daha az" olduğu, çok da vahim olmadığı sonucuna varmıştı. Eski Sovyet tarzı ekonomilerin çökmesiyle sosyal ve ekonomik bir felaket gerçekleşmişti, fakat siyasal kopmalar ve ulusal anlaşmazlıklarla daha da kötüleşen bu felaketin sebebi kesinlikle sözkonusu kopuşlar ve anlaşmazlıklar değildi.

Daha somut bir zaman cetveline veya tarihsel hafızaya başvursak, bu izlenim daha da kuvvetlenecektir. Kadim Şeytan mitolojisi esasen zamansızdır, yeniden beliren günahın karanlık, karşı-binyılıdır. Gerçek zamana bakılırsa, etnik milliyetin yeniden parlaması, insanlığın, her an gerçekleşebilecek bir yeryüzünden silinme tehdidinin gölgesi altında sindiği kırk yıllık bir dönemi takip etmiştir. O dönemin şeytanbilimleri (anti-kapitalizm ve anti-komünizm), imparatorluklararası ciddi bir çatışmanın –hatta yeterince ciddi bir kazanın– aktive edebileceği ve artık herkesin (anlaşılır sebeplerle) hafızalardan sildiği, hakikaten kıyamete benzer sonuçlar doğurabilecek bir dizi füze ve diğer teçhizatı temel almaları bakımından en azından gerçek bir zemin üzerine inşa edilmişlerdi.

Ancak eski, donmuş zihniyet, füzelerle birlikte ortadan kalmadı. Bilakis geçici bir vekil buldu: Milliyetçilik Şeytanı. Bir başka Dünyanın Sonu keşfedildi; Mahşer Gününün yerini etnik Abis aldı. Bu, gerçekten de pek zayıf bir yedektir. Ne de olsa, akla gelebilecek en kötü senaryosu –örneğin, Misha Gleny'nin tabiriyle "Üçüncü Balkan Savaşı", Kırım üzerine bir Rus-Ukrayna savaşı, Hindistan devletinin parçalanması gibi– gerçekleşecek olsa bile, böylesi bir senaryonun doğuracağı sonuçlar, 1948-1988 arasının standartlarına kıyasla, o denli ciddi olmayacaktır. Kimse bir başka gezegene sığınma derdine düşmeyecektir.

Anarşi ve Yöntem

Yeni Düzensizliğe, anarşi, adeta tanımı gereği, fazlasıyla hâkimdir ve sonu gelecek gibi de görünmemektedir. Ama ben ortada, büyükşehirli akılların içerisindeki ideolojik abis hariç, herhangi bir abis olmadığını düşünüyorum. Ben Anderson'ın tartışmaya yaptığı daha eleştirel katkılardan biri olan (yine “Yeni Dünya Düzensizliği” başlıklı) çalışmasında söylediği gibi, esas yanlış anlama, olup bitenin yalnızca

bu kelimelere eşlik eden bütün tehditkâr, patolojik yan anlamlarla birlikte, “parçalanma” ve “dağılma”dan ibaret olduğudur. Böyle bir lisan, örneğin, İrlanda'nın tamamını içeren 1900'ün Birleşik Krallık'ı gibi, Frankenstein'i akla getiren “bütünleştirilmiş devletler”in⁷ inşasına eşlik eden ve on yıllar, hatta yüz yıllar süren şiddeti unutmamıza yol açar... “Parçalanma” dilinin ardında, daima, her statükonun hoş bir normallığe teka-bül ettiğini hayal etmekten hoşlanan aşırı iyimser bir muhafazakârlık vardır.⁸

Fakat Anderson veya bu tür bir itirazı yapan bir başkasının da çok iyi bildiği gibi, bu argümanın ilk sonuçlarından biri, acı bir ithamdır. Kişi, aynı anda hem barbarlığı meşru göstermekle hem de şiddetlenen Balkan Savaşları'na karşı kayıtsızlıkla suçlanır. Geçen haftaki *New York Review*'de, Batı hükümetlerine ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne yapılan ve Yugoslavya savaşlarının durdurulması için dünyanın harekete geçmesini talep eden bir çağrı yayımlanmıştı: “Eğer demokrasiler bu denli büyük ölçekli insan hakları ihlallerine karşı ses çıkarmamakta direnirlerse, bu hakları Soğuk Savaş sonrası dünyanın herhangi bir yerinde koruma kapasiteleri büyük zarar görecektir. Ve daha önce defalarca olduğu gibi, silahlı bir kabadayının kapılarımızı kırıp açtığı o an geldiğinde, kimse bizleri savunmak için parmağını kıpırdatmayacak, sesini çıkarmayacaktır.”⁹

7 Integrated states – ç.n.

8 *New Left Review*, Mayıs-Haziran 1992.

9 İmzacılar arasında Timothy Garton Ash, Norberto Bobbio, Pierre Bourdieu, Anthony Giddens, Simon Schama, Arthur Miller ve (çağrının yapıldığı yer

1989'dan sonraki milliyetçi tarih akışının, genel olarak bakıldığında, önceki döneme tercih edilir olduğunu ve eski çokuluslu veya enternasyonalist reçeteler doğrultusunda iyileştirilemeyeceğini böylesi bir iklimde dile getirmek, aforoz edilmeyi göze almak demektir. Bunu dile getiren kişi, silahlı kabadayılarla aynı safta yer alıyor olsa gerektir. Kişi ya Tudjman ve Karadzic gibi şeytanların kuklası, ya da şahsen dar kafalı bir milliyetçidir (hangisinin daha kötü kabul edildiğinden emin değilim).

Aslında durum hiç de öyle değildir. Esas mesele, metodolojiktir. Meselenin metodolojik olduğu açık olsa da, bu ideolojik zamanların hengâmesi içerisinde genelde gözardı edilir. Gerek milliyetçilik karşıtlığı gerekse milliyetçilik taraftarlığı, aşırı geniş tutumlar veya ilkelerdir; yön levhası veya referans noktası olarak ihtiyaç duyulan önemli, fakat fazla genel kurallardır. Ne var ki, yön levhaları, işaret ettikleri yolculuğu ayrıntılarıyla planlamaz ve açıklamazlar. Boş veya anlamsız olmamalarına karşın, bu denli genel bir tarihsel düzlemde takınılan tutumların bir dizi özel şartı ve istisnayı içermesi – hatta zorunlu kılması– kaçınılmazdır. “Bütüne bakıldığında” ifadesini illaki bir “ama” takip edecektir. Bu tutumların herhangi bir gerçek durum karşısındaki “anlamı” yalnızca bir genel sonuca varma veya her şeyi onaylama veya reddetmeden ibaret değildir, zaten böyle olması mümkün değildir. İstisnalar kuralları kesin bir biçimde kanıtlayamasalar da faydalı ilkelere can verirler.

Milliyetçilik karşıtlığı bakımından bu, kabaca geçerliydi. Gerek standart liberal veya Batılı biçiminde, gerekse Doğu'da ilgi gören sosyalist veya Leninist versiyonlarında olsun, zaman zaman istemeyerek de olsa, biraz daha fazla bayrak çekmek gerektiği hep teslim edilmişti. En belirgin ulusal zulüm vakalarında buna izin verilmişti. Her haliyle sömürgeci veya emperyalist olan yönetimler, en azından bir süreliğine, milliyetçiliği meşru görmüştü. “Büyük güç şovenizmi” küçük ülke ulu-

olan) New York'taki New School for Social Research'ün Direktörü Jonathan Fanton vardı.

sal kurtuluşunu ahlâki olarak kabullenebilir, ancak bunu bağımsızlık noktasına ulaşılan dek yapabiliirdi. O noktaya gelindiğinde, evrensel değerlerin anında kendilerini yeniden dayatmaları beklenirdi.

Dolayısıyla, milliyetçilik taraftarı biri de en azından *bu dereceye kadar* istisnaya hakkı olduğunu ileri sürebilir. Siyasal ve ekonomik milliyetçiliğin, çok genel anlamda, iyi bir şey olması, dünyanın giderek ulusallaşan haritasının üzerinde tespit edilebilecek lekeler, fazlalıklar veya başarısızlıklar olmadığı anlamına gelmez. Sovyetler Birliği'nin, Yugoslavya'nın ve Çekoslovakya'nın ardından yalnızca büyük ölçüde milliyetçi bir çözüm bulunabileceğini teslim etmek, Dubrovnik'in bombalanmasını veya Bosna'da Müslüman kadınlara siyaseten tecavüz edilmesini savunmayı gerektirmez. "Bütüne bakıldığında", küçük müfrezelerin büyük –özellikle de çokuluslu büyüklükteki– müfrezelerden daha iyi olduğunda ısrar etmek, ne etnisiteye dair hiçbir patoloji olmadığına ne de milliyetçilerin hata yaptıkları hiçbir vaka olmadığına delalet eder.

1989'dan bu yana milliyetçilik taraftarına bir nevi istihza hakkı doğduğunu düşündüğümü de söylemeliyim. Milliyetçilik taraftarı, yeni uluslar dünyasında ne kadar çok çıban ve siğil olsa da, küçük müfreze ilkesinin istisnalardan ibaret olmasının mümkün olmadığını gözlemleyebilecek durumdadır. 1989'dan bu yana, enternasyonalizmin kaderinde bu vardır. Bu kusursuz elbise hep ara sıra meydana gelen, güya geçici olan yırtık ve yamalarla baş etmek zorunda kalmıştır; ama 1989'dan sonra hiçbir ağıt ya da adağın dolduramayacağı boş deliklerden ibaret kalmıştır.

İnsanlık tarihinde ilk kez, yerküre, ortak bir demokratik devlet modeli altındaki tek bir ekonomik düzen içerisinde fiilen birleşmiş durumdadır; bu, şüphesiz, hem liberal hem proleter enternasyonalizmin hayalini kurduğu ideal koşullara denk düşer. Gerçekte, bu koşullar, birleşmenin neredeyse hemen akabinde, önceden hayal dahi edilemeyecek ve hâlâ artan sayıda farklı etno-siyasal birime bölünmeyi tetiklemiştir.

Neden biri diğersini üretmiştir? Neden küreselleşme, milliyetçiliği aşmak yerine onu doğurmuştur? Kesin olan, son üç yıl içerisinde olup bitenlerin gündeme getirdiği temel teorik sorunun bu olduğudur. Bu, artık bir saplantı haline dönüşmüş Yugoslavya sorununun ve bu sorunun yol açtığı suçları ve gaddarlıkları durdurmak veya azaltmak için ne yapılabileceği sorusunun çok ötesinde bir sorundur. Konferansın bu yola sapmamasını umuyorum; aksi takdirde, mesela, yarın geceye kadar Bosna'yı kurtarmak için bir formül düşünmek, diğer alanlarda kaydedebileceğimiz ilerlemeyi ölçmenin tek kriteri olacaktır.

Bu, zihinde birtakım ilişkileri kesme çabasına girişmeyi gerektirecektir, fakat bunun zorunlu olduğunu düşünüyorum. Her şeyden önce, bu, Batı Avrupa –yani, Avrupa Topluluğu içerisindeki ülkeler– açısından bir zorunluluktur. Hans Kohn'un Batı liberalizmi teorisi, (önceden değindiğimiz gibi) Batı ile Doğu (veya Batı ile Geriye Kalanlar) arasındaki bir ayrım üzerine konumlandırılmıştı. Ne yazık ki, bu ayrım 1989'da sadece yeniden hayat bulmakla kalmadı, aynı zamanda bir bakıma tahkim edildi.

Bunun ardındaki sebebin, o sıralarda kıtanın Batı ucunda olup bitenlerle bir ilgisi varmış gibi gözüküyordu. Birçok insan, “Şu farka bir baksana!” sözlerinde ifadesini bulan bir duyguyu hissetmekten veya bu sözleri değişik kişisel tatmin düzeylerinde tekrarlamaktan kendini alıkoyamıyordu. Onlar parçalanıp dağılıyor olabilir, fakat biz galiba tam tersini yapıyoruz, birleşiyoruz, milliyetçiliğin en azından bazı özelliklerini geride bırakıyoruz, egemenliği ortak bir havuzda topluyoruz, dışarıya akılcı gözlerle bakıyoruz vesaire.

Böylece, Kuzey Atlantik'in durumuna ilişkin aşırı memnuniyet, Doğu'ya dair kadim önyargıları tehlikeli bir biçimde güçlendirdi ve yeni açıklamalar aramak için acele etmeye gerek olmadığı kanısını yaydı. Madem Batı'nın ilerlemesi ve üstünlüğü eldeki tek açıklamaydı; niye tarihi, kalkınmanın karşılaştırmalı koşullarına ilişkin incelikli teoriler aracılığıyla yeniden düşün-

mek için zaman harcansındı? Sanırım, bu devrenin en kötü olayı, Boris Yeltsin'in 1991 yılında Strasbourg Parlamentosu'na gelip de öğrenme güçlüğü çeken bir çocukmuş gibi Avrupa Parlamentosu'nun Sosyalist üyelerinin (kendi tabiriyle) dırdırına maruz kalmasıydı. Üyeler öfkeyle soruyordu: Niye Mihail Gorbacov gibi olamıyordu? O sözde ayrılıkçılara iyi davranmasının manası neydi? SSCB'yi parçalamanın bir felakete yol açacağını göremiyor muydu?

Bu pervasız dar görüşlülük patlaması muhtemelen Strasbourg tarihinin en utanç verici anıydı; ama aynı zamanda bir devrenin çabucak sona ermeye mahkûm olduğunun belirtisiydi. Maastricht ile Danimarka ve Fransa referandumları çok uzakta değildi ve yakında ani bir iklim değişikliğine yol açacaklardı. Post-milliyetçi ışığa doğru kaçınılmaz ve durdurulamaz ilerleyiş hissi, yerini günün şüphesine ve belirsizliğine bıraktı. Artık Doğu ile Batı'nın iki zıt kutup gibi asla bir araya gelemeyeceği ve apayrı kalkınma biçimlerini temsil ettikleri (en azından) o kadar açık değildir.

Bununla beraber, Kanada ve özellikle Çekoslovakya'daki olaylar da Batı'nın özgüvenine ciddi darbe vurmuştur. Çekoslovakya, komünist hâkimiyetinden kurtuluşunun ardından genel olarak Batı istikametini takip etmesi ve talihsiz komşularına örnek olması beklenen, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan merkezî ülke konumundaydı. Medeni ve fazla gürültü patırtıya veya düşmanlığa sebep vermeden (güya) Doğu'ya özgü bölünme yolunu tercih etmiş olduğu gerçeği, önemi hâlâ idrak edilememiş bir gelişmedir. Dört hafta önce, Avrupa'nın kalbinde iki yeni demokratik cumhuriyetin doğuşu, burada bir kin, üzüntü ve haksız suçlama seliyle karşılandı. Her bir doğum izi, kıyamet alameti olarak görülmüştü. Bu ne cüretti! Yalnızca yoldan çıkmakla kalmadılar, bir de üstelik aksi istikamette ilerliyorlar, öğrenecekler, yakında diğerleri gibi çatışmaya başlarlar vesaire.

Liberal-kapitalist gönül rahatlığı yerini, Etienne Balibar'ın 1991'de Avrupa'da ırkçılık ve siyaset üzerine verdiği bir konuşmada değindiği karanlık ama daha gerçekçi bir ruh haline bı-

raktı. Balibar'ın konuşmasının başlığı, aslında Hegel'e ait olan bir sözdü: "Avrupa'da devlet yoktur."¹⁰

Irkcılığın ve bunun göçlerle ilişkisinin ciddi bir analizini yapmadan önce, kendimize bu "Avrupa" sözcüğünün ne anlama geldiğini ve ileride ne anlama geleceğini sormamız gerekiyor (Balibar'ın argümanı buydu). Gerçekte, burada, sahip olduğumuz temsili parçalara ayıran daha önceki durumun hakikatini keşfediyoruz. Avrupa, yavaşça veya süratle, kolaylıkla veya zorluklar içerisinde "inşa ettiğimiz" bir şey değildir; önceden teşhis edilmiş, çözümü olmayan tarihsel bir sorundur.¹¹

Buharlaşan sınırların yerini –henüz– göçmenler açısından büyük önem arz eden toplumsal ve siyasal vatandaşlığı kurma gücüne sahip bir Avrupa devletinin yeni tanımları ve sınırları almadı. Tuhaf bir şekilde, Avrupa kalkınması bu temel alanda bir başka az gelişmişlik türüne yol açtı. Balibar sözlerine şöyle devam eder:

Kolektif bir kimlik paniğinin oluşmasını ve sürmesini sağlayacak bütün koşullar mevcuttur. Ne de olsa, bireyler –özellikle de iktidardan en yoksun ve en uzak olanlar– devletten korksalar da devletin ortadan kalkmasından veya çürümesinden çok daha fazla korkuyorlar.

"Kimlik paniği" tarifinden pek emin olmasam da 1989'un getirdiği gönül rahatlığının yerini, genellikle bulantının ve eski Avrupa formüllerine yönelik keskin bir düş kırıklığının eşlik ettiği bir kimlik kaygısına bıraktığına katılıyorum. Bu özellikler, Maastricht'in oylandığı gerek Danimarka gerekse Fransa referandumlarında kesinlikle ön plana çıkmıştı. Dahası, Birleşik Krallık'taki gelişimi fazlasıyla engellenmiş, henüz yeni yeni oluşan ve yalpalayan argüman açısından da önemlidir.

Gelgelelim, kimlik telaşının olumlu bir okuması da yapılabilir. Batı'nın (ve özellikle Britanya'nın) kimlik uyuşukluğunu ortadan kaldırması şüphesiz çok da kötü bir şey değildir. Yeni bir yerinden edilmişlik ve kuşku duygusu yaratan bu koşul-

10 "Es gibt keinen Staat in Europa" – ç.n.

11 *New Left Review*, Mart-Nisan 1991.

lar, yeni girişimleri ve hareketleri tetikleyebilir. Elbette, tanıdık ufukların ve yol levhalarının yitimine verilebilecek bir yanıt da etnik kapalılık ve nefsi acımasızca müdafaadır. Ama bu, verilebilecek tek yanıt olmadığı gibi, ne her yerde tekrar ortaya çıkmasına, ne de ortaya çıktığı yerlerde kolayca zafer elde etmesine mahkûm olunan bir kader değildir.

Daha Büyük Teori

Bu da bizi daha önce ima ettiğim ve sonuç yerine geçmesini umduğum, teorinin daha geniş sahasına getiriyor. Farkı anlamak, 1989 sonrasındaki dönüşüme dair daha geniş, daha dengeli bir perspektifi korumak ve geliştirmek, yeni dünyanın ciddiyet sahibi teorisyenlerinin görevi olmalıdır. Neden Tarihin Sonu bizi daha milliyetçi bir dünyaya taşıdı? Neden daha birleşmiş bir küre, aynı zamanda –hatta neredeyse aynı anda– etnik farkındalığı daha yüksek ve siyasal bölünmeye daha yatkın bir dünyadır?

Önceden milliyetçilik teorilerine değinirken, umarım bu alanda hiçbir şey yapılmadığı izlenimini uyandırmadım. Tam aksine, 1989 öncesi yıllarda aslında milliyetçilik tarihi ve sosyolojisi alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmişti. Kohn'un ve liberal teorinin temel zayıflığı iktisatı ihmal etmesi, etnik siyasetin yükselişini daha somut bir kalkınma çerçevesine yerleştirmeyi başaramamasıydı. Bu başarısızlık, 1960'lardan 1980'lere, Ernest Gellner'in,¹² Anthony D. Smith'in ve diğerlerinin yaptığı önemli çalışmalarla giderildi.

Bu isimler, benim açımdan kesin olarak, milliyetçiliğin derin sanayileşme ve modernitenin sosyo-ekonomik süreçlerinden ayrılamayacağını gösterdiler. Milliyetçilik, kalkınmanın önün-

12 Gellner'in son katkıları arasında şu çalışmalar vardır: 'Nationalism and Politics in Eastern Europe', *Le Débat*, Ocak-Şubat 1991 ve *New Left Review*, Eylül-Ekim 1991; 'Giriş', *The Soviet Empire: Its Nations Speak Out: The First Congress of People's Deputies, Moscow, 25 May to 10 June 1989*, der. O. Glebov ve J. Crowfoot, Yverdon, 1989. Diğer ilginç denemeler şunlardır: Branka Magas, 'Response to Ernest Gellner', *New Left Review*, Kasım-Aralık 1991 ve Slavoj Žizek, 'Republics of Gilead', *New Left Review*, Eylül-Ekim 1990.

de irrasyonel bir engel olmak şöyle dursun, çoğu toplumun kalkınma yarışına katılabilmesinin tek makul yolu ve bu yarışta sömürgeleştirilmeden veya yok edilmeden rekabet edebilmesinin tek yoluydu. Eğer bu modernleşme çabaları esnasında geçmişe (sembolik olarak “kan”a) döndülerse, bunu esasen kendilerini geleceğe doğru iterken bir bütün olarak kalabilmek için yaptılar. Bir bütün olarak kalmayı, yani yeni bir toplumsal ve kültürel uyum elde etmeyi, sanayileşme –hatta (birçok vakada olduğu gibi) sanayileşmenin ileride gerçekleşeceği umudu, giderek yakınlaşan gölgesi– zorunlu kılmıştı. Ve bu uyumu ve ortak gayeyi sağlamanın tek yolu etnisiteden geçiyordu.

Gerçekten de çok riskli bir stratejiydi. Hem kan hâkim gelip onları boğabilirdi, hem de yarışa önden başlayanlara asla yetiştiremeyebilirlerdi. Ne var ki, bu riski almaktan kaçınmak imkânsızdı. Riskin kendisini –kapitalizmin mümkün kıldığı tek kalkınma türü olan– genel ve kronik bir dengesiz kalkınmanın koşulları ortaya çıkarıyordu. Bu, aynı zamanda, 1989’dan sonra kendini nihai ve kesin bir biçimde, evrimin ileri aşamalarını gösteren tek matris olarak ilan eden kalkınma türüydü.

Dolayısıyla, daha rasyonel fakat yeterince takdir görmeyen bu perspektife göre, milliyetçilik, en az demokrasi ve kapitalist kalkınma motoru kadar, modernitenin yerlisidir. En az bunlar kadar ilerlemeden ayrı düşünölemeyecek bir unsurdur. Özellikle Gellner, daha erken çalışmalarında, milliyetçiliğin aşırı merkezî ve yekpare kalkınmaya direnmede ne kadar yaşamsal bir işlevi olduğunu vurgulamıştı. “Parçalanma ve dağılma” olmasaydı, bir çeşit İmparatorluk sanayileşmeyi çoktan kendi siyasal amacına uygun bir şekle sokmuş olacaktı.

Yukarıda 1989 sonrası değişimleri yorumlamada kullanılan üç standart kategoriden bahsetmiştim: demokrasi, kapitalizm ve milliyetçilik. Üçüncüsü, diğer ikisine ve Doğu’nun moderniteye makul bir şekilde uyumuna müdahale eden bir tür hayaleti veya bir akıl gerilemesini temsil ediyordu. Bu, düpedüz bir batıl inanıştır. Ancak ne yazık ki bu batıl inanış günümüzde o denli popüler olmuştur ki milliyetçi teorinin görevini kısmen tanımlamıştır (daha doğrusu, yeniden tanımlamıştır). Et-

nik meseleler ve bu meselelerin geleceğiyle ilgili bir tartışmada ilerleme sağlayabilmenin ön koşulunun artık şeytan çıkarma olduğunu söyleyebilirim.

Her halükârda, buradaki herkesin bildiği bir teorik perspektifi daha ayrıntıyla ele alacak vaktim yok. Ama niye kendimize bu perspektifi hatırlatmak zorunda olduğumuz sorusu üzerine düşünmek çok önemli olabilir. Gerçek şu ki, eski basmakalıp sözler karşısındaki bütün değerlerine ve entelektüel üstünlüklerine karşın, Smith'in kaleme aldığı *Ulusların Etnik Kökeni* (1986) ve Gellner'in yazdığı *Uluslar ve Ulusçuluk* gibi çalışmalar, daha geniş bir kültürün kazanımı olmadılar. Ele aldıkları konu hakkındaki yaygın algılar üzerinde çok az etkileri oldu. Haliyle, bütün dünya bu konuya aniden, yeniden odaklanmak zorunda kalınca, daha eski bir ortak akıl –nesiller öncesinin yerleşik teorileri– kontrolü ele aldı ve her şeyi şeytanlar, yükselen faşizm ya da insan doğasının irrasyonel yönü olarak açıkladı.

Burada, sizin de önceden tespit etmiş olacağınız ilginç bir tersine dönme sözkonusudur. Bir zamanlar (1989'dan önce) enternasyonalizmin baş oyuncularını, genelde, ara sıra beliren bariz tikleriyle aşırı rasyonel bir mahlukat, profesör görünümlü siyaset adamlarıydı. Milliyetçiliği savunanların ise halk danslarını fazla ciddiye alan ve (özellikle eşkıya karşısında) kendini kaptırmaya yatkın, saç sakalına karışmış, romantik kimse olmaları beklenirdi. Bugünkü argümanlara baktığımda, artık pek de öyle olmadığını görüyorum. Batı, Doğu'nun yeniden doğuşu karşısında şoka uğramış, yarı histerik bir tepki vererek, bir zamanlar gözü dönmüş şovenistlere ve vatanperver şairlere özgü olduğu sanılan bir tür itilmiş bulunmaktadır.

Bunun karşısında, milliyet siyasetinin ve etnisitenin savunucularına düşen görev, yeni dünya üzerine daha dikkatli, daha dengeli bir bakış açısı edinmek olmalı. İşaret ettiğim kalıcı teorik ve tarihsel eserler temelinde bu perspektifi sahiplenip geliştirenler, onlar olmalı. Londra, Paris ve New York'ta pompalanan büyükşehirli sanal gerçeklikle aralarına mesafe koyarak daha geniş bir görüş ve daha uzun vadeli bir tarihsel perspektif arayanlar da onlar olmalı.

Bu konferansta sıcak karşılanacağını umduğum, bu perspektiftir. Bu perspektif, Glasgow'da olduğu kadar (diyelim) Kiev'de, Ljubljana'da veya Riga'da, özetle bütün o karamsar başlıklara ve Bosna'daki çibana rağmen düzensizlikten ve atavizmden çok daha fazlasını içeren daha çeşitli ve daha milliyetçi dünyanın yeni merkezlerinde kendini evinde hissedebilmelidir.

Bu toplantıyı düzenleyenler, milliyetçiliği hem geriye doğru geçmişe hem de ileriye doğru geleceğe bakmaktan kendini almayan iki başlı bir Roma tanrısına benzettiğim "Modern Janus" başlıklı, yıllar önce yazdığım bir makaleden alıntı yapma nezaketini gösterdiler. Kendilerine müteşekkirim. Makaleyi yazdığım tarihten bu yana, bütün dünya o tanrıya giderek daha fazla benziyor. Ama önemli bir farkla. Bütüne bakıldığında, bu tuhaf yüzün ileriye gözleyen tarafının 1977'de olduğundan daha önemli olabileceğine inanıyorum. Belki de bugünkü ileriye bakış, o zamankinden çok daha açık ve çok daha umut verici olduğu içindir.

İKİNCİ KISIM

Milliyetçiliğin Yüzleri

Birinci Kısım'ın sonunda değinilen, 1970'lerde yazdığım ve özgün adı "Modern Janus" olan yayımlanmamış bir metinde, başlığın çağrıştırmasını umduğum, milliyetçiliğin temel belirsizliğine ilişkin bir fikri ortaya atmıştım. Milliyetçiliğin ikiyüzlülüğü, modernleşmenin temelinde yatan ve toplulukları peşi sıra ilerlemeyi arzulamaya zorlayan ikilemden kaynaklanmaktaydı. İçinde yaşadığımız gezegen ölçeği ve fenomenin içkin yayılmacılığı göz önünde bulundurulduğunda, bu zorlamadan kaçınmak mümkün değildi. 1789-1989 arasındaki iki yüzyıl boyunca Tibet'e, Antarktika'ya, Grönland'a, Amazon ormanlarına, kısacası her yere yayıldı. Sözkonusu yayılmacılığın doğurduğu bir başka sonuç daha vardı: modern imparatorluklar – bir bakıma tarihin erken aşamalarındaki devletlere benzeyen, fakat artık sanayileşmenin merkez alanlarından elde edilen bilim ve teknolojinin büyük gücüyle aşılanmış devletler. Aslına bakılırsa resmî iddiaları her ne olursa olsun, Ortaçağ'ın ve daha erken dönemin imparatorlukları, iktidar ve emelleri bakımından sınırlıydılar. Çin, Pers, Moğol, Habsburg ya da Osmanlı devletlerinin kelimenin tam anlamıyla bir "dünya imparatorluğu" elde etme şansları çok azdı. Modernleşme bunu değiştirdi: Napoleon'un, İngiliz kraliyet ailesinin, Alman Aryanizminin veya

Sovyet komünizminin tam da bunu gerçekleştirebilecekleri fikri artık en azından kavranabilir olmuştu.

Milliyetçilik, “geri kalmış” kültürlerin ve halkların birbiri peşi sıra modernitenin güçlerini ve yararlarını kendi amaçları uğruna benimseme çabasıydı. Geri kalmış olarak yeniden tanımlanmış olmaları ışığında, ilerlemeyi arzuladılar. Ne var ki, bu hareket, kısmen, sanayinin ve şehirleşmenin merkezî etki alanlarından çıkıp üzerlerinden geçen dalgaya karşı gerçekleşti. Bu baskı dalgası, büyük ölçüde emperyaldi (kibirli, etnosantrik, homojenleştirici ve tepeden tırnağa silahlıydı), ama aynı zamanda birtakım hediyeler sunmaktaydı. Emperyal pakte maruz kalmadan hediyelerin sahibi olabilmek için, baskı gören topluluklar “kendi şartlarını” –yani siyasal ve kültürel bağımsızlıklarını– ileri sürmek zorundaydılar. Bu ise, çoğu vaka da, şartların kendi tarihlerinin dikkatle incelenmesi ve haklı çıkarılması üzerinden “keşfedilmesi” gerektiği anlamına geliyordu. Böylesi yeni bir geriye bakış olmaksızın milliyetlerin ulus olmaları mümkün gözüküyordu. Dolayısıyla, milliyetçiliğin çoğu çeşidinde modernleşme emeli ile tikel bir geçmiş ve geleceğe dair yeni kültürlerin kötü şöhretli bir birliktelikleri söz konusudur. Bunlar, katlanılır düzeyde yaşam ve refah için mücadele eden münferit topluluk veya bölgelerin geriye ve ileriye bakan yüzleridir.

Bu, büyük ölçüde Ernest Gellner’in öncü çalışmasından türetilmiş muntazam bir teoriydi, fakat en az cevapladığı kadar yeni sorular ortaya koyarak sonlanıyordu. Bu soruların bazılarıyla İkinci Kısım’da uğraşılıyor. Ama ne yazık ki büyük, süregelen ikilemde iki genel “yüz”den daha fazlası birbiri içine geçmiş durumdadır.

Birinci Kısım, ayrı (dolayısıyla “bencil”, antagonistik, vesair) kalkınma fikrine karşı doğrudan dile getirilen ilkesel fakat sözde evrensel bir itiraz niteliğindeki “enternasyonalizm”in bu suretlerden biri olduğunu ileri sürdü. 1988-1989’da komünist imparatorluğun çöküşüyle yeniden gürbüzleşen “sivil toplum” da enternasyonalizmin soyundandır. Bu konuyu aşağıda inceledim. Öte tarafın torunları sayılan ve bir ölçüde 1980’ler son-

rasındaki kargaşa sayesinde yeniden canlanan günümüz ırk ve kalıtım oyuncularına da baktım. Diğer iki deneme ise yeniden tasarlanmış geçmişin farklı yönlerini ele alıyor. Geçmişin kuyusu yalnızca çok derin değil, aynı zamanda çoğu milliyetçi ve milliyetçilik karşıtı ideolojinin teslim ettiğinden çok daha zengin ve daha heterojendir. Ana akım modernleşmenin antagonyizmaları tarafların tamamına kaba ve küçümseyici basitlikler dayatmıştı. Bu basitlikler, Kamboçya Devrimi (aşağıda değindim), Ruanda Soykırımı veya Bosna Savaşları gibi felaketlerin ardından un ufak oldu. Bu gelişmelerin teoriyi süregelen kırsallık sorununa daha dengeli ve eleştirel yaklaşmaya zorladığını düşünüyorum.

Birinci evredeki, ana akım milliyet siyaseti kaçınılmaz olarak kırsallık odaklıydı. Janus'un çoğu durumda ideolojik bakışını yöneltebileceği başka bir yer yoktu. Fakat bu da bir şeyleri dışarıda bırakıyordu. Martin Thom'un güçlü ve yaratıcı bir şekilde tartıştığı gibi, geçmişte daima, romantizm sonrası gelişmelerin vurguladığı manada 'taşra'nın yanı sıra, şehirler vardı. Küreselleşme bu evrimi kapsama alanına kattıkça, şehir kendine geliyor. Şehir-devletin torunları, siyasal özerkliği ve milliyetçiliği imparatorluk sonrası dünyanın değişen yer çekimine uygun olarak yeniden tanımlayan yarının şehir-bölgeleri veya şehir-ulusları olabilir. Bu değişimi yorumlayan bazıları, Justin Rosenberg'in tabiriyle "sivil toplum imparatorluğu"nu büyükşehirçiliğin ve modası geçmiş uluslararası ilişkiler "realizm"inin doğrulanması olarak görece kadar meselenin küresel veya dünya düzeni yönüne odaklandılar. Okurun bu kitapta değişimin farklı bir okumasını bulması hiç şaşırtıcı olmayacaktır.

İlkçiliğe karşı modernizm, enternasyonalizme karşı milliyetçilik türünden büyük ideolojik çekişmelerin kazanılması ya da kaybedilmesi mümkün değildir. Gerçeklik, bütün eski oyuncular, kendi ürettiği yeni kaynaşmalarla ve bilinen hiçbir ders kitabından veya kâhin rüyasından çıkmayan, kuyunun kendisinden alınmış "sentezler"le şaşkınlığa uğratarak bu tür kavgaları sonlandırır. Milliyetçiliğin kendisi de, mucitlerini hayrete düşüren ve öncellerinin hayal dahi edemeyeceği, böyle bir

yaratıydı. Milliyetçilik, dünyayı etnisitenin ham kalıbında yeniden şekillendirdi. Yalnızca bu sürecin kendisini baştaki kalıpla karıştıranlar, milliyet siyasetinin aşılabacağını ve küreselleşmede boğulacağını düşünebilirler. İnsan doğası çok derin bir değişime uğradı ve onun kültürel alanının yeniden büyülenme süreci büyük ilerleme katetti. İnsan türünün çeşitliliğinin “McDonalddlaşma”ya, İslâma ya da televizyondaki sabah programlarına yenik düşmek için imparatorlukları yere serdiğine inanmıyorum. Bir zamanlar geçmişe hükmeden kırsal hayaletler olarak geleceğe dadanan ve olağanüstü farklılıklar barındıran şehir temelli kültürlerin hayalî çoğalmasını tarif eden Italo Calvino’nun görünmez kentleri (*città invisibili*), gerçeğe daha yakın olsa gerek.

Sivil Toplumdan Sivil Milliyetçiliğe: Bir Mitin Geçirdiği Evrimler

Felsefi, siyasal ve etik bir kavram olan “sivil toplum” günümüzün en popüler ve etkili fikirlerinden biri oldu.¹ Halbuki öncesinde durum hiç de böyle değildi. Çok uzak olmayan bir geçmişte, esasen akademik çalışmalarda görünen “sivil toplum”, ya kökenlerini üreten İskoç Aydınlanması’yla, ya Hegel ile ya da (Gramsci’nin yaşadığı dönemi içerecek şekilde) Marksizmin siyasal ideolojisiyle ilgilenenler tarafından tartışılmaktaydı.

Son kitabı *Özgürlüğün Koşulları*’nda merhum Ernest Gellner, “deyimin kendisinin canlı bir yankıdan veya anımsatıcılıktan yoksun” olduğuna dikkat çekiyordu.² Öte yandan, bahsi geçen kitabın kendisi –Gellner’in canlı yankılara karşı son derece duyarlı birisi olduğu düşünüldüğünde, şaşırtıcı derecede– “sivil toplum”un meydan okurcasına yeniden canlandırılması ve yeniden ifade edilmesinden ibaretti. Gellner’in de devamında açıkladığı gibi “sivil toplum”, birkaç yıl içerisinde kütüphane tozuyla kaplı halinden (neyin sembolü olduğu tam belli olmasa da) “ışılıklı bir sembol”e dönüşmüştü. Sanırım, ona da cazip

- 1 Nisan 1997’de beni bu makalenin temel aldığı konuşmayı yapmam için davet eden University College, Londra, İtalyanca Bölümü’nden Bob Lumley’e müteşekkirim.
- 2 Ernest Gellner, *The Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals*, New York, 1994.

gelen buydu. Özellikle dönmüş olduğu Doğu Avrupa'da yankı uyandıracak güçlü bir ideolojik beyanatta bulunmak istiyordu. Kitabının sonuna doğru, sivil toplumun demokrasiden daha önemli bir ideal olduğunu dahi ilan ediyordu.

“Sivil toplum”un neyin sembolü olduğunu çözümlemeye çalışmanın yanı sıra, dürüst olup bu fikir hakkındaki genel görüşümü itiraf etmeliyim. Burada ileri süreceğim tez, bu tuhaf yeniden canlandırmanın genel olarak hak edilmediği yönünde olacaktır. Tozun yeniden yerleşmesine izin vermek gerekir (ki aslında yerleşmeye de başlamıştır). “Sivil toplum”, en iyi durumda, bir tür geçiş ideolojisidir; 1950'nin Soğuk Savaş kıtasından 1989'a, oradan da bugün yaşadığımız her neresiye oraya uzanan köprüden geçme –veya daha iyi ifade etmek gerekirse, bu köprü üzerinde sendeleme– halidir. Bu geçişi geride bırakmış olmanın ardından yapmamız gereken son şey, korkarım Gellner'in kitabında yaptığı gibi, geçiş koşullarını ebedi kılmaya çalışmaktır. Hemen belirtmeliyim ki mevzubahis Profesörün en hazzetmediği postmodern, *posthistorie*, tarih sonrası, ulus-devlet sonrası veya “post-her neyse” gibi yeni zihniyetin doğru tanımına ilişkin tartışmalara girme konusunda da pek hevesli değilim.

Gellner, sivil toplumun yeniden canlanmasını öncelikle Marksizmin düşüşünün bir sonucu olarak görmekteydi. Marksizmden hiç hazzetmiyor oluşu, onu, belki de, muhakeme yetisi aksini söylese bile, sivil toplumdan hoşlanmaya yönlendirdi. Aslında tarihsel materyalizm anlamında Marksizm, onu derinden (hatta ben dâhil birçok kişiye göre fazla derinden) etkilemiş olsa da, siyasal Marksizme veya Leninizme daima öfkeyle karşı çıkmıştı. Sivil toplumun yeniden canlandırılması ona Leninizmi bir kez daha ve bu kez nihai olacağını düşündüğü için daha büyük bir tatmin duygusu içerisinde, kınama fırsatı sunmuştu. Fakat aynı zamanda, bir alternatifi desteklemek ve savunmak zorunda kalmıştı. Pratikte bu, yalnızca, Prag'a döndükten ve George Soros'un Orta Avrupa Üniversitesi'yle kurduğu ilişkiden sonra şahsen bağlı olduğu bir alternatif olabilirdi. Bu akademik girişim, elbette komünizm sonrası Doğu Av-

rupa genelinde sivil toplumu veya Karl Popper'in modelinde, "Açık Toplum"u geliştirmeye adanmıştı.

Gellner, kitabına "Marksizmin dile getirdiği temel sezgi sivil toplumun bir düzmece olduğuydu" diyerek başlar.³ Buna göre, tarihsel materyalistlerin gözünde "devletin karşısında duran ve onu dengeleyen" bağımsız bir kurumlar çoğulluğu mefhumu güya başka, özellikle ekonomik toplumsal güçlerin etkili tahakkümünü gizler. Halbuki hem devleti hem diğer bütün kurumları gizlice kontrol eden, sözde bağımsız statülerini mülkiyetin belirleyici nüfuzunun maşası olmasa da dış cephesi olmaya indirgeyen bu güçlerdir. Bu ekonomik ve indirgemeci tarih vizyonu üzerine inşa edilmiş toplumların çoğunun 1980'lerde çökmesi, Gellner'e göre, "yeni bir karşı-vizyon"a yol açmıştı. Bu, özgürleştirici "sivil toplum" kavramıydı. Terimin ana tanımını şöyledir: "Devlete karşı denge oluşturabilecek ve devletin toplumun geriye kalanını hâkimiyeti altına almasına ve yalnızlaştırmasına engel olabilecek kadar güçlü olan çeşitli hükümetdışı kurumların oluşturduğu bir grup."⁴

Komünist blok ülkelerinde yaşayan insanların öncülük, proleter enternasyonalizm, her şeye kadir ekonomik planlama ve elbette sivil (veya "burjuva" ya da "küçük burjuva") toplumun sürekli ve törensel kınanması gibi eski Kutsal Metinlere bağlı otoriter hükümetlerce halihazırda hükmedilmiş ve yalnızlaştırılmış olmaları, sivil toplum fikrinin dolaysız veya sezgisel geçerliliğinin doğal yollarla ortaya çıkmasına yaradı.

Bu noktada, bu kutsal parşömenleri veya "-izm"leri bir anlığına dahi savunmadan, Marksistlerin "sivil toplum" hakkında veya en azından sosyolojik "sivil toplum" kavramı hakkında oldukça haklı olduklarını düşündüğümü söylemeliyim. Yanlış nedenlerle veya Gellner'in düşündüğü gibi daha kötü fikirleri teşvik etme pahasına haklı olmuş olabilirler. Buna rağmen *societas civilis*, *la société civile* fikrinin modern ve çağdaş zamanlarda yeniden canlandırılmasının, temsil ettiğini iddia ettiği şeyi temsil etmemesi bakımından düzmece olduğunun düşünülme-

3 A.g.e., s. 1.

4 A.g.e., s. 5.

si hata değildi. Daha doğru ifadeyle, bu bir mittir. Genel olarak lehinde söylenebilecek bir şey olsun ya da olmasın, kötücül değil de belli ölçüde iyi niyetli bir yanılgı olsun ya da olmasın ve bu inancın son dönemin totalitarizm sonrası parçalanma ve reform koşullarında sağladığı bir yarar olsun ya da olmasın, “sivil toplum”un bugünlerde düzenli olarak mükâfatlandırıldığı büyük teorik ve tarihsel konumu hak etmediği açıktır.⁵

Otokrasi Şeytanını Defetme

“Sivil toplum” özünde tepkisel bir fikirdir. İstisnai durumlarda veya kriz anlarında, belli bir tehdit türünü defetme yöntemi olarak ortaya çıkmış ve zaman zaman oldukça geniş ilgi görmüştür. Adam Ferguson’dan, daha sonra değineceğim Antonio Gramsci’den geçerek, Gellner’e kadar birçok düşünür sivil toplumu fiili ya da olası bir durum, devletten ayrı ve bağımsız bir toplumsal gerçeklik olarak tarif etmeye çabalamıştır. Ben ise, kavramın gerçek yükünün ideolojik yahut polemik olduğunu düşünüyorum. Kavrama eşlik eden çağrışımçı veya ilham verici güç, daima kavramın tuttuğu yoldan, itham edici ve münakaşacı itkisinden neşet etti. “Sivil toplum” hep aşırı merkeziyetçi, müdahaleci, bürokratik olarak örgütlenmiş ve her şeye kadar olmaya hevesli devlet fikrinin (ve haliyle bununla bağlantılı korku ve nefretin) karşısını hedeflemiştir. Karşısına aldığı, 17. ve 18. yüzyılların mutlak monarşilerinden İkinci Dünya Savaşı sonrasının komünist otokrasilerine uzanan tarihsel dönem boyunca, defaatle ve tehditkâr bir şekilde ortaya çıkmış bulunan büyük harflerle Egemen Devlet, Leviathan veya büyük siyasal canavardır. “Totalitarizm” –yeni fiziksel ve zihinsel denetim teknikleriyle ve nihayetinde muhaliflerini kelimenin tam an-

5 Örneğin, bkz. William Outhwaite ve Tom Bottomore’un derlediği *The Blackwell Dictionary of Twentieth-Century Social Thought* (Oxford, 1994) içinde Krishan Kumar’ın kaleme aldığı kısa ‘sivil toplum’ bölümü (s. 75-77). Aynı bölüm aynı yazar tarafından çok daha geniş bir kapsamda *British Journal of Sociology*’de (44. cilt, 3. sayı, Eylül 1993, s. 375-392) yayımlanan ‘Civil Society: An Inquiry into the Usefulness of an Historical Term’ başlıklı makalede ele alındı.

lamıyla imha etmelerine imkân tanıyan askerî teknolojiyle donanmış Leviathanlar– bu canavarın 20. yüzyıldaki torunuydu.

Sivil toplum gibi terimlerin etimolojisi her zaman önemlidir. O halde Leviathan'ın antitezi “sivil toplum” nereden çıkmıştır? En azından bu konuda şüpheye yer yok gibidir. Mefhumun kendisi bulanık olsa da kökenleri kesindir. Bildiğim kadarıyla, mefhum hakkındaki her bir tez, makale, siyasi konuşma ve sav bu konuda hemfikirdirler. Kavram fiilen 18. yüzyılda vücut bulmuş, Kelt dilini konuşan bir İskoç Presbiteryen Kilisesi papazı olan Adam Ferguson tarafından icat edilmişti.⁶ *Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme* adlı eserini 1767 yılında yayımlamıştı. Bu eser, insanlığın ilkel, cahil barbarlık koşullarından kültürlü ve hukukla düzenlenmiş toplumun koşullarına yükselişinin hikâyesini anlatıyor ve pek çok bakımdan Gellner'in “geleneksel” toplumdan modern topluma geçişle ilgili anlatımlarının erken bir versiyonunu anımsatıyordu.

Deneme'nin en önemli çağdaş baskısının editörü olan Duncan Forbes'un da dikkat çektiği gibi, Ferguson ne hakkında konuştuğunu birçoklarından daha iyi biliyordu:

Deneme, 18. yüzyıl İskoçya'sını bölen iki uygarlığı (ki Lowland'lı arkadaşları için elbette yalnızca bir uygarlık vardı) yakından ve içeriden tanımış bir adamın eseri idi. Bu uygarlıklar, geçmişe ait klan topluluğu (*Gemeinschaft*) ile “ilerici”, ticari aşağı İskoçya'nın (Lowlands) toplumu (*Gesellschaft*) idi.⁷

Böylece, “sivil toplum”un (hem kitabın hem de fikrin) uzun ve ayrıcalıklı (hatta bir bakıma hayırlı) kariyeri, Culloden Muharebesi'nden yirmi bir yıl sonra başlamış oldu. Charles Edward Stuart'ın isyanı bastırıldığında ve isyanla birlikte Ferguson'un

6 Rönesans'a ve Aristo'ya uzanan çok daha iddialı ve uzun menzilli etimolojiler de icat edilmişti, fakat bunların retoriğin ötesinde bir önemi olduğunu sanmıyorum. Burada, “milliyetçilik” gibi, “sivil toplum”un da modern zamanlara, yani Aydınlanma ve sonrasına ait olduğunu varsaydım. Tıpkı etnisite ve milliyet siyasetinin soyut bir modern ulus kavramını öncelemesi gibi, şehirli, ticari veya “orta sınıf” toplum da kavramsal şeyleşmesini muhakkak öncelemişti; ne var ki, mevcut bağlamda önem arz eden, soyutlamalardır.

7 Adam Ferguson, *An Essay on the History of Civil Society*, der. Duncan Forbes (1966).

küçük yaşta tanıdığı Kelt dilini konuşan klan kültürü, Perthshire'in "geleneksel toplumu" Nisan 1746'da nihai olarak yenilgiye uğratıldığında, Ferguson yirmi üç yaşındaydı. Bölgenin başlıca klan lideri Atholl Dükü'nün nüfuz alanındaki Pitlochry yakınlarındaki küçük Logierait köyündendi. Bugün dahi Perth-Inverness yolunu kullanan bütün turistler, Dük'ün Blair Atholl'daki görkemli ikametgâhının manzarasının keyfine varırlar. Büyük Britanya'nın son özel ordusu hâlâ orada tutulmakta ve şölen kapsamındaki geçit törenlerinde harekete geçirilmektedir.⁸ Halbuki Forbes'un da işaret ettiği gibi, Ferguson'un büyüdüğü dönemde bölgede hiç de şölenlik bir durum yoktu.

Adam'ın babasına Dük tarafından Logierait'taki papazlık makamının verilmesinden itibaren, Fergusonlar hükümrân aileye tabi oldular. Daha sonra baba Ferguson'a bölgedeki yaygın Jacobitizme dair bir Hanover raporunda yoruma yer bırakmayacak şekilde değinilmişti:⁹

Tek güvenilebileceğimiz insanlar Presbiteryen papazlar; ve bölgenin yani Atholl'un küçük bir bölümünden örnek vermek gerekirse, Logierait'ta Ferguson adlı bir papaz bana insanları bölge genelinde ayırım yapmaksızın asacak olursak, haksız yere üç kişiyi bile asmayacağımızı söyledi.¹⁰

8 Geçenlerde bu ordu Güney Afrikalı bir mühendis olan John Murray'ın 11. Dük unvanını almasıyla haber olmuştu. "Ordu" komutanı Andrew Gordon "yeni Dük'ün geleneği sürdürme ve mevcudu koruma kararlılığı"nı görmekten memnun olduğunu ifade ediyordu. Gerçek Atholl Tugayı (1689), Jacobitelerin [bkz. bu bölümde 9. dipnot] saflarına katılmış ve Culloden Muharebesi'nde yok edilmişti. Ardından gelen "Atholl Highlandlıları" (bugünün göstermelik ordusunun atası) ancak 1775'te oluşturulabilmiş, daha sonra da Kraliçe Victoria tarafından 19. yüzyılda törensel bir koruma gücüne dönüştürülmüştü. Dolayısıyla, geçit resminin temsil ettiği asıl gelenek, (Adam Ferguson'un da muhakkak tasvip edeceği) Britanya Anayasası'nın yeniden canlanmış monarşizmidir.

9 Jacobitizm, Stuart hanedanından Katolik Kral II. James'i yeniden tahta çıkarmayı hedefleyen bir siyasal hareketti. Adını James'in Latince yazılışı Jacobus'tan alan hareket, 1688-1746 yılları arasında Büyük Britanya'da ve İrlanda'da çıkan ayaklanmalarda rol oynadı – ç.n.

10 David Kettler, *The Social and Political Thought of Adam Ferguson*, Ohio, 1965, s. 46, *Life and Correspondence of the Earl of Hardwicke*, Cambridge, 1913, 1. cilt, s. 500'de yer alan Albay [Colonel] Yorke'un 1746 yılına ait mektubunu alıntılıyor.

Teorisyenimiz ise, ileride Logierait Kilisesinde babasının mesleğini devam ettirmek için başvurmuş olsa da Dük tarafından reddedilmişti. Biyografisini yazanlardan biri, Ferguson'un din adamlığını terk etmesini –ve muhtemelen akademik ve yazarlık kariyerinin başlamasını– bu hayal kırıklığından kaynaklanan uzun süreli bir hoşnutsuzluğun tetiklediğini iddia eder.¹¹

Pek az yorumcu bunun önemli olduğunu düşünse de, Ferguson yeni Britanya rejiminin askerî yönünü birçoklarından daha iyi biliyordu. Orduda papazlık yapmış, bu görevine 1737'de kurulan ve İskoçların Britanya İmparatorluğu'nun ilerlemesine verdiği erken katkılardan olan Black Watch alayında bir süre devam etmişti. Görevini Hollanda'da da Fontenoy Muharebesi'ne katılarak sürdüren Ferguson, 1745'te İngiltere'ye döndü. Jacobite isyanı sırasında alayın sadakatine ilişkin resmî kaygılar doruğa ulaştı, papazdan konuyu Kelt dilinde açıklaması istenmişti. Ferguson bu isteği yerine getirdi ve alay Camberwell'de konuşlanmışken yaptığı konuşma, şans eseri, bugüne dek muhafaza edilmiş ve İngilizce çevirisi 1746'da konuya uygun şu tekinsiz başlıkla yayımlanmıştı: *Majesteleri'nin Birinci Highland Piyade Alayına Camberwell'deki Kışlalarında Ersh Dilinde Verilen ve İskoçya'dan Nitelikli bir Leydi'nin Kullanımı İçin İngilizceye Tercüme Edilmiş ve Şimdi Onun Arzusu Üzerine Yayımlanan Vaaz*.

Ferguson'un bu ilk yayını oldukça vahimdi. Biyografisini kaleme alan Amerikalı yazar David Kettler, vaazın “vatanperver coşku”yla dolu olduğunu belirtir: Ferguson, Stuartçılara, Papalığa ve aşağı sınıflara¹² karşı dile getirdiği sert ithamlarla uyum içerisinde Protestan-Hanoverci çizgiye methiyeler düzmüştür. Konuşmasının Camberwell ahalisince nasıl karşılan-

11 John Small, 'Biographical Sketch of Adam Ferguson', *Edinburgh Review*, CXXV. cilt, 255. sayı (1867). Ferguson, *Essay*'de feodal soyluların “devlette genel bir despotizmin oluşması karşısında güçlü, aşılmaz bir bariyer oluşturmuş” olabileceklerini, fakat bu soyluların kendilerinin “her bir küçük bölgede, savaşkan hizmetlileri aracılığıyla tiranlara dönüştüklerini ve gerek düzenin oluşmasına gerekse yasaların intizamla uygulanmasına engel olduklarını” gözlemler (II. Bölüm, 'History of Subordination', Forbes'un baskısı içinde, s. 131).

12 Yazar, aşağı sınıflar için (genelde vasıfsız işçilerin giydiği) “wooden shoes” (tahta ayakkabılar) tabirini kullanıyor – ç.n.

dığını bilmemiz mümkün olmasa bile, Kettler şu görüşü kabul eder: “Ferguson yaşamı boyunca Highlandlı okul ve silah arkadaşlarıyla ilişkisinde, ‘eski güzel dava’ya olan büyük ilgilerini hiçbir zaman paylaşmamakla birlikte, onlara hep biraz yuvarıdan baktı.”

Ferguson, Adam Smith’le aynı yılda, 1723’te doğdu, 1816’da öldü. Ordudaki papazlık görevi sona erdikten sonra, David Hume’un ardından (bugünün İskoçya Ulusal Kütüphanesi’nin atası olan) Edinburgh Hukukçular Kütüphanesi’nin sorumlusu oldu. Daha sonra ise hem Edinburgh’da hem Glasgow’da profesörlük yaptı ve devrimci dönemde “Whigci görüşlerin tanınmış bir savunucusu” olmayı sürdürdü.¹³

Sivil Toplum Ahlâkçılığı

1746’dan sonra hem despotizm tehlikesi ortadan kalktı, hem de sivil toplum öncesinin eski topluluğu kayboldu. Böylece, Hanoverci ilerlemenin, tarımsal arazilerde çitleme veya temizliğin ve ticaret ile sanayiye dayalı kalkınmanın yolu açılmış oldu. 1767 yılında *Deneme* yayımlandığında, bu gelişmelere fırsat doğmuştu ve –bir nesil önce, 1707’de kurulmuş olmasına rağmen 1745’te hâlâ hiç rağbet görmeyen– İngiltere’yle siyasal Birlik artık daha istikrarlı ve kabul edilebilir durumdaydı. Elbette bu sosyo-ekonomik değişimlerin bir kısmı, belki de çoğu, yeniden tahta çıkmış bir Stuart hanedanlığı altında da her halükârda gerçekleşebilirdi. Ne var ki Fransa’yla uzun zamandır süren mücadelesinde artık üstünlüğü ele geçirmiş 1688 veya Birlik devletinin geçirdiği büyük takviye ve genişleme sürecinin bir parçası olarak meydana geldiler.

O tarihsel bağlamın sonuçlarından biri, “sivil toplum”du. Birleşme Antlaşması, İskoçlar (elbette İngilizler değil) nezdindeki en belirgin özelliği devletin çok az müdahale ettiği, neredeyse kendi kendini idare eden kurumlar dolayısıyla muaz-

13 Ferguson’un en iyi kısa biyografisi için bkz. Jane Bush Fagg’ın, Vincenzo Merolle’un derlediği iki ciltlik *The Correspondence of Adam Ferguson* (Aldershot, 1995) adlı esere yazdığı Giriş.

zam bir mesafeden yönetilen özgün bir hükümet tarzı kurmuştu. Söz konusu kurumlar, İskoç toplumunun, henüz kendi parlamentosu ve devleti 1707 birleşmesinin ardından kendilerini Londra'ya nakletmemişken, 18. yüzyıl öncesindeki geleneksel organlarıydı. Bu tarz ulusal kurumlar artık uzaktaki bir çöküşlü devlet tarafından, tabir caizse, uzaktan kumanda ediliyordu. Yine de telepati kesik kesik işliyor ve zaman zaman bir ruh çağırma tahtası kadar yaratıcı yorumlara açık hale geliyordu: Genel anlamda, bir dalgınlık hâkimdi (ve hâkimiyetini, 20. yüzyılda Refah Devletinin gelişine dek sürdürdü). Hukuk sistemi, okul ve yükseköğretim sistemi ve kiliseler kendi hallerine bırakılmıştı. Kendi işlerini yürütüyorlardı. Haliyle, örneğin önceden değindiğim Hukukçular Kütüphanesi dâhil olmak üzere topluluklar, kulüpler, gerek özel gerekse İskoçya Kilisesi okulları, şu ya da bu amaç için kurulmuş dernekler gibi çok sayıda kurum için de aynı şey geçerliydi.

Ama zaten böyle listeler ortaya çıktığı anda, kişi “sivil toplum”la, yani siyaset ve devlet iktidarı ile aile arasında bir yerde konumlanmış her şeyin dağınık montajıyla karşı karşıyadır.¹⁴ Şimdiye kadar söylediklerim oldukça sıradandır: Kimse bu tür kurumların varlığını veya önemini inkâr edemez, ama bu kurumlar hangi anlamda “sivil toplum” gibi bir üstbaşlığı hak edecek genel veya tüzel bir kişiliği meydana getirirler? Hangi anlamda monarkların, siyasetçilerin, polislerin veya id-

14 Daha sonra Hegel'in tanımı da bu olmuştur: bireylerin sosyalleştiği aile-dışı yapıların toplamı. Charles Taylor'ın konuya dair katkısı için bkz. Charles Taylor, *Hegel*, Cambridge, 1975, s. 431-438: “Aile, *Sittlichkeit* (ikinci veya etik doğa) olarak yetersizdir, çünkü insan, aile içerisindeyken, tam bir birey değildir ve ortak yaşama bağlılık akıl üzerine değil, yalnızca duygu üzerine kurulur. Dolayısıyla, ailenin ötesindeyken, insan saf birey olarak hareket ettiği bir başka topluluğun içerisindeyken. Hegel'in sivil toplum dediği de budur.” Taylor'ın gözlemlediği gibi, bu “topluluk” içerisinde ekonomi veya piyasa ilişkileri hâkimdir. Dahası, kapitalizmin gelişimiyle bu ilişkiler daha da büyümek durumunda kalacaktı. Bunun Ferguson sonrası İskoçya'da nasıl işlediğine ilişkin son zamanlarda yapılan en iyi çalışma, Lindsay Paterson'un harika eseri *The Autonomy of Modern Scotland*'dır (Edinburgh, 1994). Bu çalışmada, İskoçya, genel kalkınması bakımından, 19. yüzyılın diğer ve siyaseten daha normal küçük Avrupa toplumlarıyla karşılaştırılmaktadır (ayrıca bkz. bu kitabın 14. Bölümü).

recilerin denetiminden ayrı bir bağımsızlıkları veya özyönetimleri vardır? Kavramın daima, son derece haklı gerekçelerle, bir esrar perdesiyle çevrili olduğu düşünölegelmıştır. Gelgelelim, İskoçya'nın 18. yüzyıldaki koşullarında, bu soruların cevapları aslında olabildiğince açık ve hatta gündelik hayatın meseleleri idi.

Bunun sebebi ise, Birleşme Antlaşması'nda ayrıntılarıyla ortaya konmuş olmalarıydı. Yeni birleşik Britanya rejimi, bahsi geçen bu son derece tuhaf anayasal anlaşma gereği, bu tür kurumlar ve organları –bu durumda, İskoç parlamento altı veya siyaset-dışı toplumunun ve onun mülkiyet, yerel yönetim, ticari ve medeni hukuk gibi alanlarındaki tasarruflarının– “ebediyete kadar” ve zorunlu olarak belli bir mesafeden güvence altına alınması ve muhafaza edilmesiyle yükümlüydü. Dolayısıyla, bu denli çeşitli kurumların hem ortak bir özelliği, hem de gündelik manada devletin egemen olmaması bakımından özerkliği varmış gibi algılanması nispeten anlaşılırdı. Ortak özellik, ulusaldı ve ulus artık siyaseten dışarıdan, çoğu insanın uzak hissettiği bir merkezden yönetilmekteydi. Böylece, gelişmiş veya “sivil” bir toplum, yani siyasal müdahaleden veya devletin tayin ettiği hukuk ve düzenden ayrı, fakat kendi kendini düzenlemesi ve kendi devinirliğine sahip olması bakımından “özerk” olan “apolitik” bir düzen fikri kök salabildi. Tabiatıyla, bu fikir, son derece etkili bir Aydınlanma metnine dönüşen Ferguson'un *Deneme*'sinde de kök saldı. Kısa sürede çevirisi yapılmış ve Smith'in yapıtı *Ulusların Zenginliği* ile beraber her yerde çalışılmaya başlanmış ve bir ölçüde yeni siyasal iktisat zihniyetine yerleşmişti.

Öte yandan, fikrin özgül ulusal arka planı bu fikirle birlikte Aydınlanmış düşünüşün geniş ufkuna taşınmamıştı. Aslına bakılırsa, bastırıldığı dahi söylenebilir. Forbes bu hususu şöyle ifade eder:

Deneme'de Highland klanına doğrudan değinilmemiştir ki bu şaşırtıcı değildir; gerçekten de yazarın kökenlerini ima eden hiçbir şey yoktur. Highland ilhamı; Sparta hayranlığı, klasik

yurtseverlik ile modern bencillik arasındaki tezat, Kızılderililerin t resi vesaire gibi modaya uygun bir kıyafetle giydirilmiştir.¹⁵

Ferguson fikirlerini filozofların alışılageldik tarzında yeniden dokumuş,  a daş gelişmeleri Greko-Romen Antikite ve klasik yazın emsali penceresinden g rmuşt r. Bu şekilde, evrensellik daha baştan oldukça tikel ve gerçekte benzersiz bir ulusal ikilem üzerinden sunulmuş oluyordu.

Tarih olarak bakıldığında, genelleme hatalıydı. Edinburgh'nın altın çağının veya felsefesinin sahiden bağımsız, özerk veya fevkalade apolitik hiçbir tarafı yoktu. Sıradışı durumunu ve kültürel fırsatlarını yaratan, az önce belirtilen, devlet düzeyinde dayatılmış bir düzenleme olan Birleşme Antlaşması'ydı. Bu Antlaşma, ilkel sanayileşme dünyasında başat devlet olmuş Büyük Britanya'nın, böyle bir şeyin varlığından s zedilebilirse şayet, "yazılı anayasası"ydı. Antlaşma'nın kendisi, sosyo-ekonomik ilerlemenin meydana getirdiği bir şey değildi: III. William'ın 1688'de İngiltere ve İskoçya'yı işgal edip ele geçirmesinin ve bir sonraki yıl İrlanda'da Boyne Muharebesi'nde kazandığı zaferin bir başka uzun vadeli yan ürünüydü. Buna rağmen, tuhaf hükümlerinin tamamen güvence altına alınması ancak 1746'daki ilave, nihai askerî zaferle mümkün olacaktı. Jacobitelar, başarılı olmaları halinde, Antlaşma'yı feshetme ve 1707 öncesinin ortak bir Kraliyet altındaki ayrı krallıklar ve parlamentolar sistemine geri dönme sözü vermişlerdi.

Bu açıdan bakıldığında, "sivil toplum"un başlangıcı daha çok bir kaza gibi görünmeye başlar: Sivil toplum, bir ulusal toplumun, Culloden ile Fransız Devrimi'nin 1789'dan sonra yarattığı çarpıcı yeni dünya arasındaki tek nesil boyunca geçirdiği garip kalkınmayla ilgiliydi. Sivil toplumun "yükselişi" veya "ortaya çıkışı"na dair neredeyse bütün teşhisler bu belli başlı tarihi, genelleme adına dışarıda bırakırlar. Fenomeni basitçe Aydınlanma'nın bilindik verileriyle –eğitimli bir orta sınıfın oluşumuyla, kapitalist tarımla, sanayinin ve girişimciliğin köken-

15 Forbes, *a.g.e.*, s. xxxix.

leriyle, şehirleşme ve benzeriyle– irtibatlandırılır. Bunlar, aşağı İskoçya’da gözlemlenebilen ve diğer pek çok yerde de sırasıyla gerçekleşmiş şeylerdi; dolayısıyla, bunlara eşlik eden her şeyin diğer yerlerde de gerçekleşeceği ve güya standart hikâyenin bir parçası olacağı varsayılmıştı. Ama gerçekte sivil toplum aşağı İskoçya’da gelişmenin¹⁶ doğal bir yan etkisi olarak “ortaya çıkmadı”. Söz konusu olan, bir defaya mahsus bir konjonktürdü: bir önceki devletin bıraktığı kurumsal miras; yeni, uzak ve vahşice yozlaşmış yeni bir devlet otoritesi; ve ardından, 1745-1746 sonrasında, daha fazla askerî yenilgi ve baskıyı takip eden delişmen bir kolonyal ve ticari genişleme. Bu tip şartlar altında, Edinburgh’nın kendi post-nasyonal halinin ayırıcılığı olan entelijansiyasına, kendi toplumlarının tuhaf ve yeni bir sihirli güçten yararlandığını, kendiliğinden hareket eden bir niteliğe veya özerkliğe sahip olduğunu ve dolayısıyla devletle hiçbir ilgisinin olmadığını ya da çok az ilgisinin olduğunu düşünmek cazip geliyor, gururlarını okşuyordu. Aslında, “özyönetim” varlığını, dolaylı bir biçimde de olsa, devlete borçluydu: Boyne ve Culloden Muharebelerinin yanı sıra İskoç Aydınlanması devrinin ardında, iç savaşların siyasal şiddeti ve karşı-şiddeti, Cromwell’in işgali ve Restorasyon yatıyordu. Ne var ki, yüzyılın ikinci yarısına hükmeden yaratıcı genişleme döneminde, bunların hepsi artık unutulabilirdi.

Elbette bu şartlar silsilesinin yalnızca sıradışı olmadığı, aynı zamanda talihli, hatta kutlu olaylar olduğu ileri sürülebilir. Cromwell’den Tony Blair’e dek bütün Birlikçiler¹⁷ hep buna inanmıştır. Keza Ferguson, Smith, Hume ve diğer aydınlar da bu inancı muhakkak paylaşmıştı. İskoç meseleleriyle ilgilenmeyen neredeyse yabancı bir liberal parlamenter hükümet tarafından uzak mesafeden yönetilmeyi memnuniyetle karşılamışlar ve bunu bir başka yerli ve muhtemelen fazla ilgili Stuart monarkına kesinlikle tercih etmişlerdi. Gelgelelim, buradaki mesele başkadır. Edinburgh’daki geçici avantajlar her ne olursa olsun, ben buradaki açmazın nispeten çok küçük bir kısmının

16 Improvement – ç.n.

17 Unionists – ç.n.

hakikaten evrenselleştirilebilir olduğunu savunuyorum. Başka hiçbir Avrupa toplumu bunu bir kalkınma yolu olarak takip etmeyi seçmemiş, zaten 1789'dan sonra bu toplumların hiçbirine seçme şansı tanınmamıştı. Bazı yönlerden, fakat yine de son derece kısıtlı veya kısmi yönlerden benzer durumda olan toplumlar ise, yalnızca Avustralasya ve Kanada'daki uzak kolonyal oluşumlar olacaktı.¹⁸ Halbuki teori ve mit düzleminde mesele oldukça farklıydı. Orada, "sivil toplum" olağanüstü bir şansın keyfini çıkaracaktı.

Bunu bir başka biçimde, ulusal kimlik ve nihayetinde, milliyetçilik açısından ifade etmek de mümkündür. İskoç toplumu, diğer herhangi bir yer kadar "ulusal" (farklılaşmış ve "özgöl") olmasına karşın, daha güçlü bir komşu devletle Birlik içerisinde olduğu sıradışı erken-modern siyasal tarihi bu kimliği tıkayıp marjinalleştirmiş, "tipik" veya evrenselleştirilebilir – sözüm ona, ilk kalkınma "modeli" – olduğu fikrini (ki bu esasen bir yanılsamadır) beslemiştir. Buradaki kurumlar siyasal ve bürokratik müdahaleden alışılmamış derecede özgür olduklarından, kurumların genel olarak bütünüyle özgürleştirilmiş ve kendi kendini düzenleyen bir niteliğe sahip olduklarını tahayyül etmeyi sürdürmek biraz daha kolaydı. Toplumsal olaylar, bir iç uyum veya insan doğasına içkin mekanizmalar uyarınca, kendi kendilerini düzenliyor veya yönetiyormuş gibi algılanabiliyordu.

18 Altmış yıl sonra, Sir Walter Scott İskoçya'nın ilerlemeye varan "sessiz yolu"nu –gayrisiyasi, yani devletsiz yolunu– şöyle tarif etmişti: "Artık Britanya hükümetinin korkulu rüyası olmadığından, İskoçya 1750 yılından itibaren kendi kurumlarının himayesine terk edilmiş, ulusal zenginliğine ve önemine kendi sessiz yoluyla ulaşmıştı. Önceden korkuyla verilen, kendisine karşılanmasından doğan özgürlüğünü artık hor gördüğü için elde ediyordu" (*Thoughts on the Proposed Change in Currency*, 1826). Sessiz yol aslında gayriulusal yoldu ve modernite ortamında erken-modern bir modelin devamlılığını temsil ediyordu. Bu ortam (herkesten çok Gellner'in ikna edici bir biçimde açıkladığı gibi), normal şartlarda, bir kalkınma manivelası olan siyasal milliyetçiliğe ihtiyaç duymaktaydı. *Thought and Change*'deki (Chicago, 1975) 'Milliyetçilik' başlıklı ufuk açıcı makaleye bakınız. İskoçya tarzı "bağımlı kalkınma" örneğini temel alan bir model inşa etmeye yönelik tek ciddi çaba, tarihçi T. C. Smout'a aittir. Bu konuda Immanuel Wallerstein'la giriştiği tartışma ilk kez *The Review*'de (III. cilt, 4. sayı, 1980) yayımlandı ve *Bulletin of Scottish Politics*'te (Edinburgh, 1. sayı, 1980) tekrar yayımlandı.

“Sivil toplum” a eşlik eden ve onu bir bakıma meşru kılan ideal form aslında İskoç filozofların hâkim ahlâkçılık anlayışydı. Ferguson’un *Sivil Toplum*’unun kısmen dayandığı eserler arasında, insanlığın toplumsal doğasını “sempati” veya –daha çağdaş bir ifadeyle– bir tür biçimlendirici ve siyaset-öncesi bağ temelinde inceleyen Frances Hutcheson’un *Ahlâk Felsefesi Sistemi* (1755) ve Adam Smith’in *Ahlâki Duygular Teorisi* (1759) vardı.¹⁹ Bu noktadan bakıldığında –daha sonraları kapitalizm teorisi olacak olan– siyasal iktisat çok daha fazla görselleştirilebilir bir hal almaktaydı. Bir devlet işlemi yerine toplumsal koşulların tezahürü olarak algılanabilirdi. Kendi devletinden bir antlaşma gereğince feragat etmiş bir milliyet; önemsiz bir monark ve saray, komşunun kaz gibi görünen tavuğunu elde etmek için nafile çabalayan, içerlemiş ve yılmış bir eşraf veya entelijansiya ve servetini silahlanmaya ve gösterişe harcayan bir askerî kast gibi tikelliğin ve artan kalkınma kaygısının olağan siyasal dışavurumlarından da vazgeçmiş ya da en azından uzaklaşmış bir milliyet demekti. Bu gibi şeyler 18. yüzyıl sonlarındaki kalkınmanın ve yeni doğmuş milliyetçiliğin tipik refakatçileri olmuştu. Bunlardan kurtulmanın ilk “sivil toplum” a bahşettiği avantajlar muazzamdı: Gerçekten de ilerlemenin siyasal prangalarından ve müdahalelerinden azat edilmiş gibi görünen acayip bir ulusal kurtuluştur bu. Halbuki bu acayip kurtuluş da bir emsal değil, bir kaza eseri idi ve uzun vadede (aşağıda değineceğim) aynı ölçüde acayip dezavantajlar üretecekti.

19 Konuyu en kapsamlı ele alan eserlerden biri, Louis Schneider’in 1967 yılına ait *The Scottish Moralists: On Human Nature and Society* (Chicago, ‘Heritage of Sociology’ dizisi) adlı antolojisidir. Bir başka beğenilen çalışma, Gladys Bryson’un *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century* (Princeton, 1945) adlı kitabıdır. Dönemin genel entelektüel atmosferine ilişkin yakın zamanlarda yazılmış en ayrıntılı çalışma, Ian Simpson Ross’un *The Life of Adam Smith* (Oxford, 1995) adlı eseridir. Ferguson’un *Civil Society*’sinin 1966 baskısına yazdığı girişte, Forbes, bu analizlerin, Emile Durkheim’in ileride, *Elementary Forms of the Religious Life* (1912) [Türkçesi: *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Ozankaya, Cem Yayınları, İstanbul, 2010] adlı eserde, toplumdan birey aracılığıyla akan “enerji akımı” olarak adlandıracağı mefhumu ne kadar yakın olduğunu çok iyi gözlemler.

Anti-faşizmden Anti-komünizme

Bir kere bu şekilde yola çıkmasıyla birlikte fikir, kendi hayatını ve tarihini yaşamaya koyuldu. Burada, bunların diğer Aydınlanma teorisyenlerinden başlayarak Kant'a, Hegel'e, Marx'a, Engels'e ve onların haleflerine uzanan kökenlerini tespit etmek istemiyorum. Zaten bunu yapacak alanım da yok. Fakat haleflerden biri bizim açımızdan özellikle önem arz edecekti: "Marksizmin Alexis de Tocqueville'i", Antonio Gramsci.²⁰ Gramsci, fikri 1920'lerin ve 1930'ların İtalya'sında, bariz solcu ve devrimci bir biçimde yeniden canlandırmıştı. "Sivil toplum", orijinal haliyle, mutlak monarşinin ve ruhban sınıfı gericiğinin arz ettiği tehditlere karşı yöneltilmiş, fakat sıkça toplumsal muhafazakâr bir kalıba dökülen liberal bir kavramdı. Tiranlıktan kurtuluşun, ayaktakımına vatandaşlık bahşetmesinin beklenmediği açıktı.

Oysaki Gramsci, buna benzer bir anlam atfederek fikri sahiplenmiş ve etkili bir biçimde yeniden tanımlamıştı. Devrimci bir siyasetin kendi devlet-dışı, bağımsız toplumuna ve kapitalizm ve sınıf tahakkümünün zaman içerisinde aşılmasına imkân verecek daha köklü demokratik toplumsal koşullara dair geniş bir vizyon sunması gerektiğini savunmuştu. "Ekonomik yapı ile yasaları ve zor kullanımıyla devlet arasında sivil toplum vardır ve bu toplumun yalnızca kanunlarda değil, somut olarak kökten bir biçimde dönüştürülmesi gerekir"; böylece, herhangi bir yeni devlet biçimi basitçe dayatma ve güç değil, gerçek bir toplumsal ve kültürel "hegemonya" (*egemonia*) üzerine kurulacaktır.²¹ Etkili bir *egemonia*'ya ulaşmanın yolu, 1917'de Bolşeviklerin yürüttüğü çarpıcı siyasal ve askerî "manevra savaşı"ndan farklı olarak, uzun ve kademeli bir "mevzi savaşı"ndan geçer. Batı'nın koşullarında, sosyalistler dev-

20 Kumar, a.g.e., s. 381. Amerikan toplumsal birlik ve derneklerinin *De la démocratie en Amérique* adlı eserdeki (II. cilt, II. kısım, V-VII. bölümler, *Oeuvres*, II, Paris, 1992, s. 620-634) renkli tasvirine referans verilmektedir.

21 *Selections from Prison Notebooks*, Londra, 1971, (çev. ve der.) Quintin Hoare ve Geoffrey Nowell Smith, s. 208-209. Doğu ile Batı arasındaki zıtlığa değinen meşhur gerekçeli pasaj için bkz. a.g.e., s. 235-239.

let otoritesini ele geçirip dönüştürmeye çalışmadan önce hegemonyayı hazırlamakla uğraşmalıydı. Eğer bunu başaramazlarsa, 1920'lerde İtalya'da, Gramsci'yi ömür boyu hapse mahkûm eden alevlenmiş bir milliyetçiliğin karşısında yaşanan ezici yenilgiye benzer bir yengiliye uğrama riskiyle karşı karşıya kalıncaktı.

1960'larda ve 1970'lerde, "sivil toplum"un yeniden canlandırılması fikri, anlaşılır bir şekilde, Batı'daki yeni solcu düşünür ve militan kuşağı için cezbediciydi. Soğuk Savaş'ın siyaseten küçük düşürücü ortamında ve muhafazakâr baskısı altında yetişmiş olanlar, resmî Marksist-Leninizmin yüksek sesli bandosundan tamamıyla farklı olarak, kendilerine ironik ve sık sık kinayeli fısıltılarla konuşan, dogmatik görünmeyen ve ekonomizm karşıtı seleflerinde yeni bir ikon keşfetmişlerdi. Dahası, selefin ilgilendiği alanlar, besbelli sempatik buldukları bir yöndeydi: edebiyat, halkın teşhirine sunulanların beklenmedik, gözden uzak tarafları, popüler kültür ve moda da küçük ayrıntılar, küçük ve gösterişsiz fenomenlerde zaman zaman ayırt edilebilen çıkarımlar dünyası. Bütün bunların 1950'lerin sonunda ve 1960'larda sosyo-kültürel bir yaşam tarzı devrimini tecrübe etmiş bir nesle çekici gelmemesi mümkün değildi. Cazibesinin bir kısmı da gerek Doğu'nun uygulamalarında gerekse Batı'daki komünist partilerin özelemlerinde ortaya çıkan devletçiliğin kuru jimnastiğine kıyasla daha dikkat çeken, hatta önem arz eden bir alan olarak "sivil toplum"un Gramscici temsiline kaynaklanıyordu.

Tepkinin sempatik olduğu doğrudur, fakat yanlış olma ihtimali de mevcuttur. Tıpkı sivil toplum felsefesinin kurucu anının 18. yüzyıl İskoçya'sının verimli bir yanlış okumasına dayanması gibi, fikrin Yeni Solun 20. yüzyılda yeniden canlandığı versiyonunun da Gramsci'ye, *Hapishane Defterleri*'ne ve iki savaş arası dönemin İtalya'sına dair yanlış anlamalar içermesi mümkündü. Yanılının bir kısmı "sivil toplum"un evrensel bir kategori olarak yansıtılmasından –veya kolayca yeniden yansıtılmasından– kaynaklanıyordu. İtalya Yarımadası'nın gecikmiş ulus inşasının ızdıraplarına karşı savaşım veren engelli Sardin-

yahnın tuhaf yolculuğu, bir kuşak sonra, bir zamane bildirisine dönüştürülmüştü. İtalyan faşizmini örtülü fakat kahramanca itham edişi, Soğuk Savaş komünizminden ideal kaçışın parolasına dönüştü. Ve bu sıçramanın bir yönü de “sivil toplum”un bir kez daha şemsiye terimden kural koyucu kategoriye yükseltilmesiydi: Sivil toplum, Batılı, dolayısıyla bütün modern şartlarda sosyalist devrimin standart ön koşulu haline getirilmişti.

Burada gözden kaçırılan, Gramsci’nin esasında bungun bir toplum görüşüne sahip olduğuydu. Devlet-dışı toplum kendi başına kıymetli olduğu için yeniden keşfedilmiş veya hoş bulunmuş değildi. Bilakis kesinkes devletçi bir kurtuluş hesap ediliyordu. *Gramscismo*’nun şimdiye kadarki en kapsamlı değerlendirmesini sunan Neil Harding’in belirttiği gibi, sosyokültürel çeşitliliğe bu denli dikkat çekmenin ardında yatan esas amaç ondan kurtulmaktır:

Aşılması gereken, kimliklerin çeşitliliğini üretmesi ve köhne fikirleri sürekli kılması gibi anlamlı bir sebepten ötürü, tam da sivil toplumun çoğulculuğuydu. Sivil toplumun sıkı ve çeşitli yapıları, devletin sahte iddialarına karşı hayranlık duyulacak siperler olmaktan öte, Gramsci’nin gözünde uyumlu (ve dolayısıyla üniter) bir bilincin ve örgütlenmenin gerçekleştirilebilmesi uğruna saldırılıp talan edilmesi gereken çok sayıda toprak tahkimatını ve savunmayı temsil ediyordu.²²

Sansüre tabi not defteri tutmanın koşulları çoğulculuk sapığına dönmeyi ve açık bir devletçilik ve ulusallık karşıtı retorikten kaçınmayı zorunlu kıldı. Halbuki esas dert, Üçüncü Enternasyonal devrinin standart proleter-enternasyonalist devletinin temellerini atmaktır: hâkim bir elitin vizyonu doğrultusunda toplumu yeniden şekillendirecek *modern prens* (il *moderno principe*) veya radikal Leninist bir devlet. Harding, sonuç kısmında, bütün Üçüncü Enternasyonal dogmasının nasıl da Birinci Dünya Savaşı felaketine, “sosyalizmin parçalanmasına

22 ‘Intellectuals, Socialism and Proletariat’, *Intellectuals and Politics: From the Dreyfus Affair to Salman Rushdie*, (der.) J. Jennings ve A. Kemp-Welch, Londra, 1997, s. 211.

ve İkinci Enternasyonal'in ölümüne" tanıklık edilen o ana dayandığına işaret eder. Bu öyle bir andı ki "işçiler orduya yazıyor, uluslar karşı karşıya geliyor, kardeş katli kardeşliği bitiriyor [ve] sınıf mücadelesine bu süre zarfında ara verildiği ilan ediliyordu".

Yenilgi "ihanet"le açıklanıyordu. Etik ihanete de yavuz bir kurtarıcı talep eden etik bir toparlanma politikası denk düşüyordu: Makyavelciliğin modern prensinin yeniden doğuşu. Bu radikal kuvvetin, Partinin kolektif formu içerisinde sınıf mücadelesini yeniden tesis etmesi ve –"sivil toplum"a salacağı güçlü köklerle– ilerideki muhtemel ihanetlere karşı bağışıklık kazanması bekleniyordu.

Ne yazık ki o radikal kuvvet, Partiyi, geleceği temsil eden fakat geçici ikametgâhı Moskova olan Lidere de dönüştürmüştü. Gramsci özellikle mahkûmiyetinin son yıllarında Liderle hatıralarda kötü yer etmiş sorunlar yaşamıştı. Bu da kısmen bir anti-Stalinizm sürecinden geçerek şekillenmiş entelektüeller olarak bizlere kendini sevdirmesini sağladı. Fakat "kaba" Rus hegemonyasına dair düş kırıklığının ardında, yeni proleter Aydınlanma'nın göklerinde, Harding'in sözleriyle, "aşkın bir taktiğe ve yüce bir hedefe" yönelik daha güçlü bir irade vardır. Bu taktik toplumun sivil özgüllükleri üzerine daha fazla düşünmeyi gerektirmiş olabilir, fakat kısa zamanda bir evrensel hedefin stratejisine dâhil edilecektir.²³

Bu tarz evrenselcilik entelektüellerin şanına yaraşır, fakat aynı zamanda onları sürekli ayartır.²⁴ Burada da, daha önce sık-

23 Daha önce kaleme aldığım bir denemede (*Bulletin of Scottish Politics*, 1980; burada "Enternasyonalizm"le ilgili 1. Bölüm olarak yeniden yayımlanıyor), enternasyonalizmin kökenlerine, alternatif bir ahlâki gündem olarak gördüğü karmaşık işleve ve yenilginin manevi dönüşümünü sağlaması bakımından faydasına eleştirel bir bakış sunmuştum. Gramsci'nin *Quaderni*'si [Türkçesi: *Hapishane Defterleri* (4 cilt), çev. (1. cilt; Ekrem Ekici, 2-3 ve 4. cilt; Barış Baysal), Kalkedon, İstanbul, 2012-2014] ve buna eşlik eden *Prison Letters* da bu temaların en eksiksiz bir biçimde işlendiği ve bu temalara içkin soyluluk unsurunun en iyi biçimde teşhis edildiği çalışmalar olarak görülebilir. Ne yazık ki, bu tür erdemler, Neil Harding'in yukarıda alıntılanan yeni değerlendirmesinde tarifi ettiği elitist kusurlarla fazlasıyla uyumlu olabilmektedir.

24 1987 yılında Gramsci'nin ölümünün ellinci yıldönümü anısına hazırlanan bir belgesel filmle ilgilenmiştim: Channel 4 için hazırlanan *Gramsci: All that Con-*

ça olduğu gibi, normalde “sivil toplum” şemsiye altında istiflenmiş envaiçeşit şey hakkında yaşamsal bir şeyin bastırılması-na veya her halükârda kenara itilmesine sebep olmuştur. Toplumlar farklıdır: Sanırım, kimliğin metafiziğine dalma gereksinimi duymadan, hem partilere hem entelektüellere dayatılan siyasal-kültürel soruların kaçınılmaz olarak çeşitli veya “özgül” kalmaları bakımından toplumların “derinden” farklılaştıkları söylenebilir. Özgüllük²⁵ tek evrensel olmayabilir, fakat evrensel olduğu kesindir. Ve “özüllüğün” bir yüzü de ulusal unsur adını verdiğimiz şeyler kümesinden oluşur. “Ulusal”ın da fenomenlerin dağılık koleksiyonlarını veya türlerini simgeleyen bir tür alt-şemsiye olduğunu kabul ediyorum. Yine de en fazla “ulusal”ın, modernitenin (planlanan değil) gerçek gelişimi açısından vazgeçilmez olduğu kanıtlanmış şeyleri kapsamaya meylettiğini ileri sürüyorum. Bunlar, inanç, aile ve doğaya kıyasla, daha ezeli bir öneme sahip olmayabilirler; ama en azından –hâlâ içinden geçmekte olduğumuz anlaşılan– bir tarihsel mevsim boyunca merkezî önemlerini kanıtladılar. Bu bir yazgı, kan veya ilahî bir buyruk meselesi de olmayabilir; ama “milliyet” siyaseten kaçınılmaz olduğunu halihazırda ortaya koymuştur. Sanki 19. ve erken 20. yüzyıl yeterli olmamışçasına, bu hususu bizlere 1989’dan sonra da tekrar tekrar hatırlattı.

Gelgelelim, böyle diyerek yalnızca Ernest Gellner’in sesiyle konuşmuş oluyorum. *Özüllüğün Koşulları*’nda sivil topluma başvurmasından önce, milliyetçiliğin neden yükseldiğini ve neden kuvvetle muhtemel var olmaya devam edeceğini ondan daha güçlü bir biçimde ispatlamış kimse yoktu. Bu anlamda

cerns People (Pelicula Productions, Glasgow). O sıralar, yazar ve İtalya uzmanı David Forgacs, Gramsci’nin düşüncesinin ve kişiliğinin neden İskoçya’da bu kadar güçlü bir etkisi olduğunu sorgulamıştı. O an, ne yapımcı Douglas Eadie’nin, ne de benim Forgacs’ın bu sorusuna verebilecek hazır bir yanıtımız yoktu; fakat geriye dönüp baktığımda, bir yanıt bulduğumu sanıyorum. Söz konusu, bir yanılmanın diğerini beslemesi vakasıydı. Gramsci’nin “sivil toplum”la zorunlu uğraşı, yukarıda değindiğimiz türde depolitize edilmiş bir tarihe mahkûm olan bir ülkede doğal bir yankı bulmuştu. Sardinya, İskoçya gibi okunmuş ve Mussolini, (fiilen) Bayan Thatcher’ın habercisi olarak görülmüştü.

25 Peculiarity – ç.n.

–kısaca ifade edecek olursak– farklılaşmanın²⁶ “sivil toplum”un özünü teşkil ettiğini söylemeliyiz. Peki o halde, çoğul “sivil toplumlar”dan bahsetmek durumunda kalacaksak, uluslardan, milliyetlerden ve ülkelerden de söz edemez miyiz? Ve böylece daha iyi anlaşılmış olmaz mıyız?

Kürk Yakalar ve Mor Takım Elbiseler

Böylece esas argümanıma gelmiş bulunuyorum. “Sivil toplum”un, Aydınlanma düşüncesinin soyut yönünün sıradışı bir süratle kabul gördüğü ve yankı uyandırdığı veya öyleymiş gibi tahayyül edilebildiği, ulussuzlaşmış bir toplumsal formasyon diyebileceğimiz koşullarda türetildiğini gördük. Bu koşullarda, büyükşehir dışında konumlanmasıyla birlikte, örneğin aynı dönemde Almanya’da ve daha sonra Orta ve Doğu Avrupa’da karşılaşılan türde bir büyükşehir karşıtı tepkiden de korunabilmişti. Öte yandan, korunak suni ve geçiciydi. 1789’u takip eden ve 1989 olayları sırasında ve sonrasında yeni bir can ve kuvvet kazanarak günümüze dek süren çağ, elbette doğru bir şekilde “Milliyetçilik Çağı” olarak adlandırılmıştır – “Yükselen Sivil Toplum Çağı” olarak değil.

Bu yüzden Gellner’in yorumladığı toz çok ağır çöktü. Sivil toplum mutlak monarşiye karşı koymanın ve ondan şeytanı defedercesine kurtulmanın bir yolu olarak ortaya çıktı, fakat gayri-demokratik devletin veya milliyetçiliğin (veya her ikisinin) siyasal etkilerini defetmenin veya en azından yumuşatmaya çalışmanın, anlık veya “acil” bir yoluna dönüştü. İkinci bağlamda, mefhumun alabildiğine belirsiz olması işe yaramıştı. Gellner’in *Özgürlüğün Koşulları*’ndaki tozdan kurtulma çabalarının mefhumu daha berrak kıldığını zannetmiyorum; ama belki de bu zaten imkânsızdı.

“Sivil toplum” da “enternasyonalizm”in bir versiyonudur. Gelgelelim, Soğuk Savaş yılları siyasal enternasyonalizmi son derece sorunlu bir retorik unsura dönüştürmüştü. Bir taraftan, Marksçı-proleter versiyonu hem Sovyet-Rus hırslarıyla hem de

26 Differentiation – ç.n.

yolsuz devlet otokrasiyle dayanılmaz bir biçimde iç içe geçmişti. Diğer taraftan da, liberal-demokratik enternasyonalizm NATO'yla, Batı Avrupa imparatorluğunun kalıntılarıyla ve na-hoş Amerikan hegemonyasıyla rahatsız edici bir yakınlık içerisindeydi. Buna rağmen, daha muğlak ve daha cafcacı sivil toplum kavramı mevcudiyetini ve yeniden dolaşıma sokulabilirliğini korudu. Acaba orta sınıf enternasyonalistlerin, sözüm ona geri çekilebileceği bir mevziye dönüştürülebilir miydi? Kavram, bu yönüyle, kendini, özellikle Gellner'i yanlış anlamış veya tek taraflı okumuş herkese –bir başka deyişle, dar görüşlü veya atacı milliyetçiliğin yeni dünya düzeninin baş canisine dönüştüğüne ikna olmuş herkese– sundu.

Tek başına biçimsel demokrasiyi çare olarak telkin etmenin yeterli olmadığı açıktı, çünkü demokratik çoğunluk tahammülsüz milliyetçi partileri ve liderleri destekleyebiliyorlardı. Eski Yugoslavya ülkelerinde halk, serbest seçim hakkına kavuştuğu anda, ilk etapta böyle partilere oy vermişti. Aslında ikinci veya daha sonraki etaplarda aynı yönde oy kullanacakları kesin değildi. Dahası, bu davranışlarını, akıl almaz bir biçimde hem demokratik ifade hakkını inkâr eden hem de bütün etnik ve ulusal sorunları çözdüğünü iddia eden buyurgan bir çok-etnisiteli devlet altındaki uzun deneyimlerinin şekillendirmemesine olanak yoktu. Ama bunlar çok çetrefil konulardı. 1989 sonrası çağlayanının talep ettiği gibi, yayılım ateşi niteliğinde bir teşhiste bulunmak daha kolaydı. Komünizm sonrası koşullarda demokrasinin bir şeyi eksikti ve galiba mesele tam da buydu. “Sivil toplum” bu pozisyon için aceleci fakat akla yatkın bir mülakat verdi. Devlet-dışı kültürün sorumsuzca gözardı edilmiş özü, demokratik formların hakikaten etkili olabilmesinin toplumsal sırrı bu değil miydi? Özerk, siyaset-altı medeniyetin iksirinden besbelli yoksun kalınmıştı, fakat tozu silkelenmiş yeni aday bunun kısa sürede, tabiatıyla Atlantik üzerinden, tedarik edilebileceğini müjdeliyordu. Böylece bu kurumsal tin (*Geist*), her çeşit yeni Leviathan'a veya Milosevic ve Meciar gibi milliyetçi kaçıklara karşı koyabilecekti. Kan temelli etnisitenin ve ötekiden nefretin yerini liberal toplumsal güven alacaktı.

Bu da bizi Gellner'in *Özgürlüğün Koşulları'nı*, Orta Avrupa Üniversitesi'nin Orta ve Doğu Avrupa çapında yürüttüğü misyon kapsamında kaleme aldığı sıradaki durumuna geri götürüyor. Enternasyonalizm her daim, Gellner'in hiç de içine sinmeyen bir duruş olan ahlâki bir tutkuyla ilişkiliydi. Bunun, özellikle milliyetçilerde kendini belli eden tezahürlerine hep şüphe ve ironiyle bakmıştı. Ama sonrasında milliyetçilik ve onun yanılığa düşürme kapasitesiyle ilgili ikna edici bir teori ortaya atmıştı. Ne yazık ki, enternasyonalizme ve ona özgü tehlikelere dair benzer bir teorisi yoktu. Gellner'in peygamberi, paranoyası, şiiri, polisleri ve susturulmuş basınıyla eksiksiz, "Ruritanya" adlı prototipik, yeni milliyetçi ülkenin retorik karşılığı olarak sıklıkla "Megalomanya"ya gönderme yaptığı doğrudur. Gelgelelim, Habsburgların ve Windsorların günahları pratikte bir parça daha müsamahakâr bir bakışla yorumlanmıştı. Evrenselci zırvanın ve yalandan üstünlüğün bu dünyevi depoları, Gellner'in sebatlı denek taşında, bütünüyle bakıldığında, nispeten daha olumlu değerlendirilmişti: Bu, Aslan Asker Şvayk'ın ayakları yere basan bireyciliği gibidir. Bu anlamda, "sivil toplum"un onun gözünde daima iyi kalpli, nüktedan köpek yakalayıcılarının düşe kalka yaşamalarına ve ara sıra otoritenin sırtını yere getirmelerine izin veren bir ülke, adeta bir Şvaykistan olduğunu zannediyorum.

Bu Hasek-Orwell motifi, 1980 ortalarından bu yana görülen çoğu sivil toplum risale ve söylevinde de aynı ölçüde belirgindir. "Sivil toplum"un nasıl da ahlâkçılığın yaygın olduğu ve insan duygudaşlığı ve güvenin temellerinden şüphe duyulduğu bir ortamda ortaya çıktığını daha önce görmüştük. Bu motiflerin hepsi yeniden doğan kavramla ilişkileri bağlamında beklendiği gibi yeniden ortaya çıktı. Örneğin, John A. Hall'un *Sivil Toplum: Tarih, Teori, Karşılaştırma* adlı kitabı şöyle başlar:²⁷

Sivil toplum, nezaketi, nezaketin açık bir şekilde eksik olduğu toplumlarda tesis etme çabalarıyla kamuoyunun yoğun ilgisine mazhar oldu. Sivil toplum despotluğun karşıtı, toplum-

27 *Civil Society: History, Theory, Comparison*, (der.) John A. Hall, Cambridge, 1995.

sal grupların var olup hareket edebildiği bir mekân ve daha yumuşak, daha katlanılır varoluş koşullarının örneği, garantisi olarak görüldü.

Kitap, Salvador Giner'in bu mekânın Batı'nın kendisinde bile, teknoloji ile demokrasinin müşterek saldırısı sonucu, işgal altında olduğu şeklindeki son derece umutsuz bir yeniden tanımlamaya başvurusuyla sonlanıyor. Bu açıdan bakıldığında, sivil toplumun “modern bir devlet içerisinde görece fakat özerk özel alan” olarak anlaşılması gerekiyor. Ama böylesi özel bir alan hiçbir yerde güvence altında görünmüyor. Dolayısıyla:

Yarının yurttaşları bilmeliler ki toplumlarımızdaki iktidar sahipleri çoğunlukla, hâlâ fikrin kendisine kamu nezdinde saygılarını sunmaları gûya anayasal zorunluluk olsa dahi, sivil toplumun erdemleri ve yararlarına artık samimiyetle inanmamaktadırlar. Ne de olsa, büyüyen bir sivil topluma ihtiyaç duyulduğunu halen beyan etmekte olanların çoğu, başarılı olmaları halinde sivil topluma ihtiyacın hiçbir surette duyulmayacağı kara bir evrenin gelişine etkin bir biçimde katkı vermektedirler.²⁸

Ne kadar da heves kırıcı. Özünde hiçbir tanımlanabilirliği olmayan bir varlıkla özdeş kılınan “nezaket” buharlaşarak dalkavukluğun, ipe sapa gelmezliğin ve riyakârlığın kara evrenine dönüşme riski altında yok olur. Ne de olsa, Atlantik medeniyetinin sivil toplum timsali Birleşik Devletler'de nüfusun yarısı oy kullanma zahmetine dahi girmiyor. Giner galiba, biraz şifreli bir üslupla, biçimsel demokrasi ile piyasa ekonomisinin, köpek yakalayıcılarının –yani özerkliğın, özel yaşamın ve sivil toplumun diğer erdemlerinin– saygı görebilmelerinin tek garantisi olacağına yönelik Yeni Sağ inancına karşı bir uyarı dilendiriyor. Gelgelelim, sivil toplumun geleceği bu denli karanlıksa, Doğu Avrupa'nın yeniden toparlanması ve ilerlemesi için birincil terapi olarak nasıl güvenle desteklenebilir? Eğer birtakım makul özgürlükleri ve azınlık haklarını savunacağına itimat edebileceğimiz bir devlet iktidarı olmazsa, zaman zaman

28 'Civil Society and Its Future', a.g.e., s. 323-324.

rüzgâra karşı bağırdığımız hissini uyandırırçasına, ahlâkçılığa başvurmaktan başka bir şey yapmak güçleşir.

Ne var ki, durum bu kadar da vahim değildir. Umarım kaçınılmaz veya otomatik iyileşme öngören kaba bir Panglossçu pozisyon benimsemeye gerek kalmadan, gerek bir fikir gerekse bir siyasal konuşlanma biçimi olarak “sivil toplum”un ciddi yanlışlıklar içerdiğinden kuşku duyabiliriz. “Sivil toplum”, hep polemik amaçlı bir metafor ve betimlemeden ziyade hevesle ortaya konan bir savın aracı oldu. Ve özellikle 1989 sonrasının dünyasında, zeminini hazırladığı şeye “sivil milliyetçilik” adını vermek, bütüne bakıldığında daha iyi veya her halükârda daha yeterli olacaktır. Öncesinde “sivil toplum”un özellikle milliyet, “ulusal karakter” veya kimlik anlamında farklılaşmayı tıkayan yahut hiç sayan bir yaklaşım olarak ortaya çıktığını ve öyle kaldığını söylemiştim. Aslında kavram ilk olarak büyük harfle Mutlak Monarşinin Devletine karşı yöneltilmiş olsa da, sonrasında hem sağcı hem de solcu otokratik devletin –hem (Faşizm dâhil) “etnik milliyetçiliğin” hem Komünizmin Leviathanlarının– etik bir eleştirisi olarak yeniden tanımlandı. Komünizmin 1980’lerde Leviathan hüviyeti dâhil her şeyi kaybetmesiyle ve onun yerine milliyet siyasetinin kendini güçlü bir biçimde ortaya koymasıyla birlikte, tuhaf bir biçimde her derde deva, genel bir çare olarak büyütüldü: Sözkonusu, adeta Prag’ın doğusunda yeterli sıklık ve samimiyetle uygulandığı takdirde o bölgede bir şekilde hem demokrasiye hem de piyasa temelli ekonomiye geçişi sağlayacak olan Atlantik’in veya Batı’nın mucizevi yılan yağı tedavisiydi.²⁹

Buradaki fikriyat kurgusu demokrasinin biçimsel, devlet düzeyindeki, salt siyasal ve parti temelli halinin, doğası gereği etnik, bölücü, içe kapanık ve geçmişe dönük, atacı, saldırgan ve

29 Adam Burgess’in *Culturally Dividing Europe* (Londra, 1997) adlı kitabında vurguladığı gibi, bu görüş, derin kökleri olan Batılı genel üstünlük ve gelişmişlik mefhumlarıyla da uyum içerisindeydi. Burgess’in gözlemlediği gibi, ironik olarak, “sivil toplum”u (özellikle Polonya’da) yeniden keşfeden ve uygulayan Doğu Avrupalılar olmasına rağmen, o dönemde kendilerine bunun hiç de yeterli olmadığı söylenmişti. Buna göre, etnik şeytanları terbiye etmek (vesaire) ve miras kalan geri kalmışlığı aşmak için Batı’nın yurttaşlık modellerine ve birlik ruhuna daha fazla odaklanılması gerekiyordu.

muhtemelen iş dünyası için de kötü olarak algılanan “milliyetçiliğe” karşı yetersiz savunma sağladığı yönündedir. Proleter enternasyonalizmin skandal boyutlarındaki başarısızlığı düşünülürse, bir zamanlar Marksistlerin “burjuva enternasyonalizmi” olarak adlandırdıklarının farklı fakat daha mahir bir versiyonuna ihtiyaç vardı. Biçimsel demokrasi tek başına yetersiz bir ölçüttü. Ne de incelikten yoksun serbest ticaret ideolojisi kendi başına bir işe yarayabilirdi. Avrupa Birliği’nin gelecek vaat eden çok-milliyetçiliği, en hafifinden söyleyecek olursak, bir başka Megalomanya’ya dönüşmekten çok uzak ve henüz yeni kiracılar açısından müsait değildi. Ama ilerlemenin, nezaketin, güvenin, hoşgörünün ve Gellner’in kitabında tanımlamaya çalıştığı diğer “özgürlük koşulları”nın şekleleştirilmiş özü olarak “sivil toplum” hep vardı ve hazırды.

Gellner, sonraları, ekonomiye çok fazla vurgu yaptığı ve siyasal hasmı Vaclav Klaus’la serbest piyasanın özgürlüğün ana koşulu olduğu hususunda esasen hemfikir olduğu için eleştirildi.³⁰ Ama bu hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü “sivil toplum”, kulağa mantıksız gelse de,³¹ tanımı gereği tanımlanamazdır. Ne (gereksinim duyulan bir “birliktelik” anlamında) toplum ile ekonomi, ne de toplum ile siyasal devlet arasında açık veya sürdürülebilir bir teorik ayrım yoktur. Gellner, bu varlığa teorik bir konum ve isim bahsetme görevini üstlenerek, kendini açıkça aynı temanın aşırı ekonomik bir yorumuna mahkûm olmuş buldu. Milliyetçiliği tehlikeli ve demokrasiyi de yetersiz ilan ettiğinde, elinde kalan, piyasanın tek garantör olduğu fikridir.

1993-1994 kışında –Özgürlüğün Koşulları’nın baskıdan çıkmak üzere olduğu sırada– Gellner’in ofisinin de bulunduğu, Orta Avrupa Üniversitesi’nin Olsanské Meydanı’ndaki Prag kampüsünü düzenli olarak ziyaret etmiştim. Trafığın en yoğun olduğu saatlerde, Žižkov’un sonu gelmeyen caddeleri, Çekçe konuşmayan sürücüler için İngilizce haber yayınlarıyla renk-

30 Bkz. Charles Turner’in ‘Civil Society or Constitutional Patriotism?’ başlıklı makalesi, *Democratization*, Robert Fine ve Shirin Rai tarafından derlenen özel sayı, 4. cilt, 1. sayı, Bahar 1997.

31 To be Irish about it – ç.n.

lenmişti. 8.30 bülteninin değişmeyen konusu Vaclav Kraus'un neoliberal rejiminin günlük başarılarıydı: Şubat ayında tamamlanan başarılı özelleştirmeler, Brüksel'den veya NATO'dan umut vaat eden teklifler, yeni Çek Korunasının³² taş gibi sağlam istikrarı, Havel'e kalesinde saygılarını sunan Batılı ziyaretçiler vesaire. Bir zamanlar plan ve komünizme geçişle yankılanan hava –ilginç benzerlikler içeren tonlarda– piyasanın ilerleyişini ve Bohemya'nın özgürlüğe doğru cebri yürüyüşünü bildiriyordu. Üniversite binasının (eskiden bir sendika misafirhanesiydi) hemen aşağısında, hep "kürk yakalıları köşesi" olduğunu düşündüğüm, daralan sokakların bulunduğu bölge başlıyordu. Orada, sabahın erken saatlerinden itibaren, pırıltılı yeni özel banka binalarının önünde kuraldışı park etmiş BMW marka arabalar dizilirdi. Yukarıda bahsettiğim eleştirel denemede, Charles Turner bu durumu güzel tarif eder:

Herkes gibi Gellner de Doğu Avrupa şehirlerinin çalımından geçilmeyen mor takım elbiseli, altın kolyeli ve tenis çoraplı adamlarına saygı duymuyordu. Ama belki de onların bu görünümleri, erdemi üretimle irtibatlandıran daha değerli bir zinciri, üretimi tıka basa erdemle doldurarak kırmaktadır.

Orada hiç mor takım elbiseli adam görmediğimi itiraf etmeliyim ama bu, belki de, tenis çorapları gibi mevsimsel bir fenomendir. Daha önemlisi, bu da sivil toplumun sesiydi ve aslında –züppeliği veya sahte anti-materyalizmi bir kenara bırakırsak– yeni toplumsal dokunun zayıf veya en azından yetersiz bir bağı olarak düşünülebilirdi. Bunun demokratik özgürlüğün ve dünyaya yeniden açılmanın zorunlu bir koşulu olduğu söylenebileceği gibi, eski Çekoslovak sosyalizminden çok daha iyi olduğu da söylenebilirdi. Şüphesiz Şvayk, tenis çoraplarına ve BMW marka arabalara bayılırdı. O zamanki Konevova'da, tramvay istasyonunun yanındaki ev sahibim gibi, Şvayk da bir çırpıda aparatçık³³

32 Çeklerin para birimi – e.n.

33 Komünist ülkelerde kendini parti ya da devlet "aygıtı"na (apparat) adanmış –daha üst seviyedeki yöneticiler, yani "nomenklatura" hariç– çeşitli idari kademelerdeki görevlilere verilen isim – ç.n.

köpek yakalayıcılığından emlakçılığa terfi ederdi. Ne var ki, sivil toplum teorisyenlerinin inanmamızı istediklerinin aksine, bunun demokrasinin veya liberal iyileşmenin yeterli bir koşulu olabildiğinden şüpheliyim.

“Sivil Milliyetçilik”

Başka yerlerde olduğu gibi yeni Çek Cumhuriyeti’nde de birlik-teliğe dayalı bir toplumu³⁴ yapılandıran ve ayakta tutan, özgün İskoçya vakasındaki gibi uzaktan, zımnen veya aracı (hatta saklı) prosedürler ve kurumlar üzerinden de olsa, devletten başkası değildir. Toplumun zorunlu olarak farklılaşmış karakteri, aynı ölçüde farklılaşmış bir devlet veya iktidar aygıtının üzerine bina edilir; tersi değil. Bir başka deyişle, (“nezaket” duygusuyla, özel yaşam vurgusuyla, birey, grup ve azınlık haklarıyla, girişim özgürlüğüyle ve benzerleriyle tanımlanabilecek) “sivil” bir toplumsal düzen uzun vadede ulusal kimliğin uygun bir sivil biçimine dayanır. Şayet “milliyetçiliğin” her yerde ve zorunlu olarak, son kertede, etnik milliyetçilik olduğu konusunda ısrar edilmezse, buna “milliyetçilik” de denebilir.³⁵ Ama ben bu ısrarın, basitçe, geçtiğimiz yüzyıldaki imparatorluk karşıtı kavgadan türetilmiş anlaşılır bir kavramsal hata olduğunu düşünüyorum.

Bu, aynı zamanda, şimdi ve burada üzerinde durmak için fazlasıyla geniş bir konudur. Onun yerine, mefhumun doğduğu ülkeye dönmeme izin verin. Eğer ara sıra “sivil toplum”a karşı belli başlı bir sabırsızlığın, hatta ölçüsüz bir kızgınlığın

34 Associational society – ç.n.

35 Bu yöndeki bir argüman için bkz. Robert Fine’in ‘The ‘New Nationalism’ and Democracy: a Critique of Pro Patria’ başlıklı makalesi, *Democratization*, 1. cilt, 3. sayı, Güz 1994. Fine’in niyeti, Michael Ignatieff, Jürgen Habermas, Julie Kristeva ve Dominique Schnapper gibi düşünürlerin yapmaya çalıştıkları gibi, “milliyetçiliğin demokrasi kılıfına bürünme ihtimali karşısında bir uyarıda bulunmak”tır. Eğer hepsi hatalıysa gerçekten de Giner’in “kara evren”indeyiz demektir. Aslına bakılırsa, kılık değiştirmelerin başarı oranı 1980’lerden bu yana oldukça arttı ve hiç de yavaşlayacağı benzemiyor. BM üyelerinin %60’ından fazlasının, en azından biçimsel olarak, demokrasiler olduğu tahmin ediliyor; 1970’lerde %40’ından azı demokrasiydi.

ortaya çıktığı görülmüşse, bunun sebeplerini o yönde aramak gerekir. Bu öyle bir alandır ki muhakkak herkesin belli bir eğilimi veya yüklenilmiş bir duygusal çıkarı vardır ve aksini iddia edecek son kişi de benim. Göreliliğin yanlılığı hiçbir zaman hakikatin yerini alamaz ama yine de hakikat arayışını besler. Daha önce bahsi geçen bir çalışmada, Lindsay Paterson'un *Modern İskoçya'da Özerklik* adlı yapıtında, bu sebepler oldukça iyi özetlenmiştir. "Sivil toplum" ilk ortaya çıktığında bir tür talihli veya talihsiz kaza sayılabilirdi fakat kazanın vuku bulduğu nüfus, bugün itibarıyla buna iki yüzyıldan uzun bir süre boyunca dayanmış durumda. David McCrone'un *İskoçya'yı Anlamak: Devletsiz bir Ulusun Sosyolojisi*³⁶ adlı eseri gibi, Profesör Paterson'un kitabı da 1816'dan başlayarak günümüze dek Ferguson sonrası İskoçya'nın tarihini ve toplumunu betimliyor ve diğer küçük uluslarla karşılaştırıyor. Bu karşılaştırmaların her zaman İskoçya'nın aleyhine sonuçlandığı katiyen söylenemez – tersine, McCrone da Paterson da ikna edici bir biçimde İskoçların büyük ölçüde refaha giden "sessiz yol"dan fazlasıyla faydalandıklarını gösterir. En azından kendisi de tarihin gelip geçen bir kazası olan Britanya İmparatorluğu kapsamında marjinal bir "sivil toplum", devleti ve ayrı bir siyasal kimliği olmaksızın oldukça iyi serpilmiştir.

Gelgelelim, sessiz yol sonsuza dek süremezdi. Fransa'nın savaş sonrası otuz muhteşem yılının (*trente glorieuses*) Britanya'daki karşılığı da İskoçlar arasında huzursuzluğa yol açtı ve kurtuluş arzusunu tetikledi. 1960'larda bir siyasal milliyetçilik biçimi ortaya çıktı. Ama bu, Birleşik Krallık'tan çıkma dileğine indirgenemezdi: Sözkonusu olan, aslında, "sivil toplum"dan kaçma ve iş görmeye siyasal toplum olarak devam etme arzusu-ydu. Bir başka ifadeyle, kavramın memleketine kavramdan gına gelmişti ve artık büyüme zamanıydı. Savunma makamlarının istisnasız söylediği gibi kavramın alabildiğine "nezaket"e dayalı olduğu doğru-ydu. Ama ne yazık ki, nezaket, temelde kinci bir bağımlılık ve kolektif iktidarsızlıkla ve bürokrasinin

36 David McCrone, *Understanding Scotland: The Sociology of a Stateless Nation*, Londra, 1992.

ya da “alt siyaset”in³⁷ abartılı sefaletiyle uyumluydu – ve hatta kaçınılmaz olarak bunlarda ifadesini buluyordu. Sivil toplum, kendi başına kaldığında, bu tuhaf koşullar yüzünden normal veya “yüksek siyaset”le³⁸ ilişkisi kesildiğinde, bir tür hastalıktan, fiilen patolojik bir kapalı alan korkusu, dalkavukça bir yerelcilik ve kasvetli bir bencillikten başka bir şey olmayabilir. Elbette kimse bu semptomların İskoçya’ya özgü olduğunu söyleyemez; dipte, çökelti halindeki “yerelcilik”³⁹ modern kalkınmanın bilinen bir yönünü teşkil edip, sık sık modern edebiyatta da teşhir edilegelmiştir. Öte yandan, seçilmiş yerellik daha fecidir – sonradan bir tür kader olarak katlanılan ve bazen meşrulaştırılan bir sorumluluktan kaçma halinin milliyete siyam ikizi gibi bağlanmasını ifade eder.

Sanatçı Ian Hamilton Finlay, bir keresinde bir televizyon röportajı sırasında Melvyn Bragg’ın sorduğu soruya, İskoçya’yla ilgili hiçbir zaman konuşamayacağı, çünkü onun “kalbindeki gölge” gibi olduğu yanıtını vermişti. “Sivil toplum”un gölgesi, diye ekleme gereğini hissediyorum.⁴⁰ Fikrin savunucuları katlanılabilir modernitenin, buna benzer bir şeyle mümkün olduğunu söylemekte haklı olabilirler: Sivil toplumsuz bir yaşam gerçekten de mümkün olmayabilir. Ne var ki, gerekli koşul hiçbir zaman yeterli olamayacaktır. Hiçbir toplum yalnızca sivil toplum olarak yaşamamalı, sorunsuz bir devlet olma durumuna açılan kapının sihirli bir sivil anahtar olabileceği hayali-ne kapılmamalıdır. Görünen o ki halkların istediği farklılaşmış bir sivil kimliktir; bunu edinmek ve korumak modern “kimlik siyaseti” gerektirir ki bu da siyasallaşmış veya devletçe şe-

37 Low politics – ç.n.

38 High politics – ç.n.

39 Provincialism – ç.n.

40 Finlay’in, o dönemin (1980’lar) Lanarkshire’ında yaşarken, bulunduğu yerel hükümet bölgesi Strathclyde Region’daki yetkililerin emlak vergileri üzerinden yürüttükleri durmak bilmeyen, kindar ve kaba eziyet yüzünden perişan edildiğini not etmekte yarar var. Büyük İskoç modernist haddini bildirmek veya burada başvuru terimlerle söylersek, onu, “sivil”in sonunda “bu kahrolası saçmalıklardan hiçbirini” (none of that damned nonsense!) anlamına geldiği, hadım edilmiş, siyaset-altı bir topluma mahkûm etmek için adeta can atıyorlardı.

killendirilmiş milliyetin ta kendisidir. Finlay'ın sanatsal yanıtı, Fransız Devrimi'nin en aşırı anına, Saint-Just ve Robespierre'in Jakobenizmine grafik ve heykelsi bir tapınmayı temel alan tuhaf bir sivil milliyetçilik tarikatı olmuştur. Bu da harfiyen hiçbir şekilde savunmayacağım mitik bir diyardır; yine de "sivil toplum"un Kopernik evrenine kıyasla tercih edilebilir.

Kırsallığın Laneti: Modernleşme Teorisinin Sınırları

Kuzey İrlanda, Bask bölgesi, Korsika, Bosna-Hersek, Dağlık Karabağ: Tanıdık çatışma bölgelerinden (trouble spots) oluşan bu liste, ne eksiksizdir, ne de Avrupa'nın ötesine uzanır. Eğer uzansaydı, en azından sekiz kat daha uzun olması beklenirdi.¹ İlk kez İrlanda için kullanılan bir tabir olsa da, oradaki anlamıyla “çatışmalı yıllar” (troubles), 1989'dan sonra görünür bir biçimde çoğaldı ve küresel bir boyuta ulaştı. Bugün bütün ciddi gazeteler ve çok sayıda televizyon bülteni, sundukları haberlerin büyük çoğunluğunu oluşturan şiddetli çatışma kotalarına sahiptir.

Böylesine bir yayılım ateşi altında, “çatışma”nın çağın iklimi olduğu hissine kapılmak ve bunu gelişigüzel bir “-izm”e veya “-çilik”e bağlamak kolaydır. Ne var ki, yukarıdaki sınırlı sayıdaki örneklerle bakıldığında dahi, kolayca sınıflandırılamayan başka bir şey daha göze çarpabilir. Bahsi geçen etnik milliyetçi çatışmaların birçoğu ağırlıklı olarak kırsal durumlarda ortaya çıkmaya devam ediyor. Bunların “kırsallığı” ise –mesela İngiltere’de Doğu Anglia veya Fransa’daki Beauce ovası gibi– illa tarımsal olan veya şehirli olmayan bir niteliğe sahip değildir. Ha-

1 Bu bölüm, *London Review of Books*'ta (18. cilt, 19. sayı, 1996) yayımlanan bir makaleye dayanıyor. Makele, daha sonra, Ernest Gellner anısına hazırlanan *The State of the Nation* adlı kitap için (der. John A. Hall, Cambridge, planlanan yayın yılı 1998) geliştirildi.

yır, bu bölgelerde “kırsal” genelde “köylü” anlamına gelmektedir – yani güçlü miras haklarıyla, katı ahlâk anlayışı veya inançlarıyla, geleneksel bir farklılık duygusuyla ve bunların yanı sıra küçük kasaba veya köy kültürüyle dikkat çeken küçük toprak sahipliğine dayalı bir tarihsel yapı hüküm sürmektedir veya yakın geçmişe kadar sürmüştür.

Aynı ölçüde, çatışmaların harfiyen kırsal bölgelerde gerçekleşmediği de doğrudur. Dolayısıyla Saraybosna, daha doğru bir ifadeyle Bosna “köy savaşları” olarak tarif edilebilecek çatışmaların büyük bölümünün ana sahalarından biriydi. ETA’nın Bask dağlık bölgesinin kalbinde olduğu kadar Bilbao ve San Sebastian’ın sanayi banliyölerindeki etkinliği ve gördüğü destek kötü bir üne sahipti. Belfast’ın, Ulster çatışmasının büyük kısmının odağını teşkil ettiğine şüphe yoktur ve bu vakada çatışan toplulukların yalnızca ayrı çiftlik ya da köylerde değil, aynı zamanda farklı sokak ya da mahallelerde tecrit edilmesine tanık olunmuştur.

Gelgelelim, bu örneklerin hiçbirinde çatışma şehirlerde başlamamıştır. Örneğin, İrlanda’da çatışma her iki taraf açısından da toprak hakları üzerinde yüzyıllar boyunca süren bir mücadeleden doğar – Colm Tóibín’in Kuzey İrlanda sınırıyla ilgili incelikli seyahat kitabı *Sınırdaki Yürümek*’te (*Walking the Border*) yazdığı gibi, çatışma, şiddetli gasbın doğurduğu ve hem bedensel anlamda hem de toprağa yönelik açlığı içeren “dostluk ve düşmanlık tohumları”ndan türemiştir. Bugünün Sinn Féin’i, olabileceği diğer şeyler bir tarafa, aynı zamanda Cumhuriyetçiliğin eski toplumsal idealinin –İrlanda Anayasası’na ilham veren ve bu Anayasa’nın 1922’den İrlanda’nın Avrupa Topluluğu’na girdiği 1975’e kadarki stratejik gelişimini düzenleyen kırsal ve sofu köylü-aile ütopyasının– mirasçısıdır. Buradan doğan kuşak savaşımı, toprak sahiplerinin geniş ailelerinin taşındığı veya bazı durumlarda, sürüldüğü şehirleri etkisi altına alabilir, hatta kuşatabilir. Her halükârda, çatışmaların şiddet boyutlarının kökenlerinin hep geride bıraktıkları köy veya küçük kasaba dünyasına uzandığı görülmektedir.

Dahası, bu tarz bir şiddet, bir süre –belki de uzun bir süre– boyunca geçiş sürecinin kendisinden ötürü daha da kötü bir

hal alabilir. “Şehirleşme”, çoğunlukla ızdıraplı geçen bir sürece atfedilen, kulağa yumuşak gelen, kişiliksiz bir terimdir. Şehirleşme süresince, kırdan göç edenler ileriye olduğu kadar geriye de bakarlar ve kaybettikleri dünyaların hatırasından bu dünyanın genelde oldukça ayrıntılı bir biçimde yeni baştan icadına geçerler. Bunu yaparken, toprakla doğrudan bir bağı olmayan toplum tabakalarından da yardım alırlar. Bazı şehirli sınıflar –özellikle aydınlar– farklı fakat aynı doğrultudaki bir saikten hareket ederler. Yeni bir dünyanın, modern ulus-devletin inşası için kayıp dünya psikolojisini “mobilize” etmeye çalışırlar. Zaman içerisinde bunun eski kırsal varoluşla ve onun folklorik hatıralarıyla pek bir ilgisi kalmayabilir; yine de ulus inşasının asli ittifakı geçerli olduğu sürece bu ilgi önemini korur ve köklülüğe dair mitlerde ifadesini bulmayı sürdürür. Böylece, terk edilmiş dünyanın birçok özelliği artık diğer birçok bakımdan besbelli şehirli olan ve sivil koşullara indirgenmiş bir varoluşa “musallat” olmaya devam edebilir.

Ben böylesi bir musallat oluşun bir başka adı daha olduğunu düşünüyorum: etnik milliyetçilik. Etnik milliyetçilik özünde, en azından ideal tip olarak, bir ulusa dönüşmüş olan köylülüktür. Modern ulusal kimliklerin oluşumunun muhtelif sosyal bilimcilerin ilgilendiği –devletler, sınırlar, okuryazarlık, sanayileşme, eğitim sistemleri, semboller ve karmaşık kültürel eserler gibi– çok sayıda başka faktörü içerdiğini kabul ediyorum. Ama bu eksende bir okuma yapmak da mümkündür. Modernliğin biriken bütün öteberisinin altında, köylülüğün kıt kanaat varoluşundan yavaşça şehirli bir dayanışmaya doğru ilerleyen uzun ve büyük bir toplumsal Golgota Yolu² vardır. Topluluk (*Gemeinschaft*) ile toplum (*Gesellschaft*) arasındaki yolculuğun bu düzeyinde büyük kazalar gerçekleştiği görülmüştür. Köylüler modern ulusu inşa etmeye yardımcı olmada bir “kaldıraç” olarak “yeniden tahayyül edilebilir”, ve nihayetinde, toplulukların bu şekilde tahayyül edilmesi yeşil siyasete veya ekolojiye dönüşebilir. Öte yandan, araçsal nitelikteki kaldırıcın kendine özgü

2 Golgota, İsa'nın çarmıha gerildiği yerdir. Golgota Yolu, İsa'nın çarmıha gerilişyle noktalanan işkencelerle dolu yolculuğunu ifade eder – ç.n.

bir hayat edinmesi ve en azından bir süreliğine, ulusların inşa edildiği süreçlere egemen olup hükmetmesi imkânsız değildir.

Merhum Edward Thompson işçi sınıfının kendi doğumuna tanıklık ettiği konusunda ısrarcıydı: Thompson'a göre, işçi sınıfı, yalnızca kişilerüstü güçler tarafından şekillendirilmemiş, kendi erken tarihini yapmada doğrudan rol oynamıştı. Ama çoğu “işçi” eski köylü olarak doğmuştu. İşçiler, en çarpıcı örneği sınıai kalkınmanın son safhasını temsil eden Doğu Asya toplumları olmak üzere, dünyanın birçok yerinde uzun zaman her iki kaderin birtakım yönlerini birleştirmeye çalıştılar, hâlâ çalışıyorlar. Üstelik tarih “yapmaları” sözkonusu olduğunda, salt 20. yüzyıl sosyalistlerinin en makbul gördüğü türde, ileriye ve dışarıyı gözeten bir toplumsal haletiruhiyeyle iş gördükleri söylenemez. Geriye veya yan yollara doğru kaçışlara da çok rastlandı. Bunlar, hiçbir şekilde desteklenemeyeceği düşünülen veya düşündürülen sorumluluk ve fedakârlıkların yüklenilmesini öngören bir “ilerleme”nin kurallarından uzaklaşma çabalarındı. Zaman zaman bu kaçışlar Ütopyaya kestirmeden gitme, “Tarihin Sonu”nu sihirli bir biçimde hızlandırma halini aldı.

Bunun en açık örneği, 1975-1979 yılları arasında Kamboçya'da yaşandı. Orada, sürecin tamamını tersine çevirmeye –şehirleşmeyi bütünüyle durdurmaya ve köylü toplumunu zorla Ben Kiernan'ın yeni çalışmasında³ “hizmetkâr tarım devleti”⁴ adını verdiği farklı türde bir ulus olarak yeniden yapılandırmaya– yönelik ciddi ve yoğun bir tarihsel çabaya girişildi. Bu çabanın beraberinde getirdiği dehşetlerden herkes haberdardır. Ama yine de bu dönemin çok iyi anlaşıldığı söylenemez. Kamboçya Devrimi, gerçekleştiği esnada, dış dünya tarafından Soğuk Savaş dogmalarına uygun olarak Komünizmin veya Marksist ideolojinin sapkınlığı olarak yorumlanmıştı. Ama Ben Kiernan'ın yeni kitabı *Pol Pot Rejimi*'nde eksiksiz bir biçimde ortaya koyduğu uzun vadeli tarihsel perspektiften bakıldığında, Soğuk Savaş prizmasının yetersizliği anlaşılır. Diğer

3 Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-79*, New Haven, 1996.

4 Indentured agrarian state – ç.n.

koordinatlar çok daha önemliydi. Kamboçya Cehennemi sosyalizmin değil, milliyetçi kalkınmanın sapkınlığıydı. Dolayısıyla, 1996'nın penceresinden bakıldığında, konu, çok daha farklı görünüyor: Bu, bugünün "çatışmalar" okyanusunun sıradışı bir öncüsüydü. Komünist devlet iktidarının çöküşüyle birlikte bu tür krizlere daha sık rastlanmaya başlanmasından yirmi yıl önce, bu vaka o komünist devlet iktidarının açık bir etnik veya ırkçı milliyetçi şablona göre kullanılmasının ne denli yıkıcı olduğunu gözler önüne sermişti.

Kiernan, kitabının girişinde, kesin bir şekilde, "bu kitapta Kızıl Kmerler'in ırk kavramlarının sınıf kavramlarını gölgede bıraktığını göstereceğim", diyor. Sürekli artan bir şiddet ve acımasızlıkla henüz "etnik temizlik" olarak bilinmeyen bir amaca bağlı olarak hareket eden mutlak bir merkezî denetim aracılığıyla, "tarih, gerek nüfus gerek ülke bakımından, paramparça edilecekti". Pol Pot'un devriminin hedefinde, safkan ve neredeyse tamamen kırsal, kendi kendine yeten bir Kmer ulus-devleti vardı. Geriye çekilmekte olan köylülüğün tarihin üzerine düşen gölgesi, genelde çoğu çözümlemenin teslim ettiğinden çok daha uzun ve koyudur. Ve Kamboçya'daki birtakım istisnai koşullar, bu gölgenin dört yıl boyunca daha önce görülmemiş, canî bir karanlığa dönüşmesine olanak tanımıştır. Orada, "devrimci" modernitenin siyasal araçları doğuştancı⁵ bir kırım, şehirlerden, toplumsal sınıflardan ve bireysel suç ve utançtan önce var olduğu varsayılan köklü, Edenvari bir topluluğun yeniden inşasına adanmıştı.

Dağlardan Gelmiş Kara Maymun

Gerçek adı Saloth Sar'dı. 20. yüzyıl komünizminin ikinci vaftiz geleneğine uygun, sembolik unvanı "Pol Pot", Punon Pen'deki yeni devrimci hükümetin Başbakanı olduğu 14 Nisan 1976'ya kadar dünyaya açıklanmamıştı. Saloth ailesi elbette köylüydü (12 hektar, 6 manda), ancak önemli bir farkla. Kraliyet bağlantıları vardı. Saloth Sar'ın kuzeni saray dansçısı ve kralın "gözde karısı"ydı. Büyük kardeşi uşak olarak iş bulunca, geleceğin

5 Nativist – ç.n.

diktatörü altı yaşında onun yanına gitti. Kiernan'ın da işaret ettiği gibi, "ne bir pirinç tarlasında çalışmıştı, ne de köy hayatına dair bilgisi vardı... Pek az Kamboçyalının çocukluğu yerel kültürden bu denli uzak geçmiştir".

Bir kraliyet manastırına ve ayrıcalıklı olanlara özel bir Katolik okuluna gitti. Ne kadar ayrıcalıklı olduğunu hatırlayınca, tekrar hayrete düşmemek elde değil: Fransız sömürgeciliğinin işgalinden yaklaşık bir yüzyıl sonra, yaklaşık yedi milyon nüfuslu Kamboçya'da çok az sayıda ortaokul vardı, yükseköğrenim ise hiç yoktu. Ülkeye 1953 yılında bağımsızlığı verildiğinde, yalnızca 144 Kamboçyalının üniversite eğitimi (*baccalauréat*) vardı. Fransa'dayken, 1956'da karısı olacak olan kadınlara, Khieu Ponnary ile tanıştı: Kendisi liseden mezun olabilmiş tek Kmer kadınıydı. Haliyle seçkin Kmerler'in dahi dış dünyada kendilerini birer köylü hödük gibi hissetmeleri işten değildi. 1948 yılında Paris'e gidiş yolunda Saygon'a ilk kez ayak basan Saloth ve yanındaki yirmi yaşındaki arkadaşı, kendilerini "dağlardan gelmiş iki kara maymun" gibi hissetmişlerdi.

Aldığı bursla radyoelektrik sahasında ihtisas yapacaktı, ama işler planlandığı gibi gitmedi. Onun yerine, Fransız Komünist Partisi'ne (Kamboçya Bölümü'ne) katıldı ve sürgündeki bağımsızlık hareketinde yer aldı. Göçmen kadrolar, zulümden kurtulmak amacıyla, âdet olduğu üzere, "Kmer İşçisi" gibi takma adlar kullanmaktaydılar, fakat Saloth Sar'ınki oldukça sıradışıydı: "khmaer da'em", yani "ilk Kamboçyalı". Bu, yirmi yıl sonra Punon Pen'in altını üstüne getirecek ve Tuol Sleng imha kampındaki kurukafa tepelerini oluşturacak olan doğuştan gelen öze bağlılığın habercisiydi.

Fakat Kiernan'ın da hemen dikkat çektiği üzere, ne Paris'te ne de sonrasında bu o kadar da belirgin değildi. Bu kitapta özenle toplanmış kaynaklardan Saloth'un kimliğine dair herkesin mutabık kalacağı toplumsal bir görüş belirir: Masumiyetinden şüphelenmek zorlama olurdu. "Çekici, alçakgönüllü", kültürlü, "kibar" ve oldukça nüktedan bu adam halkın önünde daima Saraylı yönünü sergiler, nadiren öfkesini gösterirdi. Pol Pot'un vahşi bir cezalandırma seansında, birinin -kendi Başbakan Yardımcı-

sı Vorn Vet'in-⁶ ayağını kırmasına dair tek bir hikâye vardır. Bunun haricinde, hiçbir kaynak ne alev saçan gözlerden, ne Mus-solinivari kabadaylıklardan, ne de Radovan Karadzic'in şiirleri gibi vatanperver (*heimatisch*) şakımalardan sözeder. Çağın ön-de gelen seri katili, kinini büyük ölçüde o kadar iyi saklamıştı ki pek az kişi bunun neye delalet ettiğini bilebilirdi.

Bu durum, trajik bir biçimde, bu kapsamlı eserin birçok oku-run ilgiyle okuyacağı bir bölümünde, Malcolm Caldwell'in öldürülmesinde de değişmeyecekti.⁷ Aralık 1978'de bağımsız Batılı gözlemcilerden oluşan küçük bir grup nihayet yeni adıyla Demokratik Kampuçya'ya kabul edilmişti. Grup, iki Amerikalı gazeteciden ve (o sıralar Londra Üniversitesi'nde eğitim veren bir akademisyen olan) Caldwell'den oluşuyordu. Rejim grubun genel olarak devrime sempati duyduğunu düşünüyordu. Caldwell'i özellikle önemli kılan gazeteciliğinin yanı sıra etkileyici entelektüel birikimiydi: Onun kaleme almış olduğu *Bazı Ulus-ların Zenginliği*⁸ gibi çalışmalar, geleneksel Marksizmin aksine, kır merkezli kalkınmayı ve kendi kendine yetmeyi Üçün-cü Dünya koşulları için en uygun devrimci yol olarak savunu-yordu ve Caldwell o sıralarda "Kampuçya: Kırsal Bir Politika-nın Temeli" adlı tezi geliştirmeye çalışıyordu.

Turla gezdirilen ve alışlageldik yoldaş yaklaşımıyla yalana maruz bırakılan grup yine de fazlasıyla inatçı çıkmıştı: Turun muhabiri, "Bu grubun insan hakları konusunda henüz bir fikri yok. Onlara ne açıklamaya çalışsak anlamayı reddediyorlar", di-ye yazmıştı. Çoktan katledilmiş insanları görmeyi talep ediyor-lar, bu da hiç inandırıcı olmayan bahanelerin sonu gelmeyen ge-çit törenine sebep oluyordu. Karşılırlarına silahlı gözcüler ve yır-tık pırtık giysiler içinde çocuklar çıkıyordu ve sonunda Cal-dwell günlüğüne öldürücü olma potansiyeline sahip notlar dü-şüyordu: "Geçmiş gördüm, işe yarıyor" veya "Bizlere kalkınma projeleri adına bir şey gösterebilecek durumda değiller" gibi. Zamanının birçok sosyalist entelektüeli gibi SSCB tarzında kal-

6 Kiernan, a.g.e., s. 437.

7 Kiernan, a.g.e., s. 442-450.

8 *The Wealth of Some Nations*, Londra, 1977.

kınmaya dair yaşadığı acı hayal kırıklığı sonucunda Caldwell, alternatif formüllere büyük destek vermeye meyletmişti. Ama aynı zamanda çok dürüst bir adamdı ve görgü tanıklığına dayalı kanıtları görmezden gelmeye başkalarından daha az meyilliydi. Demokratik Kampuçya’da idam edilmek için bu bile yeterliydi.

Caldwell, bilmeyerek onu gruptaki diğer arkadaşlarından (*Washington Post*’tan Elisabeth Becker ve *St Louis Post-Dispatch*’ten Richard Dudman) ayırt etmeye yarayan özelliklerini de sergilemiş olabilir. Bir İskoç milliyetçisi olarak, Demokratik Kampuçya’nın “yeni şeyleri Kamboçyalı kılma” arzusuna sempati duyduğunu ama yine de bunun fazlasıyla kaba ve şoven bir Vietnam karşıtlığını barındırdığını yazmıştı. Kiernan’ın da belirttiği gibi, bu ikinci izleniminin “ev sahiplerini memnun etmesi pek olası değildi”. Dönemin Batılı solcularına hiç benzemeyen bir biçimde, belli belirsiz bir neoKalvinist dinî inanca bağlı kalması da onu (1975 öncesi Kamboçya’sının neredeyse evrensel kültürü niteliğindeki) Budizmin başına gelenlerle ilgili fazlasıyla kaygılandırmıştı. Budizm yasaklanmış ve birçok Budist tapınağı yok edilmişti. Özetle, Caldwell, Pol Pot’un projesini, ideolojik boyutu dâhil olmak üzere, birçoklarından daha iyi “anlamıştı” – fakat ziyaret sırasındaki davranışı böylesi bir sempatiyi öylece geri yansıtması konusunda ona asla güvenilemeyeceğini göstermişti.

Turun sonuna gelindiğinde, Önder’le röportaj yapma imkânı sunulmuştu. Röportajın “dostça” bir ortamda geçtiği ve esasen tarımla ilgili olduğu söylendi. Ertesi sabah saat 01.00’de, hükümet misafirhanesine izinsiz giren biri, Caldwell’i vurarak öldürdü. Misafirhaneye izinsiz giren şahsı vurarak öldüren korumalar da Vietnam için çalıştıklarını “itiraf ettikten” hemen sonra idam edildiler. Gerçekten de Hanoi, birkaç gün sonra Kızıl Kmer devletinin sonunu getirecek büyük askerî taarruza geçmişti. Hiçbir tanık hayatta olmadığından ve Pol Pot’un da –bu kitabı okuyanlar kalbine kazık çakıldığıнын somut kanıtını isteseler de– öldüğü tahmin edildiğinden hakikat hiçbir zaman bilinemeyecek. Ama Kiernan, elbette Vietnamlıların Caldwell’in suikastıyla hiçbir ilgilerinin olmadığını düşünüyor. “Bir tavuğu

bile öldürmekten aciz” görünen yumuşak huylu despot, inatçı ve söz dinlemez bir karakteri bir bakışta tanırdı. Ve Caldwell’in çok iyi “anlamış” olması onu daha az değil, daha çok tehlikeli kılıyordu: Kim onu Londra’da yakın takibe alabilirdi ki? Saygın bir sempatizanın bilgiye dayalı eleştirilerinin, o sıralarda Kamboçya Devrimi üzerine yorum olarak kabul gören rutin anti-komünist retorikten çok daha etkili olacağı kesindi.

Ölüm İçin Yaşamak

Pol Pot, 27 Eylül 1977’deki üç saatlik konuşmasında, Demokratik Kampuçya’nın milli marşının onuruna bir iki söz söylemişti:

Milli marşımız halkımızın mücadelesinin özünü açık bir biçimde ortaya koyuyor. Bildiğiniz gibi, milli marşımız bir şair tarafından bestelenmedi. Özünde, halkımızın tamamının kanı vardır. Milli marşımız bu kan çağrısını içermektedir.⁹

Kızıl Kmer rejimi tarafından muazzam miktarda gerçek kan da dökülmüştü. Kiernan’ın tahminlerine göre, önceki nüfusun yaklaşık yüzde yirmisi veya “en azından 1,5 milyon. Ruanda’dan yirmi yıl önce, Demokratik Kampuçya rejimi soykırım yoluna başvurmuştu. Vietnam ordusu tarafından durdurulmasa, katliamın durulacağına inanmamız için hiçbir sebep yoktur”.¹⁰

Gelgelelim, (gerçekten de neredeyse her bir satırında kandan bahsedilen) milli marş hemoglobini yüceltme derdinde değildi. Buradaki özcü anlamıyla “kan”, “halkın tamamı”nın kıymetli, miras alınmış özüdür; bir ulusun nesilden nesile güvenle emanet edilmiş sırrıdır. Ama “halkın tamamı” ifadesini de harfi harfine okumamak gerekir: Bu, ne 1975 öncesi Kamboçya’da yaşamış olan herkes, ne de belgelenebilir olması bakımından veya fiziksel manada “Kmer kökenli” olan herkes anlamına gelmektedir. Punon Pen ve eski rejim (*ancien régime*) yabancılarla olduğu kadar, hainler ve satılmışlarla da doluy-

9 *Cambodia 1975-1978: Rendezvous with Death*, Princeton, 1989, s.73’te, Karl D. Jackson’ın ‘The Ideology of Total Revolution’ çalışmasında alıntılanıldığı gibi.

10 Kiernan, a.g.e., s. 460, ‘The End of the Pol Pot Regime’.

du. Bu sahte Kmerler'den kurtulmak gerekiyordu ve bu da ancak "gerçek Kmer" stereotipinin yardımıyla gerçekleştirilebilirdi. Pol Pot'un uygulamaya koyduğu Marksist ideoloji "işçiler ve köylüler"e rol biçmesine rağmen, Kamboçya'nın yalnızca köylüsü vardı. Üstelik herhangi bir köylü de değil: Hali vakti yerinde olanlar bir işe yaramıyordu, çünkü sahip oldukları ayrıcalıklar düşmanla işbirliği yapmalarına vesile olmuş olabiliyordu. Milli ruhun kan sorumluluğunu yüklenerek olan fakir –veya eski diyanet ifadesiyle, basit– köylüler olmalıydı. Bu yüzden, Kızıl Kmer ideoloğu Khieu Samphan'ın kopardığı yaygarada hep ön planda yer alıyorlardı:

Üniversite mezunları gerçek doğa bilimleriyle ilgili herhangi bir şey biliyor muydu? Hayır, her şey yabancı kitaplara ve yabancı standartlara göre yapılmıştı. Bu yüzden de hiçbir işe yaramazdı. Buna karşılık, kırsal kesimlerdeki çocuklarımız daima faydalı bilgiler edinmişlerdir. Bir mandaya her iki taraftan da binebilirler. Onlar adeta doğanın efendileridir [ve] yalnızca bu, doğa bilimi adını hak etmektedir, çünkü ulusun gerçekliğiyle, milliyetçilik, üretim, ulusal inşa ve ulusal savunma fikirleriyle yakından ilgilidir.¹¹

Mevzubahis gerçek Kmerler'in, yoldan çıkmış yeğenlerini "ulusal"ın ne manaya geldiği konusunda yeniden eğitmeleri gerekiyordu. Bu da en iyi mahallinde, toprağa yakın yerde gerçekleştirilebilirdi. Böylece, köylü tugayları şehre götürülmedi, onun yerine şehirler tarlalara boşaltıldı. Gıda üreterek Kamboçya'yı kendi kendine yeten, "gerçekten bağımsız" bir duruma getirecek olan üretken ama çetin emeğin rejimi, onları oralarda iyice benzetip yabancı saplantılardan ve bencil bireycilikten kurtaracaktı. Bu da, süratle, "temiz bir toplumsal sistemi, yozlaşmadan, serserilikten, rüşvetten, kumardan, fuhuştan, alkolizmden, her türlü zararlı oyundan arınmış temiz ve sağlam bir toplumu" meydana getirecekti.

Temizlenemeyen veya temizlenmeyen herkes öldü. Temiz olunmadığını ele veren en küçük hareket dahi yok olmak de-

11 Jackson, a.g.e., s. 74-75.

mekti. Pol Pot ve Khieu Samphan, elbette Çin Kültür Devrimi'nden etkilenmişlerdi. Aslında Kızıl Muhafızlar'ın tıstıklarını düşünüyorlardı. Birkaç eski rejim entelini pataklamakla yetinmişler, Pekin'i boşaltmak ve parayı ilga etmek gibi ciddi tedbirlerden kaçınmışlardı. Artık sıra Kamboçya'ya gelmişti. Köylü milliyetçiliğinin ateşi Mao'nun İleriye Doğru Büyük Sıçrayış'ı¹² sayesinde körüklenmişti. Fakat aynı ateş, küme düşme kompleksle ve komşularına yönelik katı bir nefretle donatılmış küçük ve tarihsel olarak incinmiş bir halk olan Kmerler arasında çok daha güçlüydü. Kamboçya Partisi bu ateşi kontrol edip yönlendirerek örnek bir kırsal-sosyalist devleti gerçekten yaratma imkânına kavuştuğunu düşünmüştü. Modern tarihte ilk kez, "otarşı"yı veya total bir kendi kendine yetme halini hayata geçirebilecekti.¹³ Caldwell böylesi bir modelin teorisini tahayyül etmiş, fakat kan dökme potansiyelini hayal dahi edememişti.

Daha önce de gördüğümüz gibi, Kiernan ortaya çıkan Kamboçya cinnetinin ana temalarından birinin etnik saflık olduğuna inanıyor. "Merkezî denetim için mücadele" veya "Kızıl Kmer Merkezi'nin yukarıdan aşağıya doğru tahakküm için durmaksızın mücadelesi", dikkat çektiği bir diğer temaydı. Aslında biri diğerini içeriyordu. Stereotipik basit köylüler ne yeni hegemonyalarını kendi başlarına planlayıp örgütleyebilirler, ne de aykırı unsurların kimler olduğuna ya da onlarla ne yapmaları gerektiğine karar verebilirlerdi. Bunlar, Parti'nin görevleriydi. Ortodoks komünistlerin işçi sınıfı için yaptıkları gibi, Parti de elbette toprağı ekenler "adına" konuşuyordu. Gelgelelim, ne uyusal ve ürkek ineklere dair bilgi, ne de geleneksel, için için yanan

12 Great Leap Forward – ç.n.

13 Otarşı (autarchy/autarky), iki dünya savaşı arası dönemde faşist devletlerde ve SSCB'de revaçta olan mutlak bir iktisadi "kendi kendine yetme" doktriniydi. "1930'larda, kendi kendine yeterliliği veya otarşıyı sağlama çabası, genellikle iç siyasetlerinde despotik nitelik arz eden ve uluslararası sahada mağdur edildiğini düşünen devletlerde görülen bir kendi yazgısına hâkim olmak adına iktidar sağlama arzusu üzerine kurulmuştu" (Robert Skidelsky, *The World After Communism*, Londra, 1995, s. 62-63). Bu, sadece, Friedrich List'in ekonomik milliyetçilik veya korumacılık teorisinden türetilen bir ideal tipi temsil ediyordu: Modern zamanlarda –Pol Pot'un Kamboçya'sının temsil ettiği şüpheli ve geçici istisna haricinde– fiilen otarşik devlet örneği bulunmamaktadır.

bir “biz ve onlar” hissi yeterliydi. Dolayısıyla, mesajın büyük bir kısmı devrimciler tarafından yolda düzölmek zorundaydı. Genel Marksist savunusu, katkı koyamayacak kadar fazla gelecek odaklıydı: Ayrıntıları ne kadar aldatıcı olsa da, en azından yakın zamanda ulaşılacak bir sanayileşmiş geleceğe ve üretim sahasında kapitalizmi kendi temiz olmayan yöntemleriyle geride bırakmaya adanmış olduğu açıktı. Etnik milliyetçi stereotip ise, aksine, bir denetim ve baskı aracı olarak ciddi avantajlar sunuyordu.

Etnik sınırlar genellikle belirsiz ve değıştirilebilir bir niteliğe sahiptir. Örneğin, Ruandalı bir Hutu ile bir Çinli arasındaki bariz fark kadar doğal ve kendinden menkul bir statü iddiasında bulunan bir işaret sistemi oluştururlar. Ama gerçekte nispeten az sayıda işaret bu denli bariz anlam taşır ve taşıyanlar için de genelde etnisite-altı bir kategori olan “ırk” kullanılır. Çoğu etnik işaret, (öğrenilebilen) dile, (benimsenebilen veya unutulabilen) göreneklere, (sahip olunabilen) inanca veya “ulusal karakter”, ortak tarih veya hafıza gibi daha da belirsiz konfigürasyonlara dayanır. Bunun bir sonucu da kimin ne olduğuna dair verilen bir karara karşı çıkmamanın genellikle oldukça zor olmasıdır. Bu karar, otoritenin verdiği bir karar ise, fiilen bir emirdir: Şu ya da bu ya bir Kmerdir ya da değildir veya 1975’ten sonrası için daha geçerli bir ifadeyle, sahici Kmerizmin devrimine ihanet etmeyeceği, bilakis ona hayat vereceği genetik olarak tescillenmiş olan “gerçek bir Kmer”dir. Şükür ki insanlar böyle kararlara karşı çıkmak için DNA tabloları veya gen dövmeleri bulundurmamak zorunda değiller. Gerçekte bu kararlara karşı çıkmamanın yolu, kanıtların yetkili ve tercihen tarafsız bir mahkeme önünde değerlendirilmesine ve belli olguları belli sonuçlara bağlayan iddialara dayalı bir hukuki mücadeleden geçer. Fakat az sayıda kişi bu prosedürleri uygulayabilecek bir konumdadır – hele devrimci bir savaşın şiddeti içerisinde, hiç kimse- nin böyle bir şansı yoktu. Haliyle, emir doğrudan ve nihaiydi. Demokratik Kampuçya’da Merkez, (Angkar, “teşkilat”) Kmerliğe kendi kırsal-ulusal ütopyasına uygun düşecek bir şekil verdi; fakat bu, zaman geçtikçe, Kmerliği kendine veya Önder’in yaptığı günlük açıklamaya uydurma çabasına dönüştü. Bir baş-

ka deyişle, merkezî denetim kendine özgü bir devinirliğe sahip olur ve Yugoslavya sonrası Sırbistan'da olduğu gibi, milliyetçiliği mutlakıyetçiliğin en kolay işlenir aracına dahi dönüştürebilir. Bu yüzden, Kiernan'ın kitabına yazdığı kısacık Sonuç bölümünde vurguladığı gibi, şu neticeye varmak mümkündür: "Rejim, az gelişmiş ekonomisine rağmen, vatandaşları üzerinde muhtemelen dünya tarihindeki herhangi bir devletten çok daha fazla tahakküm kurmuştur."

Milliyetçiliğin otokratlara sunduğu bir başka avantaj da kurgusal soydaşlık fikrinde aranmalıdır. İdealleştirilmiş ulus geniş bir aile olarak algılanır. Bunun genel bir ruhsal aidiyet ve birliktelik veya Kamboçya vakasında olduğu üzere, kırsal-komünal dayanışma hissi yaratması beklenir. Birçok durumda açıkça başardığı ise, bir önderlik zümresinin gerçek geniş aile davranışlarını meşrulaştırmaktır. Suriye ve Irak'ta olduğu gibi, Kamboçya'nın merkezî iktidarı da son derece doğal bir biçimde aile ilişkilerinin, yani belli bir akrabalık ağından veya köyden olan "güvenilebilecek insanlar"ın çekim alanına girmiştir. Milliyetçilik kayırmacılığı kutsar; ama aynı zamanda, kayırmacılık genetik veya etnik milliyetçilik tarafından bir bakıma yüceltilir. Karl D. Jackson'ın bir süre önce yazdığı gibi:

Aslında kolektif önderlik kavramı Kmer aile iktidarı geleneğine eklenmişti. Komünist hareket içerisindeki muhalifler kalabalık bir grup halinde eşleriyle birlikte işkence görmüş ve idam edilmişti, ki bu da Kmer önderliğinin iktidarı ne derecede aile bağları üzerinden meydana gelen bir şey olarak algılandığını gösteriyordu; önemli bir siyasal muhalifi yok etmek için ailesinin kökünü kazımak gerekiyordu.¹⁴

"Kök kazıma" işlemi hiçbir zaman tamamen eremez. Bu işlemin temelinde düşmanın veya karşıt ulusun varlığına dair düzenli bir kanıt akışı gerektiren "yukarıdan aşağıya tahakküm" için şiddetli bir mücadele vardır. Sözkonusu kanıtların doğrudan iktidarı meşrulaştırdıkları için görünür kılınmaları ve ile-risi için kataloglandırılmaları gerekir: Gerçek kökenin kanı-

14 Jackson, a.g.e., s. 242.

tı, adeta Ütopyanın doğum belgesi işlevi görür. Tuol Sleng imha kampının işlevi de bunu sağlamaktı. Kurbanların çektiği acı ikincil önemde, olası pişmanlıkları ise önemsizdi: Oraya gönderilen on dört bin kişiden yalnızca yedi kişi (kaza eseri) kurtuldu. Amaç, mağrur bir anma gerçekleştirmektir. Kurbanların acıklı itirafları ve fotoğrafları, Pol Pot'un ve soyunun seyretlemesi için dosyalanmıştı; bu arşivin büyük bir kısmı bugüne kaldı. 1996 yılında BBC'nin hazırladığı "The Works" (Eserler) adlı televizyon programı Punon Pen'deki iki Amerikalı fotoğrafçının, Chris Riley ile Doug Niven'in faaliyetini takip ediyordu. Yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen, fotoğrafçılar hâlâ tozlu negatifleri, sararan jurnalleri ortaya çıkarıp eski gardiyanlarla röportaj yaparak yozlaşmışlığın ve sapkınlığın kayıtlarını tamamlamaya çalışıyorlar.

Cehennem delikleri, hizmet ettikleri devrimler kadar özgündür. Pol Pot, çok daha yüksek sayılarla uğraşmış Hitler ve Stalin'i sofu gayreti ve etnik mükemmeliyetçiliği ile bir hayli gölgede bıraktı. "Ezmek", Kızıl Kmerler'in favori tabiriydi ve aslına bakılırsa kurşundan tasarruf etmek için başvurulmuş bot, bıçak, suda boğma, kafaya darbe gibi basit kırsal yöntemler amaçlarını gerçekleştirmelerine Auschwitz'in ve Sobibor'un yüksek teknolojisinden daha fazla yardımcı olmuştu.

O Zamanki Kıyamet¹⁵

Eric Wolf köylülük antropolojisine klasik bir giriş niteliğindeki *Köylüler*¹⁶ adlı yapıtında kır tarihinin olağanüstü zulüm içeren başkaldırılarıyla kesintiye uğrayan bir tarih olduğunu gözlemler. "Köylü çetelerinin, kırı bir heyelan gibi silip süpürmesine" yol açan ve kendilerine zulüm edenleri harfiyen kanla boğmayı hedefleyen bu başkaldırlara, 14. yüzyıldaki adıyla, *jacquerie*'ler¹⁷

15 *Apocalypse Then*: Nairn'in başlığı, 1979 yapımı Francis Ford Coppola filmi "Apocalypse Now"a (Şimdiki Kıyamet) gönderme yapmaktadır – ç.n.

16 Eric Robert Wolf, *Peasants*, Englewood Cliffs, 1966.

17 Özel olarak 1358 yılında Fransa'da yaşanan köylü isyanına verilen "jacquerie" adı, tipik bir köylü ismi olduğu düşünülen "Jacques"tan türetilmiştir – ç.n.

de denir. Başkaldırıların şiddeti, “toprak üzerinde usulca yüklenilmiş angaryayla geçtiği düşünülen” ve genelde pek yakında vuku bulacak yeni bir düzene dair binyılcı tahayyüllerle ilişkilendirilen “gündelik köylü hayatıyla tuhaf bir çelişki içerisinde” gözükmetedir. Bu başkaldırıları ise kaçınılmaz olarak Martin Luther’in Mayıs 1525 tarihli, *Hırsız ve Katil Köylü Sürülerine Karşı*¹⁸ adlı kötü şöhretli risalesinde savunulana benzer, daha şiddetli tepkiler doğurdu. Tedavi hastalıktan daha sert olacaktı: “O halde gücü olan herkes, hiçbir şeyin bir isyankardan daha zehirli, zararlı ve şeytani olamayacağını hatırlayarak, gizlice veya açıkça, vurmali, öldürmeli ve hançerlemelidir.”¹⁹

Wolf, devamında, daha modern koşullardaki köylü hareketlerinin, çoğunlukla, “geleneksel liderliği ve toplumsal düzeni ortadan kaldıracak kadar yıkıcı bir savaşa maruz kalmış ülkelerde” görüldüğüne dikkat çeker. Bu koşullardaki yıkım, 1380’deki büyük İngiliz Köylü Ayaklanması’nın öncesindeki Kara Ölüm’e²⁰ denktir. Zamanın testinden geçmiş gelenekler artık işlemediğinden, neredeyse her şeyin olanaklı olduğu bütünsel ve düşsel bir başkalaşma hissi oluşur. Dünyanın altı üstüne getirilebilir. Kamboçyalılar için kıyamet, Vietnam Savaşı’nın son yıllarında ülkelerinin maruz kaldığı uzun Amerikan bombardımanı biçiminde, gökyüzünden gelmişti. Kiernan, “Pol Pot’un yükselişindeki en önemli faktör, 1969-1973 yıllarında Kamboçya köylerinin Amerikan B-52’leri tarafından halı bombardımanına²¹ tabi tutulmasıydı”, der. Vietnam ordusu, sözde tarafsız Kamboçya’yı daha sık kullanmaya başlayınca, Birleşik Devletler Hava Kuvvetleri tarafından orada takibe alınmış ve bezdirilmeye çalışılmıştı. Tabiatıyla, kıyıma maruz kalanların çoğu Kamboçyalıydı.

Roland Jaffé’nin *Ölüm Tarlaları (Killing Fields)* adlı filminin başlangıcı, saldırıların yarattığı atmosferi biraz olsun anlat-

18 *Against the Robbing and Murdering Hordes of Peasants* – ç.n.

19 *A.g.e.*, s. 106-119, ‘Peasant Movements’ta alıntılanıldığı gibi.

20 1347-1351 yılları arasında Avrupa’da 75 ila 200 milyon arası ölüme sebep olduğu tahmin edilen büyük veba salgını – ç.n.

21 Carpet bombing – ç.n.

maya çalışmıştı. Filmde *New York Times* muhabiri Sidney Schanberg'in bombardımanın "yanlışlıkla" dümdüz ettiği bir sınır kasabasını ziyaret edişini ve ardından Kızıl Kmer asilerinin Punon Pen'i ele geçirmek amacıyla kasabanın kalıntıları üzerinden ilerlemelerini görüyorduk. Nixon-Kissinger yönetiminin olup bitenden bihaber olma bahanesinin ardına saklanmaları hiçbir şekilde mümkün değildi. Zaten Kiernan'ın alıntılandığı, gizliliği kaldırılmış en çarpıcı CIA belgelerinden birinde 1973'ün sonuçları şöyle özetleniyordu:

Kızıl Kmerler, B-52 bombardımanının neden olduğu hasarları propagandalarının ana unsuru olarak kullanıyorlar. Kızıl Kmer kadroları, halka hava saldırılarını Lon Nol hükümetinin talep ettiğini ve hükümetin "masum köylülerin ızdırabından" sorumlu olduğunu söylüyor. [Buna göre] "ülkenin büyük bir yıkıma maruz kalmasını" engellemenin tek yolu Lon Nol'u yenmekten ve bombardımanı durdurmaktan geçiyor. Bu yaklaşım bir grup gencin Kızıl Kmer kadrolarına katılmasını sağlamış [ve] mülteciler arasında ve B-52 saldırılarından etkilenen bölgelerde etkili olmuştur...²²

Bahsi geçen bölgeler, o sıralarda, Kamboçya'nın en kalabalık bölgeleriydi. Gelgelelim, bu belge gözardı edilmiş bir gizli servisin duygusuz diliyle yazılmıştı. Kiernan daha çarpıcısını görgü tanıklarından alıntılar. Örneğin, Kamboçya'nın mazide kalmış şanlı ulusallığının simgesi olan Angkor Wat yakınlarında:

Sıradan insanlar büyük bombalar ve toplar düştüğü zaman bazen gerçekten korkudan altlarına ediyorlardı. Zihinleri donakalıyor, üç dört gün boyunca sessizce etrafta dolanıyorlardı. Dehşete kapılmış ve neredeyse akıllarını yitirmiş bu insanlar onlara söylenen her şeye inanmaya hazırdı, ki Kızıl Kmerler'in halkı yanlarına çekmelerini bu denli kolaylaştıran da bu oldu.

Ölüm Tarlaları, devamında, Punon Pen'deki gazetecilerin çektikleri acıları, Amerikan ve Fransız elçiliklerinin tahliyelerini konu alır. Arka planda olup bitenleri –örneğin, Kamboçya

22 Kiernan, a.g.e., s. 22-23 (bir sonraki alıntı dâhil).

Merkez Bankası'nın bombalanmasını (ve ardından milyonlarca banknotun başkentin terk edilmiş sokaklarında uçuşmasını) ve Katolik katedralinin her bir taşının sökülerek parçalarına ayrılmasını– filmde yeniden canlandırmanın çok daha pahalıya patlayacağı kesindi. Böylece, Kamboçya'da bildiğimiz haliyle ekonomiden eser kalmamış, Batı dininin bütün izleri silinmişti. Kıyametin ardından, yeni binyılın temeli atılmaya başlanmıştı: Bu, hiç de basit insanlara yönelik bir vizyon değildi. Boşluğu doldurmak için örgütlü bir çerçeve geliştirilmiş, Adem'in yeniden kazacağı, Havva'nın yeniden öğreceği, paradan, centilmenlerden ve hepsinden öte, yabancılardan sonsuza dek arındırılmış, köylü savaşçıların eşitlikçi kibbutz'ları²³ yaratılmıştı.

Köylü Şovenizmi

Kiernan'ın çalışmasının büyük kısmı Kızıl Kmer devletinin çöküşüne ayrılmıştır. Parti temelli etnisitenin cehennemî makinesine içkin cehennemî bir çelişki vardı. Kitabın “Sayfa Parçalanıyor” adlı 3. Bölümü, Pol Pot'un nasıl da boyundan büyük bir işe giriştiğini ve Vietnamlıların onu ormana geri püskürtmesinden önce de bunun altında ezilmeye başladığını anlatır. Ülkede kitlesel düzeyde bir şovenist tansiyonu muhafaza etme çabası yabancı düşmanlara, özellikle de kadim milli düşman Vietnam'a karşı paralel bir mobilizasyon gerektiriyordu.

Vietnam'ın nüfusu Kamboçya'nınkinin sekiz katıdır ve Vietnam 1970'lerin sonuna gelindiğinde harp sahasında bir süper gücü yenilgiye uğratmış tek ülke konumundadır. Fakat Kızıl Kmer ideolojisi bunu hafife almıştı. İradeci bir yanılğının esiriydi. Bu yanılğı, Lenin'den çok, aslen Schopenhauer ve Leni Riefenstahl'dan doğan ve Mao Zedung üzerinden gelişen “iradenin zaferi” hikâyesinin bir versiyonuydu. Derslerini alana dek, Dünya Savaşlarında çarpışan Britanya birliklerinin her biri kendilerinin üç (bazen biraz daha da abartarak, beş) Alman birliğine bedel olduklarını düşünme eğilimindeydi. Pol Pot da her

23 İbranice “topluluk” anlamına gelir. Burada, İsrail'de bulunan ortak ve eşit yerleşim bölgelerine referans veriliyor – e.n

gerçek Kmerin otuz cılız Vietnamlıya bedel olduğu yönündeki sapkın fikrini popülerleştirmişti. Buna göre, Demokratik Kampuçya elbette komşusunu istila etme ve kısmen Kmer nüfusa sahip aşağı Mekong Nehri bölgesini “geri alma” gücüne sahipti.

Bu mantık, intihara eğilimliydi. İçeride etnik temizlik, dışarıda irredantizm, henüz Ortaçağ Kmer ülkesinin sulama sistemini yeniden inşa etmeye çabalayan bir devleti bırakın, herhangi bir devletin altında ezileceği bir yükü. Parti marşı *Devrimci Bayraklar (Revolutionary Flags)* ne kadar yüksek sesle tersini ilan ederse etsin, Kamboçya’nın farklı kesimlerinden insanlar bu gerçeğin ayırdına varmaya başlamıştı. Genelde ya olay yerinde hemen vuruluyorlar, ya da Tuol Sleng’e gönderiliyorlardı. Ama bunun sonucunda hem Angkar hem de ordu zayıflamıştı ki bu daha da fazla insanın bir şeylerin yanlış gittiğini hissetmesine, paniklemesine ve kaçmaya çalışmasına neden olmuştu. Kötü gidişi durdurmak artık mümkün değildi. Tayland sınırı mültecilerle doldu taşıdı. Pol Pot, Çin’in desteğinin sürmesine güveniyordu. Ancak Kültür Devrimi’nin görkemini yitirmeye başladığı günlerde, Pekin’i deliler değil, emekli gangsterler yönetmeye başlamıştı. Çin’in yakında tamamıyla ölecek olan kendi “köycülüğü” can çekmekteydi. Bölgede bir tür “nüfuz” sağlamalarına yardımcı olduğunu düşündükleri, güney sınırlarındaki hedef şaşırtan savaşa maddi destek vermeye devam etmekten memnundular. Ama dünyanın en tecrübeli ordusuna karşı başkası adına savaşmaya hiç niyetleri yoktu. Şubat 1978 sonuna gelindiğinde Hanoi, gizlice, Pol Pot rejiminin sona ermesi gerektiğine karar verdi ve bir yıl sonra da bunu gerçekleştirdi.

Ben Kiernan Kamboçya fırtınasına dair genel bir teşhis koyma konusunda fazla iddialı değildir. Halbuki Gellnerci bir perspektiften bakıldığında en önemli konu budur. Bu bir köylü devrimi miydi? Yoksa entelijansiya ile eşkıyanın oluşturduğu özel bir şer birlikteliğinin ülkenin başına yaktığı bir olay mıydı? Birinci görüş, özellikle *Kampuçya: Siyaseti, Ekonomisi ve Toplumunu*²⁴ adlı eserin yazarı Michael Vickery ile ilişkilendirilir ol-

24 Michael Vickery, *Kampuchea: Politics, Economics and Society*, Londra, 1986.

du. Vickery, 1975'te iktidarın ele geçirilmesini "köylü asilerin şehirli düşmanlarına her zaman yapmak istediklerini, muzaffer devrimcilerin yaptığı tastamam bir köylü devrimi" olarak görüyor. Aşırı şiddetin kaynağı da buydu. Pol Pot'un Merkezi, kısmen sömürgecilik karşıtı Marksizmden ama daha da önemlisi "köylü romantizmi"nden beslenen, kendisi gibi seçkin bir köksüz entelektüeller zümresiydi. Köycülük (peasantism), onları kitlelerin dürtüleri olarak yorumladıkları şeylere itaat etmeye zorlayan, Batı'nın "uvriyerizm"ine (workerism) eşdeğer bir öğretiydi.

Karşı görüş, Kate Frieson'un "Devrimin Kamboçyalı Köylüler Üzerindeki Etkisi, 1970-1975"²⁵ adlı çalışmasında sunulur. Bu çalışmada Kamboçya'nın kırsal kitlelerinin özünde maşum oldukları anlatılır. Onlar, bombardımanın ve Prens Sihanouk'un eski rejiminin yıkılmasının ardından ortaya çıkan kaosun sunduğu eşsiz fırsatı bir fikir doğrultusunda değerlendiren kadroların kendilerine hissettirmeden yönlendirdikleri bir hareketin "bilinçsiz figüranları"ydı. Frieson'a göre, kitlesel güdülenme ebedî bir nitelik taşımasa da gelenekselliğini korumuştı: Toprağı işleyen sınıf etliye sütlüye karışmamış, emredileni yapmıştı – "kazmaya devam etmiş, iyice eğilmiş ve içinden lanet okumuştı". Zamanla Kızıl Kmer'in "yüksek düzey kooperatifleri"ne dahi tahammül etmiş, ailenin yavaşça devre dışı kaldığı zorunlu komünal yemeklere katılmıştı. Köylünün varoluşunun temel unsurları olan özel toprak sahipliği, aile ve dinî inanç ortadan kalkmış; köylüler ücretsiz hizmetkâr işçilere dönüşmüştü.

Kendinden önce gelen araştırmacılara kıyasla çok daha geniş kapsamlı görüşmeler ve belgelerden yararlanan Kiernan, her iki yorum arasında zor bir denge tutturmaya çalışıyor. "Bence gerek ideolojik gerekse ekonomik meseleler ön plandaydı": Yani, köylüler önceleri Kızıl Kmerler'in iktidarı ele geçirmesini doğrudan desteklemiş ama sonrasında, özellikle aile yaşamının dahi tehdit edildiğini fark ettiklerinde, hayal kırıklığına uğ-

25 'The Impact of Revolution on Cambodian Peasants, 1970-1975', doktora tezi, Monash Üniversitesi, Avustralya, 1991.

ramışlardı. Pol Pot'un kırsal ütopyası gerçekte bildikleri kırsal yaşamın sonu demekti. Nihayetinde, onların gözünde, bireysel toprak sahipliğinin ve Budist inancının, “aile yemeklerini sona erdirmeye ve çocukları ailelerinden zorla ayırma gibi yıkıcı darbeler”in yanında, pek bir önemi yoktu. Şiddete ve ölüme gelince Kiernan, köylüleri ancak oldukça hafifletici sebepler ışığında suçlu bulur: Başta şehir insanına kin beslemiş, fakat sonrasında tövbe etmek zorunda kalmış olmalıydılar. Vardığı nihai sonuç,²⁶ ırkçılığın önemine yapılan bir son dakika vurgusu dışında buradakinden pek farklı değildir.

Nicolas Chauvin'in Çocukları

Ama bu son süslü dokunuşun gerçekte vurguladığı, bir önceki yargının tuhaflığıdır. *Pol Pot Rejimi* adlı eser, zıvanadan çıkmış etnik milliyetçiliğin harika ve bir o kadar da korkutucu bir tasviridir. Ernest Gellner milliyetçiliğin kendiliğinden habisi bir şey olmadığını eksiksiz bir biçimde açıklamıştı. Gelgelelim, milliyetçiliğin Kamboçya versiyonu, tıpkı Nazi öncülü gibi, Gellner'in sıkça tarif ettiği ana örneklerle kıyasla apaçık bir patolojik sapmaydı. Ulusun küçük ölçeğinde dahi olsa, Kmer katliamı, orantısız olarak tarihteki genetik kıyametlerin en vahşi örneğiydi – en azından sayı olarak Pol Pot'un katlettiklerine denk, fakat yoğunluk olarak çok daha büyük olan 1994 Ruanda katliamına dek. Yine de Kiernan olayın bütününe açıklamaya çalıştığında, eninde sonunda öncelikle toplumsal faktörlere dayanmak zorunda kalıyor. Buradaki “toplumsal”, bilindik anlamıyla, sınıfsal veya bireysel çıkarlar –köylüler, orta sınıf, entelektüeller vesaire– çerçevesinde bir açıklama arayışını kapsıyor. İkinci açıklayıcı temayı “merkezî denetim” gibi siyasal kategoriler, daha da alt düzeydeki bir temayı ise dışışleri –Fransız sömürgeciliğinin ve Amerika, Çin veya Vietnam müdahalelerinin etkileri– oluşturuyor.

Gerçekte eğer “ırkçılık” –yazarın baştan sona ileri sürdüğü gibi– hikâyenin yaşamsal bir ögesiye, o halde açık bir mil-

26 Kiernan, a.g.e., s. 463-465.

liyetçi açıklama kılavuzunun daha yerinde olacağı kesindir. Devrimci entelijansiya ile köylü çoğunluğu birbirine bağlayan, Kmer ulusal kimliğinin tarihsel oluşumu, daha doğrusu, kusurlu tarihsel oluşumuydu. Belirgin bir geri kalmışlık ile eşsiz hasarlara yol açan dış darbelerin bileşimi, aynı ölçüde ve öldürücü bir özgün tepki yarattı. Büyüklüğü göz önünde tutulduğunda, Kamboçya muhtemelen dünyadaki en az gelişmiş şehirli orta sınıfa ve entelijansiya sahipti. Gelin görün ki, yüz yılın en gaddar ifadelerinden biriyle, “Taş Devri’ne dönene kadar bombalanan”²⁷ ülke Kamboçya oldu. Katliamlarla dolu 20. yüzyıl tarihinde, bir kimliğe karşı işlenen ağır saldırı suçunun daha aşırı bir örneği var mı? Milliyetçiliğin birçok biçimi sıklıkla abartılan veya düpedüz hayal eseri olan bir yok olma tehdidi altında işlev görmüş ve “çok geç olmadan” girişi olması gereken bir hayat memmat kavgası telkin etmiştir. Fakat 1975 yılının Pון Pen’inde yok olma korkusunun abartılı hiçbir yanı yoktu ve herhalde herkes artık çok geç olduğunu düşünmüş veya bir an için olsa bile aklından geçirmiş olmalıydı. Fransızlar Kmerler’i Güneydoğu Asya imparatorluklarına, “Hindiçini”ye (Indochina) katmışlardı; şimdi ise, post-kolonyal savaşın yeni sarsıntıları onları başka bir yere savurmuş ve kırılmış, çaresiz bir ülkeyi Vietnamlıların insafına terk etmişti.²⁸

Kiernan’ın kitabında bir araya getirilen kapsamlı tanıklıklara bakıldığında, Kmer milliyetçiliği güçlü fakat ağır yaralı ve aksak bir hassasiyettir. Köylüleri ülkenin küçük, yeni yeni oluşan radikal elitiyle birleştirebilmiş, fakat bunu ancak Vickery’nin analizinde dikkat çektiği abartılı ve yanlı bir “köycülük” üze-

27 İfade, ABD Hava Kuvvetleri generallerinden Curtis LeMay’e (1906-1990) aittir – ç.n.

28 Konunun bu boyutuna ilişkin en ikna edici analiz, şüphesiz, Anthony Barnett tarafından yapılmıştır: ‘Cambodia Will Never Disappear’, *New Left Review*, 180. sayı, Mart-Nisan 1990. Barnett, Pol Pot’un ve önderlik kliğinin Fransa’nın Stalinizm varyantını değil, şovenizmini benimsediklerini ileri sürüyor. Prens Sihanouk, “Kamboçya’ya dair Fransız mitinin vücuda gelmiş haliydi, hâlâ da öyledir”. Muhallifleri olan Kızıl Kmerler’in radikal milliyetçiliği de “Fransız idealinin parametreleri içerisinde ifade edilmişti”. Angkor Wat kültürü ve kadim Kmer sulama sistemine ilişkin hezeyanlar da Barnett’in Kamboçya milliyetçiliğine dair sunduğu harika profilde yer alıyor.

rinden yapabilmiştir. Pol Pot'un yıkıntıları arasında yetiştiği güçsüz yerli krallık yok olmuştı. Sanayi yoktu ve şehirler hatırı sayılır bir yabancı tüccar ve aracı nüfusuna ev sahipliği yapmaktaydı. Büyük kaçış sırasında Punon Pen'i en son terk edenlerden biri olan, *Kamboçya: Milat* adlı kitabın yazarı Peder François Ponchaud sonraları şöyle yazmıştı: "Kamboçya köylülerinin uzun zamandır ırk temelli düşmanlık duyguları besledikleri yabancıların servet ve iktidar merkezlerine ölçsüzce hükmettiklerini düşünmelerinde şaşılacak bir şey yoktur."²⁹ "Milat" ya da boşluk hissini uyandıran ise milliyetçi fikirlerin normal koşullarda farklı üst ve orta sınıf tabakalar arasında açıkça ifadelerini bulabildikleri bir olgunluğa henüz erişmemiş olmasıdır. Böylesi bir boşlukta bir *jacquerie*'nin devlete dönüşmesi mümkündü. Bu devlet, Marksizmin yerine en alçak ve en inatçı şovenizmi koyarak yıllar boyunca iktidarda, bereket ki kendi temellerinin şiddetle eriyip gitmesi pahasına, kalabilmişti. Buna rağmen yok olması için dıştan müdahale gerekti.

Koşullar gerek radikalliğin tuhaf yükselişinden gerekse milliyetçilikten ziyade, daha doğru bir ifadeyle, "şovenizm" açısından son derece uygundu. Şovenizme gelince, son dönemdeki tartışmalarda bunun kadar içi boşaltılmış bir terim bulmak zordur. Anlamı o kadar muğlak bir hal almıştır ki toplumsal cinşiyet siyaseti tarafından adeta "erkek şovenizmi"nin kısaltılmış şekli olarak sahiplenilmiştir. Modern siyasal söz dağarcığımızın büyük bir kısmı gibi, kökeni Fransızcadan gelen "şovenizm" fikri Napoleon sonrası devirde Paris'te ortaya çıkmış ve dönemin popüler savaş kahramanlarından Nicolas Chauvin ile irtibatlandırılmıştır: *le soldat-laboureur*, yani çiftçi-asker. Dolayısıyla, her modern dilin sözlüğünde "aşırı, kaba milliyetçilik", "yabancı nefreti, ksenofobi" vesaire diye tanımlanan şeyin kaynağında, belli bir kişi veya en azından o kişinin 1820'lerden yüzyılın ortasına kadar vodvil sahnesinde yer almış sözde temsili vardı.³⁰ Ama dikkat çekilmesi gereken husus, Galyalı ori-

29 François Ponchaud, *Cambodia: Year Zero*, Londra, 1978.

30 1960'ların ve 1970'lerin Britanyalı TV izleyicileri, onu anında Alf Garnett'e benzetecektir: komik, acıklı, kaba, yabancı sevmeyen, kraliyet seven ve kesin-

jinal figürün aslen ve tartışmasız köylü olduğudur. Daima küçük çiftliğine çekilir, genelde tahta bir bacağı vardır, tüfeği ve madalyalı üniformasını hareket anı için hazır bulundurur ve köy çocuklarını, İmparatora, dayak attığı Bedevilere ve seviştiği yabancı kadınlara dair renkli hikâyelerle eğlendirir. Kan ve toprak çağrışımları incelikten yoksun, doğrudandır: Ne zaman toprağı kazsa, hep geçmiş zamanlarda vatan (*la patrie*) için ölmüş atalarının kemiklerini yüzeye çıkarır.

Gérard de Puymège'nin erken şovenizme (*chauvinism*) dair 1993 yılında hazırladığı muhteşem çalışmasından böyle bir şahsın hiçbir zaman var olmadığını biliyoruz: "Chauvin" tamamıyla bir mitten ibaretti, fakat son derece önemli bir mitti.³¹ Kökleri eski çağlara uzanan bu figür, kırsal dünyanın bu dünyayı kısa zaman evvel geride bırakanlardaki derin yankısını, yeni şehirleşmiş kitlelerin modern koşullara, bireysel fırsatlara, dükkânlara ve fabrikalara, okuryazarlığa ve çekirdek aileye acı çekerek uyum sağlamalarını temsil ediyordu. Şovenizm ilk ortaya çıktığı dönemde köylülerin "Fransız kılınması" sürecinin bir boyutunu oluşturuyordu. Ve de Puymège'nin bize hatırlattığı üzere, aynı süreç, Fransızların tabiri caizse ideolojik köylüler olarak kalmalarını da sağladı. Bir başka deyişle, süreç Fransızları kırsallık, kan ve toprak gibi temel malzemeleri içeren ve bunları durmaksızın yeniden üreten bir ulusal mit sisteminin öznelere olarak yeniden şekillendirdi.

Bahsi geçen mit sistemi, Fransızları, Amerikanlar gibi, insan haklarının ve hem liberalliğinin hem de etnisite-üstü varlığının bilincinde olan bir Aydınlanma'nın vücuda gelmiş hali olan yurttaşlar olarak tanımlayan 1789'un ve sonrasının devrimci devlet formasyonundan türetilmiş unsurları da aşlamıştı. Elbette Fransızlığın bu bileşenleri arasında her zaman bir çarpışma sözkonusuydu. Sonuçta, bu çarpışma bütün modern Fransız cumhuriyetlerindeki büyük iç mücadeleye yol açtı. Bu

kes Muhafazakâr. Gelgelelim, Garnett, Chaplin'i andıran, şehirli bir eğlence figürü, savaş öncesi devrin proleter kökenlerinden daha yukarıya yükselmiş (yahut yarı buçuk yükselmiş) bir Londralıydı.

31 *Chauvin, le soldat-laboureur: Contribution à l'étude des nationalismes*, Paris, 1993.

sonraki safhaların en çarpıcı ve en önemli örneklerinden biri de bizler için “entelektüel” teriminin 20. yüzyıldaki gerçek anlamını tanımlayacak ve terimin milliyetçilik temasıyla kurduğu belirleyici bağı gözler önüne serecek bir dram olan 1890’lardaki Dreyfus meselesiydi.³²

Gelgelelim, böylesi bir milli fikriyat sistemi pratik manada “çelişkileri” körüklemeye pekâlâ devam edebilir. Bu da Fransız erkek ve kadınlarının, farklı durumlarda farklı kişilikler arasında salınmayı öğrenmek ve bu kişilikler arasında bağlar kurmayı denemek zorunda kaldıkları anlamına gelir. Çarpışmanın, Dreyfus duruşmalarında olduğu gibi, çok fazla su yüzüne çıkmasına izin verilirse, iç savaşa benzer bir durum tehlikesiyle karşılaşılır. Fakat normalde böyle bir şeyin özellikle yabancıların gözü önünde gerçekleşmemesi için çok çaba sarfedilir. Bir doktrin olarak sunulsa tuhaf kaçacak olan bir kimlik yapısının faal halde tutulması için gerekli siyasal ve kültürel silahlar alışıldığı üzere konuşlandırılır.³³ Halbuki kimlikler, üzerlerine doktora tezleri yazılsın diye değil, yaşanılsın diye icat edilmiş aygıtlardır. Yapılarında barındırdıkları çözümsüz çelişkiler ya saklanmalı, ya bir tür denge mekanizmasıyla etkisiz kılınmalı, ya da –aygıtların işlemediği kriz anlarında– açık bir iç savaş üzerinden kavgaya konu olmalıdırlar. Fransızlar açısından Halk Cephesi döneminde bir kez daha tehdidi altında bulunan bu savaş, 1940 yenilgisiyle ve Pétain’ın (kelimenin tam anlamıyla) “şovenist” Vichy cumhuriyetinin ortaya çıkmasıyla patlak vermiş, Direniş boyunca ve savaşın hemen sonrasında da sürdürülmüştür.

32 Milliyetçilik ve entelektüeller arasındaki ilişki konusunda, Fransa vakası için bkz. Christophe Charle’in eseri, *Naissance des ‘intellectuals’* (Paris, 1990). Aynı yazar, daha yakın zamanda, analizini daha geniş bir kapsamda, *Les Intellectuels en Europe au XIXe siècle: essai d’histoire comparée* (Paris, 1996) adlı eserde ele aldı.

33 Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Fransız mutfağı ve gastronomisiyle ilgili mitler ve ritüellerdir. Bu, artık mükemmelen şehirleşmiş ve kesin –hatta aşırı– bir biçimde ulusal özgünlük atfedilmiş bir “toprak” (köylü) geleneğini temsil eder. *La bouffe*’un, yani atıştırmanın günümüz Fransa’sındaki tuhaf yaygınlığının sebebi, kısmen de olsa, zihinlerdeki iki ulus –Chauvin (Pétain, Le Pen vesaire) diyarı ile neoJakoben ve Radikallerin (Zola, Mendès-France, 1968 vesaire) ülkesi– arasında tartışmaya mahal vermeyen birleştirici bir faktör olarak işlev görmesi olabilir.

Kırsallığın Büyüsü

“Şovenizm”in gerçek hikâyesi, modernleşmenin kırsal geçmiş ile kentsel-sınai gelecek arasında nesiller boyu süren mücadeleye sahne olan devasa bir değirmenden geçmeye benzediğini gösterir. “İlerleme” bazen belirli koşullarda bunu ölümüne bir mücadeleye dönüştürür. Her halükârda bir küresel varoluş tarzının yok olup, yerine bir sonrakinin gelmesi bakımından adeta çığır açan bir ölüm kalım mücadelesi söz konusudur. Milliyetçilik bu muharebenin yan etkisi değil, özüdür: Ben Ernest Gellner’in konuya ilişkin temel sezgisinin bu olduğunu düşünüyorum. Ne var ki, onun yaklaşımı da sürecin gelecek odaklı faktörlerine aşırı vurgu yapmaktadır. O, modern felsefenin, aslında, geleceğin sarsıcı darbesi olan sanayileşmeyle ilgili olduğunu düşünüyordu. Onun özgün formülasyonu “modernleşme teorisi”, modernitenin olgusal unsurlarının –örneğin makine sanayi, yerel ağızların okuryazarlığa dönüşmesi, ulusal hareketlerin yeni “memurları” tarafından kırım yaratıcı bir biçimde “yeniden keşfi” vesaire– üzerinde durmadan edemiyordu. Değişimin bu saiklerine ve araçlarına “ham madde”nin kendisinden –yani, değişime maruz kalan ve “Nicolas Chauvin” gibi, yalnızca Fransız ve Çek olarak yeniden tasarlanmakla kalmayıp aynı zamanda milliyetin asıl kaynağı olarak idealleştirilen köylü kitlelerden– daima daha fazla ilgi gösterilir.

Gerçekte, “ham madde”nin, milliyetçiliğin genel oluşumunda Gellnerci teorinin kabul ettiğinden çok daha büyük bir rol oynadığını sanıyorum. Çek milliyetçiliği şüphesiz “Prag malı”ydı; fakat etnik özellikleri Bohemya, Moravya ve Südetlerden gelme olup, bildiğimiz icat edilme veya ideolojiye dönüştürülme manasında “yapılmış” değillerdi. “Gelenekler”, şehir vodvilinde veya televizyondaki pembe dizide hangi şekli alırlarsa alsınlar, bireyler ve aileler tarafından geçmiş zamandan geleceğe doğru yöneltilen gerçek bir matris meydana getirirler. Modern milliyetçilikte görülen yeniden yapım, hiçlikten (*ex nihilo*) yaratım değil, bu geçmişin belli başlı parametrelerinin kısıtladığı bir yeniden formülasyondur. Ve burada esas

önem arz eden –“keskinliği” ve duygusal yadsınamazlığı bütün etnik milliyetçi inanç yapılarında yaşayan– geçmiş, köylü bir varoluşun geçmiştir.

Gellner’e karşı getirilen en çarpıcı eleştiri, onun aşırı rasyonalizminin güleçliğine yöneliktir. Perry Anderson, Weber ile Gellner’i karşılaştıran bir denemesinde, Gellner’i “Çekoslovakya veya Fas’ın bağımsızlığından ziyade, 20. yüzyıl milliyetçiliğinin esas olağanüstü tezahürleri olan Dünya Savaşı ve Nazizme değinmemekle”³⁴ suçlar. Gellner, teorisinde milliyetçiliğe fazlasıyla “sağlıklı, yapıcı ve ileriye dönük bir ilke”ymiş, bir ölüm kalım travması değil de sanki modernite çağına girişte talep edilen bir dizi değişiklikmiş gibi bakan ekonomik işlevselcilğe meyleder. Her şeyi üretim tarzındaki değişimlerden çıkarsama eğiliminde olan Marksist “tarihsel materyalizm” bu tür bir ekonomizme başvurduğu için geçersiz kabul edilirdi. “İronik bir biçimde”, der Anderson,

Gellner’in teorisinin de ölçüsüz bir materyalizm olarak tarif edilebilecek bir yönü vardır. Ne de olsa, bu teori modern milliyetçiliğinin her daim içerdiği kuvvetli kolektif anlam boyutunu –yani, sanayi için işlevselliğinin ötesinde sunduğu kimlik doyumunu– açıkça görmezden gelmektedir. Gellner paradoksal bir biçimde yeniden büyülenmeler arasında dolaşırken, 20. yüzyılın en önemli büyüsünü gözden kaçırmıştır.

Böylece Gellner, “milliyetçiliğin büyüsünü teşhis edemeden teorisini yapmıştır”. Buradaki büyü, milliyetçiliğin bağlayıcı ve tutkulu çekimini, fedakârlık ve soykırım gibi fenomenlere ilham verme kapasitesini ifade eder.

34 ‘Max Weber and Ernest Gellner’, *A Zone of Engagement*, Londra, 1992, s. 204-206. John Hall’un aktardığı (ve bu kitabın başka yerlerinde de değinilen) Gellner’le ilgili bir anıyı hatırlamak konumuz açısından da uygun olacaktır. Etnik tutkulara ve gerçeğe aykırı temsillere yönelik bütün alaycılığına rağmen (mızıkada üstat olan) Gellner, Çek halk ezgilerini çalmayı çok severdi ve ara sıra bu eserleri çaldıktan sonra gözyaşlarına boğulurdu. Bana yolladığı bir kartpostalda şunları yazmıştı: “Ruritanyalılar ve Megalomanyalılar arasında büyüdüm ve bugün dahi birçok (hem gerçek hem uydurma) halk şarkısını hatırlayabiliyor ve mızıkamla çalabiliyorum. Benim anlayamadığım bir sebepten, dinleyiciler bu melodilerden hiç haz almıyor gibiler.”

O halde “büyü” nerede aranmalıdır? Anderson büyü’nün psikolojik ve duygusal doğasına değinmekte, fakat kaynağına ilişkin bir şey söylememektedir. Ben şimdiye kadarki en akla yatkın kökenin, çoğu etnik milliyetçilik biçimi ile “kırsal” varoluş arasındaki daha önce de tanımladığım bağlantıda bulunduğu inanıyorum. Gellner’in üzerinde durma konusunda duraksadığı o “yeniden büyülenmeler” –hepsinden öte, Alman Aryanizmi ve Yahudi Soykırımı– köylü varoluşla belirgin, tek nesille ölçülebilecek bir irtibat halindeki zincirinden boşanmış etnisite örnekleriydi. Hitler’in ve Himmler’in fantezilerinde Kierkegaard’ın “hizmetkâr tarım devleti”nin bir başka, daha erken versiyonunu, yani çiftliklerindeki ağır işleri köle Slav işçilerin yapacağı, Orta ve Doğu Avrupa boyunca uzanan yeniden yapılandırılmış Alman köylü ve çiftçilerin efendi ırkının yaratılması vardı. Bu vizyondaki anti-modern zehir, kısmen bu şekilde yeniden icat edilen gelenekler arasındaki büyük yakınlıktan türemiş ve felsefeye dönüştürülmüştü. Alman sanayileşmesi ani ve travmatik olmuş ve gerçekten de modernleşme teorisinin geniş kurallarına uygun bir milliyetçiliğin yükselişine yol açmıştı. Gelgelelim, bu yükselişe karşı hâlâ büyük ölçüde kırsal ve etnik bakımdan homojen olan bir toplumun “ham maddesi”nden türetilen şok, bu yükselişe yol açan şoktan daha da güçlü çıkmıştı. Bu karşı-şok, 1914-1918’deki ulusal yenilgi deneyiminin ardından, modernleşmiş Alman toplumunu kuşatarak farklı ve gerici bir yörüngeye –küresel bir misyona evrilmiş etnik şovenizm yoluna– sokabilecek kadar güçlüydü.

Aynı noktaya farklı bir biçimde değinmek de mümkündür. Milliyetçiliğe dair retorik ve spekülasyonlarda kullanılan ve oldukça soyut terimlerden, örneğin “miras”, “topluluk”, “soy” veya “kan”, “ortak deneyim” ve “saflık” veya saflığın (“kirlenme”, “yabancı” vesaire gibi) sayısız zıddından oluşan tanıdık, tekrarlanan ifadeler vardır. Ama çoğu ulus sosyolojik olarak bu kategorilere çok az uyum gösterdiğinden, duygusal otoritelerinin tam olarak nereden geldiğini tespit etmek çok zordur. Bunun nispeten daha kolay olduğu tarihsel durumlardan, yani köylü kırsallığın “millileşme” sürecinden geçen halkın henüz

erişebileceği kadar yakınında olduğu ve dolayısıyla diline ve retorikğine şiddet içerikli kişisel ve ailevi duyguları aşılatabildiği durumlardan bir ipucu elde edilebilir. Ortaya çıkan karışım bir hayli bulaşıcıdır: “miras”, “topluluk”, “kökenler” ve diğer her derde deva standart mefhumların tamamının mükemmelen somut bir anlamının olduğu kırsal bir yaşamdan şimdiki zamanda veya yakın geçmişte aktarılmış bir belleğin yarı iyileşmiş yaralarıyla birlikte dilbazlığını yeni kazanmış romantik entelektüalizm. Bu renkli karışım erken okuryazarlığın ve şehirleşmenin –örneğin Paris vodvili, 19. yüzyıl Londra’sının (“jingoizm”i işleyen) müzikholü ve asparagas veya magazin basını gibi– yeni yeni filizlenen medyası için pek uygundu. Gellner’in ironik rasyonalitesi hep gelenek sahteciliği yapan “gelenekler”i tespit etme eğilimindeydi. Ancak belli durumlarda, “gelenekler” (gerçek) geleneklerin –her zaman mecazi olmayan– kanıyla da doldurulabilirdi. Yeniden doğmuş bir Almanya veya Kamboçya, kendilerini çağa göre “nesli tükenmiş” fakat, Kiernan’ın deyimiyle, ciddi bir “tarihi geri alma” çabasına girişebilecek kadar da canlı kalabilmiş bir köylü toplumsal düzenin sarsıntılı hayatıyla tıkanmış buldular. Nietzsche’den Martin Heidegger’e, oradan da “Unabomber” Ted Kaszinski’ye anti-modernizm ideolojileri “sahici” bir kırsal çaresizlik ve kin damarından girerek bunun şiddetini harekete geçirmeye yardımcı olmayı zaman zaman başarabilmiştir. Heidegger’in en sevdiği kelimenin “sahici” olması şans eseri değildir.³⁵

35 Heidegger, 1934 yılında işsizlere yaptığı bir konuşmasında, işsizliğe şehirleşmenin sebep olduğunu belirtmişti. Çözüm, “toprağa” dönmektir. Bu, Alman topluluğunu yenileyebilirdi. Aynı dönemdeki bir radyo yayınında ise, felsefi düşüncüyü köylü emeğine benzetmişti: “Bu felsefi uğraş, tam olarak köylülerin uğraşının merkezinde yer alır. Benim çalışmalarım içtenlikle köylülerin yaşamından kaynaklanmakta, o yaşama bağlanmaktadır [ve] Almanya-Svabya toprağında yüzyıllar boyu süren, eşsiz bir köklülüktür doğmaktadır.” Bkz. Michael E. Zimmerman, *Heidegger's Confrontation with Modernity*, Bloomington, 1990, s. 69-71. [Türkçesi: *Heidegger: Moderniteyle Hesaplaşma*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.] Konuyu ele alan bir başka önemli çalışma için bkz. Robert Minder, ‘Martin Heidegger et le conservatisme agraire’, *Allemagne d'Aujourd'hui*, 6. sayı, Ocak-Şubat 1967. Pierre Bourdieu’nün *L’Ontologie politique de Martin Heidegger* (Paris, 1988) adlı eseri, Heidegger’in folk milletçiliğine dair “şaiBELİ” felsefi tefsirinin bütün iç yüzünü verir.

Etnik milliyetçiliğin gerek yoğun duygusallığı gerekse şiddeti, bu spesifik kökle bağlantılı olarak düşünüldüğünde çok daha anlamlıdır. Bunun tek alternatifi ise apaçık psikolojik bir alternatif gibi görünmektedir: “aidiyet”e veya geniş aile bağlarına dair duyguların, modernitenin koşullarınca horlanan temel gerçeklikler olarak okunduğu bir “insan doğası” hikâyesi. Bu hikâyeye ilişkin sorunlardan biri elbette fazla tanıdık bir hikâye olmasıdır: Burada tartıştığımız etnik milliyetçiliğin entelektüel kahramanlarının son iki yüzyıldır anlattığı bir hikâyedir bu. Bu hikâye hiçbir şey açıklamadığı içindir ki Gellner’in modernleşme tezinin değindiği teorik mesele ortaya çıkabilmiştir. Milliyet siyaseti ve ulusal kimlikler yalnızca hayalî aile bağları, sahte folklor, ebediyetçilik anlamında “etnik” olmadıkları için milliyetçilik hâlâ bir sorudur. Hans Kohn’un zamanından beri temel ikilemelerinden biri de bu yaşamsal farkları –gerek “Batılı” karşısında “Doğulu”, “liberal” karşısında “kapalı” veya son zamanlarda “sivil” karşısında “etnik” milliyetçilik olarak– anlamlandırmak olagelmıştır.

Değirmenin Ötesinde

Bu kritik kargaşa ne kadar sürdü? Maalesef soruyu geçmiş zamanda sormak uygun değildir. Lanet, günümüzde de devam ediyor. Dahası bu lanet, “Nicolas Chauvin”i meydana getiren Fransız devleti ve birçok teorisyenin gözünde modernliğin tipik örneği, Aydınlanma’nın ve eşitliğin (*égalité*) ocağı ve hatta 1980’lerden bu yana postmodernliğin önemli sahası olan Fransız toplumu içerisinde de varlığını belirgin bir biçimde sürdürüyor. Kendi adıyla olmasa da “Nicolas Chauvin”, bugün her Ulusal Cephe (Front National) konuşmasında ve ilanında kendini belli etmektedir. Bu Chauvin’in ikinci bir Pétain olarak dünyaya tekrar dönmesine ilişkin bir kehanet değildir.³⁶ Gel-

36 Eugen Weber, ‘Nationalism and the Politics of Resentment’ (*The American Scholar*, 63. cilt, 3. sayı, Yaz 1994) adlı çalışmada, günümüz Fransa’sında sağcı milliyetçiliğin sınırlarını kestirmeye çalışır. Belki de en önemli sınır, Henri Mendras’nın *La Fin des paysans: suivi d’une réflexion sur la fin des paysans vingt ans après* (Arles, 1984) adlı eserinde tarif edilen savaş sonrası dönüşüm sürecinde yatmaktadır.

gelelim, Avrupa'daki genel manzara bu kadar belirsiz olmasaydı, bu konuda biraz daha iyimser olunabilirdi. Bu Avrupa'nın kurumsal modernitesi, Ortak Tarım Politikası denen pranganın ağırlığı altında eziliyor. Bu politika, köylü tarımı "aşamalı olarak ortadan kaldırarak" Avrupa Birliği ülkelerini Chauvin'in dünyasından ebediyen kurtarmak amacıyla tasarlanmış olmasına rağmen, maalesef siyasal baskılar sonucunda köylü tarımı Yunanistan'dan İrlanda'ya her yerde muhafaza etmenin aracına dönüşmüş durumdadır. Haliyle "sivil milliyetçiliğin" umut vaat eden sahası Avrupa Birliği, geçmişte etnik milliyetçiliği sıklıkla beslemiş olan kırcı mirasın yoğun tehdidi altındadır.³⁷

Milliyetçi hareketlerde şiddete dair derinlemesine bir tartışma yürüten David Laitin de bu boyutun altını çiziyor. "Neden bazı milliyetçi hareketler stratejileri ve sonuçları bakımından barışçılken, bazıları katliama yol açıyor?" sorusu, tartışmasına kılavuzluk ediyor. Yanıtı ise, "tarihin büyük güçleri"nde değil, "kır ve küçük kasaba hayatındaki toplumsal örgütlenmeye dayalı mikro temeller"de ve bunlara ilaveten (suikastlar veya devletlerin terörist eylemleri gibi) "rastlantısal olaylar" ile siyasal kadrolaşmanın "kırılma fenomenleri" olarak adlandırdığı (şiddete dayalı taktiklerin işe yaramaya başladığı "eşikler"e ulaşılan) anların etkilerinde arıyor.³⁸ Böylece, terörizmin Bask ulusal hareketindeki görünürlüğü Katalonya'daki düşük profiliyle kıyaslanabiliyor. Birinci vakada şeref anlayışının ön planda tutulduğu "yoğun bir kırsal toplumsal yapı"ya rastlarken, ikinci vakada Katalanların daha çok İspanya'nın tamamına yönelik

37 Göran Therborn, *European Modernity and Beyond* (Londra, 1995) adlı eserinde, Avrupa'nın, İkinci Dünya Savaşı arifesinde, "hâlâ büyük ölçüde kırsal bir toplum" olduğunu ve "kadim kırsal toplumun sıkıştırılmış sonu"na ancak 1950'lerden 1970'lere uzanan dönemde, yani aslında bir nesil önce tanıklık edildiğini gösterir (s. 65-73). Britanya Adaları ve 'İsviçre'den İsveç'e uzanan koridor" haricinde, sanayileşme süratli, tek yönlü ve oldukça kısa ömürlüydü. 1980'lere gelindiğinde, sanayisizleşme süreci halihazırda başlamıştı. Bu müthiş hızlı geçiş dönemleri bağlamında, Therborn'un, vardığı genel sonuç kapsamında, "tarihsel geleneklerin varlıklarını sürdürülebilirlik hinliği" (s. 359) olarak adlandırdığı şeyin bugüne kadar vurgulandığından daha fazla vurgulanmayı hak ettiğini söyleyebiliriz.

38 'National Revivals and Violence', *Archives européennes de sociologie*, XXXVI. cilt, 1. sayı (1995).

ulusal düzeyde işleyen (şehir merkezli) ekonomi temelli gruplar ile siyasal partilerde örgütlendiklerini görürüz. Dolayısıyla, ETA'nın uzun süreli hâkimiyeti, "milliyetçi önderlerin, üyeleri törelerle bağlı birçok toplumsal grubun bulunduğu küçük köy ve kasabalarda eleman toplayabildikleri", (en azından yakın zamanlara kadar) oldukça kırsal olan bir toplumla kurduğu bağlantılara dayanmaktaydı. Öte yandan, bu tür şerefli bağlar, elbette köylü göreneği ile miras kalan gelenek arasındaki – ve Euskadi'nin³⁹ idealleştirilmiş ulusallığına olabildiğince doğrudan aşılınmış, yukarıda da bahsi geçen "ham madde" niteliğindeki– bağdan türer.

Laitin'in sunduğu ikinci karşılaştırmalı örnek olan Sovyetler sonrası Gürcistan ile Ukrayna da bu savı destekler. Gürcistan'da bir dizi ayaklanma ve savaş yaşanmış olmasına rağmen, Ukrayna'daki yeniden yapılanma gözle görülür bir biçimde silahlı çatışmadan uzak kalmıştır. Genel olarak bakıldığında bu farkın niye bu kadar büyük olması gerektiği çok net değildir. Ukrayna, çok sayıda azınlık sorunu barındırmakta ve Kırım'da Ruslar, Tatarlar ve Ukraynalılar arasında hep savaşa dönüşme tehdidi arz etmiş üç yönlü büyük bir çatışma alanı görüntüsü vermektedir. Buna karşın yeni Ukrayna rejimi şiddetten büyük ölçüde kaçınmışken, "Gürcistan'ın kırsal toplumsal yapısı terörist örgütlenmenin temelini korumuşa benzemektedir". 2000 yılına gelindiğinde Ukraynalıların yaklaşık %70'i büyük kent- sel alanlarda yaşıyor olacaktır. Bunun bir sonucu da "19. ve 20. yüzyıllardaki Ukrayna ideolojilerinin alametifarikası olan popülizmin gücünü yitirmesidir. Hatta bugün –geleneksel olarak fakir, ezilmiş köylü kitleler anlamına gelen– *narod* kavramının Ukraynalıların siyasal düşüncesindeki merkezî konumunu yitirdiği bile iddia edilebilir".⁴⁰

1989 sonrasında Doğu Avrupa'nın birçok bölgesindeki koşullar sonucunda, bu bölge ülkeleri Ukrayna'da ortadan kalkmakta olan mirasın daha da fazla kurbanı haline geldiler. Sab-

39 Bask bölgesinin Baskçadaki adı – ç.n.

40 A.g.e., s. 35. Yazar, Orest Subtelny'nin *Ukraine, a History* (Toronto, 1988) adlı eserinden alıntı yapıyor.

rina Ramet, Bosna Savaşı'nın temelinde yatan sebeplere ilişkin yakın zamanlı bir çalışmada, Tito Yugoslavya'sının Güney Slav kültürüne, başarısız bir şekilde de olsa, "şehrin değerlerini empoze etmeye" çalıştığını, buna karşın Milosevic'in 1987 darbesinin "birçok yönünün yanı sıra kırım şehir üzerindeki zafelerini [ve dolayısıyla], sıklıkla seçkin şehirli edebî çevrelerce bir araya getirilip yansıtılmış biçimiyle de olsa, kırsal algıların ve değerlerin yakından ilişkilendirildiği Sırp milliyetçiliğinin yükselişini temsil ediyordu".⁴¹ Ramet, yeni Sırp ulusal hareketinin temel kırsal niteliğini ve bu hareketin (en başta kadınların herhangi bir eşit muamele talebine karşı geniş çaplı bir saldırı anlamına gelen) "geleneksel değerler" için yürüttüğü ve "mümkün olan en açık şekilde kırım şehre karşı kültürel saldırısını temsil eden" Bosna kampanyasında vardığı aşırılıkları ana hatlarıyla belirliyor. Bunu da modernleşme teorisinin perspektifine bağlayarak şu sonuca varıyor:

(Kırım simgeleri ve mitolojileriyle kendi çarpık aynasında oynuyor olsa dahi) kentsel seferberlik üzerine kurulu bir ulusal hareket ile büyük ölçüde kırsal seferberliğe dayalı bir ulusal hareket arasında dünya kadar fark vardır.

Avrupa dışında da benzer bir örüntü karşımıza çıkar. Laitin kendi analizini "tarihin büyük güçleri"ne dayalı bir analizin soyutluğundan ayırt eder; fakat analizin kendisi kişiyi bu güçlerden birine –seferber edilmiş bir köylü nüfusun gizli gücüne ve "modernleşme"nin, piyasa ekonomisinin ve kentsel liberalizm normlarının yayılmasına karşı saldırısına– yönlendirir. Ben Kiernan'ın çalışması buna değinmese de Kızıl Kmerler'in, Vietnam işgalinin ardından teslim ve yok olmadıklarını biliyoruz. Muhtemelen hâlâ gerçek bir destek gördüğü içindir ki siyasal ve askerî bir aktör olarak kötü şöhretli varlığını sürdürebiliyor. Kalan gerillalar Kamboçya'nın batı ormanlarında kısmen keres-

41 'Nationalism and the 'idiocy' of the countryside: the case of Serbia', *Ethnic & Racial Studies*, 19. cilt, 1. sayı, Ocak 1996, s. 70-71. Ayrıca bkz. aynı yazarın *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War* (Boulder, 1995) adlı eseri.

te ve uyuşturucu işinden geçinerek Vietnam işgalinden ve onu takip eden rejimlerden kurtulmayı bildiler. Kiernan'ın kitabını okumayı bitirdiğim gün Londra gazetesi *Independent*, "Pol Pot'un Sağkolu Kızıl Kmerler'den Ayrıldı" başlıklı haberi geçmişti (13 Ağustos). Bu şahsın Kızıl Kmerler'den ayrılmasının sebebi ise, ne yazık ki ailesiyle daha fazla vakit geçirmek değil, Punon Pen'deki seçimlere adaylığını koymaktı. Katliamlardaki rolü nedeniyle yıllar önce ölüm cezasına çarptırılan Ieng Sary, bir sonraki seçimlerde yarışacak yeni bir parti kurmayı planlıyor. Kendisi kurucu Paris elitinin üyesi ve Pol Pot'un en yakın arkadaşlarından birisiydi. Henüz halk önüne çıkmadığı için kimse cezasından nasıl kurtulacağını bilmiyor. Yine de şansı var gözüküyor. (Kendisi de bir zamanlar Kızıl Kmer savaşçısı olan) Eş Başbakan Hun Sen, Ieng Sary'nin (ayrılarak) "on binlerce hayat kurtardığını" belirtti ve kendisinden övgüyle sözetti. Resmî görüş ise, "eğer halkın iradesi buysa" tekrar kabul görmesi gerektiği yönünde.

1990'ların Gellnerci iyimserliğinin yediği tek büyük darbe bu değildir. Kiernan'ın kitabındaki bir paragraf, ilk kez okuduğumda, neredeyse gerçek bir şok geçirmeme yol açacaktı. Giriş bölümünde⁴² yer alan bu paragraf, bilmeyenler için Kamboçya'daki manzaranın genel hatlarını sunmaktan ötesini hedeflemiyordu:

İlk bakışta Kamboçya, dönüşüme direnen bir toplum gibi gözükür. Coğrafi olarak derli toplu, demografik olarak dağınık, dilsel bakımdan birleşmiş, etnik bakımdan homojen, toplumsal olarak farklardan arınmış, kültürel bakımdan tek tip, idari olarak üniter, siyaseten az gelişmiş, iktisaden çeşitlenmemiş ve eğitimden mahrumdu. Kamboçya, Laos haricinde diğer bütün Güneydoğu Asya ülkelerinden daha izole ve karayla kuşatılmıştı [ve] doksan yıllık sömürgecilik himayesi altında mumyalanmış olması sayesinde geleneksel monarşisi ve toplumsal yapısı [ve] yüzde 80 köylü nüfusu korunmuş, hatta destetlenmişti.

42 Kiernan, a.g.e., s. 4-5.

Vurgu bana ait. Şoku tetikleyen ise yer isimlerinin yanında tek bir ilave değişiklikle (“etnik bakımdan homojen”) bu paragrafın başka bir kıtadaki bambaşka bir ülkenin, Ruanda’nın eksiksiz bir tarifi olabileceği gerçeğidir.⁴³

Bir Karşı Örnek

Başlarken, İrlanda’da sürmekte olan çatışmaya değinmiş ve bunun kırsallığın milliyetçilik açısından genel öneminin göstergelerinden biri olduğunu söylemiştim. Ne var ki, bu gösterge biraz daha geniş bir bağlamda ele alındığı takdirde çok daha güçlü bir açıklayıcılığa kavuşur. Ne de olsa İrlanda milliyetçiliği de ait olduğu geniş takımda bağlamı düşünülduğünde, bir istisnadır. Hans Kohn’un eski “Batılı (liberal) milliyetçilikler karşısında Doğulu (etnik-otoriter) milliyetçilikler” ayrımında, İrlanda zaman zaman ikinci gruba uygun bulunurdu: Şaşırtıcı bir biçimde Batı Avrupa’nın en uç coğrafi noktasında bulunan şiddetli bir etno-dinsel hareket sözkonusuydu. Kohn’un liberal-kurumsal, devlet eliyle oluşturulmuş kimlik mefhumunun kurucu numunesi İngiltere’yle fiziksel olarak bitişik, tarihsel olarak iç içe geçmiş olan İrlanda, her şeye rağmen Orta ve Doğu Avrupa’nın 19. yüzyıla özgü oluşumlarının ruhuna ve yöntemlerine çok daha yakın gözüküyordu. Bu paradoks, bağımsızlık sonrasında eski monarşi ile yeni cumhuriyet arasında kurulan çarpıcı ilişkiyle daha da keskin bir hal almıştı. Ayrılmalarından iki nesil sonra bile, yeni cumhuriyetin vatandaşları, “Britanya topraklarında” bulundukları sürece, muhatap oldukları resmî muamele (ve çoğunlukla gayriresmî yaklaşım) bakımından eski monarşinin sözde tebaası konumundadırlar. Buna karşın, İrlanda Cumhuriyet Ordusu’nun (IRA) irredantist şid-

43 Bu konuda okurun öncelikle, Gérard Prunier’nin muhteşem ve keskin çalışması *The Rwanda Crisis 1959-1994: History of a Genocide*’a (Londra, 1995) bakması gerekir. Barnett’in Kamboçya milliyetçiliğine ilişkin çizdiği profille –bkz. yukarıda 35. not, ‘Cambodia Will Never Disappear’– olan benzerlikler, özellikle çatışmaların ideolojik kökenleri ve köylü toplumlardaki tek parti yönetiminin potansiyel olarak sahip olduğu öldürücü otorite bakımından, oldukça çarpıcıdır.

det kampanyası yaklaşık otuz yıllık bir süre içerisinde üç binden fazla ölüme sebep olmuş ve 1990'larda da aynı topraklarda şehir merkezli yıkımlar yaratmıştır.

Diğer Birleşik Krallık milliyetlerinin akıbetiyle genel bir kıyaslama yapıldığında, muamma daha da içinden çıkılmaz bir hal alır. Hem Galler hem İskoçya, İrlanda Cumhuriyetçiliği çizgisinde bir ayrılık hedefleyen 20. yüzyıl ulusal hareketlerini meydana getirdiler ve 1950'lerden bu yana, bu hareketler Britanya'nın ve imparatorluğun bir nesil boyu yaşadığı genel düşüş karşısında daha da geliştiler. Britanya'nın (özellikle 1979 yetki devri⁴⁴ referandumları etrafında şekillenen) karşı-taktiklerinin set çektiği bu hareketler şu anda her şeyden önce Avrupa etkisine veya gasbına karşı "Birlik'i koruma"ya odaklanmış daha belirgin bir İngiliz öfkesiyle de karşı karşıyalar. İskoçlar arasında "terörist" eğilim yokluğu özellikle dikkat çekicidir. Birleşik Krallık nüfusunun yaklaşık yüzde 10'unu (en kalabalık takımada azınlığı oldukları kesindir) temsil etmekle beraber, kurumları 18. yüzyıla dek hayatta kalmış ve büyük ölçüde İngiltere'yle düşmanlık ilişkisiyle inşa edilmiş bir devletin geleneklerini taşımaktadır. En son, 1745-1746 yıllarında, Highland çıkışlı bir ordu 1688 sonrasının Britanya devletini yıkmayı denemişti. Sonrasındaki uzun imparatorluk deneyimi gerek Highlandlılar gerekse Lowlandlılar arasında güçlü ve popüler militarizm geleneklerinin doğmasına yol açtı. Gelgelelim, gerçek şu ki, bu gelenekler, en azından şimdiye kadar, tamamıyla siyasal –hatta bilinçli bir şekilde, sivil ve barışçıl– yöntemlerle yürütülmüş bu ulusal hareket üzerinde çok sınırlı etkiye sahip oldu.

Belki de "Britanya Adaları"nın bu iki ana parçası arasındaki kafa karıştırıcı fark, yukarıda hatları çizilen türde bir analize tabi tutulabilir.⁴⁵ Temelde yatan en çarpıcı zıtlık, tarım tarihle-

44 Devolution – ç.n.

45 Bu analiz, bu kitabın yazarının burada vurgulanan sosyo-tarihsel boyutu bütünüyle gözden kaçıran *The Break-up of Britain* (Londra, 1977) adlı erken çalışmasının öncesinde de yapılmadı. Gellner, bahsi geçen kitabı, kendine has eğlendirici ve keskin üslubuyla *Political Quarterly*'de (49. cilt, 1. sayı, 1978) gözden geçirmişti. Bu, daha sonra, *Spectacles and Predicaments: Essays in So-*

ri arasında tezahür etmektedir. İngiltere’de ve aşağı İskoçya’da (Lowlands), erken gerçekleşen “tarım devrimi” köylü toplumunu neredeyse tamamen ortadan kaldırdı ve yerine büyük çiftlikler, “kontluk merkezleri”⁴⁶ ve hizmetkâr köylerden oluşan kalıcı bir coğrafya kurdu. Bu, İrlanda’da gerçekleşmedi. Aksine, 19. yüzyıl toprak reformu küçük ölçekli tarımı birtakım felaket ve tahribat olaylarının ardından yeniden kurdu ve böylece De Valera’nın kırsal Katolik devletinin ve –nihayetinde– Sinn Féin’in 20. yüzyıl sonlarında yürüttüğü irredantist kampanyalarının temeli atılmış oldu. Böyle bütünüyle ıraksak toplumsal yörüngeler aynı ölçüde çeşitliliğe sahip milliyet hareketlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur: bir tarafta kendini “kan ve toprak” mitinden güçlkle kurtarabilmiş bir İrlandalı ulusal hareket, diğer tarafta romantik hayaller haricinde “şovenist” bir “kan ve toprak” seferberliğine en elverişli unsurlardan yoksun ve esasen erken dönem “sivil milliyetçilik” kategorisine uygun biçimde oluşmuş Britanya ulusal hareketleri. Bu tespiti teyit edecek bir başka kısmi istisna da sözkonusudur: Galler. Bu ülkede, erkenden Tudor hanedanlığına siyasal ve hukuki bakımdan katılmış olmalarına rağmen, kırım sonradan geçirdiği kapitalist dönüşümü daha az kapsamlı bir biçimde yaşamış bölgelerde kök salmış etno-dilsel motifler ve şiddet, 20. yüzyıldaki milliyetçi hareketlerde daha belirgin olmuştur.

Liah Greenfeld’in *Milliyetçilik* adlı eserinde modernleşmenin orijinal şablonu olarak sunulan İngiliz ulusal kimliği ise, belki de herhangi bir çağdaş milliyetçiliğin yüzleştiği en tuhaf ikilemle karşı karşıyadır.⁴⁷ Ulusal hareketler genelde Greenfeld’in statü hıncı (*status ressentiment*) adını verdiği ve miras kalan özgün niteliklerin –halkın ve milletin “özellikleri”nin– kullanımıyla ifade edilen duygudan doğar. Ne var ki, İngilizler açısından, iki yüzyılı aşkın bir süredir şüphesiz en önemli özel-

cial Theory adlı derlemede, ‘Nationalism, or the new confessions of a justified Edinburgh sinner’ olarak yeniden yayımlandı.

46 County towns – ç.n.

47 Bkz. ‘God’s Firstborn: England’, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts, 1992.

lik, milliyetçilerin hep dile getirdiği “doğa”nın kendisiymiş gibi hissedilecek kadar uzun bir zamandır çokuluslu devlet ve imparatorluğun ihtişamı karakterlerinden oluşan “Britanya” olmuştur. Britanya’yı daha dar kapsamlı olarak yeniden tanımlama girişiminin ise alternatif motiflere, bir diğer deyişle, seferber edilmesi halinde ulusun talihinin yaver gitmesini yeniden sağlayacak bir başka doğanın yeniden keşfine ihtiyacı vardır. Ama (İngiltere’deki bütün mevcut aşırı sağcı oluşumların kullandığı) ümitsiz “ırk” motifi dışında bu motiflerin neler olabileceği sorusuna yanıt bulmak güçleşmiş durumdadır. Hans Kohn’un erken ve örnek bir devlet güdümlü liberalizm olarak gördüğü, bugün daha gerçekçi bir ışıktaki görünüyör: Sözkonusu, sivil milliyetçiliğin tamamıyla arkaik bir versiyonu, 1688’in kaba, erken-modern mutlak parlamento egemenliği aygıtıdır. Dolayısıyla, etkili bir ulusal kimliğin –“bizim buralarda bu işler böyle yapılır”⁴⁸ gibi bir his uyandıran– temel prensipleri, bu kimliğin reformunun önünde büyük engeller oluşturmaktadır. Öte yandan bu öyle bir tarihsel bağlamdır ki etnisitenin (*ethnos*) bir çıkış veya ilerleme yolu göstermesi mümkün değildir. Takımadanın tamamında tek çözüm, modern sivilcilik (*civis*) gibi gözükmemektedir; peki buna erişmek yalnızca geniş Avrupa sahasında mı mümkündür?⁴⁹

Fazlasıyla genel bir sonuç yerine: Gellner’in 1964 yılında

48 The way we do things – ç.n.

49 Gellner içten bir Avrupa destekçisiydi, fakat Britanya Adaları’nı, o büyük, milliyetçilik üzerinden modernleşme şemasına yerleştirmekte daima güçlük çekiyordu. Sanırım, manevi milletin kültürüne yönelttiği en şiddetli eleştiri, bu kültürün daimi felsefi gizemini incelediği erken, keskinliğiyle meşhur, ‘British empiricism’ başlıklı bir çalışmada yer almaktadır (*Words and Things: An Examination of and an Attack on Linguistic Philosophy*, Londra, 1979). Yerli kimliğe böylesi unutulmaz bir darbeyi ancak bir yabancı indirebilirdi. Öte yandan, kendisi de bir nevi yerli olmuştu ve sonraları hep Tanrının İlk Çocuğunun [God’s Firstborn] lehinde söylenebilecek birçok –hatta oldukça fazla– şey olduğunu ima etti. Burada İlk Çocuğun aslında emsalsiz olmadığını hatırlatmakta fayda olabilir. Gerçekte, Tanrının İkinci ve Üçüncü Çocukları da bugün benzer dertlerden muzdariptir. Gerek ABD gerek Fransa, kendi, aynı derecede jerontokratik “Batı modeli” versiyonlarını fazlasıyla gecikmiş bir reforma tabi tutmaya çalışmaktadırlar. Devrimci modellerin genel yazgısı, adeta, önce çağdışı kalmak, ardından da daha ileri bir siyasi devrim gerçekleştirmenin ne denli imkânsız bir bela olduğunu keşfetmekten ibarettir.

yazdığı büyük denemesi “Milliyetçilik”te ortaya çıkan ve *Uluslar ve Ulusçuluk*’ta daha kapsamlı bir biçimde açıklanan modernleşme teorisi,⁵⁰ geleceğe giden yolu kısaltır gibiydi; ama canlılığı ve açıklayıcı gücünün bir kısmı da tam da buradan, geçmiş birbenbire geride bırakmasından gelmekteydi. Sana-yileşmeye eşlik eden bütün kültürel faktörlere yapılan büyük vurgu, teorisyenlerin modernitenin neredeyse tamamen galip geldiği konusunda kendilerine fazla güvenmelerine sebep oldu. Ironik şüpheciliğine ve toplumsal muhafazakârlığa yatkınlığına rağmen Gellner, esasında Aydınlanmacı bir optimistti. Bu güvenin diğer yüzünde ise kırsallığın sürmekte olan baskılarını –Soğuk Savaş’ın kısıtlayıcı etkisi azalır azalmaz süratle sırf “ham madde” olduğunu göstermeye koyulan evvel zamanın o köylü dünyasının kurucu ağırlığını– geri plana itme veya yok sayma eğilimi vardı. On beş yıl önce Arno J. Mayer, ustaca kaleme alınmış *Eski Rejimin Devamlılığı: Büyük Savaş Yolunda Avrupa* adlı yapıtını şu sözlerle noktalamıştı:

Eski rejim Saraybosna’da teröristlerin attığı birkaç mermiyle devrilmeyecek kadar büyük, dirençli ve dayanıklıydı. Feodal ve aristokratik varsayımları Avrupa’nın sivil ve siyasal toplumlarından nihai olarak söküp atmak ve defetmek için iki Dünya Savaşını ve Holokost’u, bir başka deyişle, 20. yüzyılın Otuz Yıl Savaşları’nı geride bırakmak gerekecekti.⁵¹

Belki şimdi bu varsayımların temelini oluşturan toplumsal mirasın aslında o zaman da tamamıyla sökülemediğini eklemek gerekir. Defetme işlemi, ne yazık ki, gerek Batı gerekse Doğu Avrupa’da ve dünyanın birçok başka bölgesinde hâlâ devam ediyor. 1914’ten iki nesil önce, Marx ve Mill gibi modernleşmeciler eski rejimin çöküşünü kaçınılmaz bir son olarak görüyorlardı. Onların varisi Ernest Gellner, modernleşme sürecinin onların yapabileceğinden çok daha derin ve geniş bir resmini

50 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983. [Türkçesi: *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Günay Göksu Özdoğan ve Büşra Ersanlı Behar, Hil Yayınları, Adıyaman, 2008]

51 *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*, New York ve Londra, 1981, s. 329.

çizdi. Buna karşın Gellner'in resmi de bazı yönleriyle paylaştığı mirasın –yani, orijinal Aydınlanma'nın entelektüel ve ahlâki görkeminin ve belirli kısıtlarının– şekillendirdiği bir resim olarak kaldı. 2000 yılına doğru ilerlerken ve ufkun ötesini görme-ye çalışırken, bu mirasın, Gellner'in anladığı ve fakat hafife aldığı o eski kırsal dünyanın kalıntıları arasında bizleri de şekillendirmeye devam ettiğini belki de kabul etmemiz gerekebilir.

Bu eski dünyanın çöküşünden kopan gürültü, hâlâ kulağımızda yankılanmaktadır. McLuhan'dan Baudrillard'a teorisyenler toz duman arasında elektronik postmoderniteyi anlamaya çalıştılar. Ancak sakın bu çabalar, rasyonalist kaçınılmaz sonların son örnekleri olmasın? Çoğu entelektüel böyle bir kaçınılmaz sonuca ulaşmada çoğu insanların ve siyasetçilerin düşündüğünden çok daha geç kalındığına inanmayı sürdürmektedir. Şüpheli, kolay kolay inanmayan mizacına karşın Gellner de böyle düşünüyordu. Şüphe duymaya başlamanın vaktidir. Her halükârda milliyetçiliği teori dünyasının merkezine daha yakın konumlandıran alternatif bir okumanın kaçınılmaz sonuca varmada geç kalınmadığını göstereceğine inanıyorum. Dolayısıyla, böylesi büyük bir aklın aramızdan ayrılması, yalnızca “modernleşme”yi değil, bizlerin sürecin içerisindeki kolektif ve entelektüel konumlarını da yeniden değerlendirmek için vesile olmaktadır. Çoğu insanın, siyasetçinin ve toplumsal teorisyenin 1990 dolaylarında düşündüğünün aksine, kaçınılmaz sonuca varmak için henüz çok erken olabilir.⁵²

52 Bazı okurlar buradaki satırlar arasında garip bir yankı tespit edebilir. 1960'larda Perry Anderson ve ben, Birleşik Krallık'taki her şeyin aslında çoğu yorumcuların düşündüğünden çok daha erken geliştiğini ileri süren bir Britanyalılık teorisi geliştirdik. İlk kez *New Left Review*'de yayımlanan 'Nairn-Anderson tezleri', tutkuyla, Avrupa modernitesinin büyük öncü devletinin, aslında, yalnızca tarihin müzesinde veya belki de çöplüğünde yer almaya uygun, acınası, yarı feodal bir kalıntı olduğunu savunmuştu. Ne yazık ki, bizler de yukarıdaki sonucun kurbanları olduk. İkimiz de ne kalıntının üçüncü binyıla doğru koşar adım ilerleyeceğini, ne de kemikleri patolojik derecede temkinli bir biçimde yeniden dizmeye –örneğin, Lordlar Kamarası'ndaki veraset ilkesini aşamalı olarak kaldırmaya (ama aynı zamanda lordluğu ve monarşiyi muhafaza etmeye)– kendini adanmış bir Yeni İşçi Partisi hükümetinin iktidarda olabileceğini öngöremedik.

İrk ve Milliyetçilik

1994'te *London Review of Books*'ta yazdığım bir makalede tarihin Avrupa merkezçiliğe karşı üretmiş olabileceği alternatiflerle ilgili birkaç yorum yapacak kadar ihtiyatsız davranmıştım.¹ Örneğin, tıpkı *Homo sapiens* gibi İllerleme de Afrika'nın kuzeyindeki bölgelerden değil, Afrika'dan çıkmış olabilirdi. Bu durumda, günümüzün soluk tenli gözlemcileri, Edward Said'in Şarkiyatçılık dediğine yüz vermek yerine, pekâlâ "bulanık gri gözleri, çirkin saçları ve çığırtaan akılsızlıklarıyla pigment özörlölerin doğasına özöü boş kafataslarından" ibaret Kuzeylilerin renksizlik düşlerine verip veriştirebilirlerdi. Yahut sanayileşme, Avrupa'nın uzak takımada sahillerinden değil de insanlığın orta krallığından veya merkez bölgesinden Çinli bir formatta çıkabilirdi. Böyle olsaydı, şüpheş farklı bir şekilde tarihlendirilecek olan M.S. 2000'deki kalkınma açığıının her iki tarafından da Garbiyatçılığın romantik hayalleri karşısında suçluluk ve kızgınlıkla kıvranan eleştirmenler olacaktı.

Marek Kohn'un *İrk Galerisi*'ni² okuduktan sonra, geriye dönüp baktığımda o zamanki cehaletimden utanıyorum. Niyetim sadece karşı-olguşal düşünmekti. Fakat bazı okurlar başka il-

1 Bu bölüm, ilk kez *London Review of Books*'ta (18. cilt, 6. sayı, 1996) yayımlandı.

2 Marek Kohn, *The Race Gallery: The Return of Racial Science*, Londra, 1995.

gili olgulardan haberdar olmalıydı: Pigment özörlölöge ve kuzeylilerin zekâsına, anlayışına ve genel akılsızlığına içkin özörlörlere halihazırda verip verıştiren yorumcular mevcuttur. Marek Kohn, ırksal zırvalar ve karşı-zırvalara ilişkin değeri ve ilgi uyandıran yeni ansiklopedisinin 7. Bölümü'nde onları uzun uzun tarif ediyor.

Kohn bahsi geçen kısımda soluk ten ırkçılığına saldırmak yerine onu tersine çeviren bir bağıllık hali olan Afrika merkezciliğe değiniyor. Buna göre, iyi olan her şey siyah Afrika'dan geliyor ve siyah olmayanların tamamı melanin eksikliğinden ötürü genetik bakımdan engelli sayılıyor. "Siyah halkların Kriptoniti" melanin, onların toplumsal ve kültürel üstönlüklerinin genel sırrı olarak kabul ediliyor. Buna karşılık Kuzeyliler önemli melekelerini yitirmiş ve bu eksikliği telafi etme çabasıyla feryat figan aşırı saldırganlaşmış görünüyorlar: İşte "Avrupalıların kasvetli Kuzey'de D vitaminini sentezleyebilmelerini sağılayan açık tenleri için ödemek zorunda kaldıkları bedel" budur. Dolayısıyla barut, pusula, Newtoncu bilim; hepsi aslında kana işlemiş bir genetik düşkünlöğü ele verir. Öte yandan, siyahlığın "elektromanyetik çekim"i, kültürlö komöunal duygunun, çokkültürlölüğün ve ekosferle müzikal uyumun büyük çağdaş normlarına yönlendirir. Bunlar eksantrik bir kitap kurdunun değeri, internetin Afrika merkezci sayfalarını hazırlayan Richard King'in görüşleridir. Konuyla pek ilgisi olmayan biri olarak, yalnızca internette gezinenlerin bakabileceğı elektronik adresi alıntılatabilirim:

<http://www.melanet.com/melanet/ubus/melib.html>

Artık biyolojik ve genetik bilim tarafından bir bakıma çürütölmüş olan beyaz ırkçılık daima bilimsel olma iddiasındaydı. Bu iddianın kurbanları ise bunun karşısında daima ya kendi karşı-bilimlerini yaratmaya ya da besbelli daha kolay olan yolu tercih etmeye, yani bilimin kendisine herhangi bir özel yetki tanımamaya meylettiler. Böylece, kurbanlara göre, "bilimsel görüş" mevcut perspektifler arasında herhangi bir perspektif olarak görünür. Emperyalist iddialarına rağmen serbest-

çe reddedilebilir ve basit bir hâkim mitoloji veyahut dinmiş gibi muamele görebilir. Eğer çoğu beyaz insan onu hakikat olarak görüyorsa, bu ancak işlerine öyle geldiği için olabilir. Alternatif inanç sistemlerinin geçerliliği en azından bilime eşdeğerdir, eşittir ve hatta Siyahın, Eskimonun, Doğu Asyalının veya bir başkasının perspektifinden bakıldığında aslında daha üstün veya daha yararlıdır.

Bahsi geçen bölümde Kohn çarpıcı bir örnek daha verir. Bazı Amerika yerlileri, atalarının müzelere taşınmış veya yerleştirilmiş kalıntılarını kurtarmak amacıyla yürüttükleri kampanya kapsamında, geçmişte Bering Boğazı'ndaki bir kara köprüsü üzerinden Asya'dan Amerika kıtasına göç edildiğine dair bilimsel bir hipotezi inkâr etmektedirler. Lakota yerlileri, Güney Dakota'nın Kara Tepeler'indeki Rüzgâr Mağarası dolaylarında yaratıldıkları konusunda ısrarcıdır. Dolayısıyla, onlara göre, atalarının başka bir yerden gelmiş olmaları mümkün değildir. Eğer "bilim" aksini iddia ediyorsa da bu antropoloji ve paleontolojinin derdidir. Etnik saygı ve onurun iadesi için yürütülen bir kampanya bu şekilde felsefi görececilikten destek arar. Bu bakış açısına göre, genel anlamda, herhangi bir kavmin dünya görüşünün bir başkasınıninki kadar hükmü vardır. Örnek verilen kampanyanın harekete geçirdiği gruba benzer tikel halklar açısından daha önemli olan tikel ve somut anlamlarda ise, yaratılış mitinin pratik olarak evrim teorisinden daha gerçek olması gerekmektedir. Mit, "onlarınkine karşı bizim evrenimizi temsil etme" gayretindedir. Erken göç hareketlerinden veya avcı-toplayıcıların DNA'sından ne kadar çok kanıt toplanırsa toplansın, bu, çürütülemeyecek bir olgudur.

Aslına bakılırsa, böylesi bir felsefi destek züğürt tesellisidir. Sahte bilimi kınamak bilimin kendisini kınamaya vardığında, Aryan bağnazlığından veya beyaz ırkın üstünlüğünden³ daha fazlası yok olur. Aynı zamanda ırksal olmayan, ırkçılık karşıtı gelişimin temeli ortadan kalkmış olur. Zaten eğer ulusların veya medeniyetlerin inanç sistemleri gerçekten de birbirlerine eşdeğerse ve prensipte birini diğerine tercih etmeye yarayan her-

hangi bir prensip yoksa, o halde “Atalarımızı Geri Verin”⁴ kampanyasının bırakın başarılı olmasını, sırf dikkate alınması neye dayanarak mümkün olacaktır? Güney Dakota’nın hâkim Beyaz Anglo-Sakson Protestan (WASP) ideolojisinin bu kampanyayı yok sayması “meşru” olacaktır, çünkü ne de olsa hâkim olan beyaz Amerikancılıktır. Fiilen baskın bir otoritenin ifadesi olan arkeoloji ve müze kültürü ise ileride ortaya çıkması muhtemel karşı delillerden veya tarihsel adaletten hiç endişe duymadan, Yerli Amerikalıların kalıntılarına istediği gibi el atabilecektir. Karşıt kültürlerin aynı evreni paylaşmadığı bir yerde, geçici bir güce sahip olmaktan başka hangi hak kalır?

Öte yandan, eğer bütün kültürler gerçekten aynı evreni paylaşıyorlarsa, o evrenin birtakım ortak kuralları olması gerekir. Immanuel Kant’ın düşündüğü gibi insanlığın mayası hepten bozuk olabilir.⁵ Fakat başka bir yönden bakıldığında, elbette önemli olan her şeyin bozuk olmasıdır. Eğer temelde tek bir hikâye –insanlığın çarpık gelişiminin hikâyesi– varsa, o halde en azından envaiçeşit defolu bölüm arasında ortak bir anlatının unsurlarını bulmayı umabiliriz. “Bilim” de zaten bunları ayıklayıp açıklamanın yöntemidir – bunu yaparken kusursuz değildir, çoğu zaman da alıktır, fakat tek ciddi aday odur.

Her halükârda kökenlerin başka bir yerden geliyor olmasının nesi kötüdür? Lakotanlar bunu teslim etmeleri halinde daha sonra gelen Avrupalılarca hakları ihlal edilmiş “yerli” veya ilk yerleşikler olma şeklinde sundukları eski tarihsel davalarının zayıflayacağını düşünüyorlar. Bu tavır kısa vadede anlaşılırdır: Sonuçta zulmedenler gelmeden önce de buradaydılar ve ihlale maruz kaldılar. Ancak kısa hikâyeleri, her mevcut topluluğun genelde çoktan unutulmuş ve efsaneleştirilmiş bir geç-

4 Return Our Ancestors – ç.n.

5 Kant’ın *Idea for a General History from a Cosmopolitan Perspective* adlı eserinde geçen özgün pasaj, “... aus so krummen Holze, als woraus der Mensch gemacht ist, kann nichts ganz Gerades gezimmert werden”, yani “from such crooked wood as a human is made can nothing quite straight ever be fashioned” demektir. Esasen insanlığın yamuk odunundan bahsedilse de Türkçe şöyle söylenebilir: “İnsanlığın bozuk mayasıyla asla doğru dürüst bir hamur yoğrulamaz” – ç.n.

miş zamanda başka bir yerden gelmiş olduklarını anlatan daha uzun vadeli hikâyenin de bir parçasıdır. Bu bilimsel hikâyeye, “ilkselliği” nihai olarak, henüz sadece bir ihtimal de olsa, şimdiye kadar bulunmuş en eski insansı kalıntılarının kaynağı olan Afrika’daki Büyük Rift Vadisi’ndeki bölgeye gönderme olarak değerlendirir.

Dolayısıyla bu hikâyenin bir kısmı “Amerika yerlileri”nin dahi bir zamanlar Asya’dan geldiklerini anlatır. Bu hikâyeye, ayrımcılığa ve eşitsiz muameleye karşı dillendirilen çağdaş protestoları zayıflatmayıp, aksine onların geçerliliğinin tek kavranabilir temelini sunmaktadır. Kara Tepeler’de hakikaten özel bir yaratılış gerçekleşmiş olsaydı, Büyük Ruhun gerekli bütün yetilere sahip olduğu varsayılırsa, ortaya tamamıyla özel bir türün çıkması beklenirdi. Peki mahkûm olduğumuz içler acısı Homo sapiens’ten daha iyisi veya elim bir kaza sonucu, daha kötüsü mü meydana gelirdi? Ne mutlu ki, bu soru ya *Irk Galerisi*’nde incelenen kaçık ve yarı okült spekülasyon dünyasına ya da bilim kurguya kalmış bir sorudur. Ama lanetli 20. yüzyıl deneyiminden biliyoruz ki, yaratılış meselleri kendi yavrularını biraz kayırarak tasvir ederler. Bu yavrular da yarım akıllı değil, Aryan olma eğilimdedirler. Bunun en mizahî ve en geçerli imgesini George Steiner, Hitlerizm ile ilgili kısa romanı *A. H.’nin San Cristobal’a Getirilmesi*’nin⁶ son kısmında sunmuştur. İsrail adaletinin ajanları şeytanı Amazon’daki ininde bulduklarında, çirkin, aşağılık ihtiyarın boğuk sesiyle fikirlerinin asıl kaynağı olduğunu söylediği Museviliğin Seçilmiş Irk kavramı hakkında gevezelik ettiğini görürler.

Gerçek şu ki Lakotalıların ata kurtarma kampanyaları göreceliğin bütünüyle reddine dayanan, insana dair ortak bir suçluluk ve sorumluluk duygusuna hitap eder. İspanyolca konuşan (şimdilik) Son Amerikalılar gibi, İlk Amerikalılar da başka yerlerden gelen, bozuk, fakat tarihin 1900’lerde dayattığı haksızlıktan daha iyisini hak eden mayalardır. Söz konusu skandalı duyurmanın bir yolu, çoğunluğun uyuyan vicdanına şok terapi uygulamak adına, bilimin Kutsal Kasesini lekelemekten geçebi-

6 *The Portage to San Cristobal of A.H.*, New York, 1982.

lir. Yine de gecikmiş bir suçluluk duygusunu kışkırtma taktiğini bir tarafa, çokkültürcülüğün mantığını harfiyen uygulamayı öte tarafa koymak gerekir. Tek bir kültürün pervasız tahakkümünü kesinkes kapı dışarı etmek takdire şayandır; ancak yapı-söküm takımını ve ilaç çantasını ortaya sermek isteyen başıboş bir postmoderne arka kapıyı sonuna kadar açık bırakmak ciddi bir meseledir.

Yapısöküm çoğunlukla yeniden inşadır.⁷ Sonuçta, Kohn'un kitabında sergilediği, patlak gözlü kiracılardan, piromaniklerden, kafatası fetişistlerinden ve entelektüel soygunculardan müteşekkil dudak uçuklatan bir güruh bodrum katını ve hollü işgal edebilir, ki bunun adı post-ırkçılıktır. Cehennem artık mazide kalmıştır, fakat oradan gelen bazı komşular bu gerçeğe pek itibar etmezler. Sayıları giderek artmaktadır. Kohn'a göre ırkçılık daha gösterişsiz ve parçalı bir biçimde geri dönüyor olabilir. Buna rağmen Soğuk Savaş sonrası koşullarda hatırı sayılır bir etkisi olduğu söylenebilir. "İrk biliminin hâkim inanç sistemi olduğu tarihsel an geçmişte kalmış olabilir", der Kohn, ama yeni düzendeki

hâkim ruh hali, kadercidir.⁸ İnancın, çoğunluklar bakımından, ideolojilerdeki, hükümetlerin toplumsal sorunları giderme gücündeki ve insanların hayatlarını siyasal eylemle değiştirme gücündeki etkisi zayıflamıştır. Bu inanç yitimine, olduğu gibi var olmayı sürdürmenin insan topluluğunun yazgısında olduğu, hayatlarımızı kültürden ziyade doğanın şekillendirdiği inancına doğru bir kayma eşlik etmiştir.

Bu esnada, etnik milliyetçi ayrımlar süratle birikmektedir. Donukluğundan kurtulmuş bir milliyetçilik, kadercilikle ve siyasal kayıtsızlıkla ittifak halindeyken, "doğa" ile açıklama yöntemine geri dönme çabasına uyum sağlayabilir. Bu hiçbir zaman Heinrich Himmler'inkine benzer bir ırkçılığa yol açmayacaktır. Sosyal Darwinizm eski ırk müzelerindeki kafataslarından bile daha ölüdür ve bilim genetik mirasın gerçekte nasıl iş-

7 Deconstruction is mostly reconstruction – ç.n.

8 Fatalistic – ç.n.

lediğini anlama yolunda ciddi ilerleme kaydetmiştir. Gelgelelim, alt, sözde veya post-bilim toplumsal dokuları zehirlemeyi sürdürebilir. Yeni meczupların, atalarının 1933-1942 döneminde az kalsın başardıklarını başarmaları ve malikâneyi tamamıyla ele geçirmeleri olanaklı gözükmemektedir. Yine de hayatı fazlasıyla –üstelik sadece azınlıklar için olmayacak şekilde– tatsız kılmaya devam edebilirler. Yakında yılışık dikkatlerinden kaçan tek bir aile yadigârı kalmayabilir. Bodrum katından yükselen kronik lağım kokusunu veya *Çan Eğrisi*’nin,⁹ sabahın ilk saatlerini tamamen uykusuz geçirmeye sebep olan boğuk büyülü sayıklamalarını düşünün.

Kohn bunun İtalya, Fransa ve Avusturya’da faşizme dönüşle benzerliklerini tespit ediyor. Benzerliği görmek için ana akım siyaset üzerinde ciddi etki etmesi beklenen bir Dördüncü Reich ihtimaline gerek yoktur:

şiddete başvurarak, göç gibi konularla ilgili kampanyalar yürüterek, küçük ama kayda değer yüzdelere seçim desteği sağlayarak, bir koalisyon ortağı biçiminde yönetime gelebilirler. Bu unsurlar, tanımları gereği, ana akımın bir parçası haline gelmişlerdir. Daha az somut olmakla birlikte, neofaşist gruplar ana akımı kendilerine doğru çekmiş ve siyasal meseleleri kendi tercih ettikleri suretlerde yeniden şekillendirmişlerdir.

Yazar bu bağlamda Birleşik Krallık’tan sözetmiyor, ama söz etmek uygun olabilir. Siyasal ana akımın kendisinin de herhangi bir neofaşist grubun etkisine ihtiyaç duymaksızın yukarıda bahsi geçen genel hat üzerinde seyretmesi mümkündür. Çürümüşlüğü, hırçınlığın ve yozlaşmışlığın kılavuzluğunda kolayca Kohn’un değindiği düşüş moduna geçebilir. Böylece, alna yazılmış felaketler birbiri ardına gelirken ve suç sırasıyla içerideki düşmana (göçmenler, azınlıklar) veya dışarıdakine (Avrupa) atfedilirken, kaderci bir kayıtsızlık kendi sonu-

9 *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life*. Amerikalı psikolog Richard J. Herrnstein ve Amerikalı siyaset bilimci Charles Murray’in kaleme aldığı, 1994 yılında yayımlanan bu kitap, zekânın ırksal farklılıklarla ilişkisi olabileceğini ileri sürmesiyle tartışmalara sebep olmuştu – ç.n.

nu kendisi getirir gibidir. Himmler'in esas mirasçıları, Britanya Ulusal Partisi'nin dövmeli sokak çetelerinden çok, tat kaçırarak bir monetarist katılık, Birlikçi kutluluk ve Brüksel karşıtlığı karışımına meyilli ("piçler"¹⁰ olarak da bilinen) yeni bir zararlı, frapan popülist türüdür. Büyük Britanya'nın post-ırkçılığa kahpece düştüğü dipnot işte böyle bir post-Powellizmdir.¹¹

Kohn, bu yeniden dirilişin yalnızca Soğuk Savaş sonrasındaki yön kaybından ve etnik milliyetçilikten kaynaklanmadığını, onun post-Nazi uzlaşısı dediği düzenin belli başlı özelliklerinde örtük bir biçimde barındığını iddia eder. UNESCO'nun 1950 tarihli Irk Hakkında Bildirisi bundan kurtulunması gerektiğini şüpheyi mahal bırakmayacak şekilde dünyaya duyurmuştu: "Bilim insanları, insanoglunun bir olduğu, bütün insanların aynı türe, Homo sapiens'e ait olduğu hususunda genel bir anlaşmaya varmışlardır." Irklar bundan böyle "etnik gruplar" veya "topluluklar" olacaktı. Irkçılık, insanlığın yeni lordlarının, geriye kalanları köleliğe ve belki de daha kötüsüne –düpedüz insandan aşağı, doğuştan lanetli paryalığa– mahkûm etmesini sağlayan bir plandı. Artık kimse, özellikle zihinsel bakımdan, aşağı görülmeyecekti. Bildiri, zekâ testlerini hoş karşılamıyordu: "Çevresel fırsatlardaki farklılıkları hesaba katmanın mümkün olduğu her yerde, testler bütün insan grupları arasındaki zihinsel özelliklerin özünde benzer olduklarını göstermiştir."

Evrim tek olanı üretmişken, kültür de baş döndüren bir çokluk üretmişti. UNESCO'daki muhteremler, Amerikan polis ve kimlik belgelerinde hâlâ kullanılan "Moğol/Siyahi/Kafkas" şeklindeki ırk tayfı gibi geniş betimleyici sınıflandırmalardan tamamıyla kurtulmayı sağlayamadılar. Ne var ki, etnik kökenler herhangi bir genetik fark ima etmiş veya yaratmış değildi ve bu yöndeki bütün gruplandırmalar dünya ekonomisi ve medeniyeti açısından eşit derecede değerli "insan kaynakları" ola-

10 Bastards – ç.n.

11 Powellism: İngiliz Muhafazakâr siyasetçi Enoch Powell'in (1912-1998) göç, Avrupa Topluluğu ve yetki devri karşıtlığıyla bilinen ve ırkçı olmakla itham edilen milliyetçi, liberteryen düşüncesine İngiliz basınında verilen ad – ç.n.

rak kabul görmek durumundaydı. Bütün bunlar Kohn'u endişelendirmektedir. Bu endişe, en derinlikli kısımlarına nüfuz ettiği kitabını bir haydut galerisinden fazlasına dönüştürür. Sonuç bölümünde şu notu düşer: "Genetiğin etik sonuçlarından endişe duyanların çoğu, ırk körlüğü idealini savunan bir liberal paradigma içerisinde hareket etmektedirler." Vurguladığı ana nokta budur: Irkçılık karşıtlığı ırk körlüğüne yol açmayı durdurmalıdır; aksi takdirde, post-ırkçılık (ırkçılığın gerileyen geni) zehirli yarı ömrünü tüketmeye devam edecektir.

Elbette farklara karşı cakalı bir kayıtsızlık içinde olmak, farkları suistimal etmekten ve sömürmekten daha iyidir. Sorun şu ki, çoğu insan bunu asla inanılır bulmayacak ya da kabul etmeyecektir. Entelektüeller ve yasa koyucular büyük ideale sadık kalmaya devam etseler bile, gayrienteller¹² ve yasa konulanlar inatla başka türlü düşünmektedirler. "Faşizm"e benzer bir şeye geri dönmeleri pek mümkün gözükme de, siyahları hoş tutmak için çırpınmaları veya liberal kayıtsızlığı gözle görülür farklılığı olan geleneklere doğru yönlendirmeleri de ihtimal dışıdır.¹³ Popüler kültür hiçbir yerde o kadar gelişmiş değildir. Kaba üstüncülük¹⁴ 1945'te yenilmiş olsa da etnik merkezciliğin daha muğlak önyargıları süreğendir ve aslında, Kohn'un düşündüğü gibi, Soğuk Savaş durgunluğunu üzerinden atan merkezleşmiş dünyada zemin kazanmaya başlamış olabilirler. Ne yazık ki Soğuk Savaş'tan kurtulmanın sonucunda, "biz"i yerimizden eden, satın aldığımız ve uğruna savaştığımız kıymetli değerlerimizi tehdit eden "onlar"a karşı duyduğumuz toplumsal antipatiler, bastırılmış kinler ve hınçlar da kısmen serbest kalmıştır.

Sıcak dönem Batı'nın güçlü ekonomilerinde kronik bir buhran, "yeniden düzenleme" ve refah kaybı dönemine denk geldiğinden, Le Pen'in Ulusal Cephesi (Front National), Gianfran-

12 Non-egg-heads – ç.n.

13 Yazar, hoş tutmaya, memnun etmeye yönelik özel çaba sarfetmeyi ifade eden "bend over backwards" deyimini, "bend over blackwards" olarak değiştirerek kelime oyunu yapıyor. "Blackwards" deyimini, bir fiili siyahlarla ilişkilendirmeye yarar – ç.n.

14 Crude suprematism – ç.n.

co Fini'nin Ulusal İttifakı (Alleanza Nazionale) ve Birleşik Krallık'ı izleyenlerin Portillismo¹⁵ demeyi öğrenecekleri türden gelişmeler çok da şaşırtıcı değildir. Hayat, ikinci bir 1960'lara, yaygın kalkınmanın bir başka altın çağına denk gelseydi, Kohn'un galip gelmesini istediği "Çeşitlilik türümüzün zenginliğidir" sloganı bakımından daha kolay olabilirdi. Slogan, Afrikalı Amerikan biyolog Fatimah Jackson'a aittir. Jackson'un iddiasını genelleştirmek mümkün olabilir. Biyoçeşitliliğin toplumdaki karşılığı, geçmişte emperyalizmin tehdit ettiği, bugün de –farklı bir biçimde de olsa– küreselleşmenin tehdit edebileceği bir servet olan kültürel çeşitliliktir. Gelgelelim, kültürel çeşitliliği kültürel çatışmadan ayırmak kolay değildir. Çeşitliliğin serpilmesiyle birlikte, değerbilir üstünlüğe veya hınca dair antipatiler, önyargılar ve duygular bolluğu da yaşanabilir. Her bir kültürler arası çapraz üreme harikasına Irklararası İlişkiler Yasası'nın yüz kez ihlali eşlik edebilir ve dahası bunlardan hangisini kantara vurmanın doğru hesabı vereceği açık değildir.

Aslında Kohn'un İkinci Dünya Savaşı sonrası liberal uzlaşısının itiraz ettiği yönüne, kendisi bu tabiri kullanmasa da, "hep-aynıcılık"¹⁶ denmelidir. Bu, aşırı katı, tekdüze bir geri durma haline tepki olarak ırkçı hiyerarşinin reddine dayanır. Kohn'a göre, fiziksel antropoloji terk edilmiş bir bilim dalına dönüştüğünden, artık "dış görünümüler bir yanılısama olarak kabul edilmekte; gerçek bilgiğe erişmek, onların, ırkın yüzeysel belirtilerinin ötesini, genetik özü görmekten geçmektedir".

Bundan böyle kimsenin aşağılanmayacağını düşünmek rahatlatıcıydı. Ne var ki, bu, tersinden bakıldığında, kimsenin yükselmeyeceği anlamına geliyordu. Özel olarak kim –ama hakiki, net bir tikellik olarak kim– gerçekten "genetik" bir "öz"den memnun olabilir? Her azınlık, ezilen halk, milliyetçi ve bir zamanlar Avustralya'da dendiği gibi "ethnos", özel olmak ister. Farklı olmak, farklı olarak tanınmak demektir. Fark-

15 Yazar, Thatcher hayranlığı ve Avrupa şüpheciliğiyle (Eurocepticism) bilinen İngiliz Muhafazakâr siyasetçi ve gazeteci Michael Portillo'ya (1953-) gönderme yapıyor – ç.n.

16 All-the-sameism – ç.n.

lı olmak, söylenecek bir sözün, yapılabilecek bir katkının olması, belli şeylerin farklı ve belki de başkalarından daha iyi bir şekilde yapılması demektir. Yalnızca konuşabilmek değil, aynı zamanda bir sese sahip olmak; yalnızca Chomskyci manada derin dilbilgisinin özü değil, daha önce dünyada hiç duyulmamış tikel bir yankı, hatta bir mesaj demektir.

Bu nokta, örneğin, dünyanın en büyük etnik azınlık hareketi niteliğindeki kadınların özgürlüğü için verilen mücadelenin kahramanlarına fazlasıyla tanıdık gelmiştir. Katı bir eşitlik için talepte bulunmak veya yasalar çıkarmak bir şey, kadınların iktidarının somut olarak hiçbir fark yaratmayacağını düşünmek başka şeydir. Gelgelelim, böyle bir fark yaratılacaksa, bu, yalnızca kadınlara özgü –paylaşılan genetik özün ötesinde, onların ayrı doğalarından gelen– şeylerden doğabilir. Bütün milliyetçiler gibi, toplumsal cinsiyet milliyetçileri de insanlığın veri bankasına doğru bir şekilde kaydedilmeyi değil, seilmeyi isterler. “Etnik” en başta “kâfir”, yani “Hristiyan veya Musevi olmayan bir halktan olan” anlamına geliyordu. Genelleşmiş etnik veya çokkültürlü dünyada ise, artık hepimiz aynı derecede kâfiriz. Ama kâfirlik fark demektir ve öyle de kalmalıdır. Dünyanın geleceği ancak hiçbir umut vaat etmeyen distopyalarda homojen olarak tahayyül edilebilir. Bir başka deyişle, hep-aynıcılığın katılığı tam da emperyalizmin bir nevi hayaletini, art-imagisini muhafaza etmiştir. Uhreviliği vurgulanan “bir”, özünde, bir bakıma Musevi-Hristiyan veya en azından yüksek medeniyet emellerini yansıtan, sorumlu, eril bir “O”dur. “O”, örneğin, Avustralya Aborjinleri, Ruanda’nın Batwa halkı veya Muhafazakâr Parti Kongresi’nin leydileri arasında pek tutunamamıştı.

Hep-aynıcılığa verilebilecek tek yanıt görececilik midir? Artık merkez çekim gücünü yitirdiğine göre, kâfir etnik anarşiyi dünyaya salıvermenin zamanı geldi mi? Gelmedi. Sorunun entelektüel yanıtına gelince, bu, görececilik değil, görelilik olmalıdır. Bu da uyuşuk sınıflara terk edilmek şeklinde değil, fizikteki görelilik teorisinin sosyo-politik karşılığı olarak düşünülmelidir. Aksi, Kohn’un gayet güzel gösterdiği gibi, yeniden keyfiliğin ve akıldışılığın bataklığına saplanmak anlamına gelecektir.

Fiziksel evrende de, toplumsal evrende de artık sabit mutlaklar yoktur. Gelgelelim, bu durum, fizik sözkonusu olduğunda, astrolojinin veya el falının itibarının iadesini gerektirmemişti. Fizik, Newtoncu prensiplerin anlamını Einstein'ın gözden geçirdiği uzay-zaman koordinatlarına uygun olarak değiştirmek zorunda kalmıştı. Benzetmeyi sürdürecektir olursak, sosyal bilim de Aydınlanma inancının sabitliklerini daha geniş çerçeveli bir bileşik hikâye içerisinde değiştirmeli ve benimsemelidir. Etnik milliyetçi taleplerin ve çokkültürlülük belirtilerinin giderek artan girdilerini bunlara teslim olmayarak tanıyacak bir "alan kuramı"nın¹⁷ sosyal bilimdeki karşılığını bulmak gerekmektedir. Sanırım, Edward Said ile rahmetli Ernest Gellner arasındaki meşhur Şarkiyatçılık tartışması da aslında bununla ilgiliydi.

Kohn'un araştırmasının sosyal bilimin böylesi bir hikâyeyi anlatmaktan ne denli uzak düştüğünü açıkça gösterdiğini kabul etmek gerekir. Örneğin, böyle bir hikâyenin temel unsurlarından biri, insanlığın genetik çeşitliliğiyle ilgili bilinebilecek her şeyi kapsamayı hedefleyen İnsan Genom Projesi olacaktır. Bu uluslararası projenin 1994'te yayımlanan bir belgesine göre, proje, "insan genomundaki çeşitlenmeyi dünyadaki bütün halkları temsil eden örneklemelerden yola çıkarak araştırmak suretiyle insanlık tarihi ve kimliğine dair kavrayışımızı aydınlatmak bakımından muazzam bir potansiyel"e sahiptir. Proje, aynı zamanda, hastalıklarda rol oynayan genetik faktörlerle ilgili bilgi sağlamayı ve "bilim ile beşeri bilimler arasında özgün bir köprü" kurmayı hedefliyor:

En önemlisi, Proje sonuçlarının, net tanımları olan ırklar olduğu yönündeki popüler inancı çürütmesi, ırkçılığın ortadan kalkmasına yardımcı olması ve gerek bireyler gerek toplumlar arasındaki farklılıkların doğasını anlamamıza büyük bir katkı yapması beklenmektedir.

Bu tarz hedefler bu girişimin doğuştancı¹⁸ romantikler ve Ku-Klux-Klan nostaljisine kapılmışlar tarafından aynı ölçüde

17 Field theory – ç.n.

18 Nativist – ç.n.

kınanmasını garantilemişti. Kohn'un kitabının sondan bir önceki bölümünde keskin bir biçimde gözlemlediği gibi, bu çevreleri birbirlerinden ayırt etmek giderek güçleşiyor. Örneğin, Orta Avustralya Aborjinler Kongresi, araştırmacıları "kendilerini Aborjin yapan genetik materyali" çalmaya kararlı vampirler olmakla suçladı. Buradan çıkarsanabilecek sonuç, Aborjin şarkılarının aslında kan bağı teşkil ettiği ve Aborjin kimliğinin özünde genetik olduğudur. Fakat aynı şeyin "Aryanlar" için de geçerli olması mümkün değil midir? Ku-Klux-Klancılarının burunda tüten tam da budur.

Benzer bir şekilde, bazı geyler durumlarının doğal bir açıklaması olarak "eşcinsellik geni" mefhumunu cazip bulmuşlardır: Eğer durum kişinin elinde değilse, o halde en azından bunun ahlâki huzursuzlukların ve cehennem ateşiyle ilgili vaazların sonunu getirmesi beklenemez mi? Muhtemelen. Fakat aynı zamanda heteroseksüel bir çoğunluk, normallik genine sahip olmanın güveniyle, devlet kayıtlarındaki sapkınlarla ve iflah olması imkânsız nonoşlarla daha katı yöntemlerle baş etmeyi tercih edebilir. Bu tuhaf alanda züğürt tesellisinin birçok çeşidi satıstadır. Ne mutlu ki, apartheid doğduğu topraklarda ölmüştür. Bu, apartheid'in yeterli sayıda tekno-mistiğin, sahte peygamberin ve evsiz kadının yeterli sayıda yobazı yoldan çıkarmasıyla başka yerlerde ve biçimlerde yeniden doğamayacağı anlamına gelmemektedir. Elbette, *Irk Galerisi*'ni okuyanların çoğu bu figüranlardan bıkebilir ve esas patronun yeniden ortaya çıkmasını isteyecek duruma gelebilir. Çok beklemelerine gerek de kalmayabilir. Kohn'un tahminine göre, güçlü bir Nietzsche uyanışı geç bile kaldı ve yakında bizlerle olacak.

Kendimizi bunlara karşı savunmanın yolu bilimi reddetmekten değil, gerçek bilimsel anlayışı ilerletmekten geçiyor. Bir başka deyişle, doğayı anlamak doğaya sığınmak anlamına gelmemelidir. Gerçekte, ilk ve son kez, niye asla doğaya sığınamayacağımızı anlamamız gerekiyor. Bu da kültürün nasıl ve neden doğayı aştığını daha iyi anlamak demektir. Ernest Gellner'in benzetmesiyle söylersek, etnisitenin yabani bitkilerinin doğal çeşitliliğinin, –er ya da geç olması gerektiği gibi, ama daha fark-

lı kurallar uyarınca ve daha bilinçli bir kılavuzluk altında– çeşitliliği türümüzün serveti olarak barındıracak işlenmiş dünya arazisi olan modernitenin bahçesine özgü bir çeşitliliğe dönüş-türmesini daha iyi anlamak gerekmektedir. “Küreselleşme”nin esas meselesi ve esas zorluğu gerçekten de budur: Tarih öncesi- nin sonlanmasının ötesindeki Tarih sorunu.

Kohn biyoloji biliminin daima toplumsal ve siyasal gündem-lerin etkisi altında kaldığını ve zaman zaman bunlardan türe-tildiğini sıkça gözlemler. Bu, sosyal bilimler açısından daha da geçerlidir. Rasyonel bir görelilik yaklaşımının ortaya çıkması- nı, süper güç sonrası dünyadaki etnisite ve milliyet siyasetinin fiili gelişiminin koşullandıracağı açıktır. Şimdilik bu gelişimin bir ucunda Güney Afrika ve Ulster ile Filistin’deki barış süreç-leri, diğer ucunda ise Bosna-Hersek ve Ruanda vardır. Kohn’un kitabında en uzun araştırmaya konu olan meselelerden biri, Komünizm sonrası Orta ve Doğu Avrupa’da Romanların gör-düğü muameledir. Yazar, bu konuyu, çağdaş ırkçılığa dair en etkili araştırmanın, bölgenin ardıl devletlerinin çoğunda büyük bir nüfusa sahip olan “siyaseten en güçsüz halkın”, yani Roman topluluğun içinde gerçekleştirilebileceğini düşünerek seçti.

“Doğu Orta Avrupa hâlâ” –Kohn’un onlar için seçtiği çarpı- cı tabirle söylenirse– “Romantik bir coğrafya”dır.¹⁹ Burada- ki manzaraya komünizm yıllarının çılgın çevreciliğinden son- ra yeniden dirilen halkçı (*völkisch*) fikirler damgasını vurur. Komünizm yıllarında Çingene sorununun çözülebilir olduğu buyrulmuş ve hatta Roman karavanlarının tekerleklerini sö- küp, özel apartman bloklarında ikameti zorunlu kılmak gibi bir dizi kıvrak entegrasyoncu tedbirle sorun çözülmüştü: “Emek, Çingeneleri mucizevi boyutlarda, doğrudan değiştirecek. Çin- geneler zanaatlar edinip sosyalist rekabete katılacaklar” vesai- re. Bunun bir sonucu da 1991 yılına gelindiğinde, bir ankette, Çeklerin yüzde 91’inin ve Macarların yüzde 79’unun Romanla- ra karşı gönülden antipati duyduklarını itiraf etmeleri idi. Aynı zamanda, Çeklerin yaklaşık üçte biri, Romanların ya sınır dışı

19 “Romantik” kelimesinin içerisindeki “Roman” a işaret eden bir kelime oyunu – ç.n.

edilmeleri ya da gettolarda tutulmaları gerektiğini düşünüyordu. Slovakya'da Vladimir Meciar, Macaristan'da Istvan Csurka gibi sağcı popülistlerin bu miras üzerinden iştahla semirmeleri şaşırtıcı değildi. Bunlar, küflü, köhne bir *Rassensaal* (Kohn'un kitabına başlığını veren genotip müzelerinin adı), yani Irk Galerisi'ndeki numune kaplarından sızan gazlar gibi kokarlar.

Kohn'a göre, bu kasvetli hikâyeden çıkarılabilecek iki ders vardır. Vardığı sonuçlardan ilki, "insanın biyolojik çeşitliliği inkâr edilmemeli, araştırılmalı"dır. İkincisiyse, çeşitliliğin hayatta kalabilmesi yeni siyasal savunmaların geliştirilmesine bağlıdır. Romanların yeniden günah keçisi olmaları, bu tarz bir siyasal korumaya ya da bir zamanlar Orta ve Doğu Avrupa'da öne çıkan bir diğer ulusasıırı topluluğun kimliğini harekete geçiren ve yönlendiren Siyonizmin bir benzerine sahip olmamalarından kaynaklanmamaktadır. Kohn, "milliyetçiliğin ve etnik özgüvenin en yeniçağının yeni siyasal meseleler ortaya çıkardığına" dikkat çeker. Ne soyut bir büyükşehirli liberalizmin, ne de etnik ve ırksal stereotiplere faydasız bir geri dönüşün, bu meseleleri çözme kapasitesine sahip olmaları katıyen mümkün değildir. Milliyetçilik hep bir ölçüde tahkimatla gerekçelendirilmiştir: Milliyetçilikler, ilerlemenin şiddetli fırtınası içinde tikkelliğin kurtuluşu için inşa edilen çeşitlilik dalgakıranlarıdır. Fırtınanın "içinde" olmak, hem yanında hem karşısında yer almak demektir. Milliyetçiliğe eşlik eden hatalar, bu tahkimatta –ilk etapta kaçınılmaz olarak etno-dilsel, "ırksal" veya antropologların sevdiği tabirle, "ilksel" olan– toplumsal kaynakların kullanılmasından doğmuştur.

Irk Galerisi'nin ima ettiği, bu ilk etabın sona ermiş olduğudur. Henüz yerini yeni bir etap almış değildir. Görünen o ki, tarih öncesinin sonuna gelindiğinde, ölü olan ve yeniden doğamayan rakip dünyalar, bir tarafta etnik milliyet siyasetinin, diğer tarafta modernitenin bahçesine veya –diğer fırtına benzetmesine göre– süregelen ulus-devlet inşasının yapay dalgakıranlarına daha uygun olan sivil kimlik siyasetinin dünyalarıdır. İkincisini sahiplenemeyen küreselleşme belirli aralıklarla ilkinin çekimine kapılır. Yeniden ısıtılmış bir ırk bilim yeniden

uyanır, çünkü iddialarını alaşağı edecek veya yeniden konumlandırarak kapsamlı bir sosyal bilim artık yoktur. Kohn'un kitabı kolay bir kitap değildir. Konuları dallandıran tartışmacı yapısında ilerlemek, zaman zaman okumaktan ziyade taş ocağından taş çıkarmaya benzemektedir. Ne var ki, kitap, çok önemli bir sav ortaya koymakta ve bugün etnisitenin gerek teorisiyle gerek pratik siyasetiyle uğraşan herkes açısından çok kıymetli materyaller sunmaktadır.

Şehirler ve Milliyetçilik

Eğer 1997 yılının başı bir örnekse, 2001 dolaylarına kadar ciddi bir kehanet darlığı çekeceğe benziyoruz.¹ “Vahamet tellallığı konferansları turnesinin vazgeçilmezi” Ian Angell’den tutun da Theodore Zeldin’in “ikna edici bir dokunaklılığı olan manifestosu” *İnsanlığın Mahrem Tarihi*’ne² kadar kristal küreye bakan kırk kişinin fikrine, 22 Aralık tarihli *Independent on Sunday* gazetesinde yer verildiğini okurlara hatırlatayım. Ne var ki, birçok felaket habercisi de dışarıda kalmıştı; mesela kara şöhretli (*éminence noire*) Conor Cruise O’Brien. *Independent* bizi neşelendirmeye mi çalışmıştı?

Belki de yüzyıl sonuna yaklaşıyor olmanın boğucu duygusundan halihazırda muzdarip olanları biraz olsun teselli etmeye çalışıyordu. Daha büyük acı çekenler, iki yüzyıl önceki benzer bir büyük geçişin –modern milliyetçiliğin doğuşunun– Martin Thom tarafından kaleme alınmış özenli ve derinlikli analizini de deneyebilirler.³ Kendi çalışmalarımı da dâhil ede-

1 Bu bölüm, ilk kez *London Review of Books*’ta (19. cilt, 6. sayı, 1997), ‘At the Fairground’ başlığıyla yayımlandı.

2 *An Intimate History of Humanity*, Londra, 1996. [Türkçesi: *İnsanlığın Mahrem Tarihi*, çev. Elif Özsayar, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000]

3 Martin Thom, *Republics, Nations and Tribes*, Londra, 1995.

rek söyleyecek olursam, bahsi geçen konuda koparılan çoğu çağdaş gürültüye kıyasla, bu yapıttan öğrenilecek çok şey var. Dünya, bugün olduğu gibi, 1776 ve 1789 yıllarını takip eden on yıllarda da insanlığın ırmağının şeklini ve yönünü kalıcı olarak değiştiren devrim sonrası feyezanları yaşamıştı. Bugün olduğu gibi, o dönemde de toplum, özellikle üst tabaka, yönünü bütünüyle kaybetmekten muzdaripti ve bundan üst perdeden şikâyetçiydi. Ve o zaman da bütün diyarların bilirkişileri, zamanın ruhunun hayır duasını işitmişler ve kehanet duymaya meraklı sabırsız kabalıkların önünde kuyruk oluşturmaları panayırdı. Her bir açık alanı işgal edene dek çabalarını ikiye katlamışlardı. Martin Thom'un sabırla, defaatle vurguladığı gibi, sorun madrabazların yanılıyor olmaları değildi. Neyin yanlış gittiği konusunda çoğu kez haklıydılar. Ama bu önemli değildi veya en azından giderek önemini yitirmekteydi. Neyin meydana gelmekte olduğu –geleceğin hiç beklenmeyen bir sürü kanaldan süratle şimdiki zamana doğru ilerlemesi– konusunda ise yanılmışlar veya en iyi ihtimalle yanlışlıkla kısmen haklı çıkmışlardı. Bir bakıma bu da önemli değildi: Kimsenin davacı olmasına fırsat vermeden parayı çoktan harcamışlardı.

Fakat bir başka açıdan bakacak olursak, bu çok önemliydi. Fal bakmak gülünç bir uğraştır. Yine de Thom'un itinayla sunduğu hikâyeden de görüleceği üzere, o zamanki –ve bugün tekrar beliren– koşullarda buna alternatif teşkil edebilecek bir uğraş söz konusu olamazdı. Geçiş zamanına özgü hareketli bir duyarlılık içerisinde, sabırla olayların vuku bulması beklenemez. Hangi mefhum kullanıma elverişliyse onu haykırma zorunluluğu ağır basar. Dahası, bu haykırışa verilen cevaplar, külliye yanlış olma ihtimalinin yanında, son derece etkili de olabilir. Kehanet denen tuhaf uğraşın bu kadar etkili olmasının gerçek sebebi budur. En çarpıtılmış veya düpedüz deli saçması tahmin bile olayları belli bir yöne sevk etmeyi başarabilir. Yanılsamalar, olayların üzerine bazen uzun ve ağır bir biçimde çökebilir. Tabirin en derin ve en uzun vadeli manasıyla, “geleceği yaratma” kapasitesinden yoksun kalsalar bile, tarihsel gelişimin orta vadesine ciddi ölçüde yön verebilecekleri açıktır. Böyle bir du-

rumda ise, bu orta vade alanı içerisinde faal olan birtakım kişilerin ve gerçekleşen birtakım askerî kazaların toplam etkisi, başka hiçbir olasılığın sözkonusu olmamasına veya geriye dönme ihtimalinin tamamen ortadan kalkmasına yol açabilir.

Örneğin, bir Aryan ırkın genetik kaderinde bütün gezegeni fethetmek ve yönetmek olduğu, temelsiz bir sanrıydı. Gelgelelim, 1940 dolaylarında, Heinrich Himmler'in Soy Kütüğü teşkilatı *Ahnenerbe*'de, Aryanların uzaydan geldiklerinden ve insanüstü elektrikli güçlerle donatılmış olarak dünyaya gönderildiklerinden emin olan insanların bulunduğunu bilmek, Spielberg hayranlarını dahi hayrete düşürecektir. Bu hipotezin bilimsel kanıtını aramak üzere malum yere, Tibet'e keşif gezileri düzenlenmişti. Nazilerin yaptıkları yanlarına kâr kalsaydı, emin olun ki bir tür akademik program kapsamında bu geziler zorunlu kılınmaya çalışılacaktı. Benzer bir biçimde, Romanov ve Habsburg imparatorluklarının harabelerinden "ilkel komünizm" in ulusüstü ve sanayileşmiş bir surette başarıyla yeniden yaratılabileceği inancı, peygamberce bir serap görmektir. Burada ise, yukarıdakine eşdeğer elektrikli güçlerle donatılmış bütün bir ulusüstü toplumsal sınıfın keşfedilmesine ihtiyaç vardı. Menüde coğrafi anlamda Tibet yoktu. Öte yandan Lenin, proletaryayı ateşleyecek, sanal-Tibetli insanüstü keşiflerden oluşan bir elitin gerekli olduğunu düşünmüştü. Son yüzyılın büyük kısmı, bu kehanetleri gerçek kılma çabalarıyla ve bu kehanetler arasındaki mücadeleyle geçmiştir. Ne mutlu ki insan türünü yok etmeden sıfırı tükettiler. Ama en tutkulu optimistin bile aksinin gerçekleşebileceğini düşünmediğini söyleyebilir miyiz?

Haliyle, panayıra sırt çevirmek hatadır. 20. yüzyıl başlarında Nietzsche ile Lenin'i karşı karşıya getirmek ve bunu muhafazakârlığın veya filistinizmin⁴ fikrisabitlerinin dayatmadığı bir çerçevede yapmak oldukça önemliydi. Muhtemelen, bir başka gamlı falcı ve madrabaz vaiz takımının eşliğinde 21. yüzyıla doğru ilerlerken de bunun benzer bir önemi olacaktır.

4 Dar kafalılık, zevksizlik ve estetik kaygıdan yoksunluk gibi anlamları olan terim – e.n.

Cumhuriyetler, Uluslar ve Kavimler (Republics, Nations and Tribes) ne kadar dikkatli olunması gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Mahşer edebiyatı esasen ustaca devreye sokulmuş –“küreselleşme”, “ulus-devletin çöküşü”, “Aydınlanma”, “küresel ısınma” ve benzeri– basitleştirmelere dayanır. En garantisi, bugün bu terimleri tanımlamanın en azından, 1790’larda ve erken 1800’lerde “ulus”u, halkı (*Volk*), devrimi ve vatanperverliği tanımlamak kadar zor olabileceğini varsaymaktır.

Mesela, ulus-devletin göçüp gitmesini kayıt altına almak beklenildiği kadar kolay olmayabilir. Hele hele, Thom’un da bizlere hatırlattığı gibi, tek bir kimse dahi gelişini veya usulca genel milliyetçilik biçiminde billurlaşmasını tespit edememişken... Çalkantılı devirlerde eğitilmiş insanlar ipuçları ve ilham kaynakları için doğal olarak geçmiş zamana bakarlar. Okuryazar sınıflar, erken-modern kürenin büyük bir kısmında –Moğol ve Çin imparatorluklarında, İslâm ülkelerinde– özenle yaldızlanmış emperyal ve dinsel devletin geçmişe bakışı içerisinde yaşamıştı. Ya “kadim” hanedanlıklar miras alınmış ya da pek az derin toplumsal değişime maruz kalmış hanedanlıkların halefi olunmuştu. Bununla birlikte, inançları da, tanım gereği, sonsuzdu ve sınırları yalnızca dış dünyanın “barbar” putperestliğine veya cahil animizmine karşı yer değiştiren bir hudutta belirliyordu. Ama 17. ve 18. yüzyılların Avrupa’sı farklıydı. Bu Avrupa’nın entelijansiyaları, eşi benzeri görülmemiş bir biçimde, giderek karşı çıkmaya başladıkları hâkim monarşilerin ve dinlerin dünyasından *çok önce* var olmuş bir dünyada yaşıyorlardı. Bir başka deyişle, Greko-Romen İlk Çağ’ının kısmen, bir dereceye kadar mitik olan ülkesinde yaşamakta ve öncelikle Aristo, Stoacılık ve Roma Cumhuriyeti’nin vakayinameleriyle olan aşinalıkla ölçülen ortak bir yüksek kültürü paylaşmaktaydılar.

Bu olağandışı ve uzaktan aktarılan zihniyetin önemli unsurlarından biri de uluslar tarafından değil, şehir-devlet tarafından şekillendirilmiş olmasıydı. Thom’un başlığı da sivil cumhuriyetlere dair saplantıdan kavimlerin şekillendirdiği uluslara dair saplantıya doğru gerçekleşen ideolojik geçişe işaret etmektedir. Geçiş öncesinde, Atlantik entelijansiyalarının siyasi ideal-

leri ve kahraman figürleri Atina, Sparta ve hepsinden öte, imparatorluk öncesi Roma gibi eski elit şehirlerdendi. “Vatanperverlik” eski aristokrat seçkinlerin, Bourbonlar, Stuartlar ve diğer erken-modern monarkların öncülleri olarak kabul edilebilecek kötücül ve gerici despotları, özellikle de Persli Darius veya daha sonraları, Osmanlı sultanları gibi Şarklı despotları karşılarına almak suretiyle kendi şehir-ülkelerine karşı takındıklarını gerçek veya tahayyül edilmiş tutumlardan ibaretti.

Bu tarz bir geçmişe bakışın semantiğinde “ülke”, nadiren modern kavranışını andıracak şekilde “ulus” anlamına geliyordu. Ülkenin temel niteliği daima bir “şehir” olmasıydı. Rönesans devrinde Machiavelli’nin *contado* veya *distretto*⁵ diye adlandırdığı şehirle bağlantılı, faydalı, fakat asla vazgeçilmez olmayan bir kır olsun ya da olmasın, aslolan medeni merkez, yani şehirdi. Burada, Thom’un savının temelinde de yatan, anlamın tamamıyla zıddına dönüşmesine dikkat çekmek gerekir. Çok uzun zaman geçmeden, 19. yüzyılın Romantizme meyleden milliyetçiliği, tam aksi yönde bir tavırla *contado*’nun erdemlerine büyük vurgu yapacaktı. O zaman da bir ulusun, çürümüşlüğü, “kozmpolit” ahlâksızlığın, hainlerin ve benzerlerinin inleri olan şehirler olmadan da var olabileceği, fakat sıhhatli köylüleri, halk gelenekleri ve yabancı katkılardan arınmış temiz kanı olmadan asla varlığını sürdüremeyeceği düşünülecekti. Böylece, Ren Nehri’nin doğusunda durmadan gelişip Orta ve Doğu Avrupa’ya, ardından da daha düzensiz ve geç olarak 20. yüzyılın Avrupa dışı, sömürgecilik sonrası dünyasına yayılmış Napoleon sonrası mukadder bir düşünce sistemi olan, Thom’un deyimiyle, “Kavim-ulus”⁶ ortaya çıkmış oldu.

Halbuki, Napoleon’un yönetimi Direktuvar’dan devraldığı esnada, ne Parisli beyin takımının (*têtes pensantes*) ne de bir başkasının Pandora’nın bu müthiş kutusuna dair bir fikri vardı. Thom’un, kitabının 6. Bölümü olan “Şehirlerin Yıldızının Sönmesi”nde eğlenceli bir biçimde aktardığı önemli bir görüş,

5 Türkçede “taşra” veya “ilçe” denebilecek “county” ve “district” kelimelerinin İtalyanca versiyonları – ç.n.

6 Tribe-nation – ç.n.

Korsikalı dostumuzun⁷ Cincinnatus'a benziyor olmasıydı. İşte klasisizmin bereketli bağrından kopmuş ve devrim sonrası kargaşayı dindirmek ve daha kötüsünün gerçekleşmesini önlemek için ilahi bir inayetle meydana çıkmış bir başka hediye. 1796 yılında, Lucius Quinctius Cincinnatus'un M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış, Cumhuriyeti yabancı bir ayaktakımının yıkımından kurtarmak için çiftliğini bırakıp Diktatör olmuş Romalı bir vatansever olduğunu hiçbir eğitilmiş Avrupalıya hatırlatmaya gerek yoktu. Ayaktakımına haddini bildirmekle harcadığı iki haftanın ardından, kendi isteğiyle, büyük bir alçak gönüllülükle, Romalı yurttaşlarının minnet dolu sevinç gösterileri eşliğinde çiftliğine döndüğü söylenir. İlginçtir, Lucius Quinctius yakın geçmişte Amerika'da da popülerdi. Evet, George Washington'un işi iki haftadan uzun sürmüştü ve sonrasında da çiftliğe döndüğü söylenemez. Fakat kana susamış bir despota dönüşmemiş, III. George'a karşı taht sevdasına düşmemişti. Böylece, Amerikan Devrimi'yle iyice güçlenmiş olarak ortaya çıktı. Amerika yerlilerinin ve ithal edilmiş Afrikalı Amerikanların milliyetçilikleri o kadar zayıftı ki Amerikan Devrimi'nin muntazam revaklarına ve görkemli Roma caddelerine etkili bir biçimde karşı koyabilmeleri için yüz yıla yakın bir sürenin geçmesi gerekecekti.

Ne var ki, Fransa ve Avrupa ve hatta dünyanın geri kalanı Amerika değildi. Buralarda klasik cumhuriyetçilik hayalinin, kısa sürede, hiçbir işe yaramamasından da beter sonuçlar doğurduğu açığa çıkmıştı. Aydınlanma alimleri, karanlık devirlerden geçip gelmiş ve Rönesans'la yeni, şanlı bir anlam yüklenmiş yarı kutsal yazmalarda açıklanan o Eski Özgürlük zeminine modern özgürlüklerin bina edilebileceğine ikna olmuşlardı. Aslında, onların zamanın yıprattığı bu fikirler üzerine inatla tefekküre daldıkları esnada, eski model, kullanılabilişliğinin sınırına ulaşmak üzereydi. Romantizm halihazırda içeriye girmiş, merdivenlerin yarısını tırmanmıştı. Yeni şablon kapıya dayanmıştı: Korkutucu, inanılmaz derecede yıkıcı ve yaratıcı, ve daha da önemlisi, İlk Çağ'ın hayal edemeyeceği kadar popülerdi. Tabir daha sonra icat edilmiş olsa da, "milliyetçilik", Napole-

7 Napoleon kastediliyor – ç.n.

on'un ordularıyla zincirlerinden boşanmıştı. Başka yerde olmadığı kadar Thom'un sayfalarında sık sık adı beliren o büyük kadının, Germaine de Staël'in sezinlediği ve aşağı yukarı tarif ettiği gibi, milliyetçiliğin şeytani melekleri klasik sivillik anlayışını Atlantis'ten de daha derine gömmek üzereydi.

Klasisist yanılığının en iyi ve en sık alıntılanan ağıtını, yarın yüzyıl sonra, *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire'i* adlı eserinin başında ifade eden Karl Marx olmuştu. Ona göre, geçip gitmiş kuşakların kâbusu yaşayanların beyinlerine çökmüştü ve "şimdiye dek hiç olmamış var etmekle" uğraşanlar, yarattıklarını muhtemelen hep var olagelmış bir şey olarak algılayacaklardı. Bunun bir sonucu da "dünya-tarihsel bir ruh çağırma" çabasıydı. Böylece,

Danton, Robespierre, Saint-Just, Napoleon, eski Fransız Devrimi'nin kahramanları, partileri ve kitleleri, Romalı kıyafetleri ve Romalı laflarıyla, kendi çağlarının görevini ifa ettiler... Onun gladyatörleri, Roma Cumhuriyeti'nin klasik katı geleneklerinde, mücadelelerinin sınırlı burjuva içeriğini bizzat kendilerinden saklamak... için ihtiyaç duydukları idealleri, sanatsal biçimleri, kendini kandırma yollarını buluyorlardı...⁸

Ancak burjuva sınırlar aynı zamanda *ulusal* sınırlardı. Seçkinler kendilerine ulusaşırı bir kılavuz doğrultusunda hayal gücüyle yeniden şekil verebilirlerdi; *halklar* ise bunu yapamazdı. Hele kırdan zorla ve hızla sökülüp atölyelere, ofislere, dükânlara ve zorunlu askerliğe atılmış, sayıları sürekli artan halk kitleleri hiç yapamazdı. Yunanca, Latince veya Fransızca konuşabilen seçkinler, birbirlerinin kendi *alçak* (*canailles*) memleketlilerinden daha fazla ortak yöne sahip olduklarına inanabilirlerdi; *alçak* kısmının böyle bir şansı da yoktu. Sivil "vatanperverlik" hiçbir zaman doğrudan yapabilecekleri bir tercih değildi; ama milliyetçilik öyleydi: Moderni, çoğunlukçuydu, popülistti, kabaydı, savaşkandı, duygusaldı, peruklu Greko-Romen katılığın vârisi olan tabloid ebatlarındaydı.

8 Türkçe alıntı için bkz. Karl Marx, *Louis Bonaparte'in On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 31 – ç.n.

Cumhuriyetler, Uluslar ve Kavimler bu geçişi birçok katılımcının yazılarına, hatıralarına, mektuplarına ve diğer kayıtlarına bakarak sıradışı bir ayrıntıyla takip etmeye çalışıyor. Bir bakıma, bir dünyanın bilinçte yavaşça büyüüp ilerlemesi ve sonunda rahimden çıkmaya başlaması kılı kırk yaran bir perspektiften sunuluyor. Sürecin bir ucunda Cincinnatus ve Solon'un kibar tasvirlerini, diğer ucunda ise 1840'ların Paris vodvilinin kahramanı, yaralı, ağlak, fakat bastırılmaz canlılığı ve komikliğiyle "Nicolas Chauvin" figürünü bulmaktayız. Vatanperverlik, aslen Napoleonizmin, kana tapınmanın, yedi yıllık zorunlu askerliğin, Bedevilere dayak atmanın ve seksin çılgın bir karışımı olan şovenizme dönüşmüştü. Kısa sürede her yere yayıldı. Sosyologlar bu süreci aldatıcı bir sükûnetle "şehirleşme" veya "modernleşme" gibi başlıklar altında toparlamayı severler. Marx da *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*'ni yazmak üzere oturduğunda, berbat bir denge yitimi anlayışıyla, kırdan gelmiş Fransa'nın bu yönde yalpaladığını düşünüyordu. Halk yaramazlık yapıyordu; eğer bu yolla Fransız olmayı kabul ederlerse, Louis Napoleon gibi üçüncü sınıf bir berduşa bile sıra gelirdi.

Thom'un başvurduğu ayrıntılı geçmişe bakış, geçiş hakkında akla gelen bariz bir soruyu yanıtlamaya da yardımcı oluyor. Filozoflar, onların ardından gelen milliyetçi entelijansiyalardan daha zekiydiler; o halde nasıl oldu da bu kadar uzun süre boyunca İlk Çağ efsanesine kanabildiler? Bütün Aydınlanma, *Encyclopédie*'de⁹ tahayyül edilen *toplumsal* modernitenin üzerine inşa edilmesinin asla mümkün olmayacağı bu dar, çürük ve geriye bakan kültürel yapıya dayanıyordu. Ama bu çelişkinin farkına varamamalarının sebeplerinden biri, İlk Çağ'ın önemli bir boyutunun, varlığını sürdürmesinin yanında, çoğu 18. yüzyıl entelektüelinin gündelik hayatını da şekillendirmesiydi. Aslında en fazla Amerika, Fransa ve Britanya'daki devrimci liderleri etkiledi. Sözkonusu boyut, Roma hukukuydu. Kısıtlı veya de-

9 *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Ansiklopedi veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatların Sistematiği Sözlüğü): 1751-1772 yılları arasında Fransız felsefeci Denis Diderot ve (1759'a kadar) Jean le Rond d'Alembert editörlüğünde çıkarılan *Encyclopédie*, Aydınlanma çağının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir – ç.n.

mode olduğu hiç akla gelmemiştir. Hatta yeniden diriltilecek biçimleri, dönemin en önemli beyannameleri ve anayasal ilanlarının ardındaki siyasetçi-hukukçular tarafından medeniyetin ana çerçevesi olarak belirlenecekti.

İkinci olarak, Thom'un da (yine 6. Bölüm'de) vurguladığı gibi:

18. yüzyılın sonuna kadar küçük Avrupa devletlerinin hayatta kaldıklarına dikkat çekmek gerekir... Mutlakıyetçi monarşilerin kendilerini defalarca yok etmeye çalışmalarına rağmen, 1748'e gelindiğinde konumları hemen hemen güvendedi. Zaman zaman, D'Alembert'in ve Voltaire'in siyasal işlerine karıştığı Cenevre'nin durumunda büyük ölçüde geçerli olduğu gibi, rakip filozofların değerleri veya eksiklikleri üzerine ağız dalaşına girdikleri laboratuvarlar olarak işlev gördüler.

Cenevre bu düşünürlerin en radikal olanına, Rousseau'ya da ilham vermişti. 1746 yılında Cenevre Cumhuriyeti bağımsızlığını yeniden kazanmış ve Halk Meclisinin hayret uyandıran icraatları kibar Avrupalıların dillerine dolanmıştı. Dolayısıyla, ulus inşasına yol açmış büyük devrimlerden kısa süre önce, şehir-devletlerin sona erdiği ve küçük ya da mikro-devletlerin artık bir hükmünün olmadığı hiç de o kadar bariz değildi. Milliyetçilik onları bastırmada veya gözden düşürmede mutlakıyetçi monarşilerden daha başarılı olacaktı. Fakat bu daha sonra gerçekleşti ve uzun vadeli maliyetleri korkunçtu. 19. yüzyıla dek Baltık'tan Akdeniz'e uzanan geniş bir küçük devletler şeridi, aslında Almanya ve İtalya'nın sözde kavim-uluslarına "katılmıştı". Bu süreç, geleneksel olarak, "enternasyonalistler" ve hem solun hem de sağın büyük-devlet yardakçılarınca –feodal anakronizmlerin aşılması ve benzeri gerekçelerle– tuhaf ve pervasız bir memnuniyetle gözlenmişti. Anlaşılır bir şekilde, en belirgin yan ürününü –faşizmi– gözden kaçırmışlardı. Eğer Almanlar ve İtalyanlar zamanla etnik-elektrikli bir süpermanik hale¹⁰ düşmüşlerse, bu, kısmen de olsa, çok sayıda asi gelenek ve yerelciliği bastırmanın yarattığı hazımsızlık sancılarından kaynaklanmıştır.

10 Supermania – ç.n.

Thom çözümlemesinin devamında, daha küçük ölçekli sivil kimliklerin bugün unutulmuş sürekliliği sayesinde, bu varlıkların oluşturabileceği federasyonlar veya konfederasyonlar fikrinin de ulusallığa rakip bir fikir olarak hayatta kalabildiğini söyler. Hollanda'daki Birleşik Vilayetler isyanı bu kavrayışı güncellemiş ve 1776 sonrasında Amerikan başkaldırısı, başta benzer bir şekilde yorumlanmıştı. Bütün bu eğilimler, alttan alta, giderek sürat kazanan daha derin bir akımı önlemeye ve saklamaya yaradı:

Şehir-devlet özgürlüğünün direngen gelenekleri ve Aydınlanma inancının geniş çatısı, birlikte, tamamıyla olgunlaşmış bir kavim-ulus doktrininin oluşumunu birkaç on yıl boyunca geciktirdi... ve böylece, birçok bakımdan tehlike altında olan şehir-ulus ve insanlığın ortak şehri gibi mefhumlara nefes alabilecekleri bir alan sağlamış oldu.¹¹

Ancak bu teneffüs fazla sürmedi. Yükselen taşra bu alanda boğuluyor; Clausewitz'in topyekûn savaşıyla dümdüz ediliyordu. Diktiği üstünkörü duvarlar ise sanayileşme tarafından tamir edilemeyecek bir biçimde paramparça ediliyor ve kalıntıları yeni ulusal Leviathanlara devrediliyordu.

Thom'un anlatısı hayranlık uyandırır da kimse *Cumhuriyetler, Uluslar ve Kavimler*'in rahat bir entelektüel gezi vaat ettiğini düşünmesin. Son zamanlarda Profesör J. G. A. Pocock'un eserlerinin hâkim olduğu bu erken-modern düşünceler tarihi alanı, son derece çetrefil ve muğlak bir keşif sahasıdır. Modern çağın sınır ülkesi niteliğindeki bu alan, hiçbir şeyin kendini, bugün bize görüldüğü gibi görmediği bir alaca karanlık devrine (*entre loup et chien*)¹² aittir. Bu kitap, çıkmaz sokaklar dâhil bütün sapa yolların keşfe çıkıldığı ve her bir sapağın merhametsizce başka on yedi sapağa açıldığı insanüstü bir çılgınlıkla yürütülen bir araştırmayla karanlığı dağıtıyor. Örneğin, "Uluslar ve Kavimler"

11 Thom, *a.g.e.*, s. 172.

12 Yazar, söz konusu alaca karanlık devri tarif etmek için Fransızca *entre loup et chien*, yani "between wolf and dog" (kurt ile köpek arasında) tabirini kullanmaktadır – ç.n.

üzerine yazılmış 8. Bölüm'e bakalım: (Tacitus, Aeneas, Silvius Piccolomini, Houston Stewart Chamberlain ve Eduard Norden'de görüldüğü üzere) "Almanların Âdetleri"ne dair bir girişin ardından, okur, Kalküta Asya Topluluğu'na, Friedrich Schlegel, Hint-Avrupa dilbilimine ve Ernest Gellner'in Bronislaw Malinowski üzerine denemesine ve oradan da Tacitus'un 1938 yılındaki editörü John Anderson'a yönlendirilir; ve tüm bunlar şu yaşamsal ama geçerken söylenen (*en passant*) gözleme peşrev olur: "Modern etnolojinin tarihini milliyetçilik tarihinden ayırmak mümkün değildir." Oradan da Franz Boas'a, antikacılığa, *L'Esprit des lois* (Kanunların Ruhü) ve Rousseau üzerine çeşitli düşüncelere, 1789 öncesi Fransız yüksek mahkemelerindeki (*parlements*) oylama usulüne ve eski çağdan kalma Breton anıtlarının esrarlı özelliklerine geçilir. Elbette, bunların hepsi "kavimlerin ve ulusların buluştuğu o büyük aynalar salonuna dikkat kesilmemize" vesile olur ve muhteşem bir sonuca da varır:

Kavim özgürlüğü dağdaki bir kalede ölmekte olan bir şarkıyken, şimdi ya yosun tutmuş taşların ya da pek çok kuşak boyunca konuşmayla taşınmış "anıtlar"ın üzerinde yaşayan içkin, yaygın ve sonsuz bir şey olarak yorumlanıyordu.

Chateaubriand'ın *Mémoires d'outre-tombe*'undan¹³ yüz elli yıl sonra hâlâ o ölmekte olan şarkının yankılarını duyuyoruz. Pek çok kuşak hâlâ tahayyül edilemeyecek bir gelecek zamanda artık çok daha fazla sayıda olan haleflerine hâlâ anıtsal bir mesaj fısıldıyor. Thom tam da bu zihniyetin (*mentalité*) nasıl oluştuğunun izini sürmeye çalışıyor. Bu yolculuğun her bir adımı büyüleyicidir. Yine de adil olmak gerekirse, bu izi takip edenlerin çoğunun onun tuttuğu karmaşık yolda tükeneyeceği gözlemlenebilir. Ayakta kalanlar bile kitabın sonuna ulaşmadan birkaç ayna kırmak isteyecektir.

Kitabın bu özellikleri açtığı geniş düşünce koridorlarının önemi düşünüldüğünde daha da heyecan vericidir. Roman-

13 *Mezar Ötesinden Hatıralar*. Fransız edebiyatında romantizmin kurucusu kabul edilen yazar, tarihçi ve diplomat François-René de Chateaubriand'ın (1768-1848) otobiyografisi – ç.n.

tizm ve onun siyasal analogu olan milliyetçilik, insanlığın anlayış ve görüşünün tarihin kayda düştüğü en büyük genişlemesine tekabül eder. Modernitenin içine başka hangi malzeme girmiş olursa olsun, bu ikisinin modernitenin zorunlu koşulları arasında olduğu kesindir. Neoklasizm daha uzun bir süre boyunca, örneğin herkesçe bilinen tabirle binyıl daha dayanırdı bile, asla *kitlesel* demokrasinin ve kültürün aracı olamayacaktı. Diğer taraftan, onun yerini alan esas araç onun yapacağı işlerin büyük kısmını tamamlamış gözükmetedir: Dünyanın süratle genişleyen bir alanı üzerinde, “modernite” gerçekleşti. Aynı dönem içerisinde, milliyetçilik, korkunç bedeller ödeyerek dünyayı emperyalizmden kurtardı. Gelgelelim, Thom’un “kavim-ulusçuluk”¹⁴ dediğinin sebep olduğu bu bedeller peşi sıra gelecek olan fetih ve sömürgeleştirme dalgalarının veya 1960’ların ve 1970’lerin süper güç çekişmesinin karşılıklı garantili imhasının yol açabileceği alternatif bedellere göre çok daha düşüktür.

Eğer durum buysa, o halde bunun devamında gelecek bir başka geçişin inşası sürüyor olmalıdır. 1989 yılında, Tarihin kendisi olmasa da, büyük bir şey sona erdi. Dolayısıyla, bizi sanayileşmenin ve ulus-devletin ilk evresi kadar şaşırtıcı ve görülmemiş bir geleceğe yönlendiren bir başka dünya, büyük ölçüde Thom’un tarif ettiğine benzer, fakat muhtemelen çok daha hızlı bir şekilde gelişiyor olmalıdır.

Yazarın kendi kâhince duruşu en net biçimde “Giriş” kısmında ifadesini bulur:

Uluslar çağının öncesinde bir şehirler çağı olduğu ve uluslar çağının sonrasında, şayet bir “etnik temizlik” cehennemi yaşanmazsa, ölümcül ilahi takdir iddialarından kurtulmuş bölgesel meclislerin kozmopolisin haklı taleplerini en açık şekilde karşılayabildikleri yeni bir şehirler çağı olabileceği iddiasıyla yazıyorum.

Bu cesur akıl yürütme, “kavim-ulus”un ve etnik milliyetçiliğin çöküşünün, kitabın doğru bir şekilde daha uzun ömürlü

14 Tribe-nationalism – ç.n.

bir gelenek olduğunu tespit ettiği sivil veya şehir odaklı milliyetçiliğin yeniden canlanmasına yol açabileceğine işaret etmektedir. Sivil milliyetçiliğin veya Aydınlanma'nın elitist tonlamasıyla "vatanperverliğin" (patriotism) iki bin yıldan uzun sürdüğü, öte yandan onun kavimci kuzen ve halefinin yalnızca iki yüz yıldan az bir süredir var olduğu doğrudur. Etnik milliyetçilik bambaşka ve birçok bakımdan daha önemli bir oyun olduğunu ispatlamıştır. *Cumhuriyetler, Uluslar ve Kavimler*, bu oyunun kurallarının ne denli farklı olduğuna ve kurallar fiilen işlemeye başlayana dek aslında kimsenin onları anlayamadığına dair hayranlık uyandıran bir çalışmadır. Bu kuralların işleme- siyle, çoğunluk tarih sahasına giriş yapmış oldu. Zaten bu kararlı girişin başka bir şekilde vuku bulması da mümkün değildi. Ancak, artık bu vaki olduğuna göre, yeni ve farklı kuralların kendilerini dayatmaları kaçınılmazdır. Her halükârda, yükselen etnisite dalgasına karşı tepki koyan fakat aynı zamanda ona bağlı olan bir zihinsel çıkmaz sokak niteliğindeki "enter-nasyonalist" ideoloji, bu kuralların neler olabileceğine dair hiçbir ipucu verememektedir.

Elbette başka bir farklılaşma tarzının, mesela hem etnisite- den hem de çok daha uzun vadeli sivil-ülkesel geçmişinden un- surlar barındıran farklı bir milliyetçiliğin ortaya çıkması artık daha olasıdır, öyle değil mi? Eğer Martin Thom'un çözümleme- sini doğru anlıyorsam, kendisi yeni milliyetçiliğin öncekinden daha önemli olması gerektiğine işaret etmektedir. Dünya düze- ninin "haklı talepleri" ne olursa olsun, bunlar yüzlerce, belki binlerce yeni bağımsız devlete alan yaratacaktır, ancak binler- ce etnik ulusa kolay kolay meydan vermeyecektir. Bu argüman caziptir fakat temel bir zayıflık barındırmaktadır. Günümüzde- ki ya da gelecekteki herhangi bir devletin nasıl olup da milli- yetçiliğin tarihteki uğrağının bir yan ürününden başka –yani, "herkesi kucaklayabilen", gizemli, kültürel, demokratik ve ma- nası fazlasıyla kişisel– bir şey olabileceği hâlâ kolay tasavvur edilememektedir. Her bir bireyin *ait olduğu* bir dünya asla İlk Çağ'ın veya erken-modern Avrupa'nın ülkeleri gibi olmaya öy- künemez. Etnik-kavimci temizliğe geri dönüş olmamalıdır, an-

cak cehennem öncesi koşullara –yani, ayaktakımının asla erişemeyeceği bir sivil ruhla hareket eden liberal seçkinlerin vesayet yönetimine– geri dönüş de mümkün gözükmemektedir. O’Brien’in *Milenyum Arifesinde*’si¹⁵ gibi bir kıyamet tellallığı tam da bu imkânsız geri dönüşü telkin etmekte, Martin Thom’un kitabının yayımlandığı esnada aşılmakta olan bir Aydınlanma’nın kurtarılmasını savunmaktadır. Hayır, bundan başka bir kurtuluş yakındır ve varılması gereken sonuç, yaklaşmakta olan bu kurtuluş karşısında uyanık ve iyimser olmamız gerektiğidir.

15 *On the Eve of the Millenium* – ç.n.

ÜÇÜNCÜ KISIM

Küçük Müfrezeler¹

-
- 1 İrlandalı politik teorisyen Edmund Burke'ün kullandığı “small battalions” veya “little platoons” (küçük müfrezeler) mefhumu, bireyi siyasi otorite karşısında koruyan ve toplumun esenliğini teminat altına alan küçük insan gruplarını ifade eder. Burke, bu mefhumla ilişkin olarak şöyle der: “Alt-birime bağlı olmak, toplum içerisinde ait olduğumuz küçük müfrezeyi sevmek, kamu duygudaşlığının birinci ilkesidir, hatta özüdür. Ülkemizi ve insanlığı sevmeye doğru ilerlememizi sağlayan zincirin ilk halkasıdır.” Nairn, bu mefhumu, kitabının III. Kısmını ayırdığı küçük ulusları ve devletleri nitelemek için kullanmaktadır. Bkz. Ben James Taylor, ‘The ‘Big Society’ and the politics of paternalism: Edmund Burke’s influence on the government is clear’, London School of Economics, British Politics and Policy blog, 24 Haziran 2013, <http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/edmund-burke-the-big-society-and-the-politics-of-paternalism/> – ç.n.

Fransa modern ve çağdaş devletin en önemli siyasal modeliydi. 1789 öncesinde başka kurucu devrimler gerçekleşmiş olsa da hiçbiri Fransa'ninkine kadar genel bir şablon ortaya koyamamıştı. 1789'dan sonra yaklaşık iki yüzyıl boyunca, gerçekte var olan ulus-devletlerin çoğu ve var olmaya özenen ulus-devletlerin tamamı "Fransa gibi" olmaya özendiler; olabilecekleri yerlerde öyle oldular, olamadıkları yerlerde ise bu hayali kurmaya devam ettiler. Taklit Westminsterler, mükerrer Hollandalar, Belçikalar veya Portekizler, küçük Rusyalar ve Amerikalar da vardı. Ama bunlar dahi Orta ve Doğu Avrupa'ya, Latin Amerika'ya ve elbette bütün Fransız sömürge topraklarına hâkim olan ana akım şablondan sıkça etkilenmişlerdi.

Bu şablonun yaşamsal özelliklerinden biri, ölçeğiydi: Kendi ayrı siyasal ekonomisini, bu ekonomiyi yönetmek için gereken bir dizi kültürel ve idari kurumları ve savunmak için gereken ordusunu inşa edebilecek kapasiteye sahip orta büyüklükte ya da büyük bir ulus-devlet ölçeği söz konusuydu. Fransa, yalnızca merkezî güç vasıtasıyla yaratılmamışsa da, böyle bir güce maruz kaldığı ve dayandığı kesindi: Başından beri zırhlarını kuşanmış olan modern zaman Leviathanlarının iç varlıkları büyük ölçüde hayatta kalma çabası ve tasasıyla biçimlenmiş-

ti. Bu biçimlenişin bir adı da vardı: “yaşayabilme gücü” (viability). Fransa gibi olmak, yaşayabilme gücüne sahip olmak, yani yeterli kabul edilen bir ölçüde kendi kendini yönetebilmek ve kendi kendine hareket etmek; devletler ve uluslar sahasında bağımsız eylemde bulunmak için gereken özerkliğe sahip olmak demekti. Dolayısıyla, “bağımsızlık” basit bir hukuki statüden ibaret değildi. Bağımsızlık, yalnızca biçimsel hakları, ilan edilmiş ve kabul görmüş bir tanınmayı değil, aynı zamanda (en sahici olarak, bir ülkenin damarına basıldığında karşılık göstermesiyle hissedilen) kendini “gerçek”, yani etkili bir biçimde ortaya koyabilme yetisini kayda düşmek demekti. “Bağımsızlık”, bir kolektif benliğin başa bela olma kabiliyeti demektir. Bu yüzden, en gerçek bağımsızlık bunu, her şeyiyle Fransız olan tabirle söylersek, *dans tous les azimuts*, yani mümkün olan her yönde ve tercihen nükleer bir *force de dissuasion*, yani caydırıcıyla yapabilmekten geçer. Bunun karşısında ise, haddini aşamayan veya aşmaya cesaret edemeyen bir “kukla” ülke olmakla, yani “bağımlılık”la tanımlanan sahte, gerçek olmayan devlet vardır.

Bereket ki, milliyetçilik, “realizm”i (ismindeki kasvetli havayla müsemma bu uluslararası ilişkileri teorisini) asla benimsememiştir. Evrensellekle kurduğu ilişkinin de özünde farklı olmaması beklenemez. Tarihsel olarak, milliyetçiliklerin çoğu, Fransız Devrimi’nin dünyanın geriye kalanına karşı yürüttüğü saldırıya karşı koymaktan, sonrasında da bunu takip eden bütün sömürgeleştirme ve çoğunluğun iyiliği için planlanmış hiyerarşileri dayatma çabalarının reddinden doğmuştur. Realistler anarşiyi kuşatılması ve gerektiğinde bastırılması gereken elim bir doğa hali olarak algılamak, milliyetçiler bunu, sözüm ona, tüzel kişiliklerin eşitliğini öngören ve katlanılabilir bir evrensel düzenin yegâne temelini oluşturan tek sahici enternasyonalizm olarak görürler. Sahici bir *Internationale* yalnızca insan doğasının kurtuluşu üzerine inşa edilebilir. Bu da (ilk etapta) demokrasinin ve bireysel özgürleşmenin ön koşulu olan milliyetleri; ardından da (“ulus”u tanımlamanın zorlukları ve ulus adaylarının kaçınılmaz bolluğu göz önüne alındığında) aynı derecede kaçınılmaz olarak dizginleme değil, mü-

saade yanlısı olmayı gerektirir. Bu oyunda, başta öncü Fransa ve Anglo-Britanya kuvvetlerinininki olmak üzere, bütün katılım belgeleri sahtedir.

O halde, ölçek ve “yaşayabilme gücü”, bir zamanlar yarı kut-sal kabul edilen anlamlarını kaybetmeye mahkûm gözüküyor. Aslında bu mefhumlar, yaklaşık olarak 1750-1950 yıllarını kapsayan ve uluslardan çok, milliyet ile imparatorluk arasındaki sürekli ve yıkıcı çekişmeyi barındıran zırhlı Büyük Güçler dünyasına aitti. Ulusallığın ölçeği öncelikle bu ortamın koşullarınca dayatılmıştı. Bu koşullar ise, 1980'lerin sonlarına doğru nihayet ortadan kalktı. Gerek bağımsızlığın gerekse bağımlılığın anlamı değişiyor. Buradaki sav, bu derin kaymanın, makbul ulus-devletin, büyükşehirli haklılığın ve zırhlı iktidarın Fransız ve benzeri modellerinden giderek ayrılan daha küçük ölçekli devletler açısından elverişli olacağıdır. “Küreselleşme”yle artan karşılıklı bağımlılık, bela olma değerinin ve tanınmanın, hukuki statünün ve antlaşmalardan doğan hakların gerçek öneminin karşılıklı artmasını da içerir. Bir zamanlar, bağımsız olmak, bir düşman başkentini yeryüzünden silme (ve bunu gerçekleştirmeye yarayacak uygun araçları dünyanın “uzak”, yani çaresiz bölgelerinde test etmeye devam etme) gücüne eşitti. Küçük devletlerin dünyasında bağımsızlığın tam olarak ne anlama geleceğini kestirmek hâlâ güç olsa da, yukarıdaki gibi bir şey olmayacağı açıktır.

Andorra

Son üç yıldır, medya Doğu'nun yeniden doğmuş ulusları ve onların ara sıra giriştikleri kanlı çatışmalara dair haberlerle dolup taşıtı.¹ Batı'da ise durum güya farklı. Burada entegrasyon süreci –İtalya, İrlanda, Belçika, Almanya'nın yeniden birleşmesi, Fransa'da şovenizm, Britanya'nın² Alzheimer hastalığı, Maastricht iltihabı ve para sisteminin geçirdiği ölümcül kalp krizi gibi birkaç küçük problem dışında– usulca ilerliyor.

Ben ise, geçtiğimiz ay, Batı Avrupa'nın yeni doğmuş bir ulus-devletini ziyaret ettim. Bu ulus-devlet içinde bulunduğumuz yılın Mart ayında bir referanduma gitmiş ve yüzde 75 çoğunlukla anayasasını onaylamıştı. Eski monarşik rejimin (birtakım usulleri korunsun da) geriye kalan yetkileri elinden alınmış, yeni devlet Birleşmiş Milletler'in tam üyesi olarak kabul edilmişti. Seçmenlerin bir çeyreği bu değişimlere karşı oy vermişse de, çoğu insan bugün bunları kabul etmiş görünüyor. Bağımsızlık davasına, özellikle iş dünyasında, süratle fakat gecikerek inti-

-
- 1 Bu bölüm, ilk kez Eylül 1993'te *The Scotsman*'de (Edinburgh) yayımlandı.
 - 2 Nairn, zaman zaman, Britanya yerine, United Kingdom (Birleşik Krallık) baş harflerinden yola çıkarak, Robert Musil'in *Niteliksiz Adam* eserinde Avusturya-Macaristan monarşisine taktığı "Kakania" ismini andıran "Ukania" tabirini kullanmaktadır. Özellikle kullanıldığı yerleri dipnotlarda belirttiğimiz bu tabiri "Britanya" olarak Türkçeleştirmeyi tercih ediyoruz – ç.n.

sap etmeye sık rastlanır. Nitekim, ülkeden kaçan kimse yoktu. Geçici bir hükümet şu anda görevi başında. İlk, tamamıyla bağımsız seçimlerin tarihi ise, 12 Aralık olarak belirlendi.

Bu şaşırtıcı gelişmelerden kimsenin haberdar olmamasının bir sebebi, bahsi geçen ülkenin büyüklüğüdür: Andorra, Fife'dan daha küçük, yalnızca 54,500 olan nüfusu ise Kirkcaldy'ninkinden biraz fazladır. Nüfusun büyük kısmı başkent Andorra la Vella'da ya da çevresinde yaşar. İskoçya'daki siyasal tartışma genellikle Lüksemburg, Danimarka veya Galler gibi yerlerin kastedildiği "küçük ülkeler" kapsamında ele alınır. Ancak Andorra'nınki, bambaşka bir lig. Avrupa Topluluğu sınırları içerisinde halihazırda beş mikro-ulus var (San Marino, Monako, Manş Adaları, Man Adası, Andorra) ve muhtemelen yakında altıncı da –Cebelitarık yarımadası– olacak.

Bu ulusların, önem arz etmeyecek derecede küçük olduğunu düşünenler vardır; İskoçya'da bile. Britanya İmparatorluğu hepimizi büyük düşünmeye alıştırmış ve Avrupa birçok bakımdan bu hastalığın ömrünü uzatmıştır.

Hâlâ bu hastalıktan muzdarip olanları şu olgu üzerine düşünmeye davet edelim. 9 Eylül'de Andorra la Vella'da bakanlarla konuşuyordum. Aynı tarihte Brüksel'de partiler arası bir delegasyon da vardı. İskoçya İşçi Sendikaları Kongresi'nden (TUC) Campbell Christie'nin öncülüğündeki, İskoçya nüfusunun yaklaşık yüzde 75'ini temsil eden delegasyon, Avrupa Topluluğu'na hiçbir kolektif söz haklarının olmadığı konusunda şikâyetle bulunmak amacıyla oradaydı. Bırakın Brüksel'i ya da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nu, kendi başkentlerinde dahi temsil edilmiyorlar.³

Konuşmamız sırasında, yeni hükümet binasının pencerelelerinden,AVINGUDA de Meritxell adlı ana caddeye ve tarihî şehir merkezinin bir kısmına bakan bir kayalık üzerine tünemiş daha eski bir bina görünüyordu. Önünde, bağımsız olarak kutlanan ilk Ulusal Günü temsilen parlak kırmızı, sarı ve mavi renkli bayraklar uçuşuyordu. Bu bina, bu vadideki toplulukların son yedi yüz yıldır kesintisiz olarak toplandıkları Casa de la

3 Yeni İskoçya Parlamentosu ilk kez 1999'da toplanabilmiştir – ç.n.

Vall, yani Andorra Parlamentosu'ydu. Edinburgh'da da benzer manzarası olan bir mabet olduğunu itiraf etmek zorunda kaldım. Fark, Edinburgh'dakinin önünde konuşlanmış daimi bir Demokrasi Gözcüsü olmasıydı. Dahası, Majesteleri'nin İskoçya temsilcisi bu araziye satmaya karar verdiğinden, tekrar orada bir parlamentonun toplanması artık çok düşük bir ihtimaldi.

Önce, söylediklerime inanmakta biraz güçlük çektiler. Sonrasında ise, kendi durumlarının yarattığı hoşnutluğu belki çok az hissettirmelerine karşın (ki bu hiç ağırıma gitmedi), konuya yaklaşımları oldukça kibar oldu. "Hoş, buradaki anayasal süreç yirmi yıldan uzun sürdü, unutmayın", dedi Kültür Bakanı ve devam etti: "Hatta bazen sonunun hiç gelmeyeceği hissine kapıldık... Ama bir kez demokrasi sizin tarafınıza geçtikten sonra, önemli olan, konuşmayı asla bırakmamaktır."

Bu son değişimlerin ardında İskoçya'nınki kadar uzun bir tarih var. Fakat onlarınki İspanya ile Fransa arasındaki hassas dengeyi kurmaya yönelik uzun bir çaba olmuş. Süreç 1278'de ilk *Parreatge*'nin, yani ortak egemenlik anlaşmasının imzalanmasıyla başladı ve bu yıl New York'taki resmî BM resepsiyonuyla sona erdi. Komşu fillerle iyi ilişkilerini sürdürmeye istekliler. Öte yandan, ilk kez onlara bağımlı değiller. Büyük şirketlerin ve küresel piyasaların hükmettiği bu karşılıklı bağımlılığa dayalı dünyada "bağımsızlık" hakikaten bu kadar önemli olabilir mi? Soru kulağa fazlasıyla tanıdık gelebilir. Ne de olsa, hiç sonu gelmeyen bir tartışmaya konu olmuştur. Ancak soruya Andorra'da aldığınız yanıtın eskimiş hiçbir yanı yok: Elbette "evet".

İki krallık arasında, neredeyse erişilmesi imkânsız bir bölgede yer alan Andorra vadileri her zaman uyuşmazlıklara konu olmuş, fakat hiçbir zaman üzerinde savaşa gidilecek kadar önemli olmamıştı. Komşular, kısa sürede, en basit çözümün, her iki tarafın bölgeyi karıştırmamayı ve silahsızlandırmayı yükümlendiği bir tür ortak hâkimiyet üzerinde anlaşmakla mümkün olacağını kavradılar. Böylece, küçük dağ topluluğu, üzerinde sürekli savaşların patlak verdiği uzun Pirene cephesinin fiilen dışında tutulmuş oldu.

Bu tuhaf arada kalma halinin bir diğerk yan etkisi de özerk yönetimdi. Andorra'nın evvel zamanki eş-egemenleri Fransız Foix Kontu ile İspanya tarafında, Katalonya'daki büyük yerleşim yerlerinin en yakını olan Urgell'in rahibiydi. Vadi işlerine ara sıra müdahale eden naipiler atıyorlar, fakat gündelik hayata nadiren karışıyorlardı. Gündelik hayat ise, İsviçre'dekine oldukça benzeyen bir kanton demokrasisiyle yönetiliyordu. Yedi vadi komününün temsilcileri, Casa de la Vall'da (bugünün devletine evrilen organ olan) Vadiler Genel Konseyi olarak toplanıyorlardı.

Sonrasında, hanedanlığa ilişkin birtakım komplikasyonlar sonucunda, Fransız Kontunun yetkileri Fransa krallarına, Devrim sonrasında Fransa Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlarına devredildi. Böylece, Andorra'nın ayrılmasına ilişkin anlaşmayı Fransa adına imzalayan Cumhurbaşkanı François Mitterrand olmuştu. Nisan referandumunun ardından işin şakası kalmayınca, en merkezî devletçiliğın (*étatisme*) temsilcisinin yapabileceğı başka hiçbir şey yoktu. Aksi, ulusal kimlikle donanmış açık bir demokratik iradeyi hiçe saymak olacaktı. O iradenin ölçeğı ya da küçücük bir toplumun sözde "yaşayabilme gücünden yoksunluğu" önemli miydi? Zerre kadar değildi.

Fransa razı gelince, İspanya da uyum göstermek zorunda kaldı. Casa de la Vall'in her bir anayasal hamlesine karşı on yıl boyunca azimle direnen Urgell rahibi Joan Martí Alanís'in 8 Eylül'deki Andorra Ulusal Günü şenliklerinde yeni anayasayı sıcağı karşıladığı görülecekti. Ben de oradaydım, fakat Katalancam çok sayıda gür sesli riyayı anlamaya yetmemişti. Piskoposluğun geçmişteki yaklaşan kıyamet kehanetlerini de hatırlayan insanlar, ilerleyen anlarda, bunların çevirisini yapacak ve keyfine varacak kadar mutluydular. Düşünmeden edemedim; herhalde, ileriki bir Aziz Andrew gününde, yeni günün coşkusunda eski uzlaşmazlığın hayal meyal hatırlanacağından umudunu kesmeyen bir Douglas Hurd veya Britanya düzeninin herhangi bir sesi, İskoç anayasasını böyle tasdikleyecek.

Bir kayak alanının aşağısında yer alan, övgüyle sözedilen, gümrüksüz bir ticarethane: Özetle, günümüz Avrupa'sında Andor-

ra'nın şöhreti pek iyi değil. Ancak İskoçlar, kendileri de stereotipleştirmelerden çok çektikleri için, böyle imajlara güvenmezler. Andorra la Vella'nın kalabalık ana caddesinin birkaç mil yukarısında, Andorralıların 8 Eylül'de toplandıkları Meritxell Meryem Ana Kilisesi (Our Lady of Meritxell) bulunuyor. Otobüslerle ve arabalarla en uzak yamaçlardan buraya doğru sürekli bir aile akışı var. Bu, düzensizce genişlemiş büyük bir ailenin toplantısından başka bir şey değil. Herkes herkesi az çok tanıyor ve zamanın çoğu kucaklaşmalarla, hatıraların paylaşılmasıyla ve çocukların gösterilmesiyle geçiyor. Dışarıdan neredeyse kimse yok. Kilisede, resmî olarak basılmış programla hiçbir ilgisi olmaksızın, bir şükran ayini ötekine karışıyor.

Bu yılki kutlamaya yeni bir Avrupa hükümeti de katılıyordu. Bana eşlik eden arkadaşım, "İşte Başbakan orada" demişti: "Piposu ve gözlükleri olan adam... Merhaba demek ister misin?" Oscar Ribas Reig, Alplere özgü kuru mizah anlayışıyla bilinen, ciddi görünümlü bir bankacı. Başını usulca eğdi ve o esnada doğru dürüst konuşmaya zamanı olmadığı için özür diledi. Rahip Alanís'e gelince, o birkaç metre kadar ötedeydi ve teslimiyet konuşması öncesinde şevkle insanların elini sıkıyordu. Başbakan gereğinden biraz daha yüksek bir sesle, dışarıdaki, etrafımızı saran Pirene cennetine doğru bakarak, "Evet, şüphesiz Tanrı bu güzel günde bizlerle birlikte..." dedi ve ekledi: "Umarım ülkemizde geçirdiğiniz zamandan memnun kalırsınız."

Yeni Andorra kimliği için daha uygun bir yer düşünülemezdi. 1972 yılında çıkan bir yangın, Meritxell'deki küçük, eski, ahşap Meryem Ana heykeli dâhil her şeyi yok etmişti. Fakat heykelin aslının aynısı yapıldı ve Barselonalı mimar Ricard Bofill'in imzasını taşıyan görkemli yapıda yerini aldı. Bofill, açık havada siyah beyaz bir revaklı avluya açılan büyük pencereler yapmış. Dikdörtgen şeklindeki çan kulesinin dibinde, Meryem Ana'nın her bir yanında, artık (bir anlamda) New York'a kadar uzanan yüksek modernist kemerlerle onurlandırılan ve dönüşüme uğrayan ülkenin eski sosyal yapısını, yani komünleri temsilen yedi niş var.

Ardından her şeyiyle İspanyol bir müzik grubu avluda beliri-

yor ve Andorralıların Katalan komşularıyla paylaştıkları uzun, ağır, karmaşık *Sardana* dansı başlıyor. Birbirine kenetlenmiş ellerin oluşturduğu daire, komün duygusunu ve bir nevi çevrelemeyi vurguluyor. Gelgelelim, daire herhangi bir büyüklükte olabiliyor ve sanki dünyayı dışarıda bırakma değil, dünyayı minyatür olarak yeniden üretme anlamına geliyor. En azından o gün, bir pastırma yazının büyüğü altında, şovenizmle ya da dışlamacılıkla hiçbir ilgisi yokmuş gibi gözüküyordu. Mesaj daha çok şöyleydi: Burada da –bu ölçekte bile– dünya yalnızca bireylere değil, el ele vermiş bir topluluğa dönüşüyor. Ve hiçbir ölçek Andorra’ninkinden küçük olamaz.

Yine de Andorra, başta Avrupa Topluluğu olmak üzere, dünyayı dışlıyordu. Kulağa tuhaf gelse de, yeni doğmuş devletin asla kabul etmeyeceği tek şey “Avrupa içinde bağımsız” olmak. Maastricht Birliği’ne üyelik, ticaretinin temelini oluşturan bütün ekonomik farklılıkların ortadan kalkması anlamına gelecek. Avrupa vatandaşlığının içerdiği bireylerin serbest dolaşımının *Sardana*’yla kutlanan bütün komünal değerleri süratle yok edeceği endişesi de aynı derecede önemli. Andorra’da ne bireyler ne de şirketler dolaysız vergi ödemiyor ve katma değer vergisi ne mutlu ki bilinmiyor. Bu mali cennete kısıtsız giriş mümkün olsaydı, nüfusu birkaç hafta içerisinde dört katına çıkabilirdi.

Dolayısıyla, ölçek, bir diğer bakımdan, çok önemli. Yeterince küçüksen, “insan seli altında kalmak” gerçek bir ihtimal oluyor. Bu yüzden, dışlama mekanizmalarına ihtiyaç var. Avrupa’nın bazı büyük ülkeleri yüzde 5 oranında göçmen nüfusa sahip olmaktan kederleniyorlar. Andorra’da ise yerleşik nüfusun çoğunluğunu halihazırda yabancılar oluşturuyor: Ülkede doğan yalnızca 10.500 kişi varken, “ikamet hakkı tanınanlar” 42.000. Bu ikinci grubun sayısı ülkede doğanlarınkinden çok daha yüksek bir oranda artıyor ama bu, önümüzdeki on yıl içerisinde değişebilir. 1960-1988 arası patlama yıllarında, genç bir işçi sınıfı Portekiz’in ve Endülüs’ün vadilerine yerleşti ve onların geniş ailelerinden olanlar artık Andorra vatandaşlığıyla

doğuyor. Öte yandan, diğer yeni gelenler pasaport almak ve oy vermek için yirmi yıl beklemek zorundalar.

“Sermayenin serbest dolaşımı” da insanlarınki kadar kısıtlandırılmış. Şirketler, merhametsiz bir yüzde 66 Andorra sahipliği zorunluluğuyla cennetin dışında tutulmuşlar. Bakanlar her iki kuralı da esnetmek için bağımsızlığı kullanmaktan bahset-seler de, bu tarz değişikliklerin devletin dökme demirle çevre-leyerek sınırlandığı (ve sürdürdüğü) bir ultra serbest piyasa olarak tarif edilebilecek ekonominin temel şeklini değiştirmesi mümkün gözüküyor. Yeni ülke, bırakın Avrupa içinde çö-zülmeyi, bu sınırları ebedî kılmayı hedefliyor. Bağımsızlık, bu Liliputlu⁴ toplumun dayandığı farklılıkları korumanın başka ve daha iyi bir yöntemi.

Daha da şaşırtıcı olanı, Avrupa’nın bu anlaşmaya razı olma-sıydı. Topluluk’la yaptığı yeni ticaret anlaşması Andorra’yı fi-ilen Pirenelerin ortasına temelli demir atmış gümrüksüz bir gemiye dönüştürüyor. Zaten fazlasıyla iftiraya maruz kalmış Brüksel bürokratları başka ne yapabilirlerdi ki? Andorra’nın et-rafına bir gümrük duvarı örerek makul ölçülerde serbest tica-reti suça mı dönüştüreceklerdi? Kaçakçılık, Pirene sınır bölge-sinde eski bir yaşam tarzıdır. Dolayısıyla, bunu yasak etmenin gerçekçi bir yolu söz konusu değildi. Dahası, bir vilayet veya sömürgeyle değil, “büyüklerin masası”na kurulmaya hiç me-rakı olmayan bir bağımsız ülkeyle karşı karşıyaydılar. Böylesi ehemmiyetsiz bir anomaliye dokunmamak ve bulaşıcı bir hal almayacağını ummak, en iyi seçenek gibi görünüyordu.

Yine de bulaşıcılığın ne anlama gelebileceği üzerine biraz düşünmekte fayda var. Andorralılar, kelimenin bütün sivil ve kültürel anlamlarıyla, elbette kıtadaki herkes kadar “Avrupalı-lar”. Demokratik bir siyasal konfederasyonun onları korkutma-sı beklenemez. İmkânsız gördükleri, tek bir devasa ve homo-ijen serbest ticaret bloğuna dayalı bir ekonomik federasyon; bir diğer deyişle, Avrupa ulusallığının geleneksel olarak sağladığı

4 Lilliputian: Liliput, İrlandalı yazar Jonathan Swift’in *Gulliver’in Gezileri* adlı eserindeki hayali ülkelerden biridir. Liliput sakinleri 15 santimetre boyunda-dır. Yazar, Andorra’nın küçük ülke statüsüne gönderme yapıyor – ç.n.

kültürel avantaj ve faydaların çoğundan yoksun bir ulus-devlet yapısı. Bütün dünyanın sonsuza dek bloklar halinde pıhtılaştığı bir dönemde böylesi bir mega düzenin kaçınılmaz olduğu düşünülebilirdi. Şimdi ise, dünya bu düşünceden süratle arınmışa benziyor. Eğer Maastricht bu geçmişe ilave edilen bir hamişse, küçük anomaliler bile tahmin edildiğinden çok daha büyük öneme sahip olabilirler. Roma Antlaşması filler için inşa edilmişti. Eğer Maastricht bizi bir fil mezarlığına yönlendiriyorsa, o halde artık pireler devrinin başladığını düşünemez miyiz?

Ne olursa olsun, Ribas Reig hükümeti buna benzer bir şey düşünüyor olmalı. Dış politikasının bir ayağını, Avrupa'nın mikro-devletlerinin bir araya gelerek yeni bir tür Topluluk üyeliği arayışına girmeleri önerisi oluşturuyor. Bu, herhalde, AT ile Andorra arasındakine benzer, fakat kaçınılmaz olarak çok farklı bir anlama gelen kolektif bir anlaşma olacak. Bu yerler ne kadar küçük olurlarsa olsunlar, bu tür bir anlaşmayla basit bir anomali olma eşiğini aşacaklar. "İstisnalar" genel haklar kazanmış olacaklar. Böylece, Avrupa, bu "gariplikler"e, (açık konuşmak gerekirse) anarşiyi ve ayrıcalığı bir dereceye kadar tanıyan kendi anlaşmalarına sahip olmalarına imkân veren bir arenaya dönüşecek.

Büyük düşünmeye saplanıp kalanlar Birleşik Krallık'ın bu ikilemden muaf olduğunu düşünebilirler. Gerçekte, Yazılmamış Anayasanın tuhaf anakronizmleri onu doğrudan bu ikilemin etkilerine maruz bırakacaktır. Cebelitarık'ın Jersey'e ve Man Adası'na katılmasıyla, Britanya, (zenginlik açısından olmasa da) nüfus ve toprak büyüklüğü bakımından, bir sonraki yüzyılın mikro-devletlerinin çoğuna tekabül ediyor olacak.

Gelgelelim, bu düşünceler illa bir fark yaratacak değildir. Küçük ülkelerde dahi çok sayıda insanın çok küçük ülkelere nefret etmesi şaşırtıcıdır. Bu mini devletlerin faydalandığı özel tasarlanmış serbest ticaret veya mali teşvikler daima öfke konusudur: Her yazar kasada vergi memuru tarafından soyulmaya alışmış sıradan ölümlülere yasaklanmış bir ayrıcalığın "sığınakları" olarak, adeta "asalak" muamelesi görürler. Ne hakla bu yanları-

na kâr kalıyor! Varlıkları, İsviçre gibi, bir günahmış, ulus-devletin normal haline karşı devamlı bir serzenişmiş gibi görülebilir.

Öte yandan, bu tür bir öfkenin ardında kesin bir kanaat yoktur. Gerçek şu ki, “sığınaklar”ın öfkelilerin çoğunun ilk fırsatta hevesle kapılabileceği neredeyse karşı konulamayacak bir cazibesi vardır. Bunun geçerli olmadığı birkaç profesyonel itirazcı (milletvekilleri vesaire) olabilir. Ama normal bir tabiata sahip çoğu insan, eğer yanlarına kâr kalacağını bilirlerse, düşük vergili, KDV’siz, bankacılık sırlarının korunduğu, kanton büyüklüğündeki bir cennete yarın katılırlar. Fakat ne yazık ki, yanlarına kâr kalmaz: Sığınaklar doludur ve çoğunun önünde yeni başvuranların oluşturduğu sonu gelmeyen kuyruklar vardır. Haliyle, iyi (belki biraz kışkanç) demokratlar, kimsenin bu kadar şanslı olmasına izin verilmemesi gerektiği duygusundan hareket ederler.

Andorra vakasında, bu onaylamama halini daha da kışkırtan bir ticaret karşıtı snopluk sözkonusudur. Andorra la Vella’nın bu anlamda bir kültür şoku –gürültülü bir tanıtıma koşan, adeta akkarıncalar gibi kaynayan, neredeyse avanta mefhumuna saplanıp kalmış bir ısrarcı satıcılar ve şaşkın tüketiciler kalabalığının kafa karışıklığı– olduğunu kimse inkâr edemez. Bu kalabalığa birkaç dakikalığına karışan herkes tuhaf bir tüketim taşkınlığına, her ne pahasına olursa olsun, dananın kuyruğu kopana dek alışveriş yapma saplantısına yenik düşebilir. Ama her zaman da bu kadar ucuza kurtulunmaz. Ulaşılması bu denli zor olan bir yere gitmenin süresi ve maliyeti de hesaba katılmalıdır. Hem İspanya’dan hem Fransa’dan büyük kalabalıkları buraya çekenin yalnızca maliyet farkındalığı olduğu söylenemez.

Sebeup, kaynayan taşkınlığın kendisinde aranmalıdır. Andorra’nın ana caddesinde, her gün, Noel arifesi gibidir. Baş döndürücü atmosfer sıradan alışverişi büyük bir olaya dönüştürür. Turistler için hazırlanmış ana rehber de bunu şöyle ifade eder:

Andorra’nın canlı, neşeli sokakları boyunca, dükkânlar, mağazalar ve butikler, davetkâr vitrinleriyle ziyaretçileri baştan çıkarırlar. Direnmek anlamsızdır... Andorra’da herkes bir şeyler satın alır ve alışveriş, adeta herkesin yaptığı bir spora dönüşür.

Alışveriş merkezlerinin çoğu şehrin dış çeperlerindeki düzlüklerde veya otoyol kenarlarında konumlanır. Halbuki, Andorra'da tam tersi geçerlidir; hele Fransa tarafından, sonu gelmeyen keskin virajlardan dönerek ve Pas de la Casa'daki henüz inşaatı tamamlanmamış tuhaf kayak tesisinin içinden geçerek gelindiğinde, bir periler ülkesine vardığınız hissine kapılırsınız. Görmeye gittiğim, ana caddedeki bir otelin yerli işletmecisinin sözleriyle: “Burada herkes müthiş bir pazarlık beklentisi içerisinde... eve döndüklerinde böbürlenebilecekleri, fiyaka satabilecekleri bir şeyin peşindedirler.”

Raymond Canut bana (ismini sıcak kaplıcalarından alan) Les Escaldes'teki son yatırımını gösteriyordu. Bu, mütevazı ana cadde saunasının Andorra versiyonuydu: *Caldea*, Scott Anıtı'ndan daha uzun bir kulenin taçlandığı, Sidney Opera Evi'nden biraz daha küçük bir atriyum. “Ekolojik hassasiyetleri olanlara cazip gelecek, yeni, çok amaçlı Sağlık ve Fitness Merkezimiz”, diye açıkladı Canut. Kaplıca sularını dev solaryumlardaki dev jakuzilere (sıcak, ılık veya soğuk, parfümlü veya parfümsüz olarak) pompalayabilen bu tesiste, çevre farkındalığı olanlar alışveriş çılgınlığına veya bir kayak kazası ardından şifa bulmaya özendirilecek.

Canut aynı zamanda bir milletvekiliydi ve yeni siyasal atılımı da konuşmak istiyordu. “Şunu kesin anlamanız gerekir; insanların çoğu deli olduğumuzu düşünüyordu”, diye başladı söze. “Zaten bize *les quatre fous*, yani bir avuç kaçık deniyordu.” Aralarından küçük bir grup 1960'ların sonlarına doğru Fransız üniversitelerine gitmiş, bütün yanlış fikirlere kapılmışlardı. Sonra büyük alışveriş patlamasından büyük paralar kazanmak üzere ülkelerine döndüklerinde hâlâ demokrasi hayali kuruyorlardı. Andorra eş prenslik rejimi o kadar absürttü ki herkes en azından “modernleştirilmesi” gerektiği hususunda sözel bir uzlaşıya varmıştı.

Peki, “modernleştirilmesi” ne demekti? Andorra komüncülüğü, toplumsal muhafazakârlığı bakımından da İsviçre modeline benzer. Kadınlar oy verme hakkını ancak 1971 yılında kazanabilmişti. Kaçıklar iki kanatlı bir blokla yüzleşmek zorun-

daydı: Bir tarafta rahibin öncülük ettiği Katolik muhafazakârlar; diğer tarafta herhangi bir anayasal hamlenin elde ettikleri, besbellî büyük kazançlara zarar vereceğini düşünen işadamları. Demokrasinin Katalonya'ya geri gelmesiyle, oradaki büyük değişikliklerin inanca hiç de zarar vermediğini gören birinci kanat zamanla yumuşadı. Canut'nun deyimiyle "gıdım gıdım sığınaklarından çıktılar". İkinci kanat ise daha inatçıydı.

Ancak bu inatçılık da çok katı değildi. Andorra'nın yeni hükümeti tamamıyla Canut gibi başarılı işadamlarından oluştuğundan, söylediklerinin bilincinde olduklarını varsaydım. Tüccar ve işletmeci meslektaşları eski düzeni savunmak üzere son hendeğe çekilmiş olmalarına rağmen, aralarında kesin bir kanının hâkim olduğunu söylemek güçtü. Dolayısıyla, Katolik kamuoyu hafif bir demokratik eğilim gösterdiği andan itibaren, değişim an meselesiydi. Bu arada, deliler, Genel Konseye girmeye ve sabırla yeni anayasayı hazırlamaya başlamışlardı. Sonunda küçük bir çoğunluk kazanmışlar ve yeni anayasanın görüşülmesini önerebilmişlerdi. Eş prenslerin öneriyi kabul etmeleriyle birlikte –ki kabul etmek zorundaydılar– oyun bitmişti.

Sohbet ettiğim milletvekili bu son derece sessiz devrimi oturduğumuz masanın üzerine eğilerek ve parmağını yukarı aşağı sallayarak, haylaz bir zevkle yeniden hatırladı: "İş dünyasıymış, hah, aman ne mühim! *Bir günden ötekine... evet, gerçekten de bir gecede*, bu gıcık heriflerin tamamı fikirlerini değiştirdi! Referandumun yalnızca tek bir sonucu olabileceğini biliyorlardı. Şimdi ise, bu sokaktaki her işletmeci bizi kendi anayasamıza uyma konusunda uyaran demokratlar oldular."

Britanya monarşisinin buradaki karşılığı hâlâ muhafaza ediliyor. Andorra hâlâ bir cumhuriyet değil, prenslik. Geçişin statüko lehine oy kullanan yüzde 25 açısından daha kolay olması için, Mitterrand ve Alanís, defedilmek yerine yeniden tanımlandılar. Geriye kalan tek işlevleri, Andorra halkının yeni, yazılı anayasasını güvence altına almak. Canut, "Aynısını Windsorlar için de yapamaz mısınız? Diyeceğim, etkisizleştirip unutulmaya terk edemez misiniz?" diye sordu. Şayet eş prensler

uygunsuz davranırlarsa, Andorra hemen yarın bir cumhuriyete dönüşebilir. O an gelene kadar, Canut'nun müstehzi bir gülümsemeye ifade ettiği gibi, "Devrim yapmanın birden fazla yolu var". Bu günlerde 1968 ruhu, Fransa'da tükenmişe benze- se de, fark ettim ki, Andorra'da hem hayat dolu, hem de ülke- yi yönetiyor.

Güneşli bir Pazar sabahı cennetten ayrılıp İspanya'ya geçtim ve anında trafiğe takıldım. Sınır kontrol noktasından ötesine doğ- ru, net bir 10 kilometre boyunca uzanan, yerli para birimi *pese- ta* yüklü binlerce müşteri Avinguda de Meritxell'de har vurup harman savurmaya gidiyordu. Konuştuklarım, "eskiden hiç de böyle değildi, eski günlerdeki kalabalığı görmeliydin", diyor- lardı. Eski günler, General Franco'nun korporatist ekonomisi- nin tüketici kapitalizmini geride tuttuğu günlerdi.

Yine de kalabalık etkileyiciydi ve bundan sonra da (Avru- pa'nın katkısıyla) devam edeceğe benziyordu. İnsanlar, dağla- ra, kara ve alışverişe (hele ucuzuna) hayranlık duymaktan as- la vazgeçmeyecekler. Bu, gelirleri büyük ölçüde ülkede satılan mallara uygulanan az miktarda bir ithal vergisinden gelen An- dorra ekonomisi için de iyi haber. Bu gelir, şu anda –bağımsız- lıkla birlikte ciddi ölçüde artması beklenen– kamu cari gider- lerinin yaklaşık yarısına tekabül ediyor. Ama kimse bunu dert eder gibi gözüküyordu. *Caldea*, *Pas de la Casa* ve başkent- teki yepyeni Meritxell Clinic gibi gösterişli turist tuzaklarıy- la hem mal hem ziyaretçi akımının hacmini ciddi ölçüde artır- mayı umuyorlar.

Bunun her yerde uygulanabilecek bir formül olmadığı konu- sunda hemfikirim. Öte yandan, yarının daha dağınık ve başıboş Avrupa'sında çoğunun düşündüğünden daha geniş bir uygula- ma sahası bulabilir. Bu formülün yalnızca Andorra gibi minya- tür, ara yer⁵ oluşumlarına özgü olduğundan da şüpheliyim. Ta- rifin bazı bölümleri (mikro ülkelerden farklı olarak) küçük ül- kelerce ve hatta (İsviçrelilerin yüzyıllardır yaptıklarına benzer bir biçimde) bölgelerce benimsenebilir. Ana malzeme, demok-

5 Interstitial – ç.n.

rasidir. Yeni düzende siyaset daha önemli olacaktır, daha az değil. Haliyle Andorra modeli bazı yönleriyle Britanyalıların mutlaka “Thatcher Avrupa’sı” olarak görmeye meyledecekleri bir Avrupa’ya delalet edebilir. Ancak bu model, o hanımefendinin fikirlerinden en az “Thatcher Britanya’sı”nın zaman içerisinde aldığı hal kadar farklı ve Avrupa’nın kurucularının ve ideologlarının o pek kıymetli tek renkli klasisizminden bir o kadar uzakta bir fırsatçılar cangılı, özgür bir kakofoni, rengârenk bir kaftan olacaktır.

Mikro-devletler

Sınırlar ve kimliklerle beraber, ölçeği de dikkate almamız gerekir.¹ Buradaki savım, ölçeğin etkenlerinin (büyüklük, nüfus, görelî iktisadi, toplumsal ve kültürel ağırlık) sınırların ve bunların çevrelediği kimliklerin önemi üzerine yürütölen tartışmalarda yeterince dikkate alınmadığıdır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana milliyetçilik üzerine teorik çalışmalar süregelmiştir ve bu çalışmaların çoğu, incelediği birimler veya varlıklara uygun tipik veya ortalama bir ölçek varsayma eğiliminde olmuştur. Sonu gelmeyen tartışmalara konu olmuş olsa da, teorisyenin “yapı taşı” niteliğinde “ulus-devlet” ideal tipi burada sunacağım kısa ve öz argümana hizmet etmesi amacıyla şu şekilde tanımlanabilir: “Fransa gibi.”

Elbette bu model fiziksel büyüklük, yaklaşık nüfus, ekonomik imkânlar veya kalkınma, kültür vesaire bakımından birçok farklı varsayımın bileşiminden oluşuyordu. Bu arada, not düşmek gerekir ki, günümüzde çoğu gözlemci Fransa'nın, vatanperverlerin ve teorisyenlerin iddia ettiği modele hiç de benzemediğini iyice kavramış bulunuyor. Diğer bir deyişle,

1 Bu bölüm, 1994'te Freudenstadt Sempozyumu'nda yapılan seminer konuşmalarını ve 1996'da Edinburgh Üniversitesi'nde “Sınırlar ve Kimlikler” konulu konferanstaki bir başka konuşmayı temel alıyor.

“altıgen”,² doğanın yarı mucizevi bir armağanından çok, “çokuluslu” bir yığılımdı ve hâlâ öyle. Fakat bu gerçeğin, genelleştirme ve uluslararası ilişkiler teorisi düzleminde pek bir önemi yoktu. Bu düzlemde Fransa –mutlak krallığın, 1789’un ve Jakobencilığın Fransa’sı– modern devlet oluşumunun kalıbı, ilk şablonuydu ve bu yüzden hâlâ bu tür varsayımları özetlemenin en uygun yolunu sunar.

Gelgelelim, bu varsayımlar tek bir kavramla da özetlenebilir: “yaşayabilme gücü” (*viability, viabilité, chances de succès*). Bu kavramla hep ima edilen, bu varsayımlar demeti veya paketinin modern bir devlet olmanın asgari zorunlu koşullarını temsil ettiğiydi. Birtakım genel koşulların karşılanmaması halinde, bir nüfusun veya ülkenin bir ulus-devlet, yani düzgün ve etkili bir ulus-devlet, bir başka deyişle, modern uluslararası düzenin saygın, yani şakası olmayan bir yapı taşı olma şansı yoktu. Asgari ekipman yoksa, ulus-devlet unutulmalıydı.

Meselenin yüksek teori düzeyinde en meşhur ve etkili biçimde ele alınış şekli, merhum Ernest Gellner’e aitti. Konu, ilk kez *Düşünce ve Değişim*’de (1964) açıklanan, sonrasında *Uluslar ve Ulusçuluk*’ta (1983) ayrıntılandırılan milliyetçiliğe ilişkin “modernleşme teorisi”nin ana unsurlarından biriydi. Gellner, bu teoriyle, 18. yüzyıl sonrası siyasal milliyetçiliğinin temelde Batı Avrupa (ve sonrasında Atlantik) öncülüğündeki modernleşmenin hızlı şok etkisine karşı dünya çapında verilen zoraki bir tepki olduğunu ortaya koyuyordu. Şimdi burada bu meşhur teoriyi tekrarlamama gerek yok.³

Milliyetçilik fenomenine ilişkin ilk kez genel bir kavrayış sunan Gellner’in teorisi, ölçek ve “yaşayabilme gücü”ne dair yukarıda bahsettiğim varsayımları da içeriyordu. Ulus-devletin yeni tarzı, kalkınmanın baskıları ve kısıtları tarafından şekil-

2 Altıgen (hexagone), sınırlarının haritada oluşturduğu şekilden ötürü Fransa’ya verilen takma addır – ç.n.

3 Modern eğitim sisteminin “piramidi” (Gellner’in *Uluslar ve Ulusçuluk*’ta ifade ettiği üzere) “yaşayabilme gücüne sahip bir siyasal birimin minimum boyutunu belirlemeye yarayan kriteri sağlar. Birimler bundan küçük olamaz. Fazla büyük olmalarını engelleyen kısıtlar da, çeşitli koşullarda, mevcuttur; fakat bu ayrı bir konudur”.

lendirilmişti; başka bir deyişle, bu baskılar ve kısıtlar, yalnızca belli bir ölçek eşiğinin üzerindeki varlıkların hayatta kalabilme ve bağımsızlık kazanabilme şansına –ve hatta hakkına– sahip olmalarını dayatıyordu.

Liliput ve Brobdingnag⁴

Bu, hiçbir zaman sadece teorik bir varsayım olmadı. Örneğin, 1920’lerde ve 1930’larda Milletler Cemiyeti’nin başvurduğu temel pratik kural da buydu. Bugün olduğu gibi o zaman da Monako ve Lihtenştayn vardı. Yaşayabilme gücüne dair genelgeçer kabul diğer her bakımdan ayağa müthiş uyan bir ayakka-bıysa, bu ülkeler de ayakkabının içinde rahatsızlık yaratan küçük çakıl taşlarıydı. Cemiyet onları yalnızca ciddi ulus-devletler arasında çatışmalar çıkartabilecek değersiz karın ağırları, feodal kalıntılar olarak görmekteydi.

Elbette aynı ölçüt, asla normu diğer yönde sergileyen, yani çok büyük olan varlıklara uygulanmıyordu. Wilsoncu norm pratikte asimetrikti: Bir uçta bu norma uygun yaşamak bir zorunlulukken, diğer uçta norm hiçbir yaptırıma maruz kalmadan aşılabiliyordu. Britanya, Fransa ve diğer imparatorluklara, Sovyetler Birliği ve diğer çokuluslu alaşımlara hep müsamaha gösterilmeliydi, çünkü güçlüydüler ve çünkü –bugün olduğu gibi o gün de– birçok insan ulusal devletin bir düşüş yaşadığını, hatta tamamıyla çökeceğinin bariz olduğunu ve (yine bariz bir şekilde) yerini daha küçük değil, daha büyük oluşumların alacağını düşünüyordu. Buna göre, dünyanın kaçınılmaz olarak bir Brobdingnag’tan ötekine doğru ilerleyişiyle Liliput kısa sürede unutulacaktı.

1990’lardan bakıldığında, dünya ne kadar da değişti! Nispeten küçük ölçekli egemenliğin başkahramanlarını cesaretlendiren bir biçimde ve bütünüyle değişti. Bu durum –yeri gelmişken belirtelim– nasıl öncesinde devasa olanın güzelliğiyle ilgili

4 İrlandalı yazar Jonathan Swift’in *Gulliver’in Gezileri* adlı eserindeki hayali ülkeler. Liliput sakinleri 15 santimetre boyundayken, Brobdingnag bir devler ülkesidir – ç.n.

olmadıysa, bugün de küçük olanın zorunlu olarak güzel olmasıyla ilgili değildir. Ben ölçeğin bir etik veya estetik değil, yapı ve işlevsellik meselesi olduğuna inanıyorum. 1970'lerden bu yana, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyet İmparatorluğu'nun dağılmasıyla sonuçlanan yirmi yılda, koşullar çok küçük devletlerin varlığına, zenginliğine ve çoğalmasına elverişli olacak şekilde değişti.

Bu dönüşümü meydana getiren değişiklikler nelerdi? Bazılarının çarpık bir özeti, Eric Hobsbawm'ın 20. yüzyıla dair yakın tarih çalışması *Aşırılıklar Çağı*'nda⁵ bulunabilir. Hobsbawm, burada, savaş sonrası patlama yıllarında (1950-1975) dünya ekonomisinin, bütüne bakıldığında, "uluslararası" veya eski, savaş öncesi manada ülke merkezli niteliğini korumuş olmasına rağmen, 1960 sonlarında ciddi değişim işaretlerinin belirdiğini söyler. Bu esnada, bir "ulusötesi" ekonomik sistem – "devlet topraklarının ve devlet sınırlarının ekonomik faaliyetler açısından temel çerçeve değil, yalnızca işleri karmaşıklaştıran etkenler olduğu bir sistem" – doğmaya başlamıştı. Bu yeni sistemi, ulusötesi (çokuluslu) şirketler, bunlara eşlik eden bir uluslararası işbölümü ve offshore finansın hızlı yükselişi niteliyordu.⁶ Hobsbawm bu son etkeni, offshore para ve finans hareketlerini, diğerlerinden ayırarak –ulusötesiciliğin⁷ ortaya çıkması ve dünyayı ciddi biçimde etkilemeye başlaması için yaşamsal destek sağlaması bakımından– dönemin belki de en önemli yeniliği olarak görüyor. Ancak bu, aynı zamanda, çok küçük devletlerin olanaklarını en doğrudan dönüştüren yenilikti.

Birleşik Devletler hükümetinin yurtdışındaki büyük Soğuk

5 *The Age of Extremes*, Londra, 1996. [Türkçesi: *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991 Aşırılıklar Çağı)*, Everest Yayınları, İstanbul, 2006]

6 "Offshore" terimi ["kıyının açıklarında" anlamına gelir – ç.n.] artık çoğu dilin dağarcığına girdi. Örneğin, *Petit Larousse* sözlüğünde, yabancı (*étrangère*) terimlerin bulunduğu kitabın ortasındaki pembe sayfalarda değil, istemeden de olsa Fransızca kısımda ("anglicisme déconseillé", yani önerilen İngilizce deyim olarak) listelenmiştir. "Offshore", eskiden marjinal ve belli ki pek az önem arz eden bir pratik olan, şirketlerin, kendi ülkelerindeki vergilerden ve diğer kısıtlamalardan kurtulmak adına, tüzel kişiliklerini küçük, mali açıdan cömert bir başka ülkede kaydettirmeleri pratiğini ifade eder.

7 Transnationalism – ç.n.

Savaş harcamaları ve ABD merkezli şirketlerin çokuluslu şirketlere dönüşecek şekilde genişlemeleri, İngiliz Sterlininin yerine geçen yeni bir fiilî dünya kurunu, Avrodoları doğurdu. Avrodolar işlemlerini düzenleyen bir devlet otoritesi elbette yoktu. Bunun sonucu da (Hobsbawm'ın sözleriyle) “hızlı kârlar peşinde kurdan kura geçerek bütün küreyi kateden büyük ve giderek çoğalan bir bağlantısız sermaye seli”ydi. 1980'lere gelindiğinde, bütün on yıla damgasını vuran ideolojik bir devlet karşıtı serbestleştirme ve özelleştirme dalgasının yardımıyla, zorla kambiyo denetiminden kurtulma hali artık iyice yaygınlaşmıştı. Mevcut ulus-devlet ekonomileri ilk başta kendilerini bunun etkilerinden korumaya çalıştılsa da pes etmek zorunda kaldılar. Diğer taraftan, Monako, Lihtenştayn ve Jersey gibi mikro-ekonomiler büyük ve düzenli bir kalkınma yaşadılar.

Bu birimlerin iktisaden ciddiye alınamayacakları, hatta gerçek devlet bile olamadıkları düşünülmekteydi, fakat Altın Çağ'da küresel ekonomiye doğrudan hizmet sunarak gelişebilecekleri, hatta bazı durumlarda büyük ulusal ekonomilerden daha fazla gelişebilecekleri açığa çıkmıştı. Böylece, en son Ortaçağ'da ortaya çıktığı görülen bir devlet biçimindeki (Hong Kong, Singapur gibi) yeni şehir-devletler yükselişe geçti.

Hobsbawm burada Asya örneklerine odaklanıyor; fakat aynı dönem için aynı gözlemi gerek Avrupa mikro-devletleri (Andorra, Monako, San Marino, Lihtenştayn) gibi daha eski birimler, gerekse dekolonizasyon sürecinin ardından dünyanın dört bir yanına dağılmış daha fazla sayıdaki, genellikle adalardan oluşan yeni devletler için de yapabiliriz.

Mikronun Tanımı

O halde, kim bu devletler? Son bir araştırmada kabul edilen ölçüt, 1.000 kilometre kareden küçük bir kara ülkesine ve 500.000'den az bir nüfusa sahip olmak.⁸ Mikro ile çok kü-

8 Michael Chabot, 'Les 22 plus petits états du monde', *L'événement du jeudi*, 28 Temmuz-3 Ağustos 1994. Bu sahanın daha akademik bir tanımı için bkz. Lau-

çük arasında net bir ayrım yok, fakat bu ölçütü benimseyecek olursak bugünün Birleşmiş Milletler örgütünde bu ölçüte uygun yirmi iki devlet var. Bunların büyük bir kısmı, çoğu Pasifik ve Hint Okyanusları ve Karayipler’de, biri Akdeniz’de (Malta) yer alan küçük adalardan oluşuyor. Birçoğu, eski Britanya sömürgeleri. Şüphesiz, Yeni Uluslararası Düzene veya Düzensizliğe mikro-devletlerin çoğunu miras bırakan gelişme, Britanya İmparatorluğu’nun çökmesiydi. Fransız dekolonizasyon süreci farklı bir “siyasal birleştirme” stratejisi izleyerek benzer nitelikteki küçük ülkeleri anavatanın *département*’larına dönüştürmüştü. Britanya tam tersini, siyasal ayrıştırmayı tercih etti: Rüşvetle ya da rüşvetsiz, bağımsızlıklarını vererek onlardan kurtuldu. Bu politikanın izlenmediği tek vaka olan Güney Atlantik’teki Falkland veya Malvinas Adaları 1982 yılında talihsiz sonuçlar doğuracaktı.⁹

Bu devletler, çok ama çok küçükler. Örneğin, Avrupa’daki beş mikro-ülkenin tamamının nüfusu yalnızca 136.000 kişiye (Bournemouth nüfusuna denk), toplam yüz ölçümü ise (büyük kısmı Andorra’nın gayrimeskûn yüksek dağları olmak üzere) 687 kilometre karelik bir alana tekabül ediyor. Bu sayılar, bugünün iki milyon iki yüz elli bin kilometre karelik alana yayılmış 326 milyon nüfuslu Avrupa Birliği’nin bir yüzdesi olarak dahi sayılmayacak kadar küçük. Ancak 22 sayısının mikro-devlet gerçekliğinin güvenilir bir göstergesi olmadığını hemen not etmemiz gerekir. Ne de olsa, çok daha fazla sayıda küçük ülke, BM üyesi olmamalarına rağmen, (özellikle ekonomik ve mali anlamda) “özerk”ler.¹⁰ Şimdiye dek resmî bağımsızlık veya egemenlik statüsü talep etmemiş bu ülkelerden birkaçı da

rent Adam, ‘Le concept de micro-Etat: Etat lilliputien ou parodies d’Etats?’, *Revue Internationale de Politique Comparée*, 2. cilt, 3. sayı, 1995. Adam’ın tanımı, Chabot’nunkinden daha yeterlidir: “1 milyondan az nüfusu, 6000 km²’den az alanı olan” devletler (a.g.e., s. 587). Bu da bize BM listesinde 34 mikro-devlet bulunduğunu göstermektedir.

9 O dönemde, adalılar açısından tek çıkış yolunun suni bir devlet statüsü olduğunu söyleyenlerle alay ediliyordu. Birkaç çorak kaya parçası üzerindeki 2,000 insan için verilecek bağımsızlığın yaşayamayacağı açık değil miydi?

10 Self-governing – ç.n.

–örneğin Jersey, Guernsey, Cebelitarık ve Man Adası– Birleşik Krallık içerisinde yer alıyor.¹¹ Bunlar da hesaba katıldığında, günümüz siyasal dünyasında bu tür çok küçük ülkelerin sayısı altmışı aşmaktadır.

Küçük devletler büyükşehirli medyada, daha önce bahsettiğimiz “feodal kalıntılar” teorisine uygun olarak, garip etkinlikleri ve üniformaları haricinde pek yer bulmazlar ve şaka gibi görülürler. Feodal teorinin tek alternatifi ise ahlâksızlık teorisidir. Buna göre, dünya düzeninin utanmaz ve muhtemelen mikrop saçan bu pireleri –vergi cennetleri, süper zenginlerin göze batan, yakışsız tüketim mekânları (Monako) veya gümürsüz ticaretin çibanbaşları (Andorra)– hakkında (şayet kişinin inanılmaz büyüklükte bir serveti yoksa) ne kadar az konuşulursa o kadar iyidir.

Çoğu ne kadar kötü olursa olsun, mikro-devletler hakkındaki bu önyargıların sıklığı ve keskinliğini bir uyarı olarak ele almak gerekir. Hobsbawm’ın bu ülkelerin yeni ekonomik sistemdeki yerlerine ilişkin tespiti geçersiz kılınmış değildir. Aslında kolaylıkla karşı yönde bir tespit yapılabilir. Barings Bank’ın batmasına Singapur neden olmamış; Barings Bank’ın (ve onun gibi yüz bankanın) işlemleri Singapur’u bugünün çokuluslu ekonomik düzenindeki yerine taşımıştır. Lihtenştayn’daki yozlaşma ve gizlilik, örneğin İtalya Cumhuriyeti’nde 1950’lerden beri veya Felipe Gonzalez önderliğindeki İspanya sosyalist rejiminde 1990’ların başlarında yaşanan yolsuzlukla kıyaslandığında bir hiçtir. Yozlaşmanın evrenselleştiği ve büyük ölçekli siyasi hayata ve motivasyonlara dair kamuoyu algısının Batılı gazetelerin hemen her gün manşetlerinde sergiledikleri en dipteki ortak paydaya mahkûm edildiği bir dönemde, Robert Maxwell’in Lihtenştayn’daki ilişkilerine, Cayman Adaları’ndaki hesaplara ve Curaçao veya Jersey’deki kara para aklama faaliyetine yönelen öfkenin gerçekten absürt bir yanı var.

11 Geçenlerde eski Britanya sömürgesi Bahamalar’ın devlet statüsü kazanması için bir referandum yapıldı. Çoğunluk, Büyük Britanya’yla sahip olunan bağlantıların muhafaza edilmesini tercih etti.

İnsanların küçük devletleri sevmeyi ve küçümsediği bir gerçek. Bunun ardında, kendi büyük devlet-uluslarına olan inançlarını yitirmeleri ve başka insanların, hoş bir iklimde yaşarken, ya hiç KDV ve gelir vergisi ödemedikleri, ya da bizlerin ödemeye alıştığından çok daha azını ödedikleri yerleri kıskanmaları gibi çeşitli sebepler var. Bu, her halükârda anlaşılır bir duygu olsa da, bu tür bir hoşnutsuzluğun mevcut anomaliyi anlama çabasına gölgelemesine izin vermemek gerekir. Hobsbawm'ın kaleme aldığı tarih kitabının alt başlığı, "Kısa Yirminci Yüzyıl"dır, fakat aynı meseleye yönelik anlama çabasını daha öteye taşıdığına inandığım bir başka analiz de mevcuttur: Giovanni Arrighi'nin *Uzun Yirminci Yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*¹² adlı eseri.

Arrighi, Giriş bölümünde, "esasen görece büyüklük, kendi kendine yetme kabiliyeti ve askeri güçlerden oluşan" devlete ve devletlerarası güce "geleneksel bakış" olarak adlandırdığı konuya değinir. Burada değinilen, Gellner'in teorisinde de gördüğümüz orijinal, kalkınmacı modelin benzeridir. Buna karşın Arrighi bu modelin hiçbir zaman kapitalist ekonomik kalkınma açısından ana unsur olmadığını hemen altını çizer. Dahası, ikisi arasındaki ıraksamanın başlangıcı 1970'lerden geriye uzanmaktadır. Kalkınmanın, belli bir dönem boyunca, (takriben) 1750-1950 arasındaki ulus-devlet birimleri gibi nispeten büyük rakip varlıkların oluşumunu desteklediği doğru olabilir. Sanayileşmenin birinci dalgası kendini hem (kapitalizmin kendini daima evinde hissettiği) şehir-devletin sınırlılıklarından, hem de eski imparatorluk devletlerinin bürokratik hiyerarşilerinden kurtarmak zorundaydı. Bu yüzden her yerin, bir süreliğine, "Fransa gibi" olmaktan veya olmaya çalışmaktan başka bir seçeneği yoktu.

O dönem artık geride kaldı. Eğer bu dönemin siyasal şablonunu iktisadi ve toplumsal bir zorunluluk olarak görmekte fazla ısrar edilirse, en büyükler ile en küçükleri yanlış anlamak kaçınılmaz olur:

12 *The Long 20th Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, Londra, 1994.

Bazı İtalyan şehir-devletlerinin geçtiğimiz yüzyıllarda erken-modern dönemin Avrupa'sının büyük kara kuvvetlerini püskürtme kabiliyetleri, en az, çağımızın en büyük, en kendine yeten ve ikinci en güçlü askerî gücü olan SSCB'nin 1980'lerin sonu ile 1990'ların başındaki ani çöküşü ve parçalanışı kadar anlaşılmaz olacaktır.¹³

1989'dan sonra kapitalist kalkınmanın birinci dalgası önemli bir sınıra ulaştı. SSCB'nin parçalanması da geleneksel bir askerî-siyasal imparatorluğun değil, Justin Rosenberg'in yeni bulduğu daha uygun tabirle "sivil toplumun imparatorluğu"nın dünya çapındaki oluşumunun sınırına ulaşıldığının göstergesiydi.¹⁴ Ona göre, bu durum, daha çarpıcı bir şekilde –retorik ve felsefe kapsamındaki geniş anlamıyla değil, küresel piyasanın ve siyasal özgürleşmenin, yani demokrasinin yeni koşullarını niteleyen anlamıyla– anarşinin genelleşmesinin son aşaması olarak da adlandırılabilir.

Bu anlamdaki bir dünya çapında "küreselleşmiş" anarşi, belli yapısal ölçütler ışığında prensipte birleşmiş, eski siyasal ve kolonyal veya ülkesel anlamıyla gelecekteki bir "imparatorluk" olasılığından (ilk kez) kurtulmuş birleşik bir sistemi anlatır. Başka bir ifadeyle, sistem birleşiktir ancak ne siyaseten ne de ülke anlamında "bir" değildir. Aksine, erken-modern dönemin Avrupa'sı, 1648 Westphalia Antlaşması'yla modernitenin geçici siyasal şablonunu yaratmasından bu yana, hiç olmadığı kadar bölünmüşlüğe meyletmıştır. Hobsbawm'ın dikkat çektiği şehir-devletler veya mikro-devletlerin şaşırtıcı bir biçimde yeniden belirmeleri ve kaygı uyandıran bir biçimde sayıca artarak, iktisaden önem kazanarak BM'de sürekli üyelik ve tanınma elde etmeleri anarşinin semptomlarındanır.¹⁵ Alain Minc'in *Yeni Or-*

13 A.g.e., s. 15-19.

14 *The Empire of Civil Society: A Critique of the Realist Theory of International Relations*, Londra, 1994, özellikle 5. Bölüm, 6. Kısım, 'Karl Marx's Theory of Anarchy'.

15 1990'dan bu yana, altısı bunu başarmıştır: Lihtenştayn (1990), Marshall Adaları ve Mikronezya (1991), San Marino (1992), Monako ve Andorra (1993). Özellikle daha büyük rakiplerinin önüne geçebilecek olmaları dikkat çekicidir. Örneğin, hiçbir Andorralı, Katalan dilinin ve kültürünün uluslararası arenada yankı bulmasının, Katalonya'nın kendisi sayesinde değil, Andorra'nın ka-

taçağ¹⁶ adlı eseri gibi renkli teoriler, bu durumu Ortaçağ'ın-
ne benzer koşullara doğru bir tür gerileme veya düşüş olarak
görseler de ben bu tarz yorumların yüzeysel benzerliklere aşırı
vurgu yaptığını düşünüyorum. Daha geniş açıdan bakıldığında,
binyılcı ve çokuluslu kıyamet kehaneti endüstrisinin tesiri al-
tında kaldıkları da söylenebilir.

Liliput'un Doğurduğu Sonuçlar

Kâhinliği bir kenara bırakalım. Liliputçu uyanışın ve devlet an-
layışının 1989 sonrası sınırlar ve kimlikler açısından ne gibi
sonuçlar doğurması beklenebilir? Adam Smith, 1776'da, *Ulus-
ların Zenginliği*'nde, "bu olayların, bundan böyle, insanlar için
ne gibi yararlar veya ne gibi talihsizliklere yol açacağını in-
sana mahsus bir bilgeliğin öngörmesi mümkün değildir", de-
mişti. Kapitalizmin "birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları-
na, karşılıklı yararlarını artırmalarına, sanayilerini teşvik etme-
lerine yardımcı olarak dünyanın en uzak köşelerini bir derece-
ye kadar birleştirme" eğilimini, yani bütünüyle ele alındığın-
da faydalı olan, fakat dehşet verici talihsizlikler ve zulümlerle
anılan bir eğilimi tartışıyordu. Aslında "küreselleşmeyi" tartışı-
yordu (ve bu tartışmayı yürütmek için *Uzay Yolu*'na ya da dün-
ya sistemi teorisine aşına olmaya gerek olmadığını ispatlıyor-
du). Smith'e göre, sorun, o zamanlar Avrupalıların elinde olan
ve kalkınmayı hem Avrupa merkezli hem acımasız ve düşman-
ca kılan "güç üstünlüğü"ydü. Ancak her yerde daha fazla eşit-
liğin sağlanması ve güvence altına alınmasıyla bu sorun halle-
dilebilecekti. İmparatorluk sonrası bir uluslararası ilişkiler ikli-
mi de diyebileceğimiz bu eşitlik durumunun gerçekleşmesiyle
"bağımsız uluslar sebep oldukları adaletsizliklerden yılarak bir-
birlerinin haklarına bir nevi saygı gösterebilecekler"di.

Bazı kıyamet kâhinleri bunun asla gerçekleşmeyeceğine ina-
nırlar. Benim gibi iflah olmaz iyimserler ise bunun halihazırda

bulüyle mümkün olduğunu, özellikle Barselona'dan birinin bulunduğu bir or-
tamda, vurgulama fırsatını kaçırmayacaktır.

16 *Le Nouveau Moyen Age*, Paris, 1993.

gerçekleşmeye başladığını düşünür. Bu umutlu görüşü destekleyen savlardan biri de gelişen ve yayılan mikro-devlet fenomeni olsa gerek. Teorisyenleri, özellikle büyük büyükşehirli teorisyenleri rahatsız eden, pirelerin memeli olmayışıdır. Bunlar gerçek uluslar değildirler. Aslında ulus özentileridirler; uğruna kitlelerin mücadele ettiği, orduların savaştığı ve yüce imparatorlukların yerle bir olduğu o asil koşulun, gerçek ulus-devletin minyatür simulakrumlarıdır.¹⁷ Gerçek ülkeler olmadıkları için de gerçekten bağımsız olamadıkları gibi, bağımlı değillermiş gibi yapmalarının da –ki bu, egemene karşı işlenen ve neredeyse günaha varan bir küfür türüdür–¹⁸ ciddiye alınır bir tarafı yoktur. Hobsbawın bu durumdan şahsen rahatsızdır ve kimsenin buna kanmaması için uyarıda bulunur. Kitabının sonuç kısmında, “çokuluslu devler açısından en uygun dünya, cüce devletlerle dolu veya hiçbir devletin olmadığı bir dünyadır”, diye homurdanır. Ona göre, böylesi bir bağımsızlığa sahip olmanın hiçbir kıymeti yoktur ve Singapur ve Andorra’nın yaptığı tek şey, ekonomik emperyalizmin yeni canavarlarına bir tür siyasal mazeret sunmaktır.

Mikro-devletlerdeki yozlaşmaya karşı verilen gürültülü ah-lâk vaazlarına şüpheyile bakılması gerektiğini ve yozlaşarak öz-gürleşmiş bir dünyada bu vaazların rahatlıkla tersine çevrilebileceğini önceden belirtmiştim. Aynı şey burada da geçerli değil midir? Elbette bugünün mikro ve şehir-devletleri, Milliyetçilik Çağı’na özgü anlamda, “gerçek” değildirler. Hiçbir zaman Fransa gibi olmaya veya Gellner’inkine benzer modernleşen milliyetçilik teorilerinde ilan edilen teorik modele tekabül etmediler. Suçlama banal olduğu kadar yanıltıcıdır çünkü (vergi cenneti vaazları gibi) günümüzün bağımlılık, savunmasızlık

17 Simulakrum: Fransız felsefeci Jean Baudrillard’ın öne çıkardığı bir kavram. “Orijinali, gerçeği, ilk örneği olmayanı; kendisi zaten kopya olan bir şeyin kopyasını anlatan terim... Baudrillard, günümüzde simulakrumların gerçeklerin yerine geçtiği, doğruların imajlara dönüştüğü, dört bir yanı orijinali olmayan kopyaların kapladığı sonucuna varmaktadır.” *Felsefe Sözlüğü* (Hazırlayanlar: Abdülbaki Güçlü; Erkan Uzun; Serkan Uzun; Ümit Hüsrev Yolsal), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003, s. 1305 – ç.n.

18 Nairn, Fransızca *lèse-majesté* (İngilizcede, “injured majesty”) tabirini kullanıyor. Bu, egemenin, devletin onurunu lekeleme suçudur – ç.n.

ve nesnel olarak azalan egemenlikle nitelenen genel koşullarını görmezden gelir. Eğer bunlar devlet özentileriye, hepimiz aslında giderek böyle bir hal alıyoruz. 1992 yılında Birleşik Krallık, finansçı George Soros'un Quantum Fonu üzerinden yürüttüğü uluslararası spekülâtif hareket sonucunda, parasını devâlûe etmek zorunda kalmıştı. New York'tan yönetilen bu offshore fonunun merkezi, Karayip'teki Curaçao mikro-devleti.

Şikâyet, mikro-devletin “sentetik” olduğunu da dile getirir: Küçük devletler, orduları ve füzeleri olmadığı için, uluslararası hukukun ve anlaşmaların koruduğu yapay egemenlik sözleşmelerini, yani (Smith'in sözleriyle) kendilerinden büyük “bağımsız ulusların sebep oldukları adaletsizliklere” karşı “birbirlerinin haklarına bir nevi saygı göstermeyi” temel alırlar. Avrupa'daki beş orijinal örneğin tamamı, Avrupa Birliği'yle özel olarak yaptıkları, üye olmadan birtakım ayrıcalıklarını korumalarını ve birtakım mali ve ticari günahlarını (fiilen) bağışlayarak işlerini yürütmelerini sağlayan özel antlaşmalara dayanır. Birleşik Krallık'ın yarı devletleri Jersey, Guernsey ve Man Adası da aynı durumdadır. Bu anlamda, Avrupa'yla olan sınırları aslında onları bir bakıma dışarıda tutarak içeriye alan bir dizi tuhaf yasal hükümden oluşur, ki bu da Smith'in kınadığı güç üstünlüğü geleneğinin tam tersidir.

Bu tür bir yapının nesinin kötü olduğunu ben anlayabilmiş değilim. Burada tanınan ve teşvik edilen “bağımsızlık” elbette etnik milliyetçi ritüelle, romantik bir kültürle, savaş anıtlarının kültüyle ve kutsal toprakla (*le sol sacré*) takdis edilen geleneksel bir tarza sahip değildir. Gelgelelim, bunların ulusal kimlik veya karakterden, milliyet siyasetinden ya da genel –ve muhtemelen giderek büyüyen– bir özyönetim ihtiyacından ayrı tutulabileceğini düşünmek, hem teorik hem de (daha ciddi olarak) siyasal bir hatadır. Ülkelerin sosyo-ekonomik karşılıklı bağımlılığı arttıkça, “bağımsızlık” ihtiyacı da muhtemelen artacaktır.

Sivil-Milliyetçi Bir Boşanma: Çekler ve Slovaklar

Çekoslovakya'nın ölümünden yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen bu konferans, adeta bir adli tıp mahkemesine benziyor.¹ Peki mahkeme şimdiye kadar hangi hükümlere vardı? Kesin ölüm sebebi hâlâ belli değil. Eğer masanın etrafında farklı kişiler yer alsaydı, daha uzun müzakereler yapılsaydı, halk oylamalarına falan başvurulsaydı, Çekoslovak veya (Slovakya'da tercih edilen şekliyle) Çeko-Slovak devleti hayatta kalabilirdi. Ancak bu tarz iyi niyetli karşı-olgusal savların gözden kaçırıldığı, duruşmaların üzerinde asılı duran daha büyük bir soru var. Eğer Çekoslovakya 1992'de kurtarılsaydı, uzun vadede durum farklı mı olacaktı?

Benzer bir varsayımsal tarzda söyleyecek olursam: Şüpheliyim. Gelgelelim, ben bu konudaki gerekçelerimi teorik mülazazatlardan ve 1989-1992 olayları hakkında sahip olduğum oldukça az bilgiden yola çıkarak oluşturuyorum. Çek-Slovak ayrılığı teorik açıdan bakıldığında çok ilginç bir örnektir çünkü bu vakayı analiz ederken iki genel tarzda açıklamaya başvurma

1 Bu bölüm, 1994'ün başlarında, Edinburgh'da düzenlenen ve Ernest Gellner ile eski başbakanlar Peter Pithart ve Jan Carnogursky dahil olmak üzere Çek Cumhuriyeti ve Slovakya temsilcilerinin de katıldığı bir konferansta yapılmış bir konuşmayı temel alıyor. Sonradan *Scottish Affairs*'te (Edinburgh) de yayımlanmıştı.

imkânı vardır. Esas soru şu: Hangi açıklama daha doğru ve daha açıklayıcı?

“İlk” Slovakya

Milliyetçiliğe dair yürütülen nispeten daha derin tartışma da-ima “ilkçiler” ile “modernler” arasında gerçekleşmiştir. İlkçiler, imparatorluk ve kozmopolit ya da çokuluslu kültür gibi eğilimlere karşı ve rağmen varlıklarını (1989’dan beri olduğu gibi) sürekli, tekrar tekrar ortaya koyan, Homo sapiens türüne içkin uluslar bulunduğunu düşünür. Benim de mensubu olduğum modernist kamp ise milliyetçilik çalışmanın, temelde “-çilik”le ilgili olduğunu düşünür. İlerlemeye (moderniteye) ve bunun beraberinde getirdiği soruna da yol açan, milliyetin bu “-çilik” hali, yani sistemik siyasal yönüdür. Bu yön de yakın geçmişte ortaya çıkmış, sınai kalkınma ve demokrasi gibi diğer yakından ilişkili modern fenomenlerden ayrı düşünülmemeycek bir yöndür.

Çekoslovak ayrılığı sözkonusu olduğunda, her iki görüşü de güçlü bir biçimde sunmak oldukça kolaydır. Slovakya, etnik ilkçilerin *locus classicus*’u, yani klasik vakasıdır. Konferansın farklı anlarında, bazen ayrılma tartışmalarında da gönderme yapılan şu meşhur örneği sıkça hatırladım. 1969 yılında, Bratislava’da haftalık bir gazete olan *Nové Slovo*, yirmi beş yıl boyunca Komünist Parti’nin arşivlerinde saklanmış bir belge yayımlamıştı. Bu belge, Üçüncü Reich’in 1938’de Çek toprakları Bohemya ve Moravya’yı ele geçirmesinin ardından (Alman desteğiyle) kurulmuş bağımsız Slovakya’daki koşullara ilişkin, Slovak Komünist Merkez Komitesi’nin hazırladığı bir rapordu. Aslen Çekoslovak komünistlerine öncülük eden Clement Gottwald’ın sürgünde olduğu Moskova’ya gönderilen bu belge, muhtemelen anında arşivde unutulmaya terk edilmişti.

Neden böyle olduğu gayet anlaşılırdır. 1944 yılında Müttefiklerin ve Sovyetler’in resmî görüşü, Slovakya gibi Nazi “kukla devletleri”nin ızdırap çeken ve kurtuluş bekleyen cehennem

delikleri olduklarına inanmaya muhtaçtı. Ancak bahsi geçen belgede Slovak komünistleri şöyle bildiriyordu:

Altı yıllık deneyimin ardından, genel olarak, Slovaky'nın ekonomik ve mali olarak bağımsız olma kapasitesinin olduğunu söyleyebiliriz. Kendi ayakları üzerinde durabilecek bir komumdadır ve uluslararası rekabete dayanabilecek ölçüde yeterli kaynaklara (hatta teknik kaynaklara) ve üretim potansiyeline sahiptir.

Bunun siyaseten ima ettiği de oldukça rahatsız ediciydi. Çoğu Slovak, (Müttefik konuşmalarında kabul gören tek ihtimal olan) "silinip süpürülme" değil, yeni kazandıkları bağımsızlıklarının büyük bir kısmını muhafaza etme arzusundaydı. Rapor, savaşın Çekler ve Slovaklar üzerindeki farklı etkilerine dikkat çekiyordu:

Savaştan sonra, yalnızca (ulusal sorun üzerinde) katı bir duruş sergilemeye hazır olanların toplumdan destek görmesi beklenebilir... Bu bakımdan bizlerle Çek ülkesi arasında bir fark vardır. Çekler yalnızca siyasal özgürlüklerini kaybetmekle kalmayıp, aynı zamanda ulusal özgürlüklerini de kaybetmişlerdir. Slovaklar, siyaseten Çekoslovak Cumhuriyeti dönemindeki durumlarından çok daha kötü bir durumdadırlar, fakat ulusal bakış açısına göre Slovaky kazanmıştır.

Nazizm karşıtlığı, onları haksız kazançları unutmaya zorluyordu. Fakat milliyetçiliğin buna izin vermesi mümkün değildi. Gerçek şuydu ki, 1938-1944 döneminde çok ciddi ve uzun zamandır savunulan birtakım hedeflere ulaşılmıştı. Ve yerli komünistlerin tek söylediği, faşizmle birlikte bu ulaşılan hedefleri de ortadan kaldırmanın hata olacağı, kurunun yanında yaşın da yanacağıydı.

Eğer devletin farklı bir siyasal yapısı olsaydı... Slovak bakış açısına göre bağımsızlığa hiçbir itiraz söz konusu olmazdı. Dolayısıyla, birçok dürüst insanın rejimi değiştirmeyi, devlete farklı bir öz kazandırmayı fakat bağımsızlığını da korumayı hedef-

leyen hareketlere ciddi ölçüde sempatiyle bakması ve katılması şaşırtıcı değildir.

1969 yılına gelindiğinde en şaşırtıcı olan ise uzun zamandır saklı kalmış bu belgenin yazarının kimliği idi. Üç yazardan biri, Dubcek'in halefi olarak Çekoslovakya Başbakanlığı yapmış Gustav Husak'tan başkası değildi. 1950'lerde "burjuva milliyetçiliği"nden hapis yattığı biliniyordu, fakat bu günahlarının gerçekte ne kadar büyük olduğunun pek az kişi farkına varmıştı.²

Federal Doğruculuk

Ama en azından Husak'ın rehabilitasyonuna ve 1968 sonrası yükselişine bazı Slovak ulusal hedeflerinin gerçekleşmesi de eşlik etmişti. "Normalleşme" bu dürüst halkı bazı yönlerden tatmin ediyordu. 28 Ekim 1968'de -1918'de kurulan Masaryk'in Birinci Cumhuriyet'inin ellinci yıldönümünde- (Husak'ın ısrarıyla) Bratislava'daki eski Pressburg Kalesi'nde ayrıntılı bir federal sistem kurulup ilan edilmişti. Sistem, 1 Ocak 1969'da, iki federe yapının nihai siyasal ayrılığından yirmi dört yıl önce yürürlüğe girdi.

Etnik argüman, ne kadar uzun vadeli bir perspektiften bakılırsa o kadar güçlü görünür. Dorothea El Mallakh'ın harika monografisi *Slovak Özerklik Hareketi, 1935-1939*,³ Birinci Çekoslovak Cumhuriyeti'nin son yıllarında özerkçiliğin⁴ seyrinin izini sürer. Slovak ayrılıkçılığının, Slovakya'nın 1939-1945 döneminde koruma altındaki ülke (protectorate) statüsüyle de gündeme geldiği üzere, "ağırlıklı olarak Nazi Almanya'sının hâkimiyet alanını genişletmesinde bir etken olarak görüldüğüne" dikkat çeker:

2 1944 yılına ait raporun özeti, Eugen Steiner'in *The Slovak Dilemma* (1973) adlı eserinin 'The Struggle in Exile' başlıklı 6. Bölümü'nde bulunabilir (buradaki alıntılar adı geçen yerden yapılmıştır).

3 *The Slovak Autonomy Movement, 1935-1939*, New York, 1979.

4 Autonomism – ç.n.

Bununla birlikte, tarih yazınında nispeten muğlak bir şekilde ifade edilse de, Slovak özerklik hareketini Hitler'in yaratmadığı kesindir. Bilakis, bu hareket uzun süredir vardı ve kritik bir konjonktürde faydalanılabilecek durumdaydı. İki savaş arası dönemin çok partili, demokratik Çekoslovakya deneyi, Slovak özerklik hareketini denetlemeyi, yönlendirmeyi veya etkili bir biçimde değerlendirmeyi başaramadı.

İskoçlar, İskoç özerkliğinin yaklaşık üç yüzyıllık siyasal entegrasyonu atlatıp hayatta kalabilmesi konusunda sık sık övünürler. Halbuki yukarıdaki alıntıda yer alan “uzun süre”, yaklaşık bin yıllık bir geçmişe uzanıyor ve 1867 sonrası Macar devletin yarım yüzyıl süren saldırgan asimilasyonculuğuyla son buluyordu. Ancak Jan Carnogursky'nin konuşmasında da belirttiği gibi, bunun sonucunda yalnızca bu arketipik “tarihsiz halk”, Çeklerle ittifaka zorlanmış oldu. Bunun geçici sonucu da Çeko-Slovakya'ydı.

El Mallakh'ın eserinin alt başlığı, “Dinmeyen Bir Milliyetçiliğe Dair Bir Çalışma”dır. Slovak taleplerinin sürekliliği gerçekten de çarpıcıdır: 1848 yılındaki “Slovak Ulusunun Maruzatı”ndan Vladimir Meciar'ın 1989 sonrası yükselişine kadar, hep aynı şeyleri hep aynı tarzda tekrar tekrar talep etmişler. Dinmeyen, devlet olma talebi değildi. Bağımsızlık ara sıra listede yer alıyordu, fakat “özerklik”, dilsel ve kültürel haklar, tanınma ve statü eşitliği asla eksik değildi. Bu etno-dinsel baskılar durmadan devam etti ve haliyle her bir kuşakça sahiplenildi.

Dubcek'in 1968 yılında gelen “Çekoslovakya Baharı” da bu meseleyle uğraşmak zorunda kaldı. El Mallakh'ın ifadesiyle, “[Dubcek Eylem Programı], bazı kalıp tabirleri zihinsel olarak dışarıda bırakmak suretiyle, otuz-kırk yıl öncesinin Slovak özerklik partisinin ürünü olarak ortaya konulabildi”.

Milliyetler sorununu çözmede büyük ilerleme kaydetmiş Sosyalist Çekoslovakya'da bile Çekler ile Slovaklar arasındaki ilişkilerde ciddi kusurlar ve temel aksaklıklar olduğu inkâr edilemez.

Meşhur program, bu ifadelerin ardından, “Slovak ulusal organlarının statüsünü yeni bir yöntemle, tam eşitlik temelinde” ilk ve son kez “çözümle kavuşturacak” yeni bir anayasayla “nihai bir federal düzenleme” talep ediyordu. Geriye dönüp baktığımızda, Husak’ın 1968 sonrası rejiminin (biçimsel olarak) bunu yaptığını biliyoruz. Yine geriye dönüp baktığımızda, nihai ve kati anayasal formülün başına geleni de görüyoruz: 1992’nin nihai ayrılığı. Kati olan, demokrasinin gelmesiydi. Bu, zahmetli ve karmaşık federal reçeteleri geçerli kılmak şöyle dursun, süratle çöplüğe gönderdi.

Peter Pithart sunuşunda bu reçetelerin işe yaramama sebeplerinden birine değiniyor. Bu, yalnızca iki birimin tuhaf bir 2’ye 1 oranında oluşturduğu, (biri ya da diğerinin “baskıcı” görüleceği korkusuyla) ortak kaygılara ilişkin konularda oylamaya gitmenin mümkün olmadığı ve meleklerle özgü bir simetriyle dayatılan koşulların nefes aldırmadığı bir federal devletti. Yönetilmesi insan gücünün dâhilinde değildi. Aslına bakılırsa, Çek-Slovak Federasyonu, tabir Batı’da yaygınlaşmadan çok önce, Siyasaseten Doğruculuğun⁵ iyi niyetle yarattığı bir canavardı. İnkâr edilemez asimetrik olguların yerine deyimibilim konuluyor ve bunun olguları nasılsa şekillendireceği umuluyordu.

Komünizm döneminde bu işe yarıyormuş gibi davranılabiliyordu. Carol Skalnik Leff, bu sistem hakkındaki kapsamlı çalışmasında, bu “mış gibi yapma” halinin nasıl muhafaza edildiğini ayrıntısıyla tarif ediyor. 1989’dan önce yazdığı sonuç bölümünde, “ortak bir toplumun doğumunu bekleyen Çekler ve Slovaklar en az bir kuşak daha beklemek zorundalar”, demişti. Rejim hâlâ “daha önceki liderlerin de boğuştuğu aynı iki seçenekle” karşı karşıyaydı:

İki kutuplu siyasetin varsayımlarına itibar eden siyasal düzenlemelerin kabulü, yalnızca, belki de geri dönüş olmayacak şekilde, her bölgenin ulusal farklılığını kurumsallaştırıp pekiştirmesine yol açacaktır. Diğer taraftan, mevcut toplumsal yapı

ve ulusal hassasiyetler göz önüne alındığında ise, entegrasyoncu politikalar iki uluslu toplumun karakterine uyum sağlayamayıp çatışmayı körükleyecektir... Bu ikisi arasında bir seçim yapmayı hiçbir rejim istemez.⁶

Çekoslovakya uzun bir süre boyunca bu seçimi yapılabiliyormuş gibi davranabildi, çünkü fiilen, anayasayı idare eden ve ayrıca Sovyet İmparatorluğu tarafından desteklenen bir tek parti düzeni tarafından “dışarıdan” yönetiliyordu. Bu durum ortadan kalkınca, “mış gibi yapma” şansı da anında suya düştü. Böylece, herhangi bir “ilkçi”nin ileri süreceği gibi, etnik hakikat varlığını ortaya koydu ve iki doğal ulus önceki çokuluslu enkazdan kendilerini kurtardı. Walker Connor’un ifadesiyle, “akla sığmayan” etkenler, sırf sivil ve anayasal olan milliyetçiliği yerli yerine koymak üzere yeniden ortaya çıktı. İki yıl önce LSE’de⁷ verdiği bir derste, Connor, 1989 sonrası düzensizliğin anahtarının “etnik milliyetçi bağın doğası” olduğunu iddia etmişti:

Ulusları birbirinden ayıran fay kırıkları soydaş olmayan grupları ayıranlardan daha derin ve daha geniş, bu fay kırıklarının sebep olduğu sarsıntıların yol açacağı felaket ise potansiyel olarak daha büyüktür. “İnsanın insana karşı yaptığı gaddarlıkların” temelinde... sıklıkla “ulusun ulusa karşı yaptığı gaddarlıklar” bulunur.⁸

Böylece, geçmiş bugünü –mevcut vakada, 1992 ayrılığını– açıklar. Genel bir kriz, halkın son çare olarak başvurabileceği bir topluluk mirasını temsil eden etnik milliyetçi bağların güçlerini yeniden ortaya koymalarına fırsat tanıdı. Karmaşık çokuluslu formüllerin başarısızlığının ardından bu hikâyenin gerçekliğini tartışmak mümkün gözüküyordu.

6 *National Conflict in Czechoslovakia: The Making and Remaking of a State, 1918-1987*, Princeton, 1988, V. Kısım, ‘Federalization and the Czech-Slovak Relationship’.

7 London School of Economics – ç.n.

8 *Ethnic & Racial Studies*, 16. cilt, 1. sayıda (1992) ‘Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond’ olarak yayımlandı.

Çek Dengesizliği

Bu teorinin tek eksiği, Çekoslovakya'nın dağılmasını açıklayamamasıdır. Açıklama yalnızca veya öncelikle Slovakya'yı dikkate alır ve süratle 1991-1992 yıllarının aktüel siyasetine ve müzakerelerine geçilerek makul görünür. Fakat daha dikkatli bir yaklaşım, başka bir hikâye keşfedecektir. Slovak etno-dinsel bağları, elbette olup bitenin gerekli koşullarından biriydi. Ancak yeterli koşul tamamıyla farklı bir yönden, Çek tarafından geldi ve dengesizliğe karşı yeni bir tahammülsüzlük biçimini aldı.

Çeklerin 1990'lardaki durumu hakkında yakın zamanda çizilen bir ekonomik tabloya göre:

Ayrılıkta ısrar eden Slovaklar ekonomiye ilişkin kaygılardan çok, kimlik ve gurur meseleleriyle ilgiliydi. Kesin ayrılık için bastıran (Klaus gibi) Çek siyasetçiler ise daha çok ekonomik kaygılarla hareket ediyorlardı... Klaus'un pragmatizminin kökeninde, piyasaların merkezî planlamadan daha iyi işleyeceğine, istikrarlı bir kurun hiperenflasyondan daha iyi olduğuna ve Çeklerin geleceğinin Batı Avrupa'yla süratle entegre olmaya bağlı olduğuna dair bir sağduyu vardır.

Bu tutumların genelde Friedmancıların ve Batılı danışmanların etkisinden kaynaklandığı söylenir. Ancak Peter Rutland, bunların düpedüz geleneksel Çek tutumlarıyla uyumlu olduğunu ileri sürüyor. Rutland'a göre, bu görüşler "satışa hazır reform programlarından çok, Çek tarihi ve gelenekleriyle" ilgilidir.⁹ Dolayısıyla, ultra hızlı Avrupalılaşıma arzusu retorikten ibaret değildi: 1968 sonrası federalizminin tuhaf karmaşıklıkları gibi geçmiş ayak bağlarından kurtulmayı ve daha yaşanabilir bir moderniteye doğru ilerlemeyi sabırsızlıkla isteyen bir ulusal iradeyle özdeşti.

Ancak Slovakya'yla birlikte üstlenilen ortak düzenlemelerin bu iradenin hızını keseceği açıktı. Carnogursky'nin "Orta Av-

9 Peter Rutland, 'Thatcherism, Czech-style: Transition to Capitalism in the Czech Republic', *Telos* (1993).

rupa” ve “Doğu Avrupa” kategorilerinin gerçek anlamı burada ortaya çıkar. Prag şehir-devleti kapitalist entegrasyona giden en kısa yolu arzularken, Slovaklar, Carnogursky’nin tabiriyle, “yapay” hantal ekonomilerinin yavaşça uyum sağlamasına olanak tanıyacak, zamana yayılmış, daha kademeli bir yaklaşımı savunuyorlardı. Bu, kâğıt üzerindeki haliyle, yalnızca zamanlamaya ilişkin bir sav gibi görünüyordu. Dahası, sözkonusu bir ulus-devlet olsa, yalnızca zamanlamaya ilişkin bir sav olarak da kalabilirdi. Ama Çeko-Slovakya’nın tuhaf ikili yapısı sözkonusu olunca, kaçınılmaz olarak, farklı tercihleri yansıtan iki zıt biçim aldı.

Meciar’ın Başbakan olmasından sonra bile, bu kademeli tercihi yapan yalnızca Slovaklar değildi. Örneğin, Jan Carnogursky de her iki ülkenin birlikte Avrupa’da yer alabilmesini sağlayacak bir tür federal anlaşmayı ayakta tutabilmek için ne kadar çabaladığını anlatır. Slovakların 1990-1992 dönemindeki en net ulusal çıkarı, bu tür bir “Bağımsızlık... ama henüz değil” politikasıydı. Son noktayı koyan ise “Bağımsızlık... Şimdi” diyen Klaus’un yeni Çek hükümetiydi. Rutland’ın “kendi içsel özgüveninin bir kanıtı olarak kendini geri planda tutmaya odaklı karakterine rağmen capcanlı duran bir milliyetçilik” olarak tarif ettiğinin bir ifadesi olarak Çek Sinn Féin’inin çıkarlarının da bu son noktayı gerektirdiği aynı ölçüde netti. Peter Pithart buna bazen “bölgesel egotizm” demiştir: özünde “gelişmiş” olduğunu düşündüğü için, sözüm ona, etnik milliyetçi ayak bağından kaçınan daha dışa dönük bir kimlik.

Bu tür bir mantıkla karşı karşıya kalan Meciar’ın etnik milliyetçiliğinin elbette kendi bildiği tarzda tepki vermesi gerekiyordu. Keyfini çıkarmalıydı. Slovakların ayrılığının birinci yılında, bunun ne kadar renkli ve feci bir sonuç doğurduğunu bugün biliyoruz. Bu döneme dair bütün Batılı yorumlar, Çek milliyetçiliğinin doğasını gözden kaçırdı ve yersiz bir biçimde Bratislava’nın günahlarına ve tuhaflıklarına odaklandı. Ama gerçekte bu tuhaflıklar, kısmen de olsa, Çek milliyetçiliğinden, başka bir deyişle, kökleri eski Habsburg İmparatorluğu’nun açık ara en sanayileşmiş bölgesi olan Çek topraklarının tarihi-

ne uzanan tutarlı bir kalkınmacı iradedden türemiştir. Bohemya-Moravya, etnik bakış açısının kısmen tarif edebildiği özgün bir mirasın kaynağıdır. Yükselişine katkı veren diğer unsurlar Protestanlık, erken sınai kalkınma ve büyük bir şehir kültürünün üstünlüğüdür.

Buna bir de –bugün sıradan bir şekilde “etnik temizlik” denilen olayın Avrupa tarihindeki en büyük örneklerinden biri olarak– İkinci Dünya Savaşı sonrası Alman nüfusun sınır dışı edilmesiyle elde edilen sıradışı etnik homojenlik eklenmiştir. Gelgelelim, değişimin aynı derecede sıradışı koşulları –dönemin uluslararası kamuoyu tarafından desteklenen ve fiilen karşı çıkılmayan bir intikam alma dönemi olması– Walker Connor’un dikkat çektiği anlamda bir etnik milliyetçi içeriğin çok az yerleştiği anlamına geliyordu. Tek etnisiteli ve tek dilli Çek Cumhuriyeti, standart ideolojik tansiyonu ve kültürcü çıkışları nispeten az barındıran ve neredeyse her bakımdan başarılı olan bir milliyet mücadelesinin toplumsal gerçekliğini devralmıştı.

Klaus’un soğukluğu da bu çerçeveye oturuyor. Rutland’ın gözlemlediği gibi:

Paradoksal bir biçimde, Klaus’un görece az tanınmışlığı ona avantaj sağlamış olabilir. Peter Pithart ve Jiri Dienstbier gibi daha iyi tanınmış muhalifler geçmişin sıkıntılarıyla ilişkilendiriliyordu. Klaus ise yalnızca gelecekte bahsedilen yeni bir yoldu.

Slovak tarzı etnik milliyetçilik gelecekle yüzleşebilmek için geçmişine müracaat eder; milliyetçi hedeflerine tamamıyla ulaşmış Çek tarzı “bölgesel egotizm” ise, tersine, geçmişin büyük ölçüde “sıkıntılar”dan meydana geldiğini düşünme ve yüzünü Avrupalı geleceğe daha azimli ve daha girişken bir şekilde dönme lüksüne sahiptir. 1989 sonrası Orta ve Doğu Avrupa’sının “başarı hikâyesi” olmuşsa, bunun esas nedeni, muhtemelen, nüfusunun büyük bir kısmının, derin tarihsel sebeplerden ötürü, böylesi sert kalkınma politikalarını desteklemeye devam edeceğine kesin gözüyle bakılabilen tek bölge olmasıdır.

Düzensizlik Modelleri

O halde, ayrılıkta iki “fay kırığı” harekete geçmişti. Biri Connor’un etnik milliyetçi bağıydı. Diğerisi ise Çekoslovakya’nın iki kesimi arasındaki kalkınma farkıydı. Bazı analizler bu sosyo-ekonomik farkın eskiye göre çok daha az olduğunun altını çizmiş ve dolayısıyla, iki tarafın biraz iyi niyet göstermesiyle federasyonun kurtarılabilirliğini savunmuştur. Buna göre, “başarısız liderlik” suçludur ve siyasetin önceliği vurgulanır. Çatışma, böylece, geriye dönük olarak, farklı bir biçimde ortaya çıkacak şekilde yeniden müzakere edilebilir.

Ancak bu hikâyenin gözden kaçırdığı, 1989 sonrasının kalkınma fırtınasıdır.¹⁰ Kapitalizmin tetiklediği dönüşüm ve inanç değişimi, etkileri Doğu Avrupa’nın bazı yerlerinde bir dereceye kadar öngörülmüş olsa da, eski devlet nihai olarak dağılmadıkça, bütün gücüyle bölge çapında gerçekleşemezdi. Gerçekleştğinde ise, yarattığı etki, komünizmin ortaya çıkışından önceki yüzyılın hızlı bir tekrarı gibiydi. O devirde, bölgedeki ilkel milliyetçilik Batı ve Büyük Güç örneğinin lehinde ve aleyhinde yürütülen kızgın bir mobilizasyonla oluşmuştu: bir tarafta, öykünme ve yetişme iradesi; diğer tarafta, bunu “kendi koşullarına”, yani önceden var olan etno-dilsel ve etno-dinsel kimliğin birçok yerde donattığına benzer koşullara uygun olarak başarma azmi.

10 Bkz. Jiri Musil’in *Government and Opposition*, 28. cilt, 4. sayı (Güz 1993) içinde ‘Czech and Slovak Society’ başlıklı analizi.

Ulster

Altın bir güz gününde
 Bütün rüyalarım gerçek oldu Orangefield'de
 Ulster gününün Tahtında
 Karşıma çıktın Orangefield'de
 (Van Morrison, "Avalon Sunset"
 [Avalon'da Gün Batımı], 1989)¹

Channel 4'un geçen yılki Ulster programlarında, Mary Holland, Belfastlı Protestan bir entelektüel olan Jack Redpath ile bir röportaj yapmıştı.² Redpath, Protestanların geri çekilmesi ve korku dolu olmasına ilişkin karamsar bir tablo çizdi. Holland ise şehrin en ünlü çağdaş kültür fenomeni, şarkıcı-besteci George Ivan Morrison'u (d. 31 Ağustos 1945) hatırlattı. Donald Clarke'ın hazırladığı *Popüler Müzik Ansiklopedisi*'ne göre "rock müzik tarihinde, eleştirmenlerin tam olarak dâhi olduğunu kabul ettiği nadir sanatçılardan biri" olan o eşsiz ses, Kraliyet'e bağlı Birlikçileri yüreklendiremez miydi? Öte yandan, Van the Man'in³ yüreği-

- 1 On a golden autumn day / All my dreams came true in Orangefield / On a Throne of Ulster day / You came my way in Orangefield – ç.n.
- 2 Bu bölüm, ilk kez *London Review of Books*, 17. cilt, 6. sayıda (1995) yayımlandı.
- 3 George Ivan Morrison'a hayranlarının taktığı lakap. Bilinen bir diğer lakabı "The Belfast Cowboy"dur – e.n.

nin nereye ait olduğu konusunda şüphesiz yoktur. Avalon'a veya ruhun diğer krallıklarına göndermelerde gizli olsa da, o yüreğin hakikati başka bir yerdedir:

Hyndford Sokağı'nda ve Cherry Vadisi'nde
North Road köprüsü tren hattından
Yazın güneşli öğleden sonralarında
Rayların yanında elma topluyorum.
Bayan Kelly'nin lambasının etrafında oynuyor
Otobüsle Hollywood'a gidiyorum.

(Hymns to the Silence [Sessizliğe İlahiler])⁴

Hyndford Sokağı, diğer yüzlercesi gibi, tuğladan yapılmış, sıradan bir işçi sınıfı sokağıdır. Van Morrison'un müziğinin dayanılmaz nostaljisi de dönüp dolaşıp buraya gelir. Bugün dış dünya Protestan Belfast'ı, genellikle, köprülerin aslen Şeytana yol vermek için inşa edildiğine inanan Ian Paisley Senior'un perspektifinden bilir. Morrison'un müziğinin köprüleri ise, Hyndford Sokağı'nı meleklerin, çocukların ve (nihayetinde) berrak bir suyun ve sessizliğin Kalvinist nirvana halinin tuhaf, yarı mistik dünyasına doğru bağlamıştır. *Hymns to the Silence*, onun son çifte albümü:

Kırda dolaşmak
Ah, berrak serin billur suyun yanında oturmak,
Canımı tekrar çok gerilere, ruhumun derinliklerindeki
o duyguya götürmek istiyorum
Ah O'na çok yakın, O'na yakın,
O'na yakın, O'na yakın hissetmek istiyorum
Ve bu yüzden, beğem, söylemeye devam ediyorum
Sessizliğe ilahilerimi.⁵

4 On Hyndford Street and up Cherry Valley / from North Road bridge railway line / On sunny summer afternoons / Picking apples from the side of the tracks. / Playing round Mrs Kelly's lamp / Going out to Hollywood on the bus – ç.n.

5 I wanna go out in the countryside / Oh, sit by the clear cool crystal water, / Get my spirit way back to the feeling / Deep in my soul, I wanna feel / Oh so close to the One, close to the One, / Close to the One, close to the One / And that's why I keep on singin' baby / My hymns to the silence – ç.n.

Hugh Macdiarmid'in⁶ şiirlerini bilen biri buradaki bağlantıyı, mutlak olana dair derin düşüncelere dalınan o gizemli havayı gözden kaçırmayacaktır. Gelgelelim, Macdiarmid kendini bir ulusun sesine dönüştürmeye çalışmıştı. Yukarıda değindiğim aynı röportajda, Redpath, Morrison'un Protestan Ulster halkının gözünde hiç de öyle olmadığını kabul etmişti. O, yalnızca ABD'de yaşayan, ara sıra ülkesine dönüp kapalı gişe konserler, barış ve kardeşliğe dair demeçler veren ve sonra tekrar ülkesinden ayrılan biriydi. Bazı eleştirmenler, Morrison'un aslında geçmişe uzanırken daima 1968 sonrası çatışma yıllarından (troubles) hemen önceki kısa bir devreye, Ulster'in dinsel bölünmüşlüğü'nün her iki yakasındaki gençleri geniş ailelerinin dar görüşlü yakınmalarından uzaklaştırabilen bir müzikle özgürleşme kültürüne döndüğünü söylerler.

Onların çoğunun aksine Morrison uçmaya devam edebilecek güce sahipti. Ama Hyndford Sokağı, bir bakıma, kıtalar arasında mekik dokuduğu her bir saniyede ona görünmeyi sürdürdü: hâlâ imkânsız bir kurtuluşu bekleyen küçük taraçalı evler, her çeşitten tezahürleriyle bir Orangefield ve County Down'da bir yerde bir aşkınlık okyanusunun çarptığı sahiller:

Sürgün uzadıkça
Asla evine dönemezsin tekrar
Sürgün uzadıkça
Kendi şarkını söyleyememe uzar
Sürgün uzadıkça
Yuvarlanan taş misali avarelik uzar.⁷

Juris Podnieks'in muhteşem filmi *Homeland*'da, tek kollu bir adamın Amerika'da kırk yedi yıllık sürgünden sonra otlarla kaplı bir tarladaki karanlık, harap bir eve döndüğünü görürüz. Adam orada dinlenir, hatıralarla dolup taşar ve yıkık çatıdaki delikten gökyüzüne bakar. "Hâlâ ışığı hissediyorum", der. Onun Letonya'sı, bütün zorluklara rağmen, hâlâ vardır ve çocukluk

6 Hugh Macdiarmid (1892-1978): İskoçya'nın modernist, milliyetçi şairi – ç.n.

7 Too long in exile / You can never go home again / Too long in exile / Too long not singing my song / Too long in exile / Too long like a rolling stone – ç.n.

anılarındaki gibi şarkı söyleyebilir durumdadır: Baltık ormanında bir koro, bir nevi cennet. Böylece tekrar evine, bir imparatorluğun enkazından yeniden doğmuş gerçek temelleri olan hayali bir cemaatin evine dönebilirsin. Halbuki birkaç yıl önce (diğer birçokları gibi) küllerinin çiçeklerle birlikte kara sınırlarının dışında, denize dökülmesini istemek zorunda kalacaktı. O zamanlar sürgünlerin harap evlerine en yakın olabilecekleri yer orasıydı. Onlar için özel Baltık gemi seyahatleri düzenleniyordu. Büyük emperyal uçurumun her iki yakasındakilerin gözünde nostaljik gerici olarak alay konusu olan bu insanlar bir araya geliyor ve güverteden ülkelerine dair görüp görebilecekleri tek şey, ufukta tek başına duran siyah bir çizgiye bakıyorlardı.

Kuzey İrlanda barış sürecini de değişimin bu ölçeğine ve hızına göre değerlendirmek gerekir. Bütün dünya deri değiştirdi, yalnızca Ulster değil. Ancak dünya değiştikçe, milliyetçilik de değişiyor. Kana ve aidiyete dair bir fenomen olduğu görüşüne fazlasıyla vurgu yapıldı. Milliyetçilik, aynı zamanda, dünya düzeninin kendisinin, yani Birleşmiş Milletler’de (pek bir düzen oluşturmada) bir araya gelen devletlerin sisteminin ve genel varsayımlarının bir yan ürünüdür. Baltık bölgesinin muhacirleri atalarının şarkılarındaki vatanlara hasrettiler. Ne var ki, bu vatanları yeniden diriltiren onların anmaları değil, yarın yüzyıldır “uluslararası ilişkiler”e temel oluşturan tektonik plakaların çökmesiyle meydana gelen uluslararası bir depremdi. Duvarın yıkılmasıyla birlikte artık hiçbir cephe eskisi gibi olamazdı. Beş yıl sonra, İrlanda’nın iç sınırları da Soğuk Savaş istikrarının ve imparatorluğun gerçek sonunu yansıtan bir “barış süreci”yle aynı değişimin çekim alanına girdi.

Sürece dair bazı yargılar hâlâ –aynı zamanda bir cansızlık belirtisi olan– o istikrarı yansıtıyor. Conor Cruise O’Brien’in *Ataların Sesleri*’ne yazdığı sonsöz buna iyi bir örnek.⁸ İrlanda’da

8 *Ancestral Voices: Religion and Nationalism in Ireland*, Poolbeg, 1994. O’Brien’in pozisyonuna yönelik ağır ve sert bir eleştiriyi Ernest Gellner’in denemelerinin derlendiği son çalışmalardan biri olan *Encounters with Nationalism*’in (Oxford, 1994) içinde (‘The Sacred and the National’) bulabilirsiniz. [Türkçesi: ‘Kutsal ve Ulusal’, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Nalan Soyank, Saltuk Özertürk ve Simten Coşar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 87-104.]

gerçek bir hareketin olanaksızlığından yola çıkarak, barışın felaketle sonuçlanacağını öngörüyor:

Kilisenin ve Devletin hayal ettiği barış, her zamanki gibi milliyetçi varsayımlara dayanan bir barış: her halükârda milliyetçiliğin zaferiyle ve birleşik bir İrlanda'nın gelişiyle eşanlı bir barış. İçinde bulunduğumuz çağda bu tür bir barışa giden tek yol iç savaştan geçer. Durum, ateşkeş öncesindekinden daha iyi değil, daha kötüdür.

Roddy Doyle'un İrlanda'sı (yazarın da teslim ettiği üzere) dışarıdan bakanlara farklı görünebilir. Ne de olsa, "vahşi Sırplar ya da kudurmuş Hırvatlar"ın yokluğu dikkat çekicidir. Aldanmayın. Bu seküler, Avrupalı kisvenin altında atalardan kalma bir karanlık vardır: "Tanrının Diyarı orada, derindedir. Gece-nin karanlığında bizlere fısıldar. Yabancı kâfirler onu elimizden almadan önce, Tanrıya ve Meryem Anaya inanan atalarımız bütün bu adaya hükmediyordu."

Ve ne pahasına olursa olsun onu geri alacaklar. Uzun zamandır beklenen yeni Kuzey İrlanda için çerçeve belgesi, Cumhuriyet'in çözümü teşvik etmek amacıyla bütün ada üzerinde iddia ettiği anayasal haktan vazgeçme niyetinde olduğunu ifade ediyor.⁹ İnanmayın, hele Birlikçiyseñiz asla inanmayın. Kan akacak ve bu kez dinî kıyafetin altından çıkacak. Dolayısıyla, Protestanlar gardlarını bir saniyelğine dahi düşürmemeli. Milliyetçi varsayımlara verilebilecek tek cevap, anti-milliyetçiliktir, Britanyalıktır. Ancak yerel ölçekte "anti-" görünen elbette milliyetçiliğin daha büyük versiyonundan başka bir şey değildir: "Britanyalılar"ın kültürü ve varsayımları. Peki onların atalarının seslerine ne demeli? O'Brien, onun kitabında yalnızca etnik ve kutsal olan şeyler ciddiye alınabilirmişçesine, bu konuda pek bir şey söylemiyor. Dünya, değişmeyen bir İrlandalılığa referansla yargılanıp mahkûm ediliyor.

9 "Anlaşma çerçevesinde, İrlanda hükümeti, İrlanda Anayasası'na ilişkin, Kuzey İrlanda'da rıza ilkesini yansıtan ve Kuzey İrlanda üzerinde yerleşik halkın çoğunluğunun iradesine ters düşen herhangi bir yetki hakkı iddiasında bulunulmayacağını açık bir şekilde gösteren değişiklik önerilerini sunacak ve destekleyecektir" ('Northern Ireland Framework Document', 22 Şubat 1995).

Haliyle “içinde bulunduğumuz çağda” tek yol iç savaştan geçiyor. Ama kimin çağından bahsediyoruz? Bosna-Hersek, Ruanda ve 1994 öncesi Ulster felaketlerinden bu yana bu tür yarğılar eksik olmadı. Gerçekten de milliyetçiliğin atalardan kalma sesleri duyan, kan feda eden türünden başka bir milliyetçilik yok mu? Bu felsefe, eski tenin altında yalnızca iltihap görür; burada kendi hallerine bırakılsalar yırtıcı ve leş yiyicilerin dünyasını yaratacak umutsuz, yola gelmez dürtüler vardır. Böyle bir dünya asla kendi kendini iyileştiremez. Bu yüzden umut sadece daha büyük ölçekli bir medeniyette, Kuzey Amerika’da, Birleşik Krallık’ta veya yeni Avrupa’da büyükşehirli hoşgöründen geriye ne kalmışsa, onda aranmalıdır. İnsanlığa içkin çeşitlilik –sekiz bin dil ve yüzlerce etnisite– ilk günaha denktir; oynanmaya müsaittir ama siyasete uygun değildir, mutlaka zorunluysa hoşgörülebilir ancak her halükârda ruh adına bastırılmalıdır.

Ah geri döneceğiz, geri döneceğiz o en sevdiğimiz yere,
Ah tekrar bak oraya
Ve farklı gözlerle gör,
Nihayet iyileştüğümüzde
Ah nihayet iyileştüğümüzde.¹⁰

Güney Afrika ve Filistin gibi, Kuzey İrlanda da bu geniş kapsamlı varsayımların sınıandığı bir ortama dönüşüyor olabilir. Ataların sesleri asla farklı bir şarkı öğrenmeyecek mi? Protestan Hyndford Sokağı gibi o en sevilen yerlerin yazgısında, farklı gözlerle görülememek ve kendi kendilerini iyileştiremeyip kalıcılaşmamak mı var? Evrenseli devralıp, zaman içerisinde, onda kendi izlerini bırakmaktan acizler mi?

Bu sorulara nasıl yanıt verileceği, kısmen, 1989 sonrası büyük değişimin nedenlerinin nasıl anlaşılacağına bağlı. Bu değişim, atavizme düşüş müydü, demokrasiye yükseliş mi? En ko-

10 Van Morrison, ‘When we get the healing done’, *Too Long in Exile* (1993). (Oh we gonna go back, back to our favourite place, / Oh look at it again / See it all through different eyes, / When we get the healing done / Oh when we get the healing done – ç.n.)

lay yanıt, “her ikisi de”, ve açıkçası birçok vakada her ikisi de geçerliydi. Orta ve Doğu Avrupa’nın büyük bir kısmında halklar aynı anda uluslarını geri kazandılar ve demokrasiyi keşfettiler. Gelgelelim, bu, her ikisinin de aynı derecede önemli olduğu anlamına gelmez. Dahası bu, her ikisinin bundan, diyelim, on veya yirmi yıl sonra aynı ağırlığa sahip olacağı anlamına da gelmez. Belirleyici olan, hangisinin vurgulandığıdır. Kısa vadede milliyet siyaseti daha görünür olabilir; ama daha uzun vadede nihai şekil ve anlamı ya demokrasi ya da demokrasinin başarısızlığı verecektir. İlk şok dalgaları ile daha küresel ve tek sistemli bir topluma ilerleyişe içkin uzun vadeli değişim baskılarını birbirlerinden ayırt etmek gerekir. Eski bir düzenin (Ernest Gellner’in Doğu Avrupa için tarif ettiği gibi) kendini ortadan kaldırmasıyla birlikte, “milliyetçilik bütün canlılığıyla ortaya çıkar, fakat rakiplerinden pek azı ona eşlik eder”. Sivil toplumun, temsili siyasetin ve yerel hükümetin rakip güçleri daha sert bir biçimde bastırılmış olduklarından kendilerine gelmeleri daha uzun sürer. Buna rağmen, devamında, “irredantist milliyetçiliğin veya katliamların ve nüfus hareketlerinin mi, yoksa federal-kantonal işbirliği doğrultusunda etnik çatışmaların azalışının mı galip geleceğini hep birlikte göreceğiz. Bu unsurların her biri mevcudiyetini koruyor ve hangisinin üstün geleceğini kimse bilmiyor,”¹¹ der.

Aynısı Ulster için de geçerli. Protestan topluluğa dair yakın zamanda yapılmış bir çalışmada, Steve Bruce şu sonuca varıyor: “Ulster Protestanlarının etnik bir grup oluşturduğu ve Kuzey İrlanda çatışmasının etnik bir çatışma olduğu açıktır. Kuzey İrlanda’da etnik bölünme o kadar derindir ki başka türlü düşünmek neredeyse imkânsız, başka türlü eylemek ise daha da zordur.”¹² 1960’lardan bu yana derinlik, bir abise dönüşmüş durumda. Yirmi beş yıllık savaş, beş Katolikten üçünün, elli Protestandan ise yalnızca birinin kendini “İrlandalı” olarak

11 ‘Nationalism and the International Order’, a.g.e., s. 31. [Türkçesi: ‘Milliyetçilik ve Milletlerarası Düzen’, *Milliyetçiliğe Bakmak*]

12 *The Edge of the Union: The Ulster Loyalist Political Vision*, Oxford, 1994, s. 142-146.

adlandırdığı bir durumu ortaya çıkardı. Daha da şaşırtıcı olanı, ideolojik farklılığın kendini toplumsal coğrafya bakımından da yeniden üretmesi: “1991 yılındaki nüfus sayımı, yerleşimde Kuzey İrlanda’daki birçok insanı dahi şaşırtan ölçüde ayrışma olduğunu gösterdi. Nüfusun yarısı artık ya %90’dan fazla Protestanların ya da %95’ten fazla Katoliklerin bulunduğu bölgelerde yaşıyor.”

Etnik öz-temizlik: İrlanda ulusunu birleştirmek uğruna yürütülen bir savaş, fiziksel ayrılığa dayalı bir kantonal gerçeklik yarattı. Merkezî otoritenin varlığını sürdürmesi Bosna’dakine benzer geniş çaplı “katliamların ve nüfus hareketlerinin” ortaya çıkmasını engellemiş olsa da o koşullara doğru yavaş bir ilerlemeyi durduramadı. Ayrı yaşama kararını almış topluluklardan söz ediyoruz. Sınırların yeniden çizilmesi, sınır dışı etmeler gibi büyük müdahalelere meydan verilmedi, fakat karşılıklı soğukluktan, “barış duvarları”ndan ve yamalı bölünmeden ibaret küçük müdahaleleri hiçbir şey önleyemedi.

Bunun sonuçları çerçeve belgesinin duyurulmasından kısa süre önce çıkmış bir başka harika analizde, Kevin Boyle ve Tom Hadden’in *Kuzey İrlanda’nın Seçimi*’nde¹³ ortaya konuldu ve yorumlandı. Yazarlar, Kuzey İrlanda’nın yönetilmesine yönelik herhangi bir yeni anlaşmanın, mevcut ayrılığın bütünüyle tanınması ile idari bir hokkabazlıkla hiç yokmuş gibi davranılması arasındaki bir seçime dayanacağını belirtiyorlar. Ya topluluklar birtakım ortak hizmetleri paylaşan iki etno-dinsel kanton olarak ele alınacak ya da kaçınılmaz olarak topluluklardan birinin hâkim olacağı tek bir çatı “topluluk” dayatılacak. Geleneksel etnik ölçütler göz önünde tutulduğunda, ikinci kategoriye yalnızca iki aday var: O’Brien’in sürgünü kabul etmeyen Protestanların güvenilmez bir azınlık olarak yer alacağı bir birleşmeyi dayatmaya hevesli, gaipten gelen seslerle yürüyen milliyetçiliği; ya da muhtemelen, Bosna tarzı bir savaşın ardından Katoliklerin benzer bir şekilde kötüleneceği, Protestanların hâkim olduğu daha küçük bir kuzey devleti. Yirmi beş yıl önce yayımlanan *İrlanda’nın Halleri (States of Ireland)* (1972) adlı ki-

13 *Northern Ireland: The Choice*, New York, 1994.

tabında O'Brien, her iki çirkin çözüm için de meşhur, eksiksiz bir senaryo hazırlamıştı. Bunu *Ataların Sesleri*'nin sonuç bölümünde neredeyse kelimesi kelimesine tekrarlıyor.

Öte yandan Boyle ve Hadden, birinci seçeneğin daha tercih edilir ve artık gerçekleştirilebilir olduğunu savunuyor. Downing Sokağı'nın beyannamesi ve barış sürecindeki tıkanma yeni bir sivil-milliyetçi yönetim tarzını gündeme getirebilir: (gelecekte etnik milliyetçi alternatifler düşünüldüğünde) fiilen tarafsız bir bölgeye dönüşecek bir yerde "İsviçre" tarzı bir yönetim. Hayal dahi edilemez mi? Birkaç yıl önce, Mandela'nın Güney Afrika'sı veya İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasındaki anlaşma hayal edilebiliyor muydu? Gerçek şu ki, her biri, en az kalabalık Rus azınlığıyla ne yapacağını kara kara düşünen bağımsız Letonya kadar hayal edilebilir şeylerdi.

Seçim besbelli "ayrılığın kabulüne dayalı politikalar ile paylaşma hedefine dayalı politikalar" arasında yapılacak. Gerek etnik milliyetçilik gerekse resmî hükümet politikası, binlerce vaaza, insancıl tembihe ve komite raporuna konu olan hedefe, yani "her iki topluluğun üyeleri arasında daha fazla entegrasyon ve paylaşım hedefine bağlı" kalmayı sürdürüyorlar. Fakat yazarların sorduğu soru şu: "Topluluklardaki ayrılık güçlerine karşı konulamayacağını ve resmî politikayı ayrılığı mümkün kılan yapıları geliştirmeye yönelik planlı bir hamleye imkân verecek şekilde değiştirmek gerektiğini kabul etmek daha gerçekçi olmaz mı?"

Kantonal düzenlemeleri Ulster'in her yerinde harfiyen uygulamanın hâlâ mümkün olmadığını teslim ediyorlar, fakat bu düzenlemelerin eğitim, sağlık ve refah gibi hizmetlerin sağlanmasına yönelik işlevsel işbirliğiyle desteklenebileceğini düşünüyorlar. Gerek Belçika gerekse İsviçre, toplulukların birbirlerinden ayrı oldukları, fakat bu tip ortak kaygılar üzerinde geniş bir konfederal otoriteye yer verdikleri modeller olarak göze çarpıyor. "Gücü paylaşan bir merkez" ayrı yerelliklere bırakılamayacak ortak işleri düzenliyor, topluluk ve birey haklarını güvence altına alıyor ve dış ilişkilerin büyük bir kısmında devleti temsil ediyor. Bunun sonucunda ortaya çıkacak olan, elbette,

etnisitesi veya hayalî soydaşlığıyla değil, kurumları ve kanunlarıyla tanımlanan bir ülke, yani bir devlet-ulustur. Böyle bir yapıda, ileri sürülebilecek tek milliyetçilik sivil karakterdedir; ortak köken ve dilin yerini de siyasi tarih almalıdır. Zaten zamanın kendisinin böyle bir tarihi adeta bir sezgiye, miras alınmış bir ortak kültürün karşılıklılığa dayalı paylaşımına dönüştürmesi beklenen bir sonuçtur. Belçika örneğinde, bu zaman kısa sürmüştür, yalnızca 1830'dan sonrasını kapsar. İsviçre örneğinde ise, dört milliyet ve dil ile yirmi sekiz kantondan güçlü bir siyasal varlık yaratabilecek kadar uzun sürmüştür.

Eşiğin sakiniyim
Ve kapıda bekliyorum
Ve karanlıkta duruyorum
Artık beklemek istemiyorum.

(‘Beautiful Vision’ [Güzel Hayal], 1982)¹⁴

Ulster Protestancılığının eşsiz sesinin Ulster Protestancılığı için siyasal bir anlamı yok, çünkü alışlageldik milliyetçi kültürlerin hiçbirisi ona bu tür bir anlam vermiyor. Protestanların Birlikçiliği geleneksel olarak Britanya’ya bağlıydı ve bu anlamda Britanyalı olmak bir kargo kültürünün mensubu olmak gibiydi. Güvence altına alınan hazineler arasında I. Elizabeth ve onun bütün haleflerinin ortak kültürü vardı. Eğer Shakespeare üzerinde hakkın olduğunu düşünüyorsan, Van Morrison’a niye gerek duyusun? Ulusal sorun eşi benzeri olmayan bir bağışla—görece vasat ideolojik tutkal türlerinin tamamını aşan zenginliklere ve üstün bir medeniyete sahip bir devletin kültür yüklü kraliyetiyle—halihazırda çözülmüştür. Gelecekteki bir topluluk hayalinin büyümlü sözlerine yalnızca daha düşük soylar ihtiyaç duyarlar. Kolektif morallerini yüksek tutmak için atasözlerine, şarkılara veya Gael Atletizm Derneği’nin soytarıllıklarına ihtiyaç duyanlar, yalnızca sınırlı, etnik bir davanın kahramanları olabilirler. Hukuka doğanlar ise böyle kahramanları gerekli görmedikleri gibi genelde küçümserler de.

14 I’m a dweller on the threshold / And I’m waiting at the door / And I’m standing in the darkness / I don’t want to wait no more – ç.n.

Birlikçiliğin sunduğu ulusal self-determinasyon, bir milliyetçilik türü değildi. Gelgelelim, eski uluslararası düzenin prensipleri bunun bir bağımsızlık veya kendi kendini yönetme talebine denk geldiğini kabul etmişti. Bu denkliğin geçerli olması ise, tamamıyla tek bir şeye, ev sahibi ulusun karşılık gösterme istekliliğine bağlıydı. Psikolojik olarak zaten düşük seviyelerde seyreden bu isteklilik, Downing Sokağı beyannamesiyle resmî olarak kaldırılmış ve belirleyici ifade, çerçeve belgesinde de yeniden belirmiştir:

Britanya hükümeti, Kuzey İrlanda halkının büyük çoğunluğunun, Birlik'i ya da egemen bir birleşik İrlanda'yı desteklemeyi tercih etmeleri durumunda, demokratik talebine saygı duyacağını tekrar teyit eder. Hükümet, bu temelde, Kuzey İrlanda'da bencil stratejik ya da ekonomik bir çıkarı olmadığını tekrar vurgular.

Ulusları bencil stratejik ve ekonomik çıkarları tanımlar. Örneğin, bu vakada, sözkonusu çıkarlar Ulster'i İskoçya'dan ve Galler'den ayırır. Britanya hükümeti bu son ikisindeki (John Major ve Douglas Hurd'ün sıklıkla ifade ettikleri) güçlü bencil yatırımlarını muhafaza eder görünmektedir ve İngiltere'den uzaklaşmaya kalkmaları halinde "azalmış" hissedecektir. Ulster Birlikçilerinin bu tür duyguların önemini vurgulamaları isabetlidir, çünkü bu duygular gerçekte olup biteni, yani İrlanda'dan psikolojik olarak çekilmenin siyasal ve askerî çekilmeye işaret ettiğini ifade ederler. Çerçeve belgesinin komite ağız ise, olağandışı ve dolambaçlı uzunlukta bir alternatif öngörmektedir: Nispi temsille seçilen bir Belfast Parlamentosu Kuzey İrlanda Ofisi'nin yetkilerini devralacak ve bir dizi "sınır-aşırı" girişim ve organ, Dublin ve Belfast tarafından (biçimsel anlamda) eşit ölçüde desteklenecekti. Buradaki vurgu da önemlidir; sınır-aşırı otoriteler Belfast'taki yeni hükümetten daha fazla vurgulanmıştır. Birlikçiler bunu yanlış okumuş değiller. Dolayısıyla itirazları (bu satırları yazdığım sırada, Westminster'deki Major hükümetini düşürme tehdidinde bulunarak dile getirdikleri itirazları) anlaşılırdır.

Diğer taraftan, yalnızca onlar duruma etki edebilirler. Ne de olsa, (aynı şarkıda söylendiği gibi) “ateşten geçen ve büyük yanılsamanın boğulmasını izleyen” onlardı. Burada, bir tarafın “ihaneti” diğer tarafın İrlanda yükümlülüğünü hafifletmedeki rasyonel çıkarı oluyor. O’Brien’i bir perspektiften bakıldığında, ateşten geçtikten sonra, (etnik anlamda) hakiki bir Ulster milliyetçiliğine varılır. *Kuzey İrlanda’nın Seçimi*’nde ifade edilen görüş ise, Ulster için yalnızca sıradışı bir sivil milliyetçiliğin uygun olacağıdır. Protestanlar sıradışı bir ulustur. Tarihsel oluşumları, onları milliyet siyasetinin Sinn Féin ve Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nde (SDLP) görülen tarzdaki standart versiyonundan uzaklaştırmış olsa da, standart dışı bir milliyet siyasetine, yani 1989 sonrası uzun dönemin (*longue durée*) şüphesiz tercih edeceği türde, daha sivil ve kurumsal bir milliyetçiliğe uygun olacak şekilde iyice donatmış olabilir. Bütün ülkeler, geçirdikleri evrim sürecinin gerçekliği içerisinde, güçlü taraflarını zayıflıklarından türetmek ve geride kalmayı beklenmedik ilerleme yollarına dönüştürmek zorunda kalırlar. Geçmişte Katolisizmin, Helen Ortodoksluğunun ve İslâmın, Protestanlığa kıyasla, etno-dilsel milliyetçiliğe daha bütünleştirici bir temel sağladığı doğrudur; fakat genel bir sivil milliyetçilik çağında, sıra Protestanlığa da gelebilir.

1989 sonrası geçiş, zaman zaman, milliyetçiliğin ılımlı bir hal aldığı veya azaldığı bir dönem olarak okunur. Milliyetçilik teriminin işaret ettiği vahşi Sırlar ya da kudurmuş Hırvatların işler iyiye gittikçe daha sakin ve ılımlı olabilecekleri ima edilmektedir. Atalardan kalma karanlığın destansı dünyasının yerini (büyükşehir standardı her yerde 100 vat olduğundan, sadece taşrada geçerli olmak üzere) 40 vatlık bir tekdüzelik alacaktır. Ne var ki, bu, konunun aşırı dar bir yorumuna dayanmaktadır. Milliyetçilik her zaman etnisite (*ethnos*) ve mirasın yanı sıra moderniteyle ilgili olmuştur. İleriye dönmek, yani modernleşmek için geriye dönmüştür. Atalardan kalma karanlığı ebedi kılan kazalar başarı değil, başarısızlık örneğidir (çok uzun vadeli bakanlar binyıllık sonsuzluklarla uğraşmaktadır). Modernite çarptığında, orada bulunan şey, tek seferlik bir miras olan

etnisiteydi; ancak “modernleşme”nin kendisi zamanla daha büyük yük insan ve kültür çeşitliliği üreteceği kesin olan mevcut sanayileşme süreçlerinin, yani sonsuzluğun bir başka adıdır.

Şimdinin meleşini hisset
Kudretli billur ateşin içinde
Kaldır beni, karanlığımı yatıştır
Daha da yüksekte dolaşmama yardım et.¹⁵

“Şimdinin meleş” de genelde uzağı göremez, sinsice sokulan bir tekdüzelik görür: Ford’lar, Burger King’ler, Ballymurphy’den yalnızca iklimi farklı olan bir Bali. Perry Anderson, Fukuyama’nın *Tarihin Sonu* adlı kitabı üzerine yazdığı denemesinde, “bürokrasinin mükerrer mekanizmalarının ve metaların her yere yayılmış devrelerinin hâkim olduğu, yalnızca güçsüz olduğu için sınırsız olan gerçektışı bir muhayyilenin aşırılıklarıyla rahatlayabilen durgun, yorgun bir dünyaya dair kolektif düş”ün 20. yüzyıldaki kökenlerini inceler.¹⁶ Geçiş fenomenleri, yeni kalkınma yaylalarının oluşumundan ayrı düşünülemez bir “yetişme” hali sürekli olarak ileriye, beyin ölümü geçirmiş bir aynılık düşüne yansıtılır.

Böyle bir aynılığın gerçek bir tehdit oluşturması halinde, vahşi Sırplarla kudurmuş Hırvatların daha tercih edilir bir alternatif olacağını düşünüyorum. Ne mutlu ki bu, gerçek bir tehdit değildir ve “bürokrasinin mükerrer mekanizmaları” ile her iklimde sıkıcı bir aynılık arz eden demokrasi, bırakın yeniden doğmuş şehir-devletlerin, canlanmış bölgelerin ve içeriden patlamış büyükşehirlerin kalıntılarının –yani, sınırları ve güçleri olan etnisite sonrası topluluklarının– hükmedeceği geleceğin dünyasını, bugünü dahi anlamaya yardımcı olamazlar. Bazıları yalnızca, Fransız eski rejiminin (*ancien régime*) görkemli havai fişek gösterilerine katılan ve bu gösterilerin yol açtığı çok sayıda ölüm ve yaralanmadan şikâyet eden seyirciler gibi, bu süreçte yaşanan kazaları algılar. Downing Sokağı beyan-

15 Feel the angel of the present / In the mighty crystal fire / Lift me up and soothe my darkness / Let me travel even higher – ç.n.

16 ‘The Ends of History’, *A Zone of Engagement*, Londra, 1992, s. 280.

namesi ve yeni çerçevenin sunduğu fırsat gerçekten de bir bakıma bir kaza eseridir: askerî alanda yenişememeyle, başarısız bir büyükşehir ile artık Avrupa baharının tadını çıkaran eski sömürgesi arasında gerçekleşen bir çıkar uyuşmasının denk geldiği bir kaza. Major'ün köhnemiş Birleşik Krallık'ı ile Mary Robinson'un İrlanda'sının yeni bir Ulster devletinin ebeveynleri olmaları pek mümkün gözükme de Boyle ile Hadden haklı gözüküyor. Bu kaza doğru zamanda başa gelmiş olabilir ve Protestan topluluğu, kendilerinin bulacakları başarılı bir Avrupa formülüne doğru yöneltebilir.

Birkaç hafta önce, Ulster Birlikçiliğinin yeni liderlerinden David Ervine, Chris McGimpsey ve Ian Paisley Junior, Glasgow'da *Scotland on Sunday* gazetesinin düzenlediği bir konferansa katıldılar. Net, sert ama aynı zamanda uzlaşa arayan kolektif seslerinin zaman içerisinde kolaylıkla İskoçya ve Galler'de halihazırda işleyen türdeki milliyetçiliklerle birlikte anılabilecek yeni bir sivil milliyetçilik olduğunu düşündüm. Hiçbiri Stormont'taki eski Parlamento'ya dönmek istemiyordu. Daha da şaşırtıcı olanı, hiçbiri eski Birlikçiliği de istemiyordu. Fransız Cezayir'e (*Algérie française*) denk imkânsız bir entegrasyonu savunan fikirler, bağımlılık kargo kültürle birlikte kaybolmuştu. Bunun yerine, Britanya Birliği çeşitli şekillerde ya bir şemsiye ya da Kuzey İrlanda'nın özerkliğinin dış garantörü olarak tasvir ediliyordu; bunlar, uzun vadede Britanya'dan ziyade Avrupa tarafından daha iyi oynanması muhtemel rollerdir. Aynı toplantıda bu görüşe tamamiyle zıt duran Sinn Féin retoriği ise, aşağı yukarı O'Brien'in görüşlerine uygun bir şekilde hiç değişmemiş gözüküyordu; bu görüşün barış politikası, basitçe, asimilasyona dayalı milliyetçiliğin bir başka versiyonuydu.

Bundan daha iyi bir yanıt bulmaya çalışmanın uzun ve zor bir çaba olması muhtemeldir. Yine de bunun dahi birtakım avantajları olduğu söylenebilir. Bu noktaya ulaşmak için bile iki yılın geçmesi gerekti ve çerçevedeki önerilere benzer bir şeyin yerli yerine oturması için de iki yıl beklemek gerekebilir. O noktaya gelindiğinde ise, paramiliter kuvvetlerin 1994'te-

ki düzeyde faaliyetlere yeniden başlaması çok daha zor olabilir. Katliam siyasetine karşı duyulan popüler tiksinti, her iki tarafta da azalacağı benzemiyor. Yeni kurumlara karşı –elbette Protestanlar arasında, ama muhtemelen bütün bahislerini da-
ima Birleşik Krallık içerisinde kalmaya yatırmış Katolik nüfusun önemli bir bölümünde dahi– daha fazla bağlılığın oluşması da beklenebilir.¹⁷ Bu nüfus İrlandalı olmayı Britanyalı olmanın belli alanlardaki avantajlarıyla birleştirmeyi istemişti ve çerçeve, yeni kurumlara şans tanındığı takdirde bunun devam etmesine izin veriyor.

Önümüzdeki iki yıl içerisinde, Londra’da çok farklı, belki daha Avrupa taraftarı ve ciddi anayasal reformlar yapma konusuyla daha ilgili bir hükümet de görev başına gelebilir. Her iki etkenin de Ulster açısından önemi olacaktır. Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDLP) düzenli olarak, değişimlerde doğrudan bir Avrupa katkısı olması gerektiğini ileri sürdü fakat Muhafazakâr rejim, tırmanmakta olan mevcut Avrupa karşıtlığını sürdürdüğü bu mümkün değil. Daha geniş kapsamlı anayasal konularda ise, Muhafazakârlar, Ulster hariç her yerde daha yoğun bir merkezîyetçiliği ve İngiliz siyasal bölgeciliğinin kararsız kıpırtılarına yönelik sindirici bir küçümsemeyi temel alan inatçı bir olumsuzculuğa yenik düşmüş durumdalar. Ulster’i kendine özgü bir durum olarak görüyorlar ve çerçeve belgesindeki görüşleri tamamıyla yerel bir istisnacılık olarak gerekçelendiriyorlar. Her halükârda İşçi Partisi yerele yönelik tavrını değiştirmiş durumda, ancak bu iki büyük meseleye¹⁸ dair geçireceği değişim, nihai olarak ortaya çıkacak herhangi bir formülün desteklenmesi bakımından daha fazla önem arz edebilir. Yeni formülün daha olası, hatta normal görüneceği bir bağlam ortaya çıkabilir. Böylece, Avrupa bölgeciliği ile Birleşik Krallık’ın çevresine yönelik fazlasıyla gecikmiş bir siyasal yeniden yapı-

17 Bkz. Boyle ve Hadden, *a.g.e.*, ‘Attitudes and aspirations’, s. 59-62. Yazarlar, burada, kantonal apartheid’a rağmen, “bazı konularda her iki topluluk o kadar uyuşmaktadır ki merkezde büyük bir kanaat topluluğu ve uçlarda da aşırı kutuplaşmış görüşleriyle çok daha küçük iki topluluk bulunduğunu söylemenin daha doğru olacağı düşünülebilir”, sonucuna ulaşmaktadır.

18 Paragrafın başında belirtilen Avrupa ve Anayasa meseleleri – ç.n.

landırma, birlikte, yeni Ulster alt-devletinin¹⁹ konsolidasyonunu destekleyebilecektir.

Orada bekliyor olacağım, o sahilde bekleyeceğim
Eve hasret feryadı duymayı
Hiç endişelenmene gerek kalmayacak
Eve hasret feryadı duyduğunda²⁰

Inarticulate Speech of the Heart (Kalbin Anlaşılmaz Sözleri) (1983) adlı albümü, Morrison'un "Rave on John Donne" (Saçmalamaya Devam Et, John Donne) adlı 1960'ları en fazla andıran, en deli şarkı sözlerini içerir. Gösteriş meraklısı bir şekilde, teozofi ve Altın Şafak hakkında anlamsız laflar eder ve geçmişte "saçmalamış" Walt Whitman, Ömer Hayyam ve W.B. Yeats gibilerine yer yer selamlarını gönderir. Sonunda insafa gelir ve sözlerin yerini, Morrison'u dünya çapında nevi şahsına münhasır bir figür yapan o nostaljik ihtişamıyla kalbin müziği alır. "Hyndford Sokağı, Abetta Parade, Orangefield, St Donard Kili-sesi": Bu, dünyanın yaratılışından önceki ulustur ve bütün ülkeler de şarkıcının geldiği ülkeden doğmuş gibi algılanır. Nostalji yalnızca geçmiş için müracaat etmez, henüz görülmemiş ufukları arar, dünyanın düzeninin kendini açığa vurmasını izler. Böylesi yerelci²¹ bir evrenselcilik, Orangefield ruhunu "The Sash my Father Wore"dan (Babamın Giydiği Kuşak) daha iyi yansıtır. Atalardan kalmamış büyük bir sesin, gecenin karanlığında fısıldanan bütün o lanetleri günün birinde gömebileceğini düşünmek isterim. Zamanın devridaiminde, Hyndford Sokağı'nın gerçek zemininde, bu sesin o lanetlerden daha anlamlı olabileceğini kim düşünebilirdi ki?

19 Sub-state – ç.n.

20 I'll be waiting there, waiting on that shore / To hear the cry for home / You won't have to worry any more / When you hear the cry for home – ç.n.

21 Parochial – ç.n.

Filistin

Milliyetçilik, mülksüzleştirme siyasetidir. Bu, anında ayrıntılı bir nitelemeye muhtaç olan aşırı bir genellemedir.¹ Bütün milliyetçilerin mülksüzleştirilmiş olmadıkları bir gerçek: Mülk sahiplerinin konu üzerine kendi (sıklıkla keskin) çeşitlemeleri mevcut. Milliyet siyasetinin ezilmiş ve yerinden edilmişler arasında doğmadığı da bir gerçek: Aslına bakılırsa, bu siyasetin esas kaynağı, Hollanda, İngiltere ve Fransa'daki yeni zenginler (*nouveaux riches*), yani erken-modern zamanların üst katmanlara doğru hareketli olan kesimleriydi.

Gelgelelim, onların ulusal-devlet siyaseti² ancak daha sonraları, yani bu tarz girişimci toplumların başarılarını 19. yüzyılda dünyanın geriye kalanına dayatmalarıyla milliyet-çiliğe³ dönüştürebildi. Adı ilerleme olan bu dayatma, ilerlemeyenlerin ilk kez bir “-çilik” noktasına varacak denli genel ve kaçınılmaz bir boyutta mülksüzleşmiş hissetmelerine neden oldu. Modernleşme fırtınası da buradan koptu (ve tabii, ilk masumiyetten bu yana, ilerlemeye sürekli yeni adlar verildi). İnsanlığın yamalı deseninden geriye kalanlar (ki çoğu çoğunlukla mülksüzleştir-

1 Bu bölüm, ilk kez *London Review of Books*'ta (16. cilt, 17. sayı, 1994) yayımlandı.

2 National-state politics – ç.n.

3 National-ism – ç.n.

meye adaydı) ne sanayileşmeden kaçabildiler, ne de sanayileşmenin ilk önerilen emperyal biçimine katlanabildiler. Sonuç, “bizim şartlarımıza uygun” moderniteyi hedef alan bir karşı patlamaydı. Şartlar (kaçınılmaz olarak), yeni zengin (ve silahlanmış) ulusların bütün senaryoyu baştan aşağı yeniden yazmak üzere ortaya çıkmalarından önce var olan şartlar olacaktı.

Bahsi geçen senaryo –bazılarının 1990 dolaylarında son bulduğunu hayal ettiği “tarih”– bizzat yeniden yazmayı hedeflediği gerçeklik tarafından dinamitlendi. Fırtınanın hâkim merkezinde bir tür sükûnet yaşanabilir. Ancak kibre, cehalete ve üstün askerî güce dayalı bu sükûnet, Edward Said’in bu kitaplarında⁴ sürekli vurguladığı gibi, yanıltıcı bir sükûnettir. Büyükşehirli görüşe göre, İllerleme onu taşıyanlardan daha ihtişamlıydı ve hangi tikel dili konuşursa konuşsun, yazgısında zafer vardı. Örneğin, Rus-Sovyet veya İngiliz-Britanya imparatorlukları yalnızca İllerlemenin yayılmasının araçlarıydılar. Fakat merkezin dışında, “kalkınma”nın çağdaş sınırları ne olursa olsun, büyükşehircilik ters yönde algılandı. Sürücü koltuğundan görünenler, tekerleklerin altından görünenlerden farklıydı. Altta kalanların gözünde bu “araçlar”, tikel bir ulusal hegemonyayı ebedî kılmak amacıyla İllerlemeyi sömürüyorlardı. *Onların medeniyeti bizi mülksüzleştirerek sona ulaşacaktı.*

Mülksüzleşme, kolektif birimler açısından, ölüm demektir. Aynı şey elbette bireyler için geçerli değildir. Bütün Filistinli bireyler (teorik olarak) İsrailli, Ürdünlü, Suriyeli veya Amerikalı (Said’in kendi kimlik ikilemelerinden biri) olmayı (en azından, olmayı denemeyi) seçebilirlerdi. Bu seçeneğe emperyal veya (Tel Aviv gibi) alt-emperyal⁵ başkentlerde hep sıcak bakılmıştır. Ama pratikte yalnızca eğitimli olanlar için geçerli olan bir seçenektir. Bunun ardında yatan ve pek dile getirilmeyen mantık şöyle işler: Keşke şu “entelektüeller” (baş belaları) kendi (bireysel) işlerine baksalar ve açık yüreklilikle asimile olsalar

4 Edward W. Said, *The Politics of Dispossession: The Struggle for Palestinian Self-Determination, 1969-1994*, Londra, 1994; *Representations of the Intellectual*, Londra, 1994. [Türkçesi: *Entelektüel (Sürgün, Marjinal, Yabancı)*, çev. Tuncay Birkan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995]

5 Sub-imperial – ç.n.

da şu entelektüel olmayan çoğunluk bir süre sonra kaybolsa. Milliyetçilik gelip de bu durumu değiştirmeden önce, kuzey-doğu İskoçya'nın Piktleri gibi bildiğimiz birçok etno-dilsel topluluk gerçekten de kayboldu; daha doğrusu, kelimenin Arjantin'deki anlamıyla, "zorla kaybedildi". Bir zamanlar, çok uzun zaman önce değil, Filistinliler de kaybedilmenin ideal adaylarından gözüküyordu. Son gökyüzünün yaklaştığını ve onun ardındaki hiçliği görebiliyorlardı. Geçen yılki barış anlaşmasına kadar, bunu erteleyebileceklerinin garantisi yoktu.

Milliyetçilik bir başka açıdan okunduğunda tam da bu anlama gelir: kaybedilmeye son. Kolektif birimin büyük çoğunluğu için, kolektif birimin kendisi kurtuluşa giden tek yoldur. Bu yüzdendir ki, kolektif birimin "ölümü", bir metafor olsa da, rahatlıkla bireysel veya ailevi bir biçim alabilir. Said gibi birçok Filistinli, başarılı sürgünler ve göçmenler olmuş olsalar da, Batı Şeria ve Gazze'de iki milyon adet bireysel kaçış yolu bulmak asla mümkün değildi. Şayet "Filistin" hayatta kalmazsa, yaşayan pek az Filistinli hayatta kalabilecek. Burada önemli olan, milliyetçiliğin –daha önceleri hâkim olan kaba doğa hali gibi– bir ölüm kalım meselesi olmasından ziyade, "milliyetçiliğin", insan türünün meseleyi bir ölüm kalım meselesine dönüştürme doğasını değiştirdiğidir.

Mülksüzleştirme Siyaseti ve Entelektüel, bu tema üzerine yazılmış tek bir tefekkür olarak okunabilir. Kaçışa ve büyükşehirde başarılı bir asimilasyona uygun bulunmuş bir entelektüel geri dönüyor ve geride kalanların yükünü sahiplenmeye çalışıyor. Bu, çok ağır bir yükür. Kaleme aldığı sayfalarda da açık yüreklilikle ifade edildiği gibi, ona ve başka herhangi birine fazla ağır gelen bir yükür. Kendisi Filistin davasının en tanınmış entelektüel sözcüsü olmuş, fakat davanın basit bir hoparlörü olarak işlev göremeyecek kadar da dürüst ve onurlu kalmıştı. Davanın büyük çelişkileri ve başarısızlıkları otuz yıl zarfında biriktikçe, bunları not düşmekten ve eleştirmekten geri durmadı. *Mülksüzleştirme Siyaseti*'nde sağa sola savrulmuş deneme ve eleştirilerden çok daha fazlası toplandı. Onu paramparça eden –özellikle de "onun tarafındakiler" in sıklıkla yaşattık-

ları— acılara ve aşağılanmalara maruz bırakan tek bir yolculuk veya eziyet, adeta çarmıha giden yolda yazılmış anılar gibi okunabilir. Bu sayfalardaki Arap milliyetçiliği ve Filistin yerelciliği eleştirisi, Siyonistlerin veya ABD'deki İsrail lobisinin ortaya koyabileceklerinden çok daha yıkıcıdır.

Said'in ciddi kimlik sorunları var. Bütün milliyetçi entelektüellerin olduğu gibi. Ancak moda bilincine sahip olduğu bilinen birisi olduğundan, eleştirmenler bu noktadan yola çıkarak kimlik sancılarının üzerine gitmeye dayalı cazip ama ucuz bir yönleme başvurmaktan nadiren imtina ettiler. Örneğin, Paul Johnson, geçenlerde *Sunday Times*'ta onunla ilgili olarak şu sözleri sarfetti: "Modaya uygun kimlik sorunlarıyla şık bir figür. Edward Said'in gerçekte kim ya da ne olduğunu anlayamıyorum." Burada ima edilmek istenen şey, siyasal veya milliyetçi anlamda "kimliğin" aynanın karşısında takınılacak bir poza benzediğidir. Öyle değildir. Buradaki pozcu Said değil, Johnson'dur.

Babam küçükken Kutsal Kabir Kilisesinin yakınlarında turistlere dikenden taç satardı. Birkaç metre uzaklıkta ise, surlardaki bir eğimin altında *mtaqaba* adlı, spesiyalitesi ailenin favorisi olan meşhur pastane Zalatimo'ya rastladık. Yaşlı bir fırıncı orada fırına odun atıyordu, ama çok eskiden kalma görünen figürüyle, zar zor hayatta kalan bir şeyi andırıyordu.

Kudüs'te hatıra eşyaları satan Baba Said, şaşırtıcı bir şekilde, başarılı bir modernleştiriciye dönüştü: Dosyalamayı ve daktiloyu Mısır'daki işletmesi vasıtasıyla Arap kültürüne tanıtan adamdı. Kimliği esasen bir omurga meselesi olarak görüyor ve oğlunun izcilerin ve Kahire'deki Victoria Koleji'nin uygun gördüğü şekilde baston yutmuş gibi dimdik duramamasına sürekli üzülüyordu. Aile, Yunan-Ortodoks Hıristiyandı ve 19. yüzyıl sonlarına doğru Anglikanizme dönmüştü. Genç Edward'ın omurga konusundaki rahatlığı gözlerine çok fazla çarpmaya başlayınca, onu on beş yaşında Amerika'ya gönderdiler. Hayatında kar görmemişti ve New England'daki tutucu yatılı okulda yeni bir kişilik inşa etmek zorunda kalmıştı. Birkaç yıl son-

ra Princeton'a, sonrasında 1963 yılında ise ders vermek üzere, otuz yıl boyunca kalacağı New York'un Columbia Üniversite-si'ne kaçtı.

Bu özgeçmiş, çok sıradışı bir kimlik humusu yaratmıştı. New York'un en sevdiği yanı, anonimliği idi. Milliyetçi olduğunun bilincinde olan entelektüeller, paradoksal bir biçimde, genelde kozmopolitanizme çok yatkındırlar: Gizlenerek (veya Said'in durumundaki gibi açık bir şekilde) kendilerini en fazla evde hissettikleri yer, sürgünün ve yabancılaştırmanın tarafsız zeminidir. Bu, özdeşleşme –bir halk ve bir dava uğruna “diklenme, ayağa kalkma”– mekanizmasının yalnızca belli bir mesafede-yken, benliğin özgeçmişten ve topluluktan zımnen ayrılması yoluyla ortaya çıkabilmesinden kaynaklanır. Bir ulusun kendini gerçekleştirmesinin –tabir caizse, patent haklarını kayıt altına almasının– yolu, bir başka ses topluluğundan geçer. Ama bu ses aynı zamanda başkaları içindir: Hakların dışta, uluslararasıda yankı yapmaması halinde duyulamayacak bir sestir. Dolayısıyla, mesaja ifadesini veren entelektüeller, kaçınılmaz olarak, her iki taraftan ihanet suçlamalarına açık, muğlak bir konumda durma riskini taşırlar. Said, bu anlamda kendi payına düşenden çok daha fazlasını yapmıştır.

Johnson gibi büyükşehirli muhafazakârlar, milliyetçiliği entelektüellerin bir icadı gibi sunmayı severler. Gerçi bunda basmakalıp bir haklılık payı vardır: Eski kafacılık⁶ dâhil olmak üzere bütün ideolojilerin önce eğitilmiş kesim tarafından bir sentez haline getirilmesi gerekir. Bu süreç, sonrasında, kendi kafasına göre “biçim verme”den, “hayal etme”den vesaireden ibaretmiş gibi yanlış algılanabilir. Halbuki dünyayı sarsan bir ideolojinin birilerinin kafasına göre olmaktan daha fazlası olması gerekir. Bu derinlikte bir düzeyde, milliyetçilik modern entelektüelleri icat etmiştir, tersi değil. Ön tarihleri Avrupa Rönesans'ında ve Aydınlanma'da bulunabilir, fakat bu dönemler milliyetçiliğin kaçınılmaz bir parçası olduğu, giderek daha Avrupa dışı bir hal alan modernitenin zeminini hazırlamaktan öteye geçemedi.

6 Fögeyizm – ç.n.

Sınai modernitenin gelişiminin büyük bir dengesizliğe yol açmaması mümkün değildi; böylesi bir dengesizliğin yarattığı düşmanlıkların kayda düşülmesi kaçınılmazdı; bu düşmanlıkları gözlemleyen, onlara tepki verenler bu yeni olgulara uygun bir dil arayışı içerisine girdiler; bu dil hem (daha az eğitimli olanların erişebileceği ölçüde) yerel, hem de (haklara ve ilkelere tercüme edilebilecek ölçüde) evrensel olmak zorundaydı. Yerel ve etnik olanın (kaybedilmekten ziyade) aşılması gerekiyordu. Evrensel olanla yeni bir bağlantı kurması gerekiyordu ve bunu yapabilecek tek şey (ki böyle de ifade edilmesi mümkündü) “ulus-çuluk”tu.⁷ Bunu gerçekleştirirken kullanacağı düzenek, özgül milliyetçi entelijansiyalar, yani bir zamanlar binlinçli bir seçim konusu olmaktan çok uzak olan “kimliğin” seçimine (Said’in yaptığı gibi) daha fazla vurgu yapması beklenen *etnisite* entelleriydi.⁸

Milliyetçilik bir bakıma bu dilin, modernitenin evrilen dilinin genel bir başlığından fazlası değildir. Said bu dili ciddi olarak konuşmaya 1967 yılında, Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki Altı Gün Savaşı’ndan sonra başlamıştı: “Haziran ayındaki o korkunç hafta” dediği o dönemde şunu daha iyi kavramıştı: “Ben bir Araptım ve bizler –utangaç arkadaşlarım ‘sizler’ diyorlardı– kırbaçlanıyorduk.” Dokuz kamçılı kırbaçla bu tanışıklığından, en büyük eseri *Şarkiyatçılık* doğdu. Emperyalizmin, kendi çıkarına uygun bir Arap Şarkı mitolojisi beslediğini iddia ediyordu. Bu uğurda akademisyenler ve şairler, misyonerlerle, devlet adamlarıyla ve girişimci haydutlarla bir işbirliği içerisindeydi. Ortaya sık sık aşkla yüceltilen romantik bir kavrayış çıkmıştı. Ama (ne yazık ki) asil yerlilere yönelik bu aşk, onlara (klasörler ve daktilolar gibi) Atlantik kiriyle lekelenmemiş bir cennet bahçesindeki İslâmın çocukları oldukları için veya böyle oldukları hayaliyle yöneltilen bir aşktı. Bu duygunun tersi elbette hor görmeydi ve zaman zaman, yerlilerin “hadlerini bilmedikleri” durumlarda nefrete de evriliyordu. Şarkiyatçı ödev, hakiki, örtük benliklerine sadık kalmalarını talep edi-

7 Nation-ism – ç.n.

8 Egg-heads of *ethnos* – ç.n.

yordu. Bunu yapmadıkları durumlarda ise (1967 savaşında olduğu gibi) modernliğe doğuştan uyumsuz oldukları açığa çıkıyordu: Demokrasi ve kadın konularında olduğu kadar, tanklarla da bir işe yaramıyorlardı.

Arapçılık ile Arap karşıtlığının ortak bir yönü vardır: etkili, milliyetçilik tarzında bir birliğe kâdir bir Pan-Arap “tin”e (*Geist*) olan inanç. Bu görüşe katılmak isteyerek yola çıkmış olsa bile, Said gibi riayet bilmez bir gözlemcinin buna uzun süre tahammül etmesi mümkün değildi. Kısa zamanda Pan-Helenizm veya Panslavizmden iyi bir şey olmadığının farkına vardı. Bütün bu akımlar, popüler ve ulusal baş belalarına, hatta kendisi gibi baş belalarına yönelik boğucu bir ırksal dayanışma retoriği kullanan muhafazakâr ideolojik trans halleriydi. *Mülksüzleştirme Siyaseti*’nin (en iyi kısımlarından biri olan) Giriş bölümünde, Filistin’le ilgili daha erken bir çalışmasının Arap bir yarıncı bulamamasını anlatır:

Bu konuya ilginç bir dipnot düşmek gerekirse, *Filistin Sorunu* (*The Question of Palestine*) çıktığında, Beyrut’taki bir yayınevi, kitabın Arapçaya çevrilmesi konusunda benimle temasa geçti. Kabul etmemden kısa bir süre sonra Suriye, Suudi Arabistan ve diğerlerine yönelttiğim eleştirileri metinden çıkarmamı beklediklerini öğrendiğimde şaşkınlıktan donakalmıştım. Reddettim ve o günden bu yana, Filistin hakkındaki hiçbir kitabım Arapçaya çevrilmiş değil.

Batı Şeria’daki özerk yönetimin beklenmedik bir süratte ilerleme sağlamaması halinde, yeni kitabının Arapçaya çevrilmesi daha da düşük ihtimaldir.

Filistin milliyetçiliği, bir yere varmak istiyorsa, bu zehirden kendini arındırmalıdır. Yazar, böyle bir süreci, kendine özgü sıradışı kelimeleriyle “indirgemeci bir süreç” veya “Arap milliyetçiliğini gerçek bağımsızlığın hakiki bedeline dair iyice duyarlı olacak şekilde bileşenlerine ayırma çabası” olarak tarif ediyor. Bu, en kötülerini Ürdün’de, Lübnan’da ve Kuveyt’te Arapların elinden olmak üzere bir dizi korkunç yenilginin ardından, Filistinlilerin yirmi beş yılını aldı. Said, öfkeyle, “Filistin’i des-

teklemede en büyük gürültüyü çıkaran ülkelerin en kötü muameleyi Filistinlilere gösterdiklerini” söylüyor. Öte yandan, intifadanın 1987’den itibaren işgal altındaki bölge halkını İsrail yönetimine karşı seferber etmesiyle birlikte, en azından sınırlı da olsa bir başarı çok çabuk bir şekilde yakalandı. Milliyetçi bir hareket için “tanınma”, haybeden elde edilen ekstra bir kâr değildir. Hatta bir bakıma, (sonrasında bir devlet kurmak için ayrıntılı müzakereler gerekiyor olsa dahi) bütün mesele bağımsızlıktır. Said, Mart 1988’e gelindiğinde, bunun kendisi, bir başka Filistinli profesör ve Dışişleri Bakanı Schulz arasındaki bir toplantıda fiilen kazanıldığını ve simgeleştiğini hatırlıyor: Dünya artık zorla kaybedilmesi mümkün olmayan, sınırlı fakat yenilmez bir ulusal talebin gerçekliğiyle yüzleşmek zorundaydı. Yine de yüzleşmenin etkileri, Körfez Savaşı ve Filistin Kurtuluş Örgütü’nün Saddam Hüseyin’e verdiği pervasız destek yüzünden biraz daha ertelenmişti.

Said, bu ikinci konuda bazen kötü bir tereddüde düşer. İkisinin de “yanlış ve utanılacak derecede gülünç” olduğunu kabul eder; ama aynı zamanda İsrailli pasifistlerin, bu desteği ilişkileri koparmak için bir mazeret olarak kullanmalarını –“san-ki Körfez Savaşı öncesinde Filistin’in İsrail askerî işgali altındaki durumu harikaymış gibi” diyerek– reddeder. Bu, zayıf bir retoriktir. İsraillilerin bunu bir saniiyetine bile akıllarından geçirdiklerini düşünmem için bir neden yok; fakat kısa süre önce Irak hükümeti üzerlerine füze yağdırıyordu (ve dahası Nihai Çözüm’ün büyük bir silah şeklindeki versiyonunu hazırlamakla meşguldü).

Şarkiyatçılık, büyükşehirli-ırkçı saçmalıkların sert bir çözümlemesiydi. Ama milliyetçi karşı cevap daima kendi içinde bir tehlike taşır: Bu, reddettiği konuya aşırı duyarlı, saplantılı bir hassasiyet biçimindedir. Dokuz kamçılı kırbaç durmak bilmez (okur bunu bu sayfalarda hissediyor); işkence görmüş sinir uçlarının üzerinde yeni bir deri asla oluşamayacak. Bu, kıs- men, Said’in kendine özgü koşullarından kaynaklanıyor. New York’ta bir başka sürgün entelijansiyayla, örgütlülükleriyle meşhur İsrail-Amerikan lobisiyle gündelik bir mücadele içeri-

sine girmek zorunda kalmıştı. Avrupalı okurlar, bu tarz bir milliyetçiliğin ne kadar saldırgan ve vicdansız olabileceğinin farkında olmayabilirler. Eğer öyleyse, *Mülksüzleştirme Siyaseti*'ni aydınlatıcı bulacaklardır. Said'in durumu, adeta Altı Gün Savaşı'nı tekrar tekrar savaşmak zorunda kalmak gibiydi.

Şarkiyatçılık'taki saplantılı ters akım, yazarının Ernest Gellner'le bir uyuşmazlık yaşamasına neden olmuştu. *Şarkiyatçılık*'ın ardından çıkan bir başka kitabının, *Kültür ve Emperyalizm*'in *Times Literary Supplement* için hazırlanmış bir eleştirisini kaleme alan Gellner, Said'i açıkça "Şarkiyatçılık diye bir öcü icat etmekle" ve bunun yaygın kültürel etkisini fazla ciddiye almakla itham etmişti.⁹

Hakikatin siyasal erdemle (doğrudan ya da tersten) bir bağlantısı yoktur. Aksini ima etmek, tam da Said'in ifşa etme arzusunda olduğu günahı işlemektir. Hakikat, yağmur gibi, hem adil hem adaletsiz olanın üzerine düşer. İktidar ve kültür sorunu ve bunların toplumsal dünyamızın geçirdiği büyük dönüşüm sırasındaki çalkantılı ilişkileri, edebiyat eleştirisine bırakılamayacak kadar önemlidir.

Bu sözlerin açık yara halindeki sinir uçlarının üzerinde muhtemelen rendeleyici bir etkisi olmuştu. Bunun ardından başlayan tartışma meşhurdur. Meşhurdur ama (bana sorarsanız) yanlış bir biçimde, dünya görüşleri (*Weltanschauungen*) arasındaki sözde bir çatışmaymış gibi abartılmıştır. Aslında, bir tarafın sertliğine diğer taraf aşırı bir alınganlıkla karşılık vermiştir.

Gellner'in saldırısının iki yönü vardı. Said'i, seçtiği kültürel polemigi kalkınmanın daha büyük ve daha çığır açıcı çerçevesinde –Gellner'in kendi tercih ettiği tema olan "kırsal toplumdan sanayi toplumuna geçiş" teması içerisinde– yeterince doğru bir şekilde konumlandırmamakla suçluyordu. Anti-Şarkiyatçı sefer, bu ölçüde bir teorik ifadeye kavuşmadığı sürece, sıklıkla kurbanlarını banal bir şekilde haklı çıkarmaya indirgenmişti. Eğer Şark hakkındaki çoğu Batılı akademik çalışma ve yazı Şarkiyatçı bir komplodan ibaretse, o halde umudu, ta-

mamıyla karşı kampta –bastırılanların, cahilce kategorize edilenlerin veya yanlış nedenlerle hayranlık duyulanların kampında– aramak gerekir. Anti-empyralist “kamp”ın sorunu ise, bu kamptakilerin sebep olduğu umutsuzluk; (Batı öncülüğünde olsun ya da olmasın) modernleşmenin hiçbir türüyle uyuşamayacak çirkin diktatörler, sansür, dinî cinnet ve gelenekçiliktir.

İlk konuya ilişkin olarak Gellner’in haklı olduğunu düşünüyorum. Said teorisyen değildir ve kültürel ataklarını nadiren geniş bir tarihsel perspektif içinde konumlandırır. İlerlemenin dünyanın bir bölgesinde kalkışa geçmeye mecbur olduğu doğrudur. Dengesizliği ancak Arthur C. Clarke’ın 2001’indeki gibi mucizevi taşlara benzer bir şeyin dış uzaydan gelen rehberliği sayesinde gidermek mümkün olabilirdi. Örneğin, dengesizlik Çin’den de doğabilirdi ve böyle bir durumda, bugün Edward Said’in Atlantikli bir benzeri Pekin’in dalkavuk akademisyenlerinin sergiledikleri Garbiyatçılığı ve büyük burunlu ve yuvarlak gözlülere karşı neredeyse evrensel nitelikli bir aşagılama başvurmalarını kınıyor olacaktı. Dengesizlik (Homo sapiens gibi) Afrika’dan da çıkabilirdi. Böyle bir durumda ise Said de Gellner de bugün Kuzeycilerin renksizlik hülyalarına –pigment engellilerin çekici akıldışılıklarına karşın doğal kabul edilen boş kafataslarına– veriştiriyor olurdu. Ne var ki, dengesizlik, hâlâ tamamen anlaşılmayan nedenlerden ötürü, Atlantik kıyısındaki ülkelerde ortaya çıktı ve başlangıç çizgisinde pembe tenli klanlar yığınına avantaj sağladı.

İkinci konuya ilişkin olarak ise, pek emin değilim. Dengesizlikten, Edward Said’in de savunduğu tür dâhil olmak üzere milliyetçilik doğdu. Uzun vadede kurbanların başlarına gelenlere ve büyük kalkınmacı değişimden önceki kendi toplumsal ve kültürel tarihlerine ilişkin daha iyi, daha doğru bir hikâye anlatabileceklerini düşünüyordum. Hakikat yağmuru hiçbir zaman dengeli yağmış değildir. Bu yağmur, değişim esnasında olduğu gibi, değişimden sonra da ve muhtemelen Şarkiyatçılık karşıtlarının hayalini kurdukları türden bir adalete daha yakın, farklılaşmış bir dağılıma sahip olacaktır.

Sorun şu ki, kısa vadede yaşıyoruz. Ve bu vade içerisinde

–(Gellner’in karşı çıktığı) retorikten ibaret özelemler haricinde– buna benzer bir şey yapabilmelerinin aşırı derecede zor olduğunu görmeye devam edecekler. Bunun ardında yatan sebepler (kurban ideolojisinin genelde varsaymayı tercih ettiği gibi) –ihamet, kötü niyet vesaire gibi– öznel ve ahlâki değil, kurumsaldır. Sömürgeleştirilmiş ve az gelişmiş toplumlar, “ilerlemişler”in atağına karşılık olarak yeterli bir kültürel karşı atağı türetebilecek araçlardan yoksundur. Halbuki emperyalistler profesörlüklerle, araştırma enstitüleriyle, tuzu kuru antropologlarla, süreli yayınlarla (ve ayrıca füzelerle, uçak gemileriyle) donanmıştır. En ciddi soruşturma, Şarkiyatçı bir astigmatizmden muzdarip olma riski baki kalsa da, yalnızca onların bakış açısıyla yapılabilir. Bunun aksinin ne olabileceğine ve ne anlama geldiğine dair bir fikir edinmek için Gellner’e dönmeye gerek yoktur: Edward Said’in *Mülksüzleştirme Siyaseti*’ne bakmak yeterli olacaktır.

Said, “koca Arap dünyasında tek bir düzgün kütüphane dahi” olmamasından şikâyet eder. “Kendi geçmişimize, kültürümüze, edebiyatımıza dair araştırma yapmak için, hâlâ Batı’ya gelmek, birçoğu kendilerini açıkça İslâmın ve Arapların düşmanı olarak ilan etmiş Şarkiyatçıların ayaklarının altında çalışmak zorundayız... [ama öte yandan] Arap ve İslâm medeniyeti çalışmalarını desteklemek, bu çalışmaları bizim çıkarlarımıza uygun olarak desteklemek amacıyla Batı üniversitelerine para dökme yolunda da herhangi bir çabaya girilmemiştir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Araplar olarak, dünyanın entelektüel ve ahlâki lümpen proleterleri olduğumuz açıktır.”

Haliyle “uzun vade”nin gerektirdiği –“lümpen proleter” statüyü geride bırakmaya ve gerek devlet kurumlarının gerekse sivil kurumların inşasını tamamlamaya yönelik daha bütünlüklü bir modernleşme süreci– gerçekten de uzundur. Uluslar böylesi süreçler içindir. En azından, uluslardan daha iyi bir yöntemin bulunduğu henüz kesin olarak bulgulanmış değildir. Said, sözlerinin devamında, “Arap dünyasının” –babasının öncülüğünü yaptığı, yani demokrasiden önce daktiloların geldiği dünyadan adeta Saddam Hüseyin ve Cumhurbaşkanı Esad gibilerle

özdeş sağcı gaddarlığın yükselişine uzanan bir yolda– “zaman-sız bir teknokratikleşmeye maruz kaldığını” söyler.

Gelgelelim, “Arap dünyası” çözümü değil, sorunun büyük bir kısmını teşkil eder. Bir ulusu değil, daha ziyade Winston Churchill’in o pek sevdiği, asil, akşam yemeği sonrası ifadeyle bir tür “halk”ı ifade eder: Bir parça çevreye yayılan, bir nevi yazgı edinen, ortak kültürün bazı unsurlarını koruyan –ve bunlardan bir türlü kurtulamayan– “İngilizce Konuşan Halklar” gibi.¹⁰ Thatcher iktidardayken bazılarımız bu belanın asla sonunun gelmeyeceğini bile düşünmüştü. “Bir dünya”nın sizin tarafınızda yer aldığı hissi, ciddi bir bozukluktur. Adeta kas distrofisinin milliyetçi versiyonu gibidir. Ama kurban statüsü bu tür hislere kapılmayı daha da cazip kılar, çünkü “dünyalar” da ima basit milliyetlerin erişemeyeceği türden kurtarıcı bir sırra sahiplermiş gibi hayal edilebilir. Hikâyenin seküler versiyonunun mülksüzleri hayal kırıklığına uğratması halinde ise, daha baş döndürücü bir alternatif mevcuttur: ortak bir inancın, yani konumuz gereği İslâmın “öteki dünyası”.

Elbette Said’i bu yönde salınmakla itham etmek mümkün değildir. Onun sekülerliği katidir: “Meseleleri, tartışmalarımızda hüküm süren mutlu ve havai soyutlamalar temelinde değil, somut olarak görmemiz gerekir. Gerçekten mücadele veren entelektüelin ayırt edici yönü, ilk olarak, şeyleri doğru bir yöntembilimsel ve siyasal perspektifte kavrayabilme çabası ve ikinci olarak da, çalışmasını pasif bir tefekkür olarak değil, bir etkinlik olarak kavramasıdır.” *Entelektüel*’de de çerçevesi çizilen mücadele tarifi budur. Said, Filistin ulusal davasının ön-de gelen savunucusu olarak uzun bir süre boyunca yürüttüğü faaliyet sırasında, bu ölçütlere uygun olarak mertçe yaşamıştır. Tanıdığım ve okuduğum milliyetçi entelektüeller arasında ABD-İsrail lobisinin sıkça başvurduğu ifadeyle “Terörizmin Profesörü”ne Said’den daha az benzeyen birisini düşünemiyorum.

Yine de bu suçlama, geçen yıl Arafat ile Rabin arasında gerçekleşen anlaşmayı kınamasıyla bağlantılı olarak yeniden ha-

10 The English-speaking Peoples – ç.n.

yat bulmuştu. Bu hikâye, ana hatlarıyla *Mülksüzleştirme Siyaseti*'nin Giriş ve Sonsöz bölümlerinde anlatılıyor. Girişte, Tarihi Anlaşma'dan çok önce, FKÖ¹¹ önderliğine yönelik yaşadığı büyük hayal kırıklığına değiniliyor. Bu hikâyenin birçok okur açısından en şaşırtıcı yanı, bahsi geçen önderliğin haki-katen sonu gelmeyen ve inatçı dar görüşlülüğü olsa gerek. Said'in anlatışında, bu önderliğin Amerikan siyasetinin ve kamu-oyunun işleyişine dair hiçbir fikri olmadığı anlaşılıyor. “Bütün bu dönem boyunca” (1980'ler),

Arafat ne Batı'da Filistinlilerle dayanışmayı genişletmek için mücadele vermiş, ne de mantık gereği liberallerden, muhalif-lerden, kadın hareketinden ve benzerlerinden oluşan Filistin-li kitleyi ayakta tutmuştu. Bunun yerine, o ve yardımcıları Batı'da onlara bir tür çözüm getirecek hamiler aramış gibiydiler. Don Kişot'a yaraşır bu fantezi, Birleşik Devletler'in de mesela Suriye veya Irak gibi işlediği fikrinden doğmuştu: Maksimum lidere yakın biriyle yakınlık kur ki bütün kapılar açılsın.

Kapı sonunda azıcık da olsa açıldığında, Arafat araya aya-ğını koymak için çabuk davrandı. 1985 yılında Said'e, Kudüs Müftüsünün Filistin'in çarmıha gerilişinin daha erken bir dö-neminde bulunduğu noktaya benzer bir konumda durmaya ve “Siyonist harekete karşı on yıllarca süren mücadelesi sonucun-da elinde bir hiçle kalmaya” hiç mi hiç niyeti olmadığını söyle-mişti. Said ise şimdi FKÖ'yü bir hiç fazlasıyla benzeyen bir şe-yi kabul etmekle suçluyor: Hiçe benzeyen, son kubbenin altın-da Gazze ve Eriha'dan ibaret küçük bir çatı, yani hayal edilebi-lecek en sıkışık manevra alanının “özerk yönetim” olarak su-nulmasıdır.

Öte yandan, bu kabullenişe yönelik dile getirdiği suçlama-nın yanında, bunu alanı genişletmek ve ülkesi Filistin'i ger-çek bir ulusa dönüştürmek yolunda en iyi şekilde değerlendirmek adına mütevazı, pratik öneriler geliştirmek de Said'e özgü-dür. Siyonizmin eski ulus inşa sloganı “bir dönüm daha, bir ke-çi daha”yı Arap ve FKÖ retoriğinin yakasını kurtaramadığı kı-

11 Filistin Kurtuluş Örgütü – ç.n.

yametçi kararlılığıyla mukayese eder. Said'e göre, bu yeni durumda, Siyonizm sloganında ifade edilenin bir versiyonu şimdi de Filistinliler için geliştirilmelidir. "Sınırlı özerklik' gibi bir fikir",

bağımsızlığa yol açabileceği gibi, aynı şekilde daha fazla tahakküme de yol açabilir. Her iki durumda da Filistinlilerin esas görevi, İsraillilerin yaratmakta olduğu toprakların genel haritasını bilmek ve anlamak, ve ardından somut direniş taktikleri tasarlamaktır. Sömürgeci işgaller tarihinde, haritalar daima önce galipler tarafından çizilir, çünkü haritalar fetih araçlarıdır [ama] bir karşı-harita ve karşı-strateji bulunduğu takdirde, coğrafya direnişin sanatı da olabilir.

Bahsi geçen karşı-stratejinin, Terörizmin Profesörünün bir zamanlar sıklıkla itham edildiği şeyle hiçbir ilgisi yoktur. Karşı-strateji, Filistinlilerin sahibi oldukları pek az varlığı maksimize etme üzerine kurulu bir ulus inşası reçetesidir. Said, bu neredeyse eşi benzeri olmayan nitelikte mülksüzleştirilmiş halkın çok az faydalanılmış bir avantaja sahip olduğunu iddia eder: bir ulusal hareketin sahip olabileceği belki de en büyük, en yetenekli ve en geniş sahaya yayılmış entelijansiya. Elbette bunun en bariz tarihsel öncülü Siyonizmdir; ancak Yahudi entelektüellerin ne kadar bölünmüş olduklarını ve İkinci Dünya Savaşı'na dek kendi aralarındaki Siyonizm karşıtlığının ne kadar güçlü olduğunu da hatırlamakta fayda vardır. Buna karşıt olarak, Said şu gözlemi yapar:

Arap dünyasında, Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de tıp, hukuk, bankacılık, planlama, mimarlık, gazetecilik, sanayi, eğitim, müteahhitlik alanlarında iz bırakmış çok sayıda yetenekli ve başarılı Filistinli vardır. Bu insanların çoğu, Filistin ulusal mücadelesine, yapabileceklerinin yalnızca küçük bir kısmına denk düşecek kadar katkıda bulunmuşlardır.

Böylece, öngörülen yeni ulusal mücadele hem FKÖ'nün eski mücadelesinden hem de intifadadan nitelik olarak farklıdır. Bu, ulus-devlet inşasına yönelik uluslararası bir çaba, "olgula-

rın karşısına kendi olgu ve kurumlarımızla çıkma ve nihayetinde ulusal varlığımızı demokratik bir biçimde ve kitlesel katılımıla ortaya koyma yollarını” yaratma olmalıdır. Bir başka deyişle, küçük bir ülkenin seküler, demokratik, kurumsal “dönüm ve keçi milliyetçiliği”.¹² Bu, içinden Siyonist bileşenin çıkarıldığı Yahudi milliyetçiliğine benzer. Dahası, Saddam Hüseyin’in, Kral Hüseyin’in, Cumhurbaşkanı Esad’ın ve (zaman zaman) FKÖ’nün temsil ettiğinin –yani, diktatörce kliklerden, şiddete başvuran paranoyalardan, kitlesel zulümden ve (potansiyel olarak) teokratik havalelerden müteşekkil Arap dünyasının– neredeyse tam tersidir. Filistinlilerden bu kadar nefret etmelerine şaşdırmamak gerekir: Olağanüstü mülksüzlüğüne, diasporasına ve uzun zamandır süren acılarına rağmen ve hatta bunların sayesinde, (tabir caizse) “Filistincilik”¹³ o dünya içerisinde siyasal umuda dair tek işarettir.

“Ne mutlu kahramanları olmayan ulusa” sözü, bugünlerde kendinden menkul bir hakikat olarak sıklıkla dile getirilir. Gerçekten öyle olduğundan pek emin değilim. Kendime daha fazla güvenerek söyleyebileceğim şudur: “Ne mutlu hakkında böyle konuşabilecek ve sözcülüğünü böyle yapabilecek entelektüelleri olan ulusa – ya da milliyetçiliğe.”

12 Acre-and-goat nationalism – e.n.

13 Palestinism – ç.n.

DÖRDÜNCÜ KISIM

İskoçya

Kitabın farklı bölümlerinde tekrar tekrar ifade edilen nedenlerden ötürü, milliyetçilik teorisiyle ilgilenen herkesin bu uğraş üzerinde özel bir hak iddiası vardır. Teorisyen veya tarihçi olmak, belli bir türde birey olmayı gerektirir; ancak modern zamanlarda her tür birey “milliyetçi” olmadan edemez. Bunun ahlâki bir duruş veya özlemle ilgisi yoktur. Milliyetçilik karşıtları, “enternasyonalistler”, kozmopolitler ve kendilerini bilinçli bir şekilde post-milliyetçi olarak tanımlayanlar, konuya ilişkin tutumlarını ulusal kimliklerin ana akımına referansla tanımlamaktan kaçamazlar. Modern zamanların itiş kakışı o düzeyde soluklanmaya imkân vermez, kimseye olup biteni yukarıdan izleme şansı sunmaz. Gerçi bunun sebebi de yerellik, din veya romantik aşk gibi diğer rakip kimliklerden farklı olarak, ulusa özgü gizemli bir güç değildir. Mesele, hızlanan (ve huzur bozan) toplumsal değişimin baskısı altında, belli düzeydeki bir topluluk bilincinin edindiği olumsal otoriteden kaynaklanmaktadır.

“Birey” olmak, çoğu bireyin kişiliğini oluşturan bireysel olmayan özellikler ve refleksler sayesinde mümkün olabilmektedir: ister “içgüdü” ister “bilinçdışı” olarak tanımlansın, bunlar ya miras alınmıştır ya da ailenin yetiştirme tarzı ve (eğitim dâhil) toplumsal deneyimler üzerinden kişisel karaktere tesir et-

miştir. Bireyler gerçekten de kendilerini yaratırlar ama esasen başkalarıyla müşterek sahip oldukları şeyleri içselleştirerek bunu yaparlar. Aileler tarafından işlenirler; gelgelelim, “aileler”in kendisi, herkesin malumu olduğu üzere esnek ve genişleyebilir niteliktedir – çekirdek aileden geniş aileye, dil topluluklarına ve aynı din mensuplarının metaforik veya “hayali” cemaatlerine, World Wide Web’in yurttaşları veya vatandaşlarına. Modernleşme bu rezervuarların birini, milliyete bağlı olanı, özellikle önemli, hatta nihai kıldı. Sosyal bilimler arasında psikolojinin zayıflığı, bu yeniden düzenlemenin mekaniğini yeterince anlayamamıza yol açsa da, sonuçları, yani modernite söyleminde “ulusal karakter”in görünürlüğü ve kaçınılmazlığı açıktır. Yukarıda bunun modern felsefenin büyük bir kısmını derin bir düzeyde etkilediğini ileri sürdüm, ama şaka olarak görünürlüğü de meşhurdur: su katılmamış Fransız enternasyonalisti, sağduyunun kelimelerle tarifi mümkün olmayan Britanyalı temsilcisi, ümitsizcesine tek-dünyacı Amerikan – tamamı (özellikle daha küçük komşularının dile getirdiği) mazur görülen, gündelik şakaların figürleridir. Bir başka ifadeyle, bu öyle bir teorik alandır ki herhangi bir teorisyenin saiklerine ve geçmişine yaklaşırken gösterilenden daha fazla dikkat göstermeyi gerekli kılıyor. Bu hususta kendimi temize çıkarmak adına söyleyebileceğim tek şey, kendi ikilemelerimin ve tuhaflıklarımın ülkem İskoçya’nın kilerden doğduğu gerçeğini hiçbir zaman saklamamış olduğumdur. Bunlar şüphesiz entelektüel tutkularımın ve kaygılarımın büyük bir kısmını açıklar. Bunu anlamak, yorumlamak ve bununla eğlenmek başkaları için daha kolay olsa da bundan kaçınmaya çalışmadım. Kaçınmak anlamsızdır, ve gurur ve utanç gibi şaibeli halelerin bununla hiçbir ilgisi yoktur.

Kitabın bu kısmı, farklı açılardan İskoçyalılık meselesini ve bu meselenin yeniden siyasallaşmasını ele alıyor. 20. yüzyıl İskoç entelektüelleri, Piktliğin ve büyükşehirliliğin, kadim periferik halin ve yakın dönem merkeziliğinin muğlak bir karışımından meydana gelir. Her şeyin sınırında olagelmüşlerdir. Tıpkı mitik Pikt lideri Calgacus gibi: “Geride bıraktığımız hiçbir diyar yoktur... yeryüzünün en uzak sakinleriyiz, bugüne

dek uzaklığımız ve bunun adımızın üzerine sardığı anlaşılma-
lık bize kalkan oldu.” Reformasyon ve Aydınlanma bu anlaşıl-
mazlığı azalttı, fakat ardından gelen Britanya İmparatorluğu
onları fazlasıyla büyükşehrin sahne ışıklarına savurdu. Piktler,
sözüm ona, Britler oldu ve tekrar İskoç (veya bazılarının hâlâ
öyle hissetmeden edemediği gibi, sadece İskoç) olmaya dön-
me konusunda biraz zorluk çektiler. Evvelki bir bağımsızlık ta-
rihi, asimilasyonu imkânsız kıldı; ki buna karşın İngiltere’yle
emperyal uyum ve mutat evrenselci duruş etnik milliyetçi kur-
tuluşu da zora soktu. Sonuç, birçok aksaklığa ve sapağa maruz
kalınan yavaş, aşamalı bir geri dönüştü; ki bu süreç, son çarpı-
cı anı –Hong Kong’un Çin’e iadesi– yeni bir İskoç Parlamento-
su’na ilişkin 1997 referandumundan yalnızca iki ay önce ger-
çekleşen, imparatorluğun aynı derecede yavaş zayıflama süre-
ciyle de kısmen eşzamanlıydı. Buradaki “geri dönüş” (milliyet-
çiliğin her biçiminde olduğu gibi), bazen doğanın, daha sık ola-
rak da yerel dilde yeniden giydirilmiş yeniliklerin yeniden icadı
ve keşfi anlamına gelir.

İskoçya’daki 20. yüzyıl milliyetçiliğinin temel sivil ve anaya-
sal tarzı, bir ölçüde kaza eseri idi: Kurumsal milliyeti devletsiz
muhafaza eden ve dolayısıyla ulusal kimliğinin varlığını sürdü-
rebilmesi için hiçbir zaman bir devlete ihtiyaç duymak zorun-
da kalmayan bir halkın kaderi sözkonusuydu. Ne var ki, bu ka-
zanın bazı iyi tarafları olduğu söylenebilir. Kaza, devlet mese-
lesini, silahlı şovenizm, kan ve toprak ideolojisi olmaksızın, bir
zamanlar büyükşehirli zalimler, sömürgeciler, “büyük birader-
ler” ve benzerleri olan komşularından nefret etmeyerek (ve-
ya en azından daha az nefret ederek), kendi kendini yönetme-
nin faydalarını yaşamak isteyen küçük devletler açısından gen-
el olarak çok daha iyi bir ev olması muhtemel 1989 sonrası-
nın dünyasına varana dek erteledi. İskoçlar, Galliler ve Kuzey
İrlanda halkı, milliyetlerini eski, lanetli emperyal çekişme, sa-
vaş ve ırkçı cinnet koşullarında değil de “küreselleşme”nin ye-
ni koşullarında keşfetme ve geliştirme fırsatına sahip olabilir-
ler. Bu geleceğe ulaşmak için kullanacakları, Avrupa Birliği’nin
evrimi üzerinden giden ortak bir yolu da paylaşıyorlar. Bu eser-

de geleceğin Büyük Cumhuriyetinden (*la Grande République*) pek az bahsediliyor olmasından dolayı okura bir özür borçluyum. Bu daha büyük tema üzerine, *Milliyetçiliğin Yüzleri*'nin birçok bölümünü kapsayan dönemden önce, yani 1979-1997 yılları arasında –İskoçların siyasal modernite oyununa yeniden katılmayı denedikleri, başarısız oldukları, yere düştükleri, yavaşça ayağa kalktıkları ve tekrar, daha başarılı bir şekilde denedikleri dönem esnasında– düşündüm ve yazdım, ve ileride bunu yeniden yapmak için sabırsızlanıyorum.

Bir teorisyenin veya tarihçinin ulusal özgeçmişinin, normalde spekülasyonu ne denli yanlı kıldığını itiraf etmesine genelde bir felsefi görececilik korkusu eşlik eder. Benim görüşüme göre, bu, bütünüyle temelsiz bir korkudur. Bu, neredeyse her zaman, düşünürün evrensel olana dair ayrıcalıklı ve sezgisel bir erişiminin bulunduğu varsayan büyükşehirli bir düşünce dünyasından doğar. Bunun standart refakatçisi, Aydınlanma'ya dair (Aydınlanma'nın tehdit edildiği, çökmekte olduğu, kitlelerden hemen kurtarılması gerektiği gibi) samimi-yetsiz laflardır. Tesadüfe bakın ki İskoçya –gerçi sonrasında huysuz, kasıntı, elitist, otoriter, kibirli ve çağdışı kalıntılarının fazlasıyla korunduğu bir müze alanına dönüşmüş olsa da– gerçek Aydınlanma'nın önemli bir sahasıydı. Christopher Hitchens'in günümüz “Batılı dilli düdüklükler”¹ adını verdiklerine karşı özel bir tahammülsüzlük içine girmem şüphesiz bu yüzdendir. Bunlar, milliyetçileri gerçekdışı topluluklar hayal etmekle itham ederler ve bunu erdemleri sahici olan, fakat evrensel olmayıp, bırakın fanatik bir savunuyu veya korumayı, eleştiriden muaf bir hürmeti bile hak etmeyen, geçmişin hayalî bir Akıl topluluğuna referansla yaparlar. Şüphesiz, bu, anarşistvari iyimserliğimi ve (büyük harfle yazılmayan) aydınlanmanın çok ileride bir yerde, “bütün bunlar”dan uzakta, korunduğumuz ulusal kimlik topluluğunun soyut olarak karşısında durarak değil, içinden geçerek ulaşabileceğimiz uzak bir yerde olduğu sezgimi de açıklar.

1 Windbags of the West – ç.n.

İskoçya'da Kimlikler

İskoçya, İngiltere ile birleşinceye kadar vahim bir durumdaydı; fakat Voltaire'in de dediği gibi, zengin bir ülkeye komşu olan fakir bir ülke zaman içerisinde satın alınabilecek duruma gelir, yozlaşır: Ve ne yazık ki, İskoçya'nın içinde bulunduğu durum da bunu kanıtlıyor.¹

Encyclopédie (1765),² "İskoçya" maddesi

Aynı Tas, Aynı Hamam³

"Kimlik" oldukça çağdaş bir terimdir.⁴ Çağdaş derken aynı anda hem yeni bilmeceler sunmasını, hem de siyaseten önemli ol-

- 1 Pasajın İngilizce baskıda yer alan Fransızca versiyonu: *L'Ecosse à été redoutable tant qu'elle n'a pas été incorporée avec l'Angleterre; mais, comme dit M. Voltaire, un état pauvre, voisin d'un riche, devient vénal à la longue: et c'est aussi le malheur que l'Ecosse éprouve* – ç.n.
- 2 *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Ansiklopedi veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlerin Sistemik Sözlüğü): 1751-1772 yılları arasında Fransız felsefeci Denis Diderot ve (1759'a kadar) Jean le Rond d'Alembert editörlüğünde çıkarılan *Encyclopédie*, Aydınlanma çağıının en önemli eserlerinden biri olarak kabul edilir – ç.n.
- 3 Yazar, İngilizcede "business as usual" anlamına gelen İskoçça "Auld Claes" tabirini kullanmıştır – ç.n.
- 4 Bu bölüm, Mart 1991'de Grenoble'da gerçekleşen Uluslararası İskoçya Çalışmaları Kongresi'nde yapılan bir konuşmayı temel alıyor. Bunun bir başka versiyonu, Kongre Tutanakları, *Etudes écossaises*, 1. sayıda (Grenoble, 1992) 'Scottish Identity: A Cause Unwon' [İskoç Kimliği: Kazanılamamış Dava] başlığıyla yayımlandı.

masını kastediyorum. Kelimenin “aynı olma”, “kişisel kimlik”, klasik bir felsefi sorun veya “kimlik kartları” denen gösterişsiz sembollerden ibaret eski anlamları yerini bambaşka bir şeye bırakıyor.

Bir huzursuz kolektivite sahası olarak da tarif edilebilir. Bu saha üzerinde, bütün uluslar veya halklar, artık “kendi kimlikleri”ni, yani onları farklı ve değerli, veya en azından özgün kılan şeyleri arayan ve pek sık olmasa da bulan topluluklar olarak betimlenebilir. Terimin bu kullanımı, bir bakıma, “ulusal karakter” ve “yazgı” gibi eski canavarlara uydurulmuş yeni bir kıyafet gibi görünebilir. Aslında öyle değil. Böylesi aşırı hassas bir zeminde, değişiklikler “sadece sözel” olmayıp asla üsluba dair geçici heveslerden ibaret değildir.

Kelimenin kullanımı yenidir, çünkü yeni bir şey söz konusudur. “Kimlik” nötr bir kelime olmaktan çıkmış ve kendisine sezgisel olarak yeni talepler eklendiği için pozitif bir terime dönüşmüştür. Milliyetlerin daima kimlikleri vardı. Şimdi ise, görünen o ki, kimlik sahibi olmak zorundalar. Artık hafife alınmadığından, kimlik, belli başlı ölçütlere uygun olmak durumunda. Eski, rahat elbiselerin yeterli görülmesi mümkün değil; kimlik, üniformalı bir saygınlığa erişmek zorunda. Kusurlu olması halinde, ayıplarının giderilmesi, en azından örtülmesi; “yeniden keşfedilmesi” durumunda ise, yeni saldırılardan “korunması” gerekir; ve her şeyden önemlisi, (“gururla”) ortaya konmalı, böylece kendini yabancılara tanıtmalıdır. Evet, artık dünya âlemin *kimliğimizin* yüzüne karşı pişmiş kelle gibi sırtımayı bırakmasının vakti gelmiştir.

Bu konuya dair en eleştirel araştırmalardan birini bir İskoçun, W. J. M. Mackenzie’nin yapması tesadüf değildir. Yaklaşımı genel olarak mizahi olsa da (“Bir Kelimenin Öldürülmesi”, “Kurbanın Hayat Hikâyesi” gibi), eseri *Siyasal Kimlik*⁵ 1970’lerde İskoçların muzdarip olduğu kafa karışıklığını bilinçli bir biçimde yansıtan ciddi bir çalışmadır. Mackenzie’nin vardığı sonuç şuydu: “Siyasal kimliğe dair bir tartışma, temelde, ‘ortak bir gaye’yi gerçekleştirmenin mümkün olduğu ko-

5 *Political Identity*, New York, 1978.

şullara dair bir tartışmadır.” Diğer –kültürel, dilsel, dinsel– anlamlarda bilinçli, kolektif “kimlik” bu ön koşullar arasında yer alabilir; ama önemleri yalnızca ortak gayenin ve eylemin ortaya çıkmasıyla tamamen erebilir.

Hiçlik Diyarından Kıyafetler

Mackenzie’nin de dikkatini çeken yeni özbilinç, İskoçların canını sıkacaktı. Geçenlerde Glasgow’da katıldığım bir akşam yemekli partide bütün yaraların ve hınçların açıkça sergilendiğini gördüm. Ev sahipliğini, keskin, fakat tuhaf bir şekilde çaresiz bir milliyetçilik ruhu –bir başka deyişle, kendi kendisiyle çelişmenin hangi acayip mekanizmasıyla, bilmiyorum, ama geçmişe saplanmış, kendi kendini yaralama nöbetlerine sürüklenen ihtiraslı bir ileriye bakma iradesi– üstlenmişti.

Britanya Birliği’nin durumuyla ilgili canlı bir siyasal tartışma, beklendiği gibi, yıkılmakta olan binadaki bizlerin geleceğine ilişkin spekülasyona evrilmişti. Ancak en ağır anlamıyla “bizler”den bahsedilmesi, ortamda bulunan herkese, İskoç siyasetiyle milliyeti bir araya geldiği anda hiçbir şeyin asla hafife alınamayacağını hatırlattı. Eski kıyafetlerimiz yırtık pırtık paçavralardan ibaret, ama –anlaşılmaz bir biçimde, utandırıcı– yeni üniformalardan hiçbirisi de üzerimize oturmuyor. Haliyle, grubun tamamı –muhafazakârlar, İşçi Partililer, milliyetçiler, anti-politikler– “Biz kimiz?” bataklığına sürüklenmiş oldu. Ya da, daha da korkuncu, “İskoçluk nedir?”

Gelgelelim, ileriye doğru hareket genelde geri istikamette gerçekleşir. Bu bataklıktan bir çıkış yolu bulmak güçtür. Bu, kısa sürede tekrar kanıtlanmış oldu. Tanıdık hortlaklar teker teker kâh göründü kâh gözden kayboldu: İskoçlukla ilgili çoğu diyalogu hiddetli bir sessizliğe veya alkolizmin çaresizliğine terk eden, yitirilmiş umutların ve hassas tartışma konularının, kaderi az çok önceden çizilmiş silsilesi. Fransız bir dostumun bir keresinde gözlemlediği gibi: “İskoçlar iyi bir tartışmayı ne kadar da seviyorlar!” Haklıydı, fakat farkına varamadığı, İskoçların en çok, şiddete meyleden, ama selametle bir hiçlik di-

yarına varan ateşli bir tartışmayı sevdikleriydi. Buradaki anlamıyla “hiçlik”, karakteristik bir İskoç diyarıdır. Siyasal anlaşma ve uzlaşmanın yabancı jestleri değil, çok iyi bildiğimiz, o güven verici boşluk anlamına gelir: modernitenin ortak zemininden farklı olarak, ulusumuzun durulmuş bulunduğu araf.

Retorik hayaletlerimizin pek çoğu bu özel ziyafete çağrılmıştı. Örneğin, “aynı tas aynı hamam” kimliğiyle besbelli mutlu ve işin içine siyaset karıştırmanın başımıza Kamboçya’dakine benzer bir felaket açacağına inatla ikna olmuş İskoç Muhafazakârlığının kasti dar görüşü vardı: “Bağımsız bir İskoçya mı? Neden olmasın – yeter ki oradan ayrılan son trende bana da bir koltuk ayrılınsın!” Öte yanda, karçıceği gibi açan kültürel milliyetçilik, kaba siyasal mahlukatın ayak altına alamayacağı kadar kıymetli bir atadan kalma ruh olarak sık sık tezahür etti: “Aslında İskoçya’yı doğrudan mutlak olana bağlayacak yeni bir Aydınlanma’ya ihtiyacımız var – neden bu büyük armağanı adi bir siyasetle harcayalım?” Böylece, pervasız muhafazakârlık ile ürkek entelektüel pürizm bir araya gelmiş ve nesiller boyu birbirlerini pekiştirmişlerdi: Yerli darlığın korkusuyla, birlik içerisinde.

Hiçlik Diyarının Topoğrafyası

Bu tehlikeli arazinin sınırlarını bir de “Kaledonyalı parçalanmışlığı”⁶ diyebileceğimiz şey çizer. İskoçyalı entelektüeller ilk kitabı karşılaşmalarından itibaren, modern olanla onulmaz bir ayrılık içerisinde olsa da sevebilecekleri bir Vatan (*Heimat*) duygusu, bir tür ulusal nihilizm kaparlar. Buradan büyüünün gerilikten kaynaklandığı inancına giden yol kısadır. Böylece, ayrılık baki kalır; ve bunun bir sonucu da sürekli korkuyla kuşatılmış ve savunmasız kalmış bir sevgidir. Ama bu korkuya karşı koymanın bir yolu da vardır; o yol da “İskoçya”nın gönüllü olarak birçok rakip mahalleye (*parish*) ve toplumsal sı-

6 Fragmentosis Caledoniensis. Yazar ifadeyi bir hastalık ismiymiş gibi kullanıyor. Kaledonya/Caledonia, Romalıların bugünün İskoçya’sına verdikleri Latince addı – ç.n.

nıfa bölünmesinden geçer. Nihayetinde, İskoç kimliğinin hayatı zayıflığı –siyasal dermansızlığı, ortak gayeden yoksunluğu– zaten (“gerçekte”) İskoç kimliğinin hiçbir zaman var olmadığı yönündeki iddialarla sarmalanmış olur.

Bu iddialar istisnasız, iddia edilenin doğası gereği, şüphe uyandıran bir yoğunlukla ortaya konur: Bu, o denli absürt bir paradokstur ki bunu yalnızca tutku utanmadan sıkılmadan ifade edebilir. “İskoçya?: hangi İskoçya? – Highland mı Lowland mı, Hugh Macdiarmid mi *Sunday Post* mu?; ‘İskoçya’: şayet bu kelimenin herhangi bir anlamı varsa –ki olduğundan şüpheliyim– o halde Grampian’da ve Clydebank’ta bütünüyle farklı anlamları olduğu kesin, değil mi?” Böylece, İskoçya’nın (gerçekte diğer birçok ulusunkinden fazla olmayan) içsel zıtlıkları tuhaf bir şekilde sıradışılık sıradağlarıymış, her türlü mutabakattan ve ortak ilgiden yoksun engellermiş gibi büyütülür.

Hatta ulusal bir siyasetin hırslarından ve risklerinden de yoksun kalınmıştır. Öteki halklar kendilerine kalan çeşitlilik mirasını, her durumda bastırma yoluyla, aşmak veya dengelemek için harekete geçmediler mi? Evet: Ama bu tür soğukkanlı karşılaştırmalar esas meselenin, yani İskoç orta sınıfının peşinen bu sorunla felce uğramayı istediği gerçeğinin dolaylarında yalpalır. Kendi kendilerini içine düşürdükleri çıkmaz onlara aynı anda iki şey kazandırır: bir bakıma kasvetli ama her halükârda dramatik bir biriciklik hissi ve siyasal günahların devamlı surette bağışlanması.

Seçimli Delilik⁷

Katılımcıların en fazla sinirine dokunan yerli konuların başında Edinburgh Yeni Şehir Merkezi’nin gelmesi, şüphesiz, Glasgow’da bulunmamızdan kaynaklanıyordu. Bizlere kalan az sayıda ulusal nitelikteki hayati şeylerin artık İngilizleştirilmiş bir sapkınlığın yalağında yiyilip bitiriliyor olduğu ima edilmekteydi. Her halükârda insanüstü bir gayret gerektiren İskoç kimliğini diriltme görevi, Edinburgh’nın elden çıkarılması ve güney-

7 Elective Idiocy – ç.n.

doğulu⁸ yeni gelenler göz önünde bulundurulursa, çok geçmeden akla gelmez olacak: Bütün yerel erdemlerin ve kurumların tahribatına adanmış bu melun semt (*quartier maudit*) sayesinde, yakında “parçalanmışlık” ölümcül bir hal alacak.

Bu duruş da dışarıdan bakanların gözünde gülünçtür. Sadece bir saatlik mesafede rollerin daima komik bir şekilde tersine döndüğünü bilirler. Başkent, İskoçya’nın karşı karşıya olduğu esas tehlikeyi, öteki şehrin, “Miles Better”⁹ kampanyasında olduğu gibi, Bayan Thatcher’ın girişimcilik kültürünün en çılgın ve en abartılı yönlerine teslim olma hevesi olarak algılıyordu. Sosyalizmin de sorunları vardı; ama tohuma kaçmış bir kapitalizme duyulan bu ısrarcı hayranlık da neyin nesiydi? Son şovlarından birinde Victor ve Barry kendilerini “İskoçya’nın... hatta Gle-e-esgow’un [neşeli Glasgow’un]¹⁰ en komik ikilisi” olarak tarif etmişlerdi. Gerçekten de büyük şehir-devlet,¹¹ anlaşılması güç bir böbürlenmeyle, kendi kimliğinin bütün ulusunkinden daha büyük olduğuna inanıyor. Avrupa Kültür Yılı’nın bu bakımdan daha da zararlı olacağı kesin.

Bu yanılısamadan çıkarsanacak tek şey, en büyük köyümüzün kendi payına düşen delillerinin olduğudur. Glasgowlu James Campbell’in Vatan (*Heimat*) genelinde çıktığı keşif yolculuğunu anlatan güzel başlıklı eseri *Görünmez Ülke: İskoçya’da Yolculuk*,¹² fazlasıyla meşhur zıtlık hakkında, yerinde notlar düşüyor. Kendi şehrinin büyük ölçüde “sanayiciliğin bütün büyükşehirli tesirlerinden” –İmparatorluk, göç, gözü dışarıda bir sosyalizm ve bugün ilave edebileceğimiz, postmodern kapitalizm gibi yerel olmayan bütün güçlerden– nasibini aldığına dikkat çekiyor. Bunun aksine –sokaklarında çok sayıda gösterişli şeytan dolaşıyor olsa da– Edinburgh, bu tesirlere karşı koydu ve “geçmişin önemini koruduğu... ve kendi mit-

8 İngilizler – ç.n.

9 Glasgow’un turizm ve sanayi şehri olarak imajını geliştirmek için 1980’lerin başında yürütülen bir reklam kampanyası – ç.n.

10 “Neşe” anlamına gelen “glee” kelimesi kullanılarak yapılan bir kelime oyunu – ç.n.

11 İskoçya’nın en büyük şehri Glasgow kastediliyor – ç.n.

12 *Invisible Country: A Journey Through Scotland*, Londra, 1984.

leri ve gelenekleri olan özgün bir kavme ait olunduğu hissini güçlendirdiği” bir yer olarak kalmayı başardı. Bir başka deyişle, Glasgow dolaylarındaki bir İskoç toplumunun varlığından sözedilebilir, hatta, aritmetik olarak konuşacak olursak, böyle bir toplum var olmak zorunda; ama Edinburgh olmaksızın İskoç ulusu –dolayısıyla, başta değindiğim yeni önem kazanan anlamıyla, herhangi bir kimlik de– asla tahayyül edilemeyecek.

Siyaset: İskoç Düğümü

Genelde bu tür tartışmalarda yabancılar yalnızlık içerisinde akılselime davet çıkarırlar. Bu durumda da bir İrlandalı düzenli olarak araya girerek kavgacı hizipleri ayıpladı. Azizlere yaraşır hoşgörüsü ve soğukkanlı muhakeme becerisiyle meşhur bir gazetecinin gerginliğe daha fazla dayanamayıp aniden masaya yumruğunu indirmesi ve konu hakkında başka söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını kesinkes bildirmesi, İrlandalıyı özellikle etkilemiş benziyordu. Bunu takip eden birkaç saniyelik sessizlik esnasında, “İskoçluk” kavramının ardındaki kara delik herkesin gözü önündeydi. Sonrasında hepimiz yeniden aynı kara deliğin içine girdik.

Gözlemciler bu tarz bölücü, kendi kendini kamçılamaktan ibaret durumları tuhaf, hatta küçük düşürücü bulurlar. İskoçya gibi devletsiz bir ulusun (*nation sans état*) birçok kusuru vardır; ama entelektüellerin intihar etmesini gerektirecek kadar olmasa gerek? Hissettikleri, pusuda bekleyen bir rahata düşkünlük, ağırlarına gitmekten çok keyfine vardıkları bir çelişki, artan öfke ve korkudan muzdarip fakat bir zamanlar kazandıran bir iktidarsızlığın âdetlerinden kendilerini kurtarma konusunda isteksiz bir elit duruşudur.

Daha önce bahsini ettiğim manada “kimliğin” oluşumunu felce uğratan tam da bu tutumlar düğümüdür. Yeni kimlikler, yaratılmak zorundadır. Milliyetçiler onların –Prensinin konuşmasını bekleyen Uyuyan Güzel gibi– önceden var oldukları hayalini kurmaktan hoşlansalar da sahiplenilmeyi bekleyen hazır miraslar değildirler. Yalnızca siyaset –Mackenzie’nin “ortak ga-

ye” dediği, engellere karşı, zaman içerisinde yürütülebilen bir strateji, bir olanaklılık hissini bahşedecek mücadeleler ve hareketler– kimliklere etkili bir varlık kazandırabilir. Yalnızca bunlar şimdiki zamanda “miras”ın ne olduğunu kestirebilecek ya da en azından daha az muğlak kılacak pratik bir bakış açısı yaratabilirler. Bu tür mücadelelere genelde büyük riskler ve yenilgiler eşlik eder.

Buradaki en dikkate değer husus, bu “yaratım”ın bir ulusun yaratımı olabileceği kadar, yeniliğe yeniliğin risklerini göze alabilecek ve ilk yenilgileri tecrübe edebilecek kadar tutkuyla yaklaşan toplumsal grup ve ittifakların, yani bir sınıfın yaratımını da içermesidir. Ulusal kurtuluş mücadelesi ne olduğu belirsiz bir “halk” adına yürütülse de yalnızca sürece yönelik daha belirgin ve yüklenilmiş çıkarları olan birtakım insanlar tarafından yönetilebilir. Zaten başka türlü olabileceğini düşünmek mümkün değildir.

Öyleyse, daha uygunsuz olsa bile, aksi de doğru olmalıdır. Tanıdık sav, bizi İskoçya’yı da fazlaca tesiri altına alan koyu bir gölgede kalmış bir çıkarıma sürükler. Ulusal hareketler böyle bir itici güce ihtiyaç duydukları içindir ki bu güçten yoksun kalınması halinde yolda kalabilirler. Bahsi geçen sınıfın inisiyatifini ele alamaması durumunda milliyetçilik felce uğrayabilir ve süresiz bir durgunluk içerisine girebilir. Kimlik oluşturacakları ve kimlik taşıyacaklarına kesin gözüyle bakılan grupların kendi geçmişlerinin kördüğümüyle tutsak kalmaları halinde, uygun nesnel koşullar dahi çok az ilerlemeye, fırsatı yakalama konusunda her zaman yetersiz ve geç kalmaya mahkûm bir harekete imkân verecektir.

Bunu başka bir şekilde de ifade edebiliriz. Ulusal benlik davasını yürütmede kararlı olan toplumsal güçlerin aşırılıktan ve düşünmeden yapılan hareketlerden kaçınmaları pek mümkün gözükmemektedir: Genellikle, milliyetçilik sözkonusu olduğunda, bir şeyi yapmanın tek yolu, o şeyi abartarak yapmaktan geçer. Aynı sebeple, düşünmeden hareket etme seçeneğinden ödün kopan, her meydan okuma karşısında geri adım atarak taviz vermeye ve kaçmak yanıtlar aramaya koyulan ve makul

oluşu yenilgi ve ricat için mazeret olmaktan öteye geçemeyen ürkek bir ölçülülüğe başvuran bir sınıf tahayyül etmek mümkün değil midir?

Kurumsal Kimlik

Elbette böyle bir sınıf vardır. Ben de bu sınıfın üyesiyim. Yıllar önce aidatını ödemeyi bıraktığım üyeliğim sayesinde sınıfımın “entelektüel” unvanı verilmiş dik kafalı bir yan ürünüyüm (gerçi benim gibi hainlerin en sıkıcı yönü, sınıflarını –ve uluslarını– daima belli etmeleridir). Bu sınıf İskoçya’yı idare etmektedir. Burada kolektif bir varsayım yok, çünkü cümlemin önemli kısmını “idare etme” fiili teşkil ediyor: İskoç kurumsal orta sınıfı bu ülkede hiçbir zaman hükümet etmedi. Ülkeyi sadece idare ediyor.

Sınıfın Thatcher’ın şiddetli saldırıları altında olduğu günümüzdeki ikilemine gelince, bu hem vicdanı hem de bilinci ilgilendiriyor. Gerek akşam yemeklerinin yendiği yuvarlak masalarda gerek başka yerlerde artık salt idare etme değil, hükümet etmenin de zamanının gelip gelmediğine ilişkin tipik kaygılanmalarda bu ikilemi görürüz. Ama hükümet etme, yeni bir ortak gayeyi, yeni bir bilinçten –tam anlamıyla, yenilenmiş bir “kimliğe” sahip olunduğu hissinden– beslenen kararlılığı gerektirir. Korkutucu, şoka uğratan hakikat ise üst-hizmetkâr bir sınıfın, sahiden aşağı katta olanlara –hayattaki şansları ince ve acımasız bir şekilde başkalarınca tanımlanan paryalara ve mülksüzlerle– kıyasla böyle bir karar almakta çok daha fazla güçlük çekebileceğidir. Alt kattakiler, rahatlıkla, kaybedecek bir şeyleri olmadığını düşünebilirler. İskoç idareci sınıfının yetiştirilme tarzında ise böyle bir düşünceye yer yoktur. Temkinlilikleri bütün ulusa nüfuz etmiş durumdadır.

Ne de olsa, inançları hiç de küçük olmayan bir burjuvazinin tarihinden geliyor. Son zamanlara kadar, 1707 sonrasındaki deneyim, rahatlıkla elde tutulan bir ülkenin –ve bir süreliğine bir imparatorluğun– tarihin karanlık çalıları arasındaki herhangi bir sayıdaki ülkenin değerinde olduğunu gösterir gibiy-

di. Sonrasında bazı kısımları icazetle hayatta kalan, bazı kısımlarıysa asimilasyon yoluyla koparılan ülke elde kaldığı süreç, çürümeye yüz tutsa da, böyle bir tabaka tabiatı gereği onu bırakmakta zorlanır. Bırakma riskini almakta ve daha vizyoner olana, yeni kıyafetin ölçülerine uygun olana daha kararlı bir şekilde ulaşmakta zorlanır. 1707'den kalma eski genetik yapı, temel reflekslerine –“uyanıklığına”, kaybedilecek ne kadar çok şey olduğuna dair sakatlayıcı hisse– şekil vermeye devam eder.

Toprak sahipleri ve sanayiciler gibi “yukarıdaki İskoç halkı”nın diğer tabakaları, sair zaman işçi sınıfı da farklı tutumlar sergilemiş olabilirler. Ancak bunların hiçbirisi örgütlü orta kesimlerin 18. yüzyıldan beri “kimlik” açısından devamlı surette taşıdıkları öneme haiz olmadılar. Bu bakımdan, kurumsal kadro, büyük İskoç burjuvazisinin sürekli giydiği bir zırh gibi oldu. Birlik tarafından feshedilselerdi, hem kapitalizm hem sınıf ilişkileri burada çok değişik biçimler alacaktı ve Thatcher-cı Muhafazakârlık bugün karşılaştığı sorunlarla karşılaşmıyacaktı. Milliyete dair bütün karşılaştırmalı çalışmalar, bu tür bir profesyonel tabakanın milliyetçiliğin ardında yatan kimlik kaymalarını üretmedeki kritik rolüne dikkat çekmiştir: Öğretmenler, din adamları, hukukçular, gazeteciler ve deli fişekler; mülk sahipleri, bankacılar, imalatçılar veya sendikacılara kıyasla çok daha fazla sorun yaratmışlardır.

Fazla Sivil Bir Toplum

Ama bu açıdan bakıldığında, aynı insanların “sorun”u durdurup kontrol altına almaları –kimliğin siyasallaşıp ortak bir gayeyi uyandırmasını engellemeleri– sözkonusu olamaz mı? İskoç orta sınıf kompleksinin kökenleri elbette bize 1707'den miras kalan özerk “sivil toplum”a uzanmaktadır. Kelimenin betimleyici ve oldukça kaba anlamıyla, bizler milliyetçi olamayacak kadar siviliz. Eski Kilise, Kanun ve Eğitim üçlüsü hâlâ meselenin büyük bir kısmını açıklayabilecek niteliktedir. Ama son zamanlarda bu, yetki devralmış bir bürokrasiyle ve erken 1970'lerin reformlarının ardından, dişli bir yeni yerel yönetim

aygıtıyla da fazlasıyla pekiştirilmiştir. İlgili tabakanın başkâh-ya siyasetinin hizmetinde son günlerini yaşayan sosyalizm şeklindeki hâkim siyasal dışavurum aracının İşçi Partisi olması bu döneme rastlar.

Sonuç, eşsiz bir hadımlaştırmaya maruz kalmış, alt siyasete¹³ adanmış, yüksek siyasetten¹⁴ rahatsızlık duyan bir oluşumdur. Bu, tıpkı bir zamanlar Doğu Avrupa'da nomenklatura için sözkonusu olduğu gibi mitik, fakat üzerinde çok daha az hâkimiyet sağlanacak şekilde, İskoçya'nın işçi sınıfını "temsil eder". 1979'dan bu yana da kendini adeta gizlice, yarım yamalak bir halde ulusa vekalet ederken bulmuştur; tıpkı beklenmedik bir şekilde malikânenin anahtarları kendisine verilen bir kahya gibi. Böyle bir durumda, *Upstairs, Downstairs*'taki¹⁵ Gordon Jackson/"Hudson" karakteri düşse kalka işini yapmak ve bu arada umarsızca Admirable Crichton'u örnek alabileceğini ve anahtarları en kısa zamanda teslim edebileceğini ummaktan başka ne yapabiliirdi? Belki aşağı katta biraz daha fazla özerk idare sağlayabilir miydi?

Bugünlerde Hudson/Crichton'un kötü şöhretli, hizmetten kaçmış ve lakayit retoriğe, veryansın etmeye merak salmış küçük bir erkek kardeşlerinin olduğu doğrudur. Arada bir patlar ve ortalığı bir kalabalık toplayacak kadar ideolojik ateşe verir. Bir süre, ("hainler"le, "paragözler"le ve benzerleriyle dolduğunu gördüğü) malikâneyi öfkeli bakışlarıyla sarar ve "Bağımsızlık Şimdi!" diye slogan atar. Hiçbir şey olmayınca da bunılır ve yeniden evine döner. Cam çerçeve de indirilmemiştir. Dolayısıyla, fazla sivil toplumun paragözleri (ki aralarında artık nüfus vergisi memurları ve giderek artan sayıda kolluk görevlileri vardır) sorumluluk içerisinde işlerini görmeye devam ederler. *Scotsman* ve *Herald*'da "bir şeyler yapmalı" konulu mevsimsel başyazılar yayımlanır. Güneyde (zaman geçtikçe ve "kıyamet" devamlı surette ertelendikçe giderek azalan) hayıflanmalar vardır.

13 Low politics – ç.n.

14 High politics – ç.n.

15 1971-1975 yılları arasında yayınlanan İngiliz TV dizisi – ç.n.

Eğer bu tür “İskoçya Ulusal Partisi uyanışları” Heritage etkinliklerine dönüştüyse, bunun İskoçya’nın temel orta sınıf (*mittelstands*) mitinin kolayca açıklayabileceği iyi bir sebebi vardır: Bastırdıklarını gürültülü bir eylemsizlikle dışavuran ateşli Hyde elbette korkmuş Jekyll’in kılık değiştirmiş halinden başkası değildir.

Bütün siyaset öncesi toplumlarda olduğu gibi, binyılcı hareketler, genelde devletin ortaya çıkışını öncelerler ve zamanla milliyetçiliğin agresif “ortak gaye”sine dönüşüp dönüşmeyeceği belli olmayan hayali bir kimlik geliştirirler. Gelgelelim, kimliklerin bu versiyonu, içeriği olmasa da biçimi dinî olan ütopyacı bir pürizme meyleder ve asla o gayenin kendisi olamazlar. Kendi kendini sömürgeleştirmeye dayalı bataklık siyasetini haklı olarak hor görürken, işleri yoluna koyma seçeneğine doğru neredeyse ilahi, kitlesel bir dönüş olmasına güvenirlere. Tabii ki bu İskoçya Ulusal Partisi köktencilerinin pek sevdiği saf milliyetçiliktir ve Ocak 1989’dan bu yana besbelli yükseliştir. Ne var ki, saf milliyetçiliği saf fanteziden ayırt etmek mümkün değildir: Hepimizin içindeki o saf İskoç’un gün ışığına çıktığı gün, “bir sıçrayışta özgür olacağız”.

Kimlik Döngüleri

İskoçya Ulusal Partisi’nin “burjuva” olduğunu anlamış olsak da bu olgunun ekoseyle,¹⁶ Muhafazakârlarla veya (İskoçya’daki) Britanya Sanayi Konfederasyonu’yla hiçbir ilgisi yoktur. Sözkonusu parti, daha çok, kurumsal burjuvazinin öteki benliği gibidir: geçmişte Stevenson¹⁷ ve diğerlerinin keşfettiği, fakat henüz görece büyük devletin gerileme devrinde büyümüş ve gerçekten önem kazanmış bir kötü ikiz. Paradoksal olarak, bir elitin en önemli özelliğinden –yönetme erkinden– yoksun kalmış kurumsal bir elitin, pratikten ziyade retorik milliyetçilikle arası çok daha iyidir. İngiliz karşıtı, kudurmuş bir sözel kıyamet-

16 Ekose (tartan): Geleneksel İskoç kumaş deseni – ç.n.

17 Stewart Stevenson (1946-): 1961 yılında İskoçya Ulusal Partisi’ne (Scottish National Party) katılmış İskoç siyasetçi – ç.n.

ten oldukça memnundur. Böylece, fiilen bir isyana başvurma-
nın ve pratikte aşırı iddialı olmanın kabalığına bulaşmadan bir
“ulusal karakter” hissi muhafaza edilir. Mucizevi sıçrayış hiçbir
zaman gerçekleşmeyeceğinden, rahatsız edici bir biçimde, kı-
sır döngülerden kurtulmanın yerine onların içerisinde dönüp
durmanın bir başka yoluna dönüşmüş olan bir “milliyetçilik”le
karşı karşıya kalırız. Kıyamet *onlardan* şimdi kurtulmak anla-
mına gelecektir. Ama daima bir sonraki sefere ertelenebilen bir
kıyamet, bağımlılığı iş başında tutar: gerçek, tarihsel zamanda,
bütün “sonraki seferler” acımasızca “hiçbir zaman”a dönüşür-
ler, çünkü gerçek insanlar ya pes ederler, ya vazgeçerler, ya da
göç ederler.

Bu sonu gelmeyen “İskoçluk” döngüleri –kimlik kompleks-
lerimiz– tazmin edilmiş bir iktidarsızlıktan türer: *Encyclopédie*
yazarlarının teşhis ettiği üzere “yozlaşmışlık”. Ama bu durum,
bireysel sadaka dağıtma veya küçük çaplı yolsuzlukla ilgili bir
durum değil, kesin bir sınıf temeli olan kronik bir durumdur.
Sonsuz bir bireysel “satışlar” silsilesinden ibaret değil, yapı-
saldır. Temeli, baltalanmış ve sonrasında –alışlageldiği üzere
unutulmuşluğa terk edilmek yerine– elle tutulur, uzun süre-
li avantajlar bahşedilmiş erken-modern bir ulus-devletin şart-
larına içkindir. Bütün sınıflar bu durumdan yararlanmış olsa
da bazı sınıflar ötekilerden çok daha iyi bir şekilde yararlandı.

Burada odaklandığım sınıfın –bir zamanlar George Da-
vie’nin¹⁸ işaret ettiği gibi “kurumlarımızın dengeli uyumuyla...
bağımsız kurumsal yaşamımızın düzenli ritmiyle” iç içe olan o
küçük, orta halli burjuvazinin– en kalıcı avantajları elde etti-
ğini düşünüyorum. Bu sınıf, Davie’nin “hâlâ milli olup da ar-
tık milliyetçi olmayan” bir varoluş tarzına tekabül eden “siya-
sette birleşme, etikte ayrılma” olarak tarif ettiği formüle ken-
dini en fazla adayan sınıftı. Demokratik Akıl¹⁹ ve onun birçok
taklitçisi böylesi bir ayrılığın olağanüstü yönlerini sıklıkla öv-

18 George Elder Davie (1912-2007): *The Democratic Intellect* kitabıyla tanınan İs-
koç felsefeci – ç.n.

19 Yazar, Davie’nin kitabı *The Democratic Intellect*’e (Demokratik Akıl) gönderme
yapıyor – ç.n.

mekle kalmayıp bu yönlerinin yıpranmasını, gözden düşmesini üzüntüyle karşıladılar. Siyasal kötülükten ne mutlu ki nasibini almamış, onun etkisi altında yozlaşmamış bir ulusal farklılık sözkonusuydu.

Gerçekte, bu “formül”, modernlik öncesine aitti ve ıslah edilmiş bir devlette, yani Gramsci’nin tabiriyle “siyasetin her şey olduğu” bir modernite içerisinde süratle kullanılmaz bir hale geliyordu. 1832’den sonra “uyum”, “sorumlu” ve karşı konulmaz bağımlılığın düzenli ritmiyle iyice sarhoş olmuş bir yerli alt-düzenin yerleşik rutin işlerine dönüştü. Ulusal-yasal onur, bitkin bir kanunculuğa indirgendi. Geniş kapsamlı eğitim sistemi, aşağıda Knox, tepede Oxbridge olmak üzere her iki dünyanın Britanyalı en kötü temsilcileriyle, hasta bir hermafrodit gibi oldu. 1843 kargaşasında yalnızca Kilise başkaldırdı ama kaçınılmaz olarak, daha da kötüsünü ortaya koymak suretiyle: Safliklarını güvence altına almada ısrarcı “özgür” din adamları, siyasal moderniteden tamamıyla çekildiler.

Siyasal demokrasi olmaksızın, Presbiteryenizmde önemli yer tutan demokratik kanadın otoriter kanat tarafından bastırılacağı kesindi. Bir keresinde kızarak, bütün bunları rağbet gören bir tabirle ifade etmeye çalışmış, Iskoçya’nın yeniden doğmasının ancak son rahibin *Sunday Post*’un son kopyasıyla boğulmasının ardından mümkün olacağını söylemiştim. Geriye dönüp baktığımda, bu incitici sözümün rahipleri ve D. C. Thomson’u²⁰ hedef almadığını görüyorum. Esas hedef, bunların temsil ettikleri, kendi kendini asan koca bir sınıftı: bir başka deyişle, emsalsiz bir Iskoç fenomenini olarak “sorumlu” bir siyasal “dışarı boşalma” (*coitus interruptus*) bağımlılığından dalkavukça gurur duyan ve üst düzey bürokrat astlarından oluşan ulusal bir sınıf.

Modernite bizi kimlik kartlarımızı göstermeye davet eder. Iskoçların ceplerinden çıkarabilecekleri tek şey ise kökleri bir ayağı çukurda olan bu tüzel kişiliğe uzanan bir dizi kimlik bozukluğudur. Milliyetten kaçamayan bu kişilik, kendini canavarı zincire vurmaya ve bunun demokrasi dâhil her türlü siyasal sonucundan kaçmaya adanmış durumdadır. Haliyle, elde ka-

20 Haftalık gazete *Sunday Post*’u çıkaran yayın şirketi – ç.n.

lan, ortak gayeden ve eylemden kaçınmasının sayısız karmaşık mazereti; çevirdiği dolapların ve sarfettiği tumturaklı lafların yorucu labirentleri; (sıklıkla felsefe ya da soyutlama becerisi olarak yüceltilen) yerelci, kaçamak yapar tarzdaki “dışa dönüklüğü”nün işini bilen, laf kalabalığından ibaret kombinezonları ve kendini acındırmaya düşkünlüğü oluyor. Yapısalcı bir perspektiften bakıldığında, “İskoçluk”, kasıtlı olarak çıkışı olmayacak şekilde tasarlanmış bir labirente benziyor. Nostalji, bölünmüş ruh, “eşitlik”, ılımlılık, yerelcilik (*esprit de clocher*), “Birleşik Krallık yerine İngiltere denmesi” ve Keltlik için günlük dua gibi, yalnızca peşi sıra uğranılan her bir kutsal durakta adanan adaklar yüzünden kesintiye uğrayan, sürekli bir döngüsel gezintiden başka bir şey değil.

Gerçekte “Jekyll ve Hyde” mitolojisinin ifade ettiği, yüce Britanya’nın boyunduruğu altında somurtkan bir hizmetkârlık yapan, gayritabi bir birlik içerisindeki tabakadır. Temel siyasal görevi, kaçınılmaz olarak, giderek artan zorluklar karşısında hem anayasal bir yaltaklanmayı hem de bir nevi ulusal onurun ve özün korunmasını gerektiren bir süreci, yani kendi kendini sömürgeleştirmeyi yeniden üretmek olmuştur. Daha önce bahsettiğim “parçalanmışlık” illetinde olduğu gibi, bu görevi yerine getirmenin bir yolu da gerçekten ifade edilemez derecede farklı olunduğuna dair bir kolektif fanteziden geçmektedir. İnatla göz önünde olan kişilik, “gerçek” bir kişiliği saklamaktadır. Macdiarmid’in ifadesiyle “hesapta olmayanın taşması” her an gerçekleşebilir olmak zorundadır. İktidarsızlık kim olduğumuzdan değil, oldukça farklı türdeki bir ruh hastalığından kaynaklanmaktadır. Sefil vasatlığımızdan değil, kaderimizdeki ilişkili halden heba oluyoruzdur: ebediyen iki farklı zihinde ve akıllarımızın dışında yaşamak, içgüdü ile akıl karşıtlığının trajedisi gibis. Macdiarmid’in “Antisizigi”si,²¹ siyaseten hiç kimse

21 İskoç karakterini ve edebiyatını yansıttığı düşünülen kişilik bölünmesi. Macdiarmid, konuya ‘The Caledonian Antisyzygy and the Gaelic Idea’ adlı denemesinde değinmiştir. “Antisizigi”nin Robert Louis Stevenson’un *Dr. Jekyll ve Bay Hyde’in Tuhaf Hikayesi* (çev. Kaya Genç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006) adlı meşhur eserinde örneklendiği, fakat bu gibi örneklerin yanı sıra İskoç toplumdaki (mesela, Highland ile Lowland arasındaki gibi) bölünmeleri ifade et-

olma durumunu simgelemekle kalmayıp, aynı zamanda durumun kendisini, bu durumdan muzdarip olanların hazmedebileceği bir şekilde renklendirir ve gizler.

Hadımlaştırma Metaforu

Dolayısıyla, yeni kimlik elbiselerinin İskoçlara uymaması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu elbiseler dil, etnik kültür, din ve zorla entegrasyonun hatırlanması gibi faktörlerin etkisini sürdürdüğü daha mükerrer ve standart durumlar için üretilmiştir. Modern milliyetçiliğin bu ana akımında, kurumsal olarak şekillendirilmiş kimlik neredeyse tanımı gereği önemsiz kılınmıştır: Ulusal hareketler normalde “kendi” sivil kurumlarını başka kimlik kılavuzları temelinde talep etmek zorundadırlar. Bu yüzden, siyaset, bu tür kılavuzları vurgulayan etno-kültürel, bazen de dinsel bir mobilizasyonu içerir. Böyle bir süreçte entelektüellere tabiatıyla çok önemli roller düşer.

Öte yandan, bizim tuhaf tarihsel yan akımımıza dönecek olursak, durum yukarıda tarif edilenin tam tersidir. Birtakım miras alınmış kurumlar, gerçek ve ciddi ölçüde renklilikten yoksun kılavuzlardır. Devletin böylesi fosilleri arasında, milliyetçi militanlığın bilindik biçimi, yani dil veya kültür üzerinden mobilizasyon, bir nevi çıkmak sokağa sürüklenir. Bazen sömürgecilğe karşı etkili olsa da, bizim karşılaştığımız türden kurumsal bir kendi kendini sömürgeleştirme karşısında nispeten acizdir. “Aynı tas aynı hamam” yaklaşımımız (*auld claes*), Walter Scott’un ekose romantizmi, burjuva toplumlarının en az romantik ve en sıkıcı olanına karşı fazlasıyla etkili bir manevi panzehir işlevi görmüştür. Bu, Hugh Macdiarmid gibi entelektüeller için rahatsız edici olmuştur. Ama bu, aynı zamanda, neden o ve diğerlerinin milliyetçi siyaset üzerinde çok az tesirlerinin olduğunu veya –argümanı tersinden dillendirirsek– neden İskoç milliyetçiliğinin, Avrupa’nın milliyetçi hareketleri arasında benzersiz bir örnek teşkil ederek, amansız bir kültürsüzlük içerisinde kaldığını açıklar.

1979'dan bu yana işler değişmiş görünüyordu. O ana kadar homurdanarak kabullenilen bir ataerkil eski düzen içerisinde rahat eden İskoçlar, sivil korporatizmleri sayesinde anında tespit ettikleri yeni büyükşehirli zorluklar karşısında kabardılar. Komutan muavini niteliğindeki bu sınıf, Birleşik Krallık komuta yapısının geniş çaplı bir revizyonundan sağ çıkamayacağını sezinledi. Burada önemli olan nokta, "Thatcherizm" in bir dizi ekonomik reformun yanı sıra, devletin değişimini de içermesiydi. Yalnızca kamu kesimi ekonomisini değil, bu ekonominin içinde büyümüş olduğu eski bir soylu liberal geleneği de yok etmeyi hedeflemişti. Thatcher'ın yeni sarayı, bir ayağının zaten çukurda olduğunu çabucak fark ettikleri bu geleneğin yakında tümüyle devrilebileceğini anlamıştı.

Gelgelelim, güneydoğu hükümeti, bunu yaparken farkında olmayarak İskoç orta sınıfının eski, denge gözetken kimliğinin uzun süredir dayandığı dış payandayı da imha etti. Daha önce kullandığım "hadımlaştırma" sözü, ilk bakışta, sadece bir hakaret gibi gözükmüş olabilir. Fakat bu metaforun, Ernest Gellner'in *Uluslar ve Ulusçuluk* kitabında da anlattığı gibi, ciddiye alınması gereken bir yönü vardır. Gellner, orada eski imparatorlukların iktidarlarını "kısırlaştırma" tekniklerine başvurarak nasıl sürdürdüklerini anlatır: bildiğimiz hadımların yanı sıra "rahipler... kan bağları tehdit oluşturmayacak kadar uzak yabancılar veya haklarından mahrum edilmiş, dışlanmış grupların işveren devletten ayrıldıkları anda çaresiz kalacak üyeleri".

Bu tür madun tabakalar için, her şey merkezî iktidarın "yazılı olmayan" elit yapılarının mutlak istikrarına, bir başka deyişle, olaya bir hadımın gözüyle bakabileceğine güvenilebilen, eski Birleşik Krallık anlamıyla, "mülayim adamlar"ın (decent chaps) ayrıcalık ve ödül dağıtmasına bağlıydı. Ne var ki, gözü dönmüş bir sultan veya savaş beyi bu ara kadrolardan kurtulduğu anda, hadımlığın başının dertte olacağı açıktı: İnisiyatif veya komutayı ele almaya karşı ya fiziksel ya da kültürel olarak şartlandırılmış olmasına rağmen, statüsünün ve haysiyetinin farklılığını hepten feda etmeye göz yumamazdı. Kendi ken-

dini madunlaştırma başka, buna dair bütün bir toplumsal evrenin ortadan kalkması başka.

Kimlik Kalasları

Böylece, 1979'dan itibaren, aniden, “cemaat” ve –pespaye güneydoğunun egoizminden apayrı bir “bizim iş görme tarzımız” olarak– İskoçların insancıl anti-materyalizmi hakkında birçok şey duymaya başladık. 1987'nin kıyamet tartışmasının ardından, bu kimlik tohumları, İskoçya Ulusal Partisi'nin ideolojik serasının çok daha ötesinde, her yerde filizlenmeye başladı. En beklenilmedik kişilerin bile, sorumluluk sahibi bizlerin, “açgözlülük felsefesi” veya Bayan Thatcher'ın Kilise için yaptığı Edinburgh konuşmasında methettiği bayağı bireycilik uğruna sorumluluğumuzu terk etmediğimizden bahsettiği duyulur olmuştü. İskoçya'nın geçmişte açgözlülüğe ve kapitalizm yoluna düzdüğü methiyeleri hatırlatanlar, birden kulak ardı edildi.

Bunun sebebi, artık, yeni bir anlamda, uygunsuz kaçıyor olmalarıydı. Yeni, daha geniş temeli olan bir kimlik, oluşum aşamasındadır: Orta sınıflar eski sivil korporatizmlerini yeni ve daha agresif ideolojik yöntemlerle savunmak zorunda kalıyorlar. İdeoloji bir kenara bırakılırsa, bunu kendilerinden beklenen bir ihtiyatlılık ve uyanıklıkla yapıyorlar: “Sorumluluk” içerisinde, üzerine kafa yorulmuş, ortak çaba sarfedilen aşamalarla. Bu sürecin aldığı siyasal biçim, İskoçya Anayasa Konvansiyonu'dur: retorik değil, gerçek bir ortak gayeyi yeniden edinme çabasının şimdiye kadar vardığı en yüksek nokta. Bu açıdan bakıldığında, bir İskoç Meclisi için yürütölen kampanya, İskoçya Ulusal Partisi'ni değil, orta sınıfın siyasal milliyetçiliğe doğru hâlâ kuşkulu ve temkinli olan yönelimini yansıtıyor. Adı geöen partinin bu durumdan hiç de hoşnut olmaması şaşırtıcı değil.

Konvansiyon'un Edinburgh'daki açılış oturumunun ardından karşılaştığım bir Alman gazeteci, bugünün Avrupa'sında dikkat çekici bir manzara olduğunu düşündüğü, birçok farklı kurumdan ve kesimden gelen temsilcilerin aktif olarak konuşmaları ve birbirlerinin görüşlerine uyum sağlamaya çalışmaları

rı –yani, yaşayan ve sivil bir korporatizm– üzerine yorum yapıyordu. Sözlerini şöyle tamamladı: “Ama, Tanrı aşkına, bir o kadar da sıkıcı!”

“Bu iyiye işaret ve oldukça güven verici”, diye yanıt verdim. Milliyetçiliğin yalnızca can sıkıntısından yapılamayacağı doğrudur; ama esas mesele, artık üst-hizmetkâr ve “hadım” sınıflarımızın kendilerini miraslarının ötesinde eğitmeye çalışmaları ve bunu yaparken de sıkıcı olmaktan kaçınmıyor olmalarıdır. Bağımsızlıktan bir defaya mahsus, tuhaf bir şekilde feragat etmişlerdi. Şimdi onu geri kazanmalarının benzer bir şekilde alışlagelenin dışında, yan yollardan gerçekleşmesi kuvvetle muhtemeldir. Gerek mahkeme salonlarını gerekse bir okuldaki sınıfı andıran uzun kurumsal ritüellerle, özenle ayrıntılandırılmış tüzüklerle ve aşırı resmî ilanlarla kopuş anı için kendilerini cesaretlendiriyorlar.

Bu bakımdan, belki de, ulusal kimliğin İskoçya Ulusal Partisi versiyonu hiçbir zaman yeterince yarı “burjuva” olamadı – herkese biraz hitap eden, dolayısıyla hiç kimseye ulaşamayan sudan ucuz bir popülizmdi. Bu yüzden, can sıkıntısı üreten sınıflar onu bir türlü ciddiye alamadılar. Ama sonunda, Thatcherizmin kamçılmasıyla, kimliği ciddiye almaya başladılar. Kimlik mazeretleri siyasal bir hal almaya başladı. Kendi “ortak gayemiz” bir çeşit –belki de, gerçekten mümkün olan tek çeşit– oluşum içerisinde. Evet, biliyorum, hâlâ dimdik duruştan uzak.

İmparatorluk ve Birlik

Gelecek sefer, farklı olacak.¹ En azından İskoçya'da hemen hemen herkes buna inanıyor ve bir sonraki seçimi bekleyip, 1979'dan günümüze uzanan enkazın uzun izini sürmeye devam ediyor. Muhafazakâr rejim anayasal değişimi durdurarak başladı ve anayasal ölümle sona erdi. John Major hükümeti, İrlanda'dan farklı olarak, ana karada herhangi bir siyasal evrim süreci öngörmüyor ve bu katılığı “Birlik'i savunmak” şeklinde pazarlıyor. Gelgelelim, illaki Galler ve İskoçya'daki parlamenterleri ve daha fazla Avrupa entegrasyonunu içerecek olan vadesi çoktan gelmiş bir hareket, bu inatçı tutumu, tökezlemeye başladığı anda geride bırakacak.

Peki Muhafazakârların savunduğu tam olarak ne? İskoçya'da, sağlam Muhafazakâr (Tory) Sir Walter Scott'un “sessiz yol” dediğini muhafaza etmeye çalıştıkları söylenebilir. Ona göre, Birlik'ten sonra, “İskoçya kendi kurumlarının himayesine terk edilmiş, ulusal zenginliğine ve önemine kendi sessiz yoluyla ulaşmıştı”. Kaynak, İskoç bankalarının kendi banknotlarını ve madeni paralarını basmaya devam etme hakkını savunmak amacıyla 1826'da yazdığı *Önerilen Para Birimi Değişimi*

1 Bu bölüm, ilk kez *London Review of Books*'ta (17. cilt, 16. sayı, 1995) yayımlandı.

mi Üzerine Düşünceler.² Ancak, bu meşhur ifadenin yer aldığı çoğu alıntının tahmin ettiğinden çok daha spesifik bir bağlam söz konusu. Birleşme Antlaşması kendiliğinden zenginlik ve sonuç doğurmadı. Bu değişimlerin nihayet ortaya çıkmaya başlayabilmesi “1750 yılından itibaren”, İskoçya’nın “artık dehşete veya en azından büyük bir huzursuzluğa sahne olmadığı” –yani, gerçekten de Londra’nın görüş sahasından neredeyse tamamıyla çıktığı– devirde mümkün olmuştu. Korkunun yerini küçümseme almıştı ve Scott’a göre bu normaldi. Scott, “tam da ihmal edildiği için, İskoçya’nın zenginliğinin daha talihli ve daha zengin kardeşininkinden beş kat daha fazla bir oranda” artmış olduğunu düşünüyordu.

Ayrı bir siyasal söz hakkına sahip olmamak, zorunlu olarak, böylesi belirgin bir zenginliğe engel teşkil etmiyordu. Elbette, devlet genelde ana modern kurum olarak kabul görür. Fakat sadece aşırı totalitarizm söz konusu olduğunda, hayati önem taşır. İskoç vakasında olduğu gibi, nispeten daha az önemli görülen diğer ulusal kurumlar, milliyeti, bir dereceye kadar vatanperverliği ve hatta envaiçeşit şovenizmi pekâlâ ayakta tutabilecek ayrı bir ulusal toplum ve kültür kurulumunu –günümüz tabiriyle, bir “kimliği”– donatabilir.

Dolayısıyla, yol, sadece daha geniş ölçekteki uluslararası yankıları bakımından, “sessiz”dir. Yerel koşullarda, gürültücü şikâyetler, hınçlar ve tanınmamışlığa dair öfkesi burnunda yankınmalardan müteşekkil kesintisiz bir kakofoniyle ilişkilendirilir olmuştur. *Düşünceler*’inde, Sir Walter’in kendisi de buna –günümüz tarifiyle “ağlayıp sızlanarak”– güçlü bir katkıda bulunuyordu. Ne yazık ki, uluslar arasındaki onurlu sessizlikler, yurt çapında süregelen velveleyle uyumludur (hatta biri diğerini gerektirebilir). Ulusal ruhu yansıtan *Edinburgh Scotsman*’in okur mektupları sayfasında, Scott’un devrinden bu yana, eşitsizliği ve güneyli³ kibrini iğneleyici kızgın sözlerin sarfedilmediği tek bir haftanın geçtiğinden bile şüpheliyim. 1925 yılında Macdiarmid’in “Sarhoş Adam Devedikenine Ba-

2 *Thoughts on the Proposed Change of Currency* – ç.n.

3 İngiliz – ç.n.

karken” adlı şiirinde, güneylileri kibirlerinden dolayı yerdigini görüyoruz:

Ah! St. Andrew Topluluklarının
Birazdan uykuya dalacak üyeleri olduğunu düşünürsek,
Onlar yatağa girmeden evvel, kimler yazdı gazetelere
Üniforma düğmelerinden veya bağcıklı ayakkabılardan
bahsederek,
Veya Birleşik Krallık’ı kastederken İngiltere diyerek.⁴

Muhafazakârlar siyasal Birlik’in gerek takımadanın ekonomisi, gerek Britanya’nın Avrupa’daki nüfuzu, gerekse –daha gizemli bir tarzla ifade edilen– Britanya idaresi ve kültürünün uygar normlarını koruma bakımından vazgeçilmez olduğuna inanmayı sürdürmek istiyorlar. Ama bu şekilde savunulan Birlik’in asıl tarihsel doğası nedir? Bu soruya yönelik çok farklı, yeni yaklaşımları temsil eden iki kitap var: Biri, John Robertson’un derlediği *İmparatorluk İçin Birlik: Siyasal Düşünce ve 1707 Birliği*; diğeri, Lindsay Paterson’un kaleme aldığı *Modern İskoçya’da Özerklik*.⁵ Meselenin gerçek bir bilmece olduğu konusunda elbette haklılar. İngiltere’yi temel alan bir birleşik krallığın, erken-modern zamanlardan neredeyse ikinci binyılın sonuna dek hayatta kalmasının izaha gerek duymayacak kadar açık ya da olağan hiçbir tarafı yok.

John Robertson’un akademik çalışmalardan oluşan derlemesi, meselenin en önemli ekseninin, yani İskoçya ile İngiltere’nin 1707’de vuku bulan parlamenter birleşmesinin kökenlerini inceliyor. Lindsay Paterson’un uzun polemik denemesi, bu birleşmenin İskoçlar açısından doğurduğu sonuçları, özel olarak da parçası olduğu devlet kadar sıradışı olan, neredeyse eşsiz bir “özerklik” biçimini gözden geçiriyor. İskoçya’nın tutturduğu

4 ‘A Drunk Man Looks at the Thistle’: And O! to think that there are members o’ / St Andrew’s Societies sleepin’ soon, / Wha tae the papers wrote afore they bedded / On regimental buttons or buckled shoon, / Or use o’ England where the UK’s meent. (Thistle, yani devedikeni, İskoçya amblemidir) – ç.n.

5 *A Union for Empire: Political Thought and the Union of 1707*, (der.) John Robertson, Cambridge, 1995. Lindsay Paterson, *The Autonomy of Modern Scotland*, Edinburgh, 1994.

sessiz yol, ona göre, birçok yorumcunun teslim edebileceğinden çok daha etkili bir özerk yönetime olanak tanıdı. Milliyetçiler kurumsal özerkliğe ikincil veya araçsal bir husus muamelesi yapageldiler. Hep Britanyalı erdemlere vurgu yapan Birlikçiler de son zamanlara dek bunun nispeten önemsiz bir konu, hatta tarihsel bir kalıntı olduğunu düşündüler. Paterson ise, sıradışı olsa bile, bunun ilerlemeye dair genel teorilerin teslim ettiğinden çok daha muteber bir evrim biçimi olduğunu ve olmaya devam ettiğini ileri sürüyor. Mevzubahis genel teoriler, ulus-devleti temel aldılar; haliyle de devletsiz ama son derece başarılı bir ulusun hikâyesini gözden kaçırdılar.

Her iki kitap da yetki devri (devolution), anayasal reform ve Avrupa'ya ilişkin mevcut tartışmalara ışık tutuyor. Robertson'un akademik eseri tabiatıyla bu konuda taraf olmayı reddediyor. Yine de daha iyi bir tarihsel kavrayışın "Birlik'e, modern ve yaşayabilme gücüne sahip bir alternatif oluşturmada katkı sunabileceği" umudunu taşımaktan geri duramıyor. Lindsay Paterson ise, özerkliğin ardındaki gerçek hikâyeyi daha iyi kavramanın Edinburgh'daki siyasal otoriteyi yeniden tesis etme yönündeki hamleleri tasdikleyeceğini iddia ediyor. Bu, paradoksal olarak, bağımsızlığı daha az önemli kılabilir. Yeni bir İskoç demokrasisi daha belirgin bir siyasal temsili gerektiriyor; yazara göre, bu, yeniden devlet statüsü kazanmayı veya Birlik'in fiilen dağılmasını zorunlu kılmıyor. Sessiz yol, hiçbir umut vaat etmeyen, modernite öncesine ait bir kaza olmaksızın ziyade, Avrupa Birliği içerisindeki diğer ülkelerin modernite sonrası kalkınmalarına önayak olabilir.

Büyük Harf - Küçük Harf Çarpışması

Bu tespit, Paterson'un Milliyetçiler arasında olmasa bile, milliyetçiler arasındaki konumunu pekiştiriyor. İskoçya'da siyaset, büyük harfler ile küçük harfler arasındaki bir yazım çarpışmasına dönüşmüş durumda. Muhafazakârların yeni İskoçya'dan sorumlu Devlet Bakanı Michael Forsyth dâhil olmak üzere, hemen herkes bir tür milliyetçi oldu. Ricat halindeki Muhafazakâr-

lar, gerçek Birlikçiliğin, İskoç yasası, kurumsal özerklik ve ulusal sağlık vakıfları gibi yeni aygıtlar aracılığıyla, İskoçya'ya, onun için ne kadar iyiyse o kadar milliyetçilik bahsettiğini keşfettiler. Bugünlerde yaptıkları konuşmaların çoğu, “sizin için ne kadar iyiyse o kadar” ulusal öz-yeterliliğin mütevazı yararlarını yüceltmeye yönelik. İnsan, neredeyse Birlik'in ve İmparatorluk'un başından beri sahip olduğu amacın İskoç ve Galli milliyetçiliğinin bu iyi huylu türlerini geliştirmek olduğunu düşünecek. Elbette bu konuşmaları dinleyenler arasından bazıları, madem öncesi bu kadar harikaydı o halde daha fazlasının daha iyi olması beklenebilir mi? diye düşünecektir. Resmî yanıt ise, “Ah, ne yazık ki, sonu felaket olur!” – ayrılıkçılığın kahreden uçurumu gibi. Fakat niye sağlıklı bir özerk idare hızla kaosa dönüşsün?

Forsyth ve onun İskoç Dairesi memurları, çünkü yılan elmayı ısırması olacak, diyecektir. Sözkonusu yılan, siyaset yılanıdır. Aynı sorun, İskoçya'da sayıları giderek artmakta olan ve kendilerini büyük ile küçük harfler arasında (yazı tipi olarak herhalde “küçük büyük harfler”e tekabül eden bir konumda) bulanların takındığı bir ara duruş için de geçerlidir. Bu insanlar, tam olarak bir ulusal varoluş tarzına dönmeye hasret olmasalar bile, milliyetçilik yolunda bugün Avrupa Birliği'nin tanıdığı anlamda devlet statüsü veya “bağımsızlık” dışında bir durak öngörmemekte ve bu ihtimale yönelik giderek daha gerçekçi ve soğukkanlı bir tavır almaktadırlar. Bu, şaşırtıcı değil. Ne de olsa, günümüz Avrupa'sında Danimarka, Hollanda veya Finlandiya gibi olmanın sonunun felaket olacağı söylenemez. Bu kanaatte olan İskoçlar, İngiltere'deki benzer kesimlere kıyasla, kesinlikle daha Avrupa taraftarıdır ve bu nedenle, ayrı devlet olmanın açacağı korkutucu uçurum fikri karşısında daha şüpheli olmaya meyillidir.

Öte yandan, bir de 1707 Parliamentosu'nun yeniden toplantıya çağırılmasına ve İskoçların sessiz yolu terk ederek, ulus-devletler arenasındaki seslerini ve varlıklarını yeniden bulmalarına hasret, hepten büyük harfli Milliyetçilik var. Bu Milliyetçilerin tamamı olmasa da birçoğu, İskoçya Ulusal Partisi'nin ya üyeleri ya da bazen seçmenleri konumundadır. Gelgelelim, büyük harf ve küçük büyük harf Milliyetçilerinin birçoğuna İskoçya

İşçi Partisi'nde ve hatta Liberal Demokratlar arasında rastlamak mümkündür. Dahası, bilinmeyen sayıda küçük harfli milliyetçiler, ideolojisi için olmasa da Onlar'a karşı en etkili protesto-yu sergilediği için İskoçya Ulusal Partisi'ni destekliyor. Elbette mevcut koşullarda "Onlar"ın genellikle İngiliz veya en azından güneyin esaretinde oldukları düşünülüyor.

Halihazırda kafa karıştırıcı olan bu manzara, geçenlerde yapılan ara seçimde Roseanna Cunningham'ın İskoçya Ulusal Partisi adına küçük, kırsal Perth ve Kinross bölgesini kazanmasıyla daha da karmaşıklaştı. Bu, etnisite müfettişlerinin gözünde de bir muammaydı. Bayan Cunningham, seçim kaygılarıyla küçültmeyi reddettiği büyük harflerini yüksek sesle ortaya koyan bir Cumhuriyetçi, Sosyalist ve Feminist. Bu, sonucu değiştirmede. Kendisi, Avrupa'nın önde gelen siyasi şaklabanlarından merhum Sir Nicholas Fairbairn'in yerini aldı.

Kendi elleriyle tasarladığı Highland kıyafetleri giyen ve yakınlarındaki bir kalede ikamet eden Sir Nicholas, İskoçya'da konuşlanmış siyah Amerikan askerlerinin gayrimeşru çocuklarının dahi Sir Nicholas'ın kendisi gibi İskoç olmasına imkân tanıyan, İskoçya Ulusal Partisi'nin açık-kapı vatandaşlık politikasını eleştirmesiyle biliniyordu. Muhafazakârlara oy ver ki İskoç-Britanyalı ırk korunsun. Birlikçi amentüye yapılan bu eksantrik ilave, Fairbairn'in halef adayı olan ve genellikle acıma hissiyle yaklaşılan genç John Godfrey tarafından açıkça sahiplenilmedi. Yine de konuşmalarını, Milliyetçileri Nazi ilan ederek açıyordu. Haliyle, Muhafazakârların seçim kampanyasının genel itibarıyla hükümette olmanın avantajlarından pek az yararlanabildiği söylenebilir. Aslına bakılırsa, kampanyanın tek becerdiği, hükümette olmanın avantajlarını tekrarlayarak, "deli dana" hastalığına yakalanmış bir Perthshire düvesi misali, üç hafta boyunca durmaksızın pot kırmak oldu.

Milliyetçilikten Önce

1707'den içinde bulunulan zor duruma, uzun bir yol katedildi. Birlik'in ve İmparatorluk'un 19. ve 20. yüzyıllarda temsil

ettiklerinden yolun başında eser yoktu. Robertson, bu terimlerin, Edinburgh-Londra müzakerelerinin yalnızca küçük bir bölümünü oluşturduğu, Avrupa'ya özgü uzun ve karmaşık bir tartışmada ortaya çıktıklarını ileri sürer. Yolun başındaki anlamıyla "İmparatorluk", sömürgeleri ve tebaayı değil, bugünkü anlamına yakın bir "egemenlik" mefhumunu içeriyordu. "Birlik" ise, hem birleşme⁶ hem konfederasyon anlamlarını içeren ikili bir kullanıma tabiydi. Avrupa monarşilerinin giderek artan mutlakiyetçiliğinin birinci anlamı pekiştirmesinin yanı sıra, Hollanda Birleşik Vilayetleri gibi "hemen hemen eşit devletlerin oluşturduğu bir konfederasyon anlamına gelen ikinci, rakip bir birlik kavramı da ortaya çıktı". 1706-1707 tartışmasının rakip tarafları, 17. yüzyılın bu çekişmelerini gözden geçirecek, karşı karşıya kaldıkları yeni duruma uyarlamaya çalıştılar.

1707 anlaşması "birleştiren bir Birlik"⁷ olarak gerekçelendirilmişti. Halbuki birleşmenin esas aktörü olan her şeye kadar monarşi, hem İngiltere'de hem İskoçya'da yüzyılın ortasında patlayan devrimlerle yıkılmıştı. Bir ülkede toprak sahiplerinin parlamentosu hâkimiyeti ele geçirirken, diğerinde militan bir Protestan Kilisesi önem kazanmıştı. Andrew Fletcher gibi vatanperver toprak sahipleri birleşmeye, bugünkü manada bağımsızlık talebiyle değil, eşit devletlerden oluşacak bir tür konfederasyon fikriyle karşı çıkıyordu. Ne var ki, henüz belleklerde taze olan devrim, bu pozisyonu da temelinden sarsmıştı. 1650'lerin dehşet uyandıran olaylarını herkes biliyor, hatta 1707 yılında birkaç kişi olup bitenleri hatırlayabiliyordu. Robertson'un sözleriyle:

Cumhuriyet orduları birçok kralın yapamadığını yapmış ve İrlanda ile İskoçya'yı kolayca zapt etmişti. Yenilgi tecrübesi ve buna müteakip zorla dayatılan birleşme, bu ülkelerin her birinin İngiltere'yle olan ilişkisini ebediyen değiştirdi... İskoçlar bir daha asla İngilizlerin fetih iradesi veya imkânlarından yoksun olduğunu düşünerek kendilerini aldatamayacaktı.

6 Incorporation – ç.n.

7 Incorporating Union – ç.n.

Gerçekten eşit devletlerin oluşturacağı bir konfederasyon mümkün değildi. Temel ve kaçınılmaz bir dengesizlik, son boyunduruk altında daha da açıklığa kavuşmuştu. Bugün İngiltere, Birleşik Krallık'ın yaklaşık yüzde 85'ini; İskoçya ise, yaklaşık yüzde 9'unu temsil ediyor. Tarihsel olarak, İskoçlar (19. yüzyılın büyük göçlerinden önce) nispeten daha büyük bir nüfusa, fakat nispeten daha az kaynaklara sahipti. İskoçya'nın (ve hatta diğer bütün kenar milliyetlerin) Habsburg İmparatorluğu içerisindeki Macaristan'a, hatta 1992 öncesinin Çekoslovakya'sındaki Slovakya'ya benzediği tek bir dönem bile olmamıştı. Orta Avrupa'daki Alman hâkimiyeti gibi, Britanya adalarındaki İngiliz hâkimiyeti de hâkim coğrafyanın, ezici demografinin ve ekonomik gücün bir karışımıydı. Bu, siyasal üstünlüğün de aynı derecede doğal veya önceden yazılmış bir kader gibi olduğu anlamına gelmese de, İngiliz liderler kolaylıkla öyleymiş gibi yapıp bu varsayımı dayanabiliyordu.

Öyleymiş gibi yapma, her şeyden önce, İngiltere'nin kendi gözündeki imajı açısından önem arz ediyordu. Çoğu durumda, değişik toplumsal nedenlerle, herhangi bir grubun onda dokuzu, geriye kalan onda biri görmezden gelebilir. İstatistiki etkinin mülkiyet sahipliği, toplumsal sınıf, kültürel ve askerî başarı gibi diğer alanlarda elde edilen avantajlarla iyice katlandığı durumlarda, bunu çok daha kolay bir şekilde yapabilirler. Ortaya çıkan hegemonya, hegemonyanın yoluna çıkanlara veya altında kalanlara olmasa da, onu uygulayanlara son derece doğal görünür. "Birleşik Krallık'ı kastederken İngiltere demek" kenardakileri daima rahatsız etmiş, fakat çoğunluk açısından kaçınılmaz olmuştur. Çoğunluk bunu nadiren otoritesini pekiştirmek için yapar. Kullandıkları sözcüklerde bir otorite meselesi olduğu akıllarına bile gelmez. Çoğu durumda, akıllarına gelmesine gerek de yoktur aslında. Zaten bu durumu doğal kılan, akıllarına gelmesi gerektiğinin genellikle kendilerine hatırlatılmak zorunda kalınmasıdır.

İngilizlerin kendi kendilerini tanımlamadaki eksikliği (veya Britanya'yla dilbaz bir şekilde özdeşleşmeleri), etnik özelliklerin ileride elde ettikleri merkezî tarihsel ve siyasal öneme he-

nüz kavuşmadıkları bir dönemde kurulmuş bir etnik hâkimiyetten kaynaklanır. Bu hâkimiyetin kurulmasının son aşaması, 1801'de İrlanda Parlamentosu'nun lağvedilmesi idi. Yine de 1707 Birleşme Antlaşması'nın sürecin en önemli anını teşkil ettiğini söylemek yanlış olmaz. Bu antlaşma sayesinde, takımadanın en büyük rakip etnisitesi, milliyetçiliğin Avrupa'da siyasal huzursuzluk ve hareketliliğin genel itici gücüne dönüşmesinden çok önce tabi kılınmış oldu. Amerikan Devrimi'nin, 1789'un ve 1790'lardaki İrlanda ayaklanmalarının ardından, 19. yüzyılın başında bir başka kalıcı "birleştiren Birlik" tesis etmek için artık çok geçti. Bunun yerine, Avrupa etno-dinsel milliyetçiliğinin fazlasıyla standart bir biçimi öne sürülecekti. Daha sonra vuku bulan ana akım milliyetçi gelişmeler açısından bakılırsa, İrlanda, Batı kıyı şeridindeki kaygı uyandıran konumuyla Doğu Avrupa'nın tipik bir parçası haline gelmişti.

Halbuki 18. yüzyılın başında, ne demokrasi, ne Aydınlanma, ne de Romantizm, verimli çalışmalarında yeterli ölçüde başarıya ulaşamamıştı. Konfederasyonun uygulanması mümkün olmadığından, İskoç yönetici sınıfı birleşmeyle yetinmek zorundaydı. Öte yandan, mutlak monarşi yenilgiye uğramış olduğu için, tabiiyetlerini, kendilerinin fiilen yazılı bir anayasa olarak gördükleri (fakat İngiliz hükümetince hiç de öyle görülmeyen) Birleşme Antlaşması aracılığıyla, kayda değer ölçüde değiştirip sınırlandırabildiler. 1707 anlaşmasında popüler isteklere yer yoktu. Fakat bu da 17. yüzyılın, yani erken-modern paketin sınırları çerçevesinde anlaşılır bir olguydu. Scott, sıkı bir Muhafazakâr Birlikçi olmasına karşın, bu hususta okurlarını yanılgıya düşürecek hiçbir tespitte bulunmadı. *Bir Büyükbabanın Hikâyeleri*'nde (*Tales of a Grandfather*) teslim ettiği üzere, "Birlik'e, neredeyse evrensel nitelikteki bir huzursuzluk içerisinde ve onurun lekелendiği duygusuyla yaklaşıyordu":

İskoçlar, katbekat güçlü olmasına karşın, iki bin yıl boyunca çabalarına karşı koydukları devletin hizmetkâr müttefikine dönüştürüldüğünü düşündükleri ülkelerinin aşağılandığını genel olarak hissettiler. Bu yüzden, bütün İskoçya'da huzursuzluk ve

feryattan başka bir şey duymak mümkün değildi ve her sınıftan insan, ülkenin maruz bırakıldığı onursuzluğa dair halkın attığı nutuklar arasında gizleyebildiği kendi kişisel hoşnutsuzluğunu dile getirerek keyiflenebildiğinden, Birlik hakkındaki şikâyetlerini daha da yüksek sesle açığa vurur olmuştı.

Dikkat çekmek istediği meseleyi besbelli abartıyor. Sözkonusu iki bin yıl, bir fanteziden ibaretti. Hatta, İskoçlar ile İngilizlerin Bağımsızlık Savaşları (13., 14. yüzyıllar) ile Scott'un yazdığı dönem arasında sürekli çatışma halinde oldukları bile doğru değildi. Diğer taraftan, meselenin psikolojik yönü bakımından haklıydı: İnsanlar genel olarak tarif ettiği biçimde hissediyorlardı. Onurun lekelenmesi, herhangi bir demokratik yönetim biçimi altında, Antlaşma'yı kesinkes ortadan kaldıracak ölçüde ihtiyatsız bir şekilde kişisel algılanmıştı. Scott, "İskoçya'nın yerlileri olmanın ötesinde kişisel veya bireysel olarak sahip olabilecekleri hiçbir onur veya itibar bulunmadığı için" yoksulların zenginlere kıyasla nasıl daha güçlü tepki gösterdiğine incelelikle dikkat çekmişti.

İmparatorluk İçin Birlik, bu eski pespayelik hikâyesine girmiyor. Ne de olsa, Scott'un *Hikâyeler*'i meselenin bu yönünü yapılabilecek en iyi şekilde ele aldı. Üst sınıfın dilenci tasını dolduracak nakit para Londra'dan vagonlarla gönderilmişti. Bu olayın ne kadar talihli olduğunu vurguladıktan sonra, Scott şunu da teslim ediyor: "Paranın dağıtılması, muhalif İskoç üyelerin Birlik'le uzlaşmasını cezbetmeye yönelikti [ve] bu lütfu kabul eden asil lordların ve onurlu centilmenlerin torunlarının, atalarının yozlaşmış oldukları gerçeğine mi daha fazla şaşıracakları, yoksa rüşvetin cüzi miktarda olmasından mı dehşete düşecekleri şüphelidir."

Yine de dikkate alınan, bu insanlardan oluşan "halk"tı; Edinburgh sokaklarının onuru lekelenmiş ayaktakımı değil. Ayaktakımı bugün herkesin bildiği türden bir erken milliyetçi öfkeyle yanıp tutuşuyor olabilir, fakat erken-modern koşullarda esas "vatandaşlar"ı üst sınıftakiler oluşturunuyordu. Dönemin İskoç hukukçusu Gersholm Carmichael'in da belirttiği gibi:

Vatandaşlar denilen kesimin kimlerden oluşacağı her bir devletin kanunlarından ve geleneklerinden çıkarsanır. Ben halk kelimesini kullandığımda, daha muteber ifadeyle vatandaşları, yani egemenin kendisiyle doğrudan girdikleri rıza ve anlaşma ilişkisi çerçevesinde devleti esas kuran insanları kastediyorum [ve] bütün aile reislerinin bu tanıma uymadığı açıktır.

Esas mesele de buydu zaten; rüşvet değil. Muteber halk, Kraliyet'in güneye, Londra'ya taşındığı ve beraberinde büyük patronaj mekanizmasını da götürdüğü bir önceki yüzyılda, halihazırda (tabir caizse) yapısal olarak yozlaştırılmıştı. Bağımlılığa alışmışlar; aşağıdan dinî heyecanın, sonrasında da dışarıdan Cromwell'in ordusunun yaşattığı yenilgilerle bağımlılıklarını tasdikletmişlerdi. Vatandaşlığın tanımını uyarınca yetersiz bulunan, daha az muteber olanların seküler ulusal tutkusu henüz etkisizdi. Hâlâ ayaklanma şeklinde vuku buluyor, bir ulusal harekete dönüşemiyordu.

Ulusların Zamanı

İmparatorluk İçin Birlik, İskoçya'nın Darien Planı adlı kendi kolonyal imparatorluğunu kurma çabasına ve din, hukuk, teoloji konularına odaklanan denemeler içeriyor. İki ayrı bölüm daha var: Birinde, İngiliz düzenbaz Daniel Defoe'nun yaptıkları ele alınırken, diğerinde erken-modernite çalışmalarının duayeni John Pocock, Birlik'in Amerikan Devrimi'yle olan ilişkisine dair zihin açıcı bir katkı sunuyor. Ancak kitabın iki ana bölümünü Robertson'un kendi makaleleri oluşturuyor. Özellikle "Tarifi Zor Bir Egemenlik" adlı ikinci makale dikkat çekiyor.

Bu makalede, Robertson, 1698'den 1707'ye kadar Birlik hakkında geliştirilen argümanların seyrini takip ediyor. Önceki tarihe ve Darien Planı'nın yol açtığı felakete rağmen, birçokları hâlâ birleşmeden kaçınmayı amaçlıyordu. Andrew Fletcher, vatanperver ve idealist muhalefeti temsilen yalnız değildi. Fakat bu tür muhaliflerin karşı karşıya oldukları temel bir entelektüel problem vardı. Robertson'a göre, "İskoçya'nın egemen-

liğini savunanlar ve krallığı, birleştiren Birlik'ten korumaya çalışanların düşünceleri her ne kadar radikal ve yaratıcı olsa da, üstlendikleri zor uğraşa uygun bir kurumsal çerçeveyi tespit etme çabaları hüsrarla sonuçlanıyordu”.

Her halükârda, bu kez kendi bildiklerini dayatmada kararlı olan Kraliçe Anne'in bakanları ve ajanları tartışmaya hile karıştırmışlardı. Yine de bunu kolaylıkla yapabilmeleri, bir başka zafiye işaret ediyordu: İskoç Parlamentosu, İngiliz Parlamentosu'nun sahip olduğu saygınlığa ve geniş popülariteye sahip değildi. Dolayısıyla, Londra'nın manevralarına karşı siyasal mobilizasyon ve direniş kesin bir odaktan mahrumdu. Ulusal hissiyatın gerek geleneksel gerekse popüler biçimlerine öncülük edebilecek tek bir mevzi bile yoktu. Bağlılıklar, derin çatlaklar barındırıyordu. Yirmi yıl öncesinin Muhteşem Devrim'i⁸ İngiltere'yi birleştirmiş fakat İskoçya ve İrlanda'yı bölmüştü.

Sürgündeki Stuart monarşisi hâlâ etkiliydi ve destekçileri Birlik'in temel amaçlarından birinin sürgünün devamı olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Devlet dışı bir kurum olan Presbiteryen Kilisesi neredeyse, olağan şartlarda parlamentoların sahip olabileceği düzeyde moral ve saygınlığa sahip olmuştu. Fakat ulusal bilinci yerinde olmasına ve birleşme karşısındaki hasmane tavrına rağmen, devlet statüsü kazanmanın öte dünyaya ilişkin hedefleri bakımından vazgeçilmez olduğunu düşünmüyordu. İskoç teokrasisinin zihniyeti siyasal milliyetçiliğin bir hayli gerisinde ve hatta (zaman geçtikçe anlaşılacağı üzere) karşısında durma eğilimindeydi. Böylece, en demokratik İskoç kurumu, yeterince garanti verilmesi durumunda, birleşmiş bir Britanya düzeniyle kendine uygun bir anlaşma yapabileceğine ikna olmuştu. Birleşme Antlaşması'nda İskoçya Kilisesine değinilmez. Ama bunun sebebi, ona, zekice bir hamleyle, kendi ayrı yasasının, yani özerk haklarını “ebediyen” kayda geçiren bir tür ikinci antlaşmanın vaat edilmesiydi.

Milliyetçiler, üç kuruşluk bir ihanet olduğu gerekçesiyle, Antlaşma'ya hep karşı çıktılar. Robertson'un kitabı, kararların bu yönde şekil almasına neden olan yapısal kısıtların ne ka-

8 The Glorious Revolution. 1688 Devrimi olarak da bilinir – e.n.

dar güçlü olduğunu gösteriyor. Tarihin o özgül zor döneminde, geçerli bir “kurumsal çerçeve”nin yokluğu, kaçınılmaz olarak kısa vadeli kaygıların baskın çıkmasına neden oldu. İskoçya’nın eski kurumları kısmen çökmüştü, fakat milliyetçiliğin doğaçlama çabasıyla diğer kurumların oluşturulması için tarihsel olarak henüz çok erkendi. Dolayısıyla, tarifi zor bir egemenliğin tartıldığı ölümcül terazinin karşı kefesinde “Britanya İmparatorluğu’na katılmanın vaat ettiği maddi iyileşme ve bariz avantajlar”ın yanı sıra korkuyla izlenen, Avrupa’da Katolikliğin yeniden yayılması ve Fransız “evrensel monarşisi” vardı. Böyle bir dengede, dikkate alınan bireyler, avantajlarının ulusal çıkarla örtüştüğü algısına kolaylıkla kapılabilirdi. Mülkünü alacaklıların elinden kurtarma ile İskoçya’nın iyiliği mutlu bir uyuşma içerisindeydi.

Bu mutlu uyuşma, sokakta olmasa da parlamento çevrelerinin gözünde, alternatifin, yani eskinin ulusal onur için verilen eşitsiz mücadelesini sürdürmenin 1707 itibarıyla artık hayal olduğunu göstermişti. 1706 Parlamentosu’nda Lord Belhaven, bolca duygusal metafor kullanıp tarih mitlerini art arda yığarak “Anavatan Kaledonya” için meşhur abartılı ağdını yakmıştı. Onu dinleyen İngiliz centilmenler artık ne dediğini anlamıyorlardı. Aslında, tutanaklarda da ima edildiği gibi, kısa vadeli kazançların ve parti taktiklerinin çok ötesindeki bir kaderin, telafisi imkânsız bir şekilde yitirildiği duygusunu ifade etmeye çalışıyordu. Bu, hiç de tuhaf değildi. Edinburgh’nın High Sokağı’ndaki öfkeyi yansıtıyordu, ki bu öfke şu veya bu biçimde, belli belirsiz ama inciterek, İskoçya’nın sonraki nesillerine ya nostalji ya da tam tersi, inatçı bir gerçekçilik olarak aktarıldı. Gelgelelim, o zamanlar, bu duygu güldürüyordu. Marchmontlu Patrick Hume’un aynı derecede meşhur özlü şakasında söylediği gibi: “Şuraya bak, ne güzel bir rüya gördü, ama tekrar bak, çünkü uyandığında bunun yalnızca bir rüya olduğunu gördü.”

Gerçekte, kısa vadeli kazançlar rahatsız edici derecede uzun sürdü. Birlik’in sağlanmasının ardından peşi sıra ortaya çıkan gecikmeler ve engeller yüzünden, Scott’un acı ifadesiyle, “antlaşmanın tarihi ile antlaşmadan doğan ulusal avantajların ara-

sına, Yahudilerin Vaat Edilmiş Topraklar'a kavuşmadan önce çölde harcadıklarından daha uzun yıllar girmişti". Yaklaşık kırk yıl sonra, Birlik karşıtlığı, Charles Edward Stuart'ı neredeyse antlaşmayı ve hatta Hanover devletini ortadan kaldırmaya yaklaştıracak kadar güçlüydü. Koşullar, ancak 1745 isyanından sonra, bir önceki nesle vaat edilen iyileşmeleri andıracak kadar iyileşebilmişti.

Britanya Birliği'nin erken-modern karakterini belirleyen bir diğer nitelik de bu zaman aşımıdır. Tarihin sonraki aşamalarında, hiçbir hükümet beklenen faydaları bu kadar erteleyip de bunun bedelini ödememeyi umamazdı. 18. yüzyıl sonlarına doğru gerek teknolojiye ve tarımda gerekse Amerika ve Fransa'da gerçekleşen devrimlerle birlikte, zaman farklı ve daha acil bir anlam edinmeye başladı. Ölçülebilir değişim, kitlelerin bilincine daha kesin bir şekilde yerleşti ve beklentiler, toplumsal koşulların değişip buna imkân vermeleri halinde, gerçekleştirilebilir geleceklere daha net bir biçimde yoğunlaşıp odaklandı. Yeni doğan milliyetçiliğin ruhsal dünyasında, bütün topraklar "vaat edilir"; üstelik yalnızca ilahi bir müdahaleyle değil. İvme kazanan geçicilik ve olanaklılık duygusu, çölleri bir o kadar daha katlanılmaz kılar ve haliyle, çıkış için harekete geçmek daha cazip ve zorunlu bir hal alır. Bu bilinç, 19. yüzyılda genelleşti, 20. yüzyılda evrenselleşti. Ama 1707-1745 yılları arasında, en azından İskoçya'da, embriyo evresindeydi. Bu yüzden de Birleşme Antlaşması'nın öngördüğü mekanizmalar ve argümanlar fazla arkaik görünür. Gerçekten de "başka bir zaman"a, daha doğrusu bugün kanıksamış olduğumuz yaşamsal şeylerin eksik kaldığı başka bir zamansallığa aittirler.

Dondurulmuş Erken-Modern

İmparatorluk İçin Birlik, bu eksikliklerin neler olduğunu daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor. Aynı şey Paterson'un *Modern İskoçya'da Özerklik* adlı eseri için de geçerlidir, fakat bu eser çok daha farklı ve çağcıl bir bakış açısından bu yardımı yapıyor. Paterson'un kitabı, Birlik sonrası İskoçya toplumuna iliş-

kin iki genel değerlendirmeyi takip ediyor: Jacques Leruez'in *Iskoçya: Devletsiz bir Ulus* (1983)⁹ ve David McCrone'un *Iskoçya'yı Anlamak: Devletsiz bir Ulusun Sosyolojisi* (1992)¹⁰ adlı eserleri. Bu önemli analizlere daha politik bir yön katarak, 1707 sonrası tarihin ideolojik olarak yeniden değerlendirilmesi çabasına giriyor:

Iskoçya, Birlik'ten bu yana geçen üç yüzyılın büyük bir kısmında, tamamen bağımsız bir devlet olmasa da, herhangi bir vilayetin çok daha ötesindeki bir özerkliğe, anayasal teori veya siyasal retorik bakımından olmasa da fiilen sahip olmuştur. En azından diğer küçük Avrupa ulusları kadar [ve] Çek ülkesinin veya Polonya'nın bağımlı durumundan ziyade, daha çok Norveç, Finlandiya veya Macaristan'ın kısmi bağımsızlığına benzecek şekilde özerk olmuştur.

Çoğu zaman, toplumsal yaşamın birçok alanında, bir tür özerk idare hâkim olmuştur. 20. yüzyıla dek, Londra çok az müdahalede bulunmuştur. İdare o denli dolaylıydı ki devlet, Antlaşma'nın dokunmadığı yerli kurumları –kiliseyi, hukuku, eğitim sistemini ve (sonrasında) kendine özgü bir yerel yönetim aygıtını– nadiren etkileyen, uzaktaki bir varlık görünümündeydi. Iskoçlar yerli kurumlarının bir “sivil toplum” teşkil ettiğini düşünüyorlardı: Haliyle bu fazlasıyla esrarengiz terimin Edinburg'h'da ortaya çıkması tesadüf değildir. Terimin ortaya çıkış koşullarına, tuhaf bir biçimde Antlaşma'nın güvence altına aldığı bir “kendi ayaklarının üzerinde durma” yanılışına aşırı derecede düşkün, “sundurma” benzeri bir toplumsal formasyon hâkimdi. Sonrasında, Hegel gibi idealist felsefeciler sivil toplum fikrini daha da geliştireceklerdi. Zamanla genel bir devletsiz veya piyasanın yönettiği toplum kavramına evrildi. Ne hikmettir ki soyut veya salt siyasal otoriteden yoksun bir toplum.

Paterson bize bu genelleştirmenin, izi Iskoçya'daki idarecilik anlayışına kadar sürülebilen, somut bir kaynağı olduğunu hatırlatıyor:

9 *L'Écosse: une nation sans état* – ç.n.

10 *Understanding Scotland: The Sociology of a Stateless Nation* – ç.n.

Birlik'in bütün amacı, siyasetin İskoç karakteri üzerindeki zulm n  ortadan kaldırmaktı. H k metin bir halkın karakterine  ekil vermeye hiçbir şekilde bula maması gerektiği d   n lm  t ; tersine, hükümetin doğası, hükümetin hizmet etmesi beklenen ve önceden var olan kültürden t retilmeliydi.

Yazar, ortaya çıkan idarecili i savunmak için çok çaba sarfediyor. Defaatle, Adam Ferguson'un zulümden kurtulmuş sivil toplum kavramının meşru olduğunu ve İskoç  rne ince kanıtlandığını ileri sürüyor. Kaledonya'nın kurumsal burjuvazisi sıklıkla hizmetkâr ve dalkavuk ruhlu ve rutine bağımlı olmakla, maceracı olmamakla acımasızca itham edilir. Paterson'un tersinden ortaya koyduğu imgede, burjuvazi bambaşka bir görünüm edinir: Rasyoneldir, duyarlıdır, uyanıktır, "toplumsal otoritenin birden fazla kaynağı olabileceğine dair bilge bir kavrayı a" sahiptir ve gerçek çıkarlarının kadim Britanya İmparatorluğu içerisinde olduğunu bilir. Böylece "kurnazlık" ithama değil, takdire  ayan olur. Sessiz yol kaçınılmaz olarak etliye sütlüye karı mamaktan geçer ve kitaba göre, bu, özerkliği ve sistemin b t nl  n  koruduğu için doğru bir yaklaşımdır. Böylece, "İskoçya'daki insanların gündelik yaşamları kesin bir biçimde yerel, bu yüzden de bütünüyle İskoç kalabilmi tir. Avrupa standartlarında, İskoç  zerkliği en kötü ihtimalle normal, en iyi ihtimalle de oldukça ayrıcalıklı bir  zerklikti".

Modern İskoçya'da özerklik adlı eserde, ilginç bir psikik olarak tersine çevirme mekanizmasının işlediğini görebiliriz. Paterson, birkaç sayfada,¹¹ okurlarına İskoçya elitinin "sefil" olmadığını, "enayiler"den oluşmadığını, "korkaklığıyla meşhur olmayı" hak etmediğini ve katiyen " rkek" ve "bağımlı" olmadığını söylüyor. Bu iddiasını pekiştirmek için epey çaba sarfediyor. Ancak bu çabanın diğer yüzünde de g ya bu niteliklerin tam tersine, yani doğru olandan neredeyse hiç  a mayan bir rasyonaliteye yapılan aşırı vurgu yer alıyor. Atalarımız yalnızca sefil olmamakla kalmadılar, besbelli harikaydılar: Zafiyeti dirayetle güce d n   t rmeyi, "hassas bir *Realpolitik*" ta-

11 A.g.e., s. 27-45.

vır sergilemeyi bildiler. Onlar, “bütün Britanya halklarının ortak yazgısına gönülden inandıkları için sessizliği tercih ettiler”. Britanya ile İskoçya’yı dengede tutan (“resmî kamu işleri için Britanya; aile, ev, cemaat sözkonusuysa İskoçya”) “ikili kimliğe” özgü ılımlı tutumu muhafaza ettiler. Günümüz “ya hep ya hiç milliyetçiliği”nin olanak tanımadığı da temelde bu karmaşık, pek romantik olmayan mirastır. Bu milliyetçilik “iç egemenliğin kısmi, pazarlıklı, ama her halükârda gerçek özerkliğini unutmuştur”.

Sonrasında da gayri-romantik erdemlerin önemini vurgulamak amacıyla diğer 19. yüzyıl Avrupa ülkeleriyle bir dizi karşılaştırmaya başvuruluyor. Bağımsız devlet olma yolunda ilerleme bakımından, İskoçya geride kalmış gözükebilirdi; fakat daha geniş liberal kriterler ışığında, oldukça iyi durumdaydı. Özgürlük, iktisadi kalkınma ve orta sınıf kültürü Birlik içerisinde serpilmiş, İskoç entelektüellerini örgütlü siyasal başkaldırıya başvurmaktansa arka bahçedeki özerkliklerini büyütmeyi sürdürmeye özendirmişti. Ne de olsa İskoçya’da “sivil toplum”, entelektüel esnafın yarattığı suni çimdi (*chasse gardée*): Bu iş sahasında neredeyse hiçbir İngiliz rahip, avukat veya öğretmen yer almamış, dolayısıyla bu uğraşın ulusal bütünlüğüne halel gelmemişti. Arka bahçede boğulduğunu hissedenler göç edebilirlerdi. Zaten çok sayıda insan göç etti ve Paterson’un tanımıyla –patronaj siyasetine, kumpasa ve şaşaalı retoriğe meyleden İrlandalı göçmen kültürünün neredeyse tam tersi olan– apolitik İskoçya’nın erdemlerini Londra’ya, Kanada’ya veya Avustralasya’ya¹² taşıdı.

Bunun bir sonucu da diğer birçok ülkede milliyetçilikle bağlantılı olan temel bir toplumsal faktörün eksik kalmasıydı. Eğitimli olmasıyla meşhur bir kültür, bir entelijansiya üretmemişti. “Özerklik” şartları altında, ya “iç egemenliği” yönetmekle fazlasıyla meşgul olan ya da tuhaf bir biçimde dışa doğru asimile olarak, normal milliyet hissine kapılan entelektüeller yetişmişti. Paterson muhtemelen kendi çözümlemesindeki ikile-

12 Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine adası ve Pasifik Okyanusu’ndaki komşu adaları kapsayan Okyanusya’da bir bölge – ç.n.

mi teslim etmeyecektir; fakat bunu birçok İskoç entelektüelin toplumsal tarihinde görmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. “Babasını tanırdım”¹³ ifadesinin anlattığı gibi, aslında Pater-son’un tarif ettiği yapıya içkin tercih, John Buchan’ın¹⁴ ba-basından Buchan’ın kendisine, kasabalı bir sonradan görmeden yüksek rütbeli, kibirli memura uzanan bir tercih gibiydi. Elbet-te ikisi de çok başarılıydı: Birisi kurnazca belalı milliyetin aş-ağısında konumlanmış, öteki ise yükselenlerin Muhafazakâr ku-lüp diyarının panteonunda, felsefi bakımdan milliyetin çok üs-tünde bir yere ulaşmıştı. Aynı noktaya (yazarın yine görmez-den geldiği) bir başka açıdan da değinilebilir. Bu anlamda “mil-liyet”, siyaset demektir. Gelgelelim, siyaset elbette modern İs-koçların bariz bir şekilde beceremedikleri bir şeydi. 20. yüzyıl Birleşik Krallık siyasetine verdikleri en meşhur armağan, Ram-say MacDonald,¹⁵ aynı zamanda o siyasetin en büyük felaketiy-di. Evet, İskoçya “siyasetin zulmünden” uzak durmayı tercih etmiş ve böylece siyasetin fırsatlarından ve kolektif ödülleri-nden yararlanmaktan da vazgeçmişti.

Kimlik Teşhirleri

Şimdi ise yeniden siyasete dâhil olmaya çalışıyor. Özerklik, so-nunda İskoçya’da bile demokrasiye yol vermeye başladı. Pater-son, 20. yüzyılın ilk yarısında “Birleşik Krallık refah devleti-nin İskoçya’da, İskoçya’nın kendi refah devleti olarak tarif edi-lebilecek kadar farklı bir biçim aldığını” söyler. Özerklik, geniş asimilasyon ve patronaj yetkileri kullanan ve Westminster’de-ki komitelerin ve gecenin geç saatlerindeki oturumların belir-

13 I kent his faither: Bir İskoç deyişi. Bir kazanımı veya birinin başarısını “baba-sı neydi ki!” edasıyla azımsamak maksadıyla kullanılır, bilhassa burnu havada tipler için – e.n.

14 John Buchan (1875-1940): 1935-1940 yılları arasında Kanada Genel Valili-ği de yapmış İskoçyalı yazar, tarihçi ve siyasetçi. Aynı adı taşıyan babası, Free Church of Scotland rahibiydi – ç.n.

15 Ramsay MacDonald (1866-1937): İskoç siyasetçi ve ilk İşçi Partili Birleşik Krallık Başbakanı. 1924 ile 1929-1931 İşçi Partisi Hükümetlerinin ve 1931-1935 Ulusal Hükümetinin Başbakanı olarak görev yapmıştır – ç.n.

li belirsiz, ara sıra denetlediği “benzersiz bir bürokratik ulusal hükümet biçimi”ni, İskoç Dairesi’ni doğurdu. Kökleri Kilise Presbiterleri, Duruşma Mahkemesi ve 18. yüzyılda şeriflik gibi 1707 Antlaşması’nın güvence altına aldığı daha eski, daha basit kurumlara uzansa da İskoç kurumsal kimliği esasen son zamanlarda gelişme göstermiştir.

“Kurumsal kimlik” ne demektir? Ne tür bir ulusal karakter temsil eder? Paterson, her şeyden önce, İskoçya’nın bir bakıma deforme veya aşırı kusurlu –alışlageldik kurumlardan, mesela bir parlamento veya ordudan yoksun bir şekilde kendi arka bahçesini idare etmesine izin verilmesinden aşağılayıcı bir memnuniyet duyan, uluslar dünyasının sakatlarından veya yarının akıllılarından– olduğu yönündeki bilindik mefhumu ortadan kaldırmayı ister. Geçmişte bu iftirayı yayma suçunu işlemiş biri olarak, kendimi, bu iddiayı birkaç kelimeyle de olsa savunmak zorunda hissediyorum.

Kurumsal kimliğin yönetsel kimlik veya daha az şatafatlı ama teorisyenlerin daha yakından bildiği ifadeyle “bürokratik kimlik”le aşağı yukarı aynı şey olduğunu düşünüyorum. İskoçya’nın tarihsel olarak sahip olduğu sivil toplumun özerk idaresi, buna uygun bir yönetsel veya bürokratik değerler sistemine, siyasal hükümet etme veya yönlendirme anlamında “yönetmek”ten farklı olarak idare eden ve düzenleyen bir tabaka veya sınıfın âdetlerine işaret etmekteydi. Max Weber bunun kökenlerinin ve karakterinin modernitenin merkezî unsurlarından biri olduğunu anlatmıştı. *Ekonomi ve Toplum*’da, bu tarz bir yönetimin öncüllerine kıyasla ne denli üstün olduğunu göstermişti:

Deneyimler, bu bürokratik örgüt tipinin, tamamıyla teknik bir bakış açısından söyleyecek olursak, en yüksek verimlilik düzeyine erişebildiğini ve bu bakımdan, biçimsel olarak, insanlar üzerinde otorite kullanmanın bilinen en rasyonel aracı olduğunu evrensel olarak gösterme eğilimindedir.

Modern İskoçya’da Özerklik’te güçlü bir şekilde desteklenen bu rasyonaliteyi bu anlamda kimse inkâr edemez. Gelgelelim,

Weber, araçsal ve kısa erimli aklın dezavantajlarına da dikkat çekmişti. Bu tarz organların gücü ve edindikleri kendi kendini idame ettiren devinirlik, dünyayı bir tehditle, bir tehlikeyle karşı karşıya bırakmaktadır:

Dünya yalnızca makinenin bu küçük parçalarıyla, yalnızca yaptıkları küçük işe sarılan ve bundan biraz daha büyüğünün peşinden koşan insanlarla, “düzen”den başka bir şeye ihtiyaç duymayan ve bu düzenin kısa bir anlığına dahi olsa sallanmasıyla tedirginleşen ve korkan insanlarla dolup taşabilir.¹⁶

Bürokrasinin, özellikle aristokrasi ve daha eski, sınıf temelli toplumların aksine, eşitlikçi bir yönü vardı ve belli sınırlar dâhilinde toplumsal farkları aynı seviyeye çekme işlevi görüyordu. Ama bunu demokrasiyle karıştırmamak gerekir. Hatta –kurallara sadık kalınması veya (Paterson’un kitabında görenek kadim bir İskoç sözü olduğunu düşündüğüm) “söylenenin yapılması”¹⁷ durumunda ortaya çıkan– küçük, alt düzey otoriterliğe yol açabilir. Weber, aynı zamanda, “bürokratik bir ideal olarak hayat”ın aşırı baskınlığının her ne pahasına olursa olsun karşı konulması ve durdurulması gereken bir şey olduğu sonucuna varmadan önce, bunun nasıl da “ruhu parçalamaya” meylediğini belirtmişti. Polemik uğruna basitleştirecek olursam, bu baskınlığın 1707 sonrasının İskoçya’sının temel bir özelliği olduğunu düşünüyorum. *Modern İskoçya’da Özerklik*, kurumsal kimliği gerek İskoçluğun temeli gerekse İskoçya’nın Britanya Birliği’ndeki konumu ile son zamanlara kadar bu konumun beraberinde getirdiği görece hoşnutluk ve sessizliğin açıklaması olarak kurtarmayı ve meşru kılmayı amaçladığı için, bu baskınlığa önceki çözümlemelerden daha etkili ve tutkulu bir şekilde ışık tutuyor.

Yine de birçok gözlemcinin gözünde, bu ışık, etrafındaki karanlığı daha da koyultacaktır. Ne de olsa, İskoçluğun en sık rastlanan kimlik kalıpları çok farklıdır. Tedirginlik ve korkak-

16 Bu argüman, H. H. Garth ve C. Wright Mills’in derlediği *From Max Weber* (1970) adlı kitabın ‘Bürokrasi’ başlıklı VIII. Bölümü’nde özetlenmiştir.

17 ‘Doing as one’s telt’ – ç.n.

lık, İskoçya ve İngiltere milli takımlarının maçlarındaki kalabalığı görmüş birinin ilk aklına gelen kavramlar değildir. İskoçya Turizm Heyeti kalelerle dolu, müşfik bir köylülüğü olan kırsalı tanıtırken de bu kavramlara rastlamak mümkün değildir. “İskoçya’nın Mirası”na¹⁸ yarayan, kartallar, toprak sahipleri, gaydalar ve çöreklerdir; St Andrew’s House üzerinden demokratik olarak hesaba katılamayacak, şaşırtıcı sayılarda manipüle edilebilen küçük makine parçaları, açıkğöz Meclis üyeleri veya sözde hükümet dışı örgütlerin hâkimiyeti değil. Edebî düzeydeki benzer bir şaşkınlığa da dikkat çekmek uygun olacaktır. Örneğin, halktan proleter azizlerin, durmaksızın sadist-otoriter zorbalarca kollarını kaldıramayacak kadar yorgun düşürüldükleri veya muhafazakâr riyakârların ve çocuk tacizcilerinin Malcolm-Rifkindvari bir İngilizceyle verdikleri vaazlara maruz kaldıkları James Kelman¹⁹ hikâyelerinde tasvir edilen o garip ülkeye ne demeli?

Buna verilebilecek kolay bir yanıt, ki bu da bir tür riyakârlık olacak, şu postmodern mazeret olabilir: Hiçbir özel önem sırasına tabi olmadan bir arada var olan çok yönlü veya eşit derecede geçerli kimlikler vardır. Bir başka ve üstelik daha ikna edici olduğunu düşündüğüm yanıt, tam da Paterson’un ısrarla gözardı ettiği yanıttır. Walter Scott’un devrinden bu yana, İskoçlar böbürlenerek teşhir edebildikleri kimliklere düşkün olagelmışlerdir, çünkü “gerçek” olduğu iddiasıyla ayrı tuttuğu bir kimlik, birçok bakımdan ciddi ölçüde hem fazlasıyla tatsız hem de işlevsel olarak faydasız olagelmıştır. Bazı yönleriyle kurumsal kimlik gerçekten de *Modern İskoçya’da Özerklik*’te tasvir edildiği şekliyle bir nimet olmuş olabilir, fakat diğer yönleriyle daha çok inkâr edilemez bir lanet olmuştur.

Konu ne olursa olsun, “kimlik” soruya verilen yanıttır. Çok ve giderek artan sayıda modernliğe özgü durumlarda, “Kim-sin?” sorusu kaçınılmaz olarak bireysel değil, kolektif bir so-

18 Scotland’s Heritage: İskoçya tarihini ve kültürünü tanıtarak turizmi geliştirmek amacıyla bir araya gelen kurumların oluşturduğu ortaklık platformu – ç.n.

19 James Kelman (1946-): İskoç yazar – ç.n.

ruşturmadır. Sorunun gerçek manası şudur: Daha büyük bir varlığın numunesi veya temsilcisi olarak “Ne anlam ifade ediyorsun?” Kişi elbette “Katolik”, “pul koleksiyoncusu” ya da Dünyanın Dostu²⁰ olabilir, fakat bu anlamda en faydalı, en kullanışlı ad hâlâ kişinin ulusu olmaktadır. Gerçekten, bundan kaçış yoktur. Milliyet, genlerde değil, eski çağlara veya Birleşme Antlaşması’nın İskoçları uzun zamandır sabitlediği erken-modern dünyaya kıyasla çok daha açık ve kaçınılmaz bir şekilde modern dünyanın yapısındadır.

Belirtmek gerekir ki kimse bu çağrıya şeriflik sisteminin güzellikleri, İskoç genel eğitiminin yararları veya kendi siyasetine sahip olmamanın avantajları üzerine kısa bir konferansla yanıt vermemiştir. Daha doğrusu, eğer biri böyle bir yanıt verdiyse, bunu sadece muhatabının gözlerinin sıkıntısından bunalmış bir şaşkınlıkla bulandığını görmek için yapmış olmalıdır. Robert Louis Stevenson’un Almanya’dan ülkesine gönderdiği mektuplardan birinde söylediği gibi, böyle bir durumda kendini klan sistemi, ekose, Jacobiteler ve gerekli etkiyi uyandıracak diğer her şey hakkında gevezelik ederken bulursun.

Sessizlik, nisyana, bir diğer deyişle, soysuz bir vilayet, İngiltere’nin basit bir köşesi olarak gözden düşmeye işaret edecektir. Öte yandan, uzun hikâyenin normal bir konuşma içerisinde anlaşılır olan hiçbir tarafı yoktur. McCrone ve Paterson gibi belagatli teorik hayvanların, hayvanat bahçesindeki tuhaf özelliklerini açıklayabilmeleri için yaklaşık 250 sayfa gerekmiştir. Kısa kesmeye gelince, bu milliyetçilik kadar kaçınılmazdır: Kültür buna gereksinim duyar. Bu yüzden de eldeki malzemelerle taklidi üretilmelidir. Bu anlamda, Gaelciliğin veya üstlenilen Highland kimliğinin sahte folkloru, hiçbir şekilde, bir kaza eseri veya basit bir kötü niyetin ve gerçeklerden kaçmaya teşebbüs eden kusurlu bir romantizmin sonucu değildir. Elbette sahtelik, çoğu İskoç Lowlandlının Victoria devrinden bu yana tadını çıkarır gibi yaptıkları, kaygı içerisinde inanır gibi yapmalarına benzer bir şekilde, bunun kaçınılmaz yan ürünüdür. Ne var ki, bunun tek anlamı, Paterson’un “gerçek” kimliği birtakım

20 Friends of the Earth (Dünyanın Dostları): uluslararası çevre örgütleri ağı – ç.n.

önemli amaçlar uğruna kullanılamadığından, bu boşluğu dolduracak göstermelik bir kimliğe ihtiyaç olduğudur. Entelektüeller elde edilen sonuçlar konusunda genelde aşırı kibirlidir, fakat daha az çene yormaları gerekir. Bunu, geçmişte ekoseciliğin²¹ hataları üzerine gereğinden fazla değerli malzeme harcamış birisi olarak söylüyorum. Çare siyasetle bulunacaktır, estetik küçümsemeyle veya mesafeli bir entelektüelcilikle değil.

Paterson'un çözümlemesi iç egemenliğin gerçek çıkarlarını ve saiklerini tutarlı bir şekilde Britanyalı dış dünyanın karşısına koymaktadır. Çoğu insanın çoğu durumda arka bahçe özerkliğinden yeterince memnun olduğunu ve dolayısıyla İskoçların, "kendi meseleleri" üzerinde bu denli ihtiyatlı, kısa menzilli bir kontrol sağlamayı sürdürebildikleri için kendilerini kutlaması gerektiğini ileri sürmektedir. Takdire şayan ve İskoçlukla dolup taşan tartışmacı bir tutkuya kapılarak vardığı sonuçta, kurumsal kimliği aşırı sahiplenmekte, bu kimliğin büyük eksikliklerini görmezden gelmektedir. İç egemenliğe bağlı olup bundan ölesiye sıkılmamak elbette mümkündür ki aslında bunun İskoçlara mahsus bir dram olduğu da söylenebilir. Paterson, İskoçya'yı dünya kamuoyunun gözünde nam salmış bir Kitsch ülkesi olarak üretenin "özerkliği" ta kendisi olduğunu algılayamamaktadır. Rob Roy,²² Hollywood'a, Michael Caton-Jones'a veya Alan Sharp'a ve hatta Walter Scott'un yitirilmiş ve lekelenmiş onur hakkındaki orijinal hikâyesine indirgenemez. Özünde, her zaman en az sessiz yol idareciliğinin kısa vadeli kazançları kadar "gerçek" olan katlanılmaz bir kaybetme duygusu vardır. Kelman'ın, fazlasıyla tedirgin ve korkak makine parçalarının madunlardan intikam aldıkları, günahkâr bir orta sınıf evrenine –bir başka deyişle, görünmez bir Tanrının ne ilerlemeye ne de çıkışa olanak tanıyacağı, geleceği olmayan bir özerklik cehennemine– karşı yönelttiği şiddetli reddiyesini de aynı duygu canlı tutmaktadır.

21 Tartanry – ç.n.

22 Robert Roy MacGregor (1671-1734): İskoç Robin Hood olarak bilinen halk kahramanı – ç.n.

Sığı Bir Mezardan Çıkan

Birkaç yıl önce, Duruşma Mahkemesi'nde²³ nüfus vergisine ilişkin bir görüşme gerçekleşti. Edinburghlu avukat Randolph Murray, bu verginin Birleşme Antlaşması'na aykırı olması bakımından yasal olmadığı şikâyetinde bulundu. Mahkeme prosedürlerinin bir gereği olarak orijinal Antlaşma metninin fotokopileri istendi. Mübaşirlerin o büyük kâğıtları getirip ciddiyetle Mahkeme Başkanı Lord Hope ve iki meslektaşının önüne koymasını görmenin uyandırdığı ürpertici duyguyu çok net hatırlıyorum. Sonrasında, iki yüz seksen dört yıl önce Belhaven²⁴ ve Patrick Hume'un²⁵ Antlaşma üzerine tartıştıkları Parlamento Salonu'ndan yalnızca birkaç metre uzaklıkta, hâkimler ilgili maddeleri bir süre boyunca gözden geçirdiler. Duruşmanın üzerinde, tartışmaları hâlâ sonuca bağlanmamış, tatminsiz hayaletler dolaşıyordu. Nihayetinde Lord Hope konunun büyük önem arz ettiğini, dolayısıyla Yüksek Mahkeme'nin bir karara ulaşmak için biraz daha süreye ihtiyaç duyduğunu ifade etti.

İki hafta sonra yayımladığı, zarif bir ılımlılık sergileyen kararında, Antlaşma'ya aykırılığın söz konusu olmadığını söylüyordu. İpler hâlâ Hume'un elindeydi (fakat son zamanlarda alınan diğer kararlara bakılacak olursa, Fletcher²⁶ ve Belhaven'in sonunda eski güçlerine kavuşmak üzere oldukları düşünülebilir). Sanırım, nüfus vergisi davasına katılan taraflardan pek azı bugüne kadar bu kör olası vergiyi ödemiştir, fakat bunun özerkliğinin bizi korumasıyla ilgisi yoktur. İskoçya ve İngiltere'deki milyonlarca diğer insan gibi isyana katılmaktan fazlasını yapmadık. İsyanda yer almış herkes –gerek küçük v, gerek büyük V harfiyle, vatanseverler– ta en başından bir İskoç yasama organının asla böyle bir vergi koyamayacağını ve bir İskoç tem-

23 Court of Session – ç.n.

24 John Hamilton, 2. Belhaven ve Stenton Lordú (1656-1708): İskoç siyasetçi. Birleşme Antlaşması'na karşı çıkmıştır – ç.n.

25 Patrick Hume (1641-1724): İskoç devlet adamı. İskoçya'nın İngiltere'yle birleşmesini desteklemiştir – ç.n.

26 Saltounlu Andrew Fletcher (1655-1716): İskoç yazar ve siyasetçi. İskoçya'nın bağımsızlığını savunmuş ve Birleşme Antlaşması'na karşı çıkmıştır – ç.n.

sil organının, eski Fransız bölge konseyine (*conseil régional*) denk bir organdan ibaret olsa bile, böyle bir vergiyi reddedeceğini gayet iyi biliyordu. Mahkemede nafile harcanan günün ar-
dında yatan tek sebep, bir siyasal alternatiften tamamıyla yok-
sun olmamızdı.

Paterson'un akıllıca dikkat çektiği noktalardan biri, İngiliz-
leşmekten çoğu durumda İskoçların kendilerinin sorumlu ol-
duklarıdır. Gerçek sömürgeleştirme vakalarında, metropol ül-
ke herkesi eşitleyen iradesini dayatır. Ama kendi kendini sö-
mürgeleştirme sözkonusuysa, dolaylı yoldan yönetilenler eşit
muamele görmenin bir yolu olarak asimilasyonu tercih edebi-
lirler. Bağımlı veya özerk yapının herhangi bir alternatife im-
kân vermediği durumlarda, kendi kendini korumaya odaklan-
mış bir tür milliyetçilik –paradoksal olarak– yönetilenleri en-
tegrasyona yönlendirebilir. Milliyetçiliğin hedefi, kendi birinci
sınıf kompartımanıyla eşitliği sağlamaktır. Gelgelelim, bu ihti-
mal ortadan kalktığında, bariz bir şekilde ikinci sınıfa kaydırıl-
maktansa, çoğunluğun tartışmasız birinci sınıf ikametına geç-
menin daha iyi olacağı düşünülebilir. Belli bir alanda asimilas-
yonun büyük bir tehdit arz etmediğinin düşünüldüğü durum-
larda, bunun doğruluğu daha da açıktır. Paterson'un altını çiz-
diği gibi, sivil kimliğin ana siperleri geçit vermediği sürece, şu
veya bu yönden “tıpkı onlar gibi” olmanın ne zararı olabilir ki?

Bu hususun farkına varmak, Paterson'un pozisyonun bir baş-
ka rahatsız edici yönünü açığa çıkarır. Eğer milliyetçilik asimi-
lasyonu dahi açıklayabiliyorsa, o halde gerçekten de daha derin
bir düzeyde yaygın olması gerekir. *Modern İskoçya'da Özerk-
lik*, “romantik” milliyetçiliğin karşısına iç egemenliğin feraset-
li bakış açısını koymaktadır. Ne var ki, bu da iki tür milliyet-
çilik arasındaki bir zıtlıktan ibarettir: Kendi kendini sömürge-
leştirmenin kurnazca hesapları karşısında eşit statü konusunda
ihtiyatsız ve heyecanlı bir ısrar vardır. Dahası, ikincisi, birinci-
sinin nedenidir. Kaybolmuşluk, sınırlanmışlık ve farklılık duy-
gusu, İskoçların sinsisi, işini bilen fırsatçılığını açıklamaya yar-
dımçı olabilir, ancak bunun tersi sözkonusu değildir. Her ha-
lûkârda, bu bağlamda, “romantik” olumsuz bir sıfattır. Roman-

tizm, Patrick Hume'lar tarafından, siyaseti, siyaset sanki Aydınlanma sonrası dünyanın talihsiz bir biçimde yakalandığı bir hastalık veya zafiyetmiş gibi, mahkeme dışında tutmak amacıyla daima kullanılmıştır. Bu, tarihsel olarak, düpedüz saçmalaktır. Milliyetçilik gibi, romantizm de moderniteye bir tepki olmaktan çok, modernitenin temel unsurlarındandır.

Haliyle, seçilmemiş yol, kendi kendini idare eden (ve kendi kendini sınırlayan) bir sivil toplumun takip ettiği yola sık sık gölge etmektedir. Milliyetçilik, Paterson'un bütün argümanının *deus ex machina*'sı²⁷ konumundadır. Onun tarif ettiği karmaşık mekanizmayı harekete geçirir: kurumsal kimlik, kendi kendini koruma ve ihtiyaç duyulduğunda, kendi kendini bastırma. Birleşme Antlaşması, bu anlamda, doğmak üzere olan İskoç milliyetçiliğini tam vaktinde, ancak sığ bir mezara gömebildi. Rıza, orada kalabilmesi için, kilit öneme sahipti. Ama buna sürekli razı gelmek, asla gerçekten gömülemeyeceği ve unutulamayacağı anlamına geliyordu. Gerek Robertson gerek Paterson anlaşmanın canlılar arasında nasıl işlemesi gerektiğini anlatır, fakat her ikisi de yedi yüzyıllık Kraliyet'in şanlı cesedine yeterli bir açıklama getirmez. 1707'de nisyana terk edilmiş, ölümsüz olduğu hükme bağlanmıştı. Birlik sayesinde, Lenin ya da Clement Gottwald'a kıyasla, daha etkili bir şekilde mumyalanmış, her bir yeni nesil üzerinde en derin etkiye sahip olmaktan asla geri durmamıştı. Paterson'un dediği gibi, "özerklik" bu etkiyi muhafaza etti mi? Yoksa bu derin etkinin, özerkliği uzun bir süre boyunca işler kıldığını ve etkili bir uyuma zorladığını söylemek daha mı doğru olur? Son dönemdeki bütün tecrübelerimiz, ulusallığın ne kadar dayanıklı ve belli ki silinmez olabildiğine işaret ediyor. Milliyet modern kalkınmanın eşğine eriştiği veya bu eşği aştığı anda, siyaseten gerçekleşmesi veya en azından bu yönde mücadele göstermemesi gerçekten de pek nadirdir. Modern İskoçya'nın özerkliğinin istik-

27 *Deus ex machina*, bir tiyatro terimidir. Eski Yunan trajedilerinde, olaylar içinden çıkılmaz ve felaket bir hal aldığı anda, gökten bir aktör olarak Tanrı iner ve olayı bir sonuca bağlar, çözüme kavuşturur. Mucizevi ve doğal akışa uygun olmayan (yapay) bu müdahale, kurulan bir düzenekten hareket eder ki terimin içinde yer alan *machina* tabiri, bu düzenegi işaret eder – e.n.

rarlı, kendi kendini yeniden üreten bir bağımlılık sistemi olması bekleniyordu. Ama ne kadar incelikle tasarlanıp korunsa da bağımlılık, bağımlıdır: Daha büyük bir sistemin kalıcılığını varsayar. Bu sistem, çökecek veya küçülecek olursa, içinde ulusal-lığı saklayan garip bir soğutma deposundan ibaret olduğu açığa çıkacaktır. Ceset geçici mezarından çıkıp haklarına yeniden sahip çıkabilir. Zaten hiç uyumuyordu ki.

Seçim Sonrası Egemenlik

Egemenlik Manzaraları¹

Benim Krallığım altında iki Krallık'ın tek bir vücut teşkil edebileceği bir tabiiyet öngören, Kanunların ve kişilerin kusursuz bir Birlik'ini arzuluyorum. Öyle bir Birlik ki ben ve soyum (eğer Tanrı uygun görürse) sizi dünyanın sonuna dek yönetebilsin; Iskoçya'daki Iskoçların ve Piktlerin, ve burada İngiltere'deki Yedi Krallık'ın sahip olduklarına benzer bir Birlik. Iskoçya için, sanki Fetih yoluyla elde edilmişçesine bir Birlik ilan ediyorum, ama öyle bir Fetih ki tabiiyet veya dostluğu oluşturan tek güçlü bağla, sevgiyle pekiştirilebilsin.

Kral VI. ve I. James'in Whitehall'da, 31 Mart 1607 tarihinde her iki Parlamento Kamarasına yaptığı konuşmasından²

1 Mayıs'taki genel seçimden bir hafta önce, Robert Harris, *Sunday Times*'taki köşesinde, bitmek bilmeyen seçim kampanyasının görevinden ayrılan hükümet açısından muhtemelen bir za-

- 1 Bu deneme, Anthony Barnett'in daveti üzerine, Haziran 1997'de Londra'da, Birkbeck College'daki Egemenlik Semineri'nde yapılan bir konuşmayı temel alıyor.
- 2 Kral James'e yapılan bu ve diğer atıflar, Johann Sommerville'in *King James VI and I: Political Writings* (Cambridge, 1994) derlemesinden alınmıştır.

man kaybı olduğunu yazmıştı. Seçmenlerin niyeti ne olursa olsun, “tektonik plakalar artık kaymış” olduğundan sonuç belliydi. Bu ifadenin sırf okurun dikkatini çekmek için kullanıldığını düşünmüyorum. Gerçekten de derinden gelen bir basınç kendini hissettirmişti ve hissettirmeye devam ediyor. Fay hatları arasındaki açık giderek artıyor, biz ise hâlâ fay hatlarının neler olduğunu anlamaya çalışıyoruz.

Milliyet siyasetinin teorisyenleri geleneksel ulusal kimliğin birtakım yönlerini tarif etmek için “etno-manzaralar”³ terimini icat ettiler. Benzer bir şekilde, burada eğildiğimiz konunun Birleşik Krallık’ın “egemenlik manzaraları”⁴ olduğunu söyleyebiliriz: merkezî otoritenin miras alınmış ve kanıksanmış ve pratikte gerek ulusa gerekse Britanyalı veya İngiliz olmanın “ne anlama geldiğine” dair (popüler fikirler dâhil olmak üzere) çoğu fikre aşılınmış derin bir biçimlenme olarak egemenlik manzaraları. Tektonik kaymaların bu sahada gerçekleştiğini düşünüyorum. Şimdiye dek bununla ilgili göze çarpan iki gelişme var: Biri, monarşinin 1990 dolaylarından bu yana yaşadığı hızlı düşüş; ikincisi, Harris’in metaforuna uygun olarak, çoğu yoruncunun “İşçi Partisi heyelanı” olarak nitelediği 1997’nin seçim depremi. Bu gelişmeye uygun olabilecek bir başka eski metafor daha var. Bir “devlet krizi”nin yaşanmakta olduğu da söylenebilir. Bu, toplumsal güçlerin, özellikle de ekonomik güçlerin mevcut iktidar yapılarını geride bıraktığını, bu yapıların temellerini çürüttüğünü ve Marksistlerin kılavuzluk edeceği ilerlemenin nihai zaferiyle sonuçlanacak kaçınılmaz bir “çöküş”ün (şansları yaver giderse, bir “devrim”in) gelişmekte olduğunu anlatan, Marksistlerin hoşlandığı bir fikirdi. Devlet krizi, tanım gereği, egemenlik krizidir.⁵

3 Bu terimi (ethnoscape – ç.n.), 1 Mayıs 1997’de Edinburgh Üniversitesi’nde yaptığı ‘Sacred Territory and National Identity’ başlıklı konuşmada kullanan Anthony Smith’ten ödünç alıyorum.

4 Sovereigntyscape – ç.n.

5 Benzer bir argüman daha önce David Marquand’ın *Faltering Leviathan: National Sovereignty, the Regions and Europe* (Londra, tarih belirtilmemiş) adlı eserinde dile getirildi. Marquand’ın pozisyonunun temeli şuydu: “Gerçek şu ki Britanya’nın siyasal kültürü gerek ulusal düzeyden ulus-altı düzeye yetki dev-

Egemenlik, belli bir nüfus ve toprak üzerinde sahip olunan, son merci niteliğindeki nihai karar yetkisidir.⁶ Bu, çok önemli bir mesele olsa da felsefi yönünü burada doğrudan ele almayı düşünmüyorum. Büyük Britanya’da bu mefhumu, 1640-1688 yılları arasındaki devrimlerin ardından geç feodal Kraliyet’in ruhunun temsili bir parlamento’ya göç ettiği koşulları yansıtan özel bir mistisizmin atfedildiğini herkes bilir. Ortaya çıkan İngiliz temsili sisteminin aristokratik veya asilzade boyutu dikkate alınırsa, inanılmaz derecede merkezleştirilmiş ve elitist bir iktidar ve yönetim aygıtının yaratılmış olduğu görülecektir. Bu durum, Britanya Birliği’nin doğum anına denk gelen Kral VI. ve I. James’in yukarıda alıntılanan konuşmasında da resmen dile getirilmişti. Böylece, Liah Greenfeld’in “Tanrının ilk doğan çocuğu” adını verdiği ulus-devletin erken-modern veya ilkel şablonunun egemenlik modu “Parlamento’da Kral”⁷ olmuştu.⁸ Bu, üç yüzyıl boyunca sürdü; kadim olduğu hayallerine kapılmaya yetecek kadar uzun bir süre. Gelgelelim, 1988 yılındaki üç yüzüncü yaş günü dolaylarında, yani II. ve I. Elizabeth’in hükümünün 36., karşı-egemen Margaret’inkinin 9. yılında, ciddi belirtiler göstermeye başladı. Kraliyet, uyarı niteliğindeki bir lane-

ri, gerekse Avrupa Topluluğu’na üyeliğin gerektirdiği türden bir iktidar paylaşımı bakımından olağandışı –hatta belki de emsalsiz– bir biçimde elverişsizdir...” (s. 14-15). 1 Mayıs itibarıyla bu gözlem hâlâ geçerlidir.

- 6 Elbette egemenliğe dair bütün düşünceler Jean Bodin’den Dicey’nin *Law of the Constitution* eserine uzanan uzun vadeli perspektif içerisinde konumlanmıştır. Ancak burada ifade edilen düşünceler en çok şu çalışmalardan ilham almıştır: J.G.A. Pocock’un birçok çalışması ve (bu kitabın 7. Bölümü’nde tartışılan) Martin Thom’un *Republics, Nations and Tribes* (Londra, 1995) adlı eseri gibi erken-modern döneme ilişkin son zamanlarda yapılan çalışmalar veya Bernard Manin’in *Principes du gouvernement représentatif* (Paris, 1995); Philip Pettit’in *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (Oxford, 1997) [Türkçesi: *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998] ve Dominique Schnapper’in *La Communauté des citoyens: l’idée moderne de nation* (Paris, 1996) [Türkçesi: *Yurttaşlar Cemaati: Modern Ulus Fikrine Dair*, çev. Özlem Okur, Kesit Yayıncılık, İstanbul, 1994] gibi egemenliğin demokratik olarak yeniden biçimlenmesine ilişkin son dönemde ortaya çıkan görüşler.

- 7 Crown-in-Parliament – ç.n.

- 8 Liah Greenfeld, *Nationalism: Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts ve Londra, 1992, 1. Bölüm.

tin kurbanıymışçasına, Parlamento'yu ulusal takım kimliğinin tek menajeri konumunda bırakarak, ruhunu aniden küçük ve nahoş bir Miras⁹ şovuna geri taşıdı. Westminster bu rolü üstlenebilecek donanımdan yoksundu: Kadim İmparatorluk'un deb-debesi onu uzun zaman önce “böyle şeylerden” uzak duracağı bir gelenekselciliğe hapsetmişti. 1990 yılında Margaret'in resmî unvanının alınmasıyla birlikte, Britanya bir tür yeraltı dünyasına, John Major'ün kirli, bayağı, ölü sertliğine erişmiş bir anayasacılık, havanda su döven zafer gösterileri ve Avrupa karşıtı yabancı düşmanlığından ibaret gri yeraltı krallığına terk edilmişti.

Eski rejimin “elde kalan en kötü malzemeler arasından seçim yaptığı”nı söylemek kulağa cazip gelse de yanlış olacaktır. Bu ifade, daha önce elde başka şeylerin olduğunu, denenmiş ve yetersiz bulunmuş stratejilerin veya reform araçlarının bulunduğunu, fakat sonunda, ölüm anı yaklaştığında, siyaset erbabının geminin dibinde biriken kirli suyla yetinmek zorunda kaldığını ima edecektir. Elbette durumu böyle tarif etmek mümkün değildi. Parlamentoların anavatanı, bu tür stratejilere veya araçlara hiç ihtiyaç duymamıştı: Tarihsel emsal niteliğindeki statüsü, milliyetçi statü kaygısının uyuşuk memleketlere özgü olduğunu gösteriyordu. Dolayısıyla, ilk doğan ulusallığın tehdit edildiği bir yerde geriye sadece dipteki bulanık su kalmaktadır. Bizim hatamız olamayacağına göre, suçlu olan *onlardır*. Böylece kimlik eldeki en kaba araçlarla –mevcut durumda, sıcak bira, bisiklet kullanan rahipler, pis mezbahalar, komplocu yabancılar ve Sir James Goldsmith¹⁰ üzerinden– yeniden meşru bir tanıma kavuşabilir.

Ne mutlu ki geminin çürüyen gövdesinin altında kum, yani Britanya'nın düşüşünden sonra da yaşayacak bir “egemenlik” vardır. Ama yeni gelgitler egemenliğin tabanında da kaymalara sebep oluyor. Tartışmanın merkezi, sonunda kati surette ekonomiden devlete kaymış bulunuyor. “Eski Yozlaşmışlık”ın¹¹

9 Heritage – ç.n.

10 Sir James Goldsmith (1933-1997): Fransız-İngiliz milyarder. 1994 yılında Fransa'yı temsilen Avrupa Parlamentosu'na girmiş, İngiltere'de ise kısa ömürlü Avrupa karşıtı Referandum Partisi'ni kurmuştu – ç.n.

11 Old Corruption – e.n.

bilinçli veya bilinçsiz savunucuları, insanların “anayasal sorunlarla ilgili olmadıkları”nı hep söyleyegelmiştir. Belli ki süratle ilgilenmeye başlıyorlar. Zaten bu argüman bir Westminster safsatasından başka bir şey değildi. Sahte bir uyanıklıkla ve arlanmaz bir kendini beğenmişlikle dolu o günlere yazık! *Tabiatıyla*, herkese Parlamento açılışıyla ve Vera Lynn’le¹² birlikte saygı göstermesi öğretilen bir Anayasa’yı değiştirme meselesine pek az popüler ilgi gösterilmiştir. Fakat bunun bütün anlamı, insanların terbiyeli davranmaya alışmış olduğudur. 1980’lerde terbiyelerini takınmaktan vazgeçtiler. Ardından Kraliyet Ailesi ve Muhafazakâr Parti de terbiyeli davranmaktan vazgeçti. Ve nihayetinde Britanya’nın son dürüstlük umudu olarak İşçi Partisi ile demokrasi arasındaki gürültülü, yıpratıcı –muhtemelen kısa– ilişki başlamış oldu. Böylece, İngiltere’de Milli Piyango’nun¹³ kurulmasıyla aşağı yukarı aynı dönemde, kimlik galesi, sonunda Britanya’nın ruhunu ele geçirerek “yönetilme şeklimizi” –yani, egemenliği– sorgulamaya itti.

Tıkanmış Bir Çokulusluluk

Böylece 1989’daki Tarihin (ve daha fazlasının) Sonu, sekiz yıl gecikerek de olsa, Britanya¹⁴ kıyılarına ulaştı. Esas olayın etkilerinden biri de manzaranın büyük ölçüde genişlemiş olmasıydı. Tarihçiler Soğuk Savaş’ın uğursuz sonsuzluğunun daha uzun ve daha ilginç bir hikâyenin yalnızca kasvetli bir bölümü olduğunun farkına vardılar. Benzer bir şekilde, takımda bağlamında, arkaik Britanya egemenliğini, sonu yaklaşmakta olan bir dönem olarak görmeyi denememiz gerekir. Galler’in geç feodal asimilasyonu ile başlayıp 1992-1997 yılları arasındaki taviz vermeyen Muhafazakâr Birlikçiliğinin gürültücü histerisi esnasında (en azından ahlâki bakımdan) sona eren bir dönem.

Birleşik Krallık devleti ne standart bir ulus-devlet ne de Ha-

12 Vera Lynn (1917-): İngiliz şarkıcı. İkinci Dünya Savaşı sırasında, Britanya ordusunu desteklemek amacıyla verdiği konserleriyle bilinir – ç.n.

13 National Lottery – ç.n.

14 Ukania: bkz. bu kitapta 8. Bölüm, 2. dipnot – ç.n.

bsburg veya diğer imparatorluklarla kıyaslanabilecek bir eski düzendi.¹⁵ İkinci yoldan, James'in soyunu dünyanın sonunun gelmesinden çok önce durdurarak saptı, fakat birinci yola da hiç girmede. Öte yandan, o yola hiçbir zaman girmek zorunda kalmadığını hatırlamak önemlidir. Bunun sebebi ise, modernite içerisindeki emsalsiz konumuydu. Her şeyi başlatan ana kuvvet, başlattığı kalkınma süreci tarafından doğrudan şekillendirilemez. Bugüne dek Britanya Adaları'nın baskın etnisitesinin özenle ve bilerek İngiliz olmanın anlamına yönelik müphemliği ve muğlaklığı korumasının sebebi budur. Egemenlik sahasından oluşan temel düzeyde, bugünün "İngilizliği" uzun vadeli bir konumun etkisidir; sıklıkla söylenenin aksine, doğal veya etno-genetik bir etki değil.

Ulus-devletlerin dünyasına dönüşen bir dünyada, erken-modern bir devlet-ulus olarak kalmak, belli başlı problemler doğurdu. Bunlardan biri de takımadanın diğer etnisiteleriyle baş etmektir. Britanya'nın ve Britanyalıların evriminin çok önemli bir bölümü, 1688-1789 yılları arasındaki feodalite sonrası, fakat milliyetçilik öncesi biçimlendirici ara dönemde gelişti.¹⁶ Galler bu dönemden önce, kaba, modernite öncesi teknikler kullanılarak söğürülmüştü, fakat 1688 sonrasında bu teknikleri kullanmak artık mümkün değildi. 1650'den 1660'a Cromwell'in terör ve asimilasyon üzerine yürüttüğü proto-Jakoben deneyleri de bir işe yaramamıştı. İrlanda ve İskoçya gibi nispeten büyük milliyetleri, baskın devletin yeni denizası ticari fetih ve sömürgeleştirme projesine dâhil edebilmek için farklı tabiiyet ve asimilasyon tekniklerine ihtiyaç vardı. Bu yöntemler İrlandalılar üzerinde işe yaramazken, İskoçlar üzerinde uzun süre boyunca etkili oldu. Blair hükümetinin "yetki devri" politikasının ve buradaki konumuzun bağlamını, bu uzun süreli başarının ortadan kalkması oluşturuyor.

15 Eski düzen: *ancien régime* – ç.n.

16 Linda Colley'in bu temaya ilişkin temel araştırması, *Britons* (New Haven, 1993), Britanya'nın 18. yüzyıldaki, 1707'den Kraliçe Victoria'nın 1837'de tahta çıkmasına kadar uzanan dönemdeki gelişimine odaklanır; bu gelişimin büyük bir kısmı, çağdaş ulusal kimlik siyaseti devrinden önceki bu erken-modern veya geçiş devrinde gerçekleşmiştir.

Bugünün devlet krizi bizi, mantıken, William rejiminin (1688-1702) kuruluşu sırasındaki bir başka devlet krizine bakmaya itiyor. Orange Prensi'nin 1688'deki büyük darbesinden önce, Stuart ailesi kusursuz Birlik için ellerinden gelenin en iyisini yaptılar. James, Birlik'i büyük bir coşku ve kararlılıkla kurmuştu. En başta onun adını zikrediyorum, çünkü daha iyi tanınmayı hak ediyor: "Büyük Britanya'yı yalnızca yaratmakla kalmayıp, aynı zamanda ayakta kalması için büyük çaba sarfeden, Hristiyanlığın en akıllı budalasından sözediyoruz. Bu yılın başında, John Major kampanya platformuna tünemiş, Birlik'i kurtarmak hakkında dırdır ederken, James'in İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmaları yeniden okumak ürpertici bir deneyimdi. 1989 öncesinin eski güzel günlerinde –on yılın her yerde çok uzun bir zaman, Britanya'da ise sonsuz olduğu bir dönemde– 1603 yılı, Nuh'un Gemisi'yle aynı çağa aitmiş gibi gözüküyordu. Hakikat aniden su yüzüne çıktı: 1603 yılı, geçen öğleden sonraydı. İlk kuşak büyük ölçüde göçüp gitmiş olabilir, fakat gemisinin büyük bir kısmı geride kaldı. Aslına bakılırsa, hâlâ o kahrolası gemideyiz ve gemi batıyor. Bu tip anlarda ani zihniyet değişimleri yaşanabilir. Aniden "hiçbir önem arz edemeyecek kadar geride kaldı" lafının sadece ideolojiden ibaret olduğu gün gibi açıktı. Aynı Başbakanın Britanya'nın "bin yıllık geçmişi" hakkında zırvalamasının kimsenin yardım için 999 acil servisi aramasına sebep olmayan, inadına kadim bir devletin halesinin çevrelediği bir ideolojiden bahsediyoruz. Sorunun kendisi de tersine dönmüştü. Artık, "böylesine kadim bir devlet nasıl sona erebilir?" sorusu sorulmuyor, daha çok "nasıl oldu da bu kadar zaman dayanabildi? Üstelik bu idareyle?" sorusu duyuluyordu.

Devleti hayatta tutan yaşamsal unsurlardan biri de tıkanmış bir çokuluslu devlet adını verebileceğimiz unsurdu. Çağdaş Britanya devletinin kurucu krizi 1707 yılında, İskoçya'yla yapılan Birleşme Antlaşması'yla bu şekilde çözülmüştü.¹⁷ Jaco-

17 Brian Leavack'ın *The Formation of the British State: England, Scotland, and the Union, 1603-1707* (Oxford, 1987) adlı çok değerli, kusursuz araştırmasında, özellikle Giriş ve 6. Bölüm'de tarif ettiği gibi. 1707 Birliği'nin hemen akabin-

bcu Markos-1 egemenliği¹⁸ daha uzun sürmüş olsaydı, İngiliz üniter devleti muhtemelen Fransa gibi daha düzgün bir şekilde genişleyecekti. Ya kraliyet despotizmi ya da sonrasında gelen bir cumhuriyet altında, Galler deneyimini İskoçya ve İrlanda'da tekrarlamaya çalışacaktı. Böyle bir devletin Britanya Adaları'nın ulusal sorunlarını "çözemeyeceği" konusunda makul sebeplerle emin olabiliriz; ama bu devlet, bir bakıma daha olağan bir milliyet siyaseti örüntüsü tesis edebilirdi.

Bunun yerine, kafa kesme, toplumsal-dinsel başkaldırı ve askerî işgal karışımının sonucunda, mutlakiyetçilik alaşağı edildi ve daha önce sözünü ettiğimiz, kendini kolektif egemen olarak tesis etmiş İngiliz tarzı bir parlamentonun güçlü elit otoritesinin yolu açılmış oldu. Sonrasında, bu Leviathan gerçek (şahıs olarak) monarkı kendisine bağımlı biri ve hatta (nihai olarak) ulusal-popüler bir maskot olarak korudu. Ağırlık merkezindeki bu kayma William'ın tahta çıkmasına selam çakan ve izin veren 1689 Haklar Bildirgesi'yle onaylanmıştı. Kraliyet egemenliğinin yöneteceği Kusursuz Birlik pratikte başarısızlığa uğramıştı, fakat (daha da önemlisi) artık prensipte dahi imkânsızdı. Kurucu krizin merkezinde bu vardı. Her türlü yeni yaklaşım, artık parlamento merkezli olmak ve karmaşık müzakereler ile –William'ın Büyük Britanya anayasasının yazılı kısmını teşkil edecek olan– İskoçya Parlamentosu'yla yapılacak yazılı bir antlaşmayı içermek zorundaydı.

Ancak bu gelişmeler 1700'ün Avrupa'sında henüz keşfedilmemiş sulardı. Ulusların değil, devletlerin bu şekilde krallıkdışı birleşmesi özgün bir egemen iktidar biçimine işaret ediyordu: Milliyeti ve dinî inancı ya önemsemeyen ya da bunları çok farklı (alt düzey) meseleler olarak gören bir tür elit-sivil uluslarüstü kimlik ortaya çıkmıştı. Her iki parlamentonun elitlerinin

deki koşullar bakımından standart çalışma hâlâ George Pryde'in *The Treaty of the Union of Scotland and England, 1707* (Londra, 1950) adlı kitabıdır. Kitabın ekinde Antlaşma metni yer almaktadır. Fakat Antlaşma metni, diğer ilgili materyallerle birlikte, Paul Henderson Scott'un faydalı antolojisi *Scotland: An Unwon Cause*'da (Edinburgh, 1997) yeniden basılmıştır.

18 Kral IV. ve I. James'in egemen olduğu dönem (1567-1625). Markos-1, Markos İncili'nin 1. Bölümü'ne gönderme yapmaktadır – ç.n.

de böyle bir anlaşmaya varma konusunda ortak çıkarları vardı. Brian Levack'ın özetlediği gibi:

İki parlamento bire indirgenmiş ve İskoçlar ile İngilizlere her bir krallıkta sınırsız ticaret özgürlüğü verilmişti. Yine de iki ülkenin yönetimleri hiçbir zaman bütünüyle birleştirilmemiş, kanunları ve kiliseleri ayrı tutulmuştu. Avrupa'da benzeri olmayan bu düzenleme, federalizm benzeri olarak tarif edilegelirdi. Adı her ne olursa olsun, İskoçya'nın İngiltere'nin "uydusu" olarak kalmasını sağlayan, bu düzenlemeydi.¹⁹

Anlaşmanın "tıkanmış" yönünü son cümleden çıkarsayabilirsiniz. Çünkü ortaya çıkan çokulusluluk, "uydu" (veya daha zayıf ortak) açısından büyük önem arz etmeye devam edecek, ancak –uzun vadede– üstün ortağın gözünden ırak olacaktı. "Federalizm benzeri" ifadesindeki "benzeri" kısmı da aynı kapıya çıkmaktadır. Daha modern anlamıyla bir federasyon, belli ölçüde ayrı temsil ve söz hakkını koruyan, azalmış olsa bile güvence altına alınmış bir egemenliğe sahip, en azından kâğıt üzerinde eşit olan hükümetler arasındaki anayasal bir anlaşmaya dayanır. Burada ise, bütün mesele, bu ayrı temsil ve söz hakkını –bu hakkın ardındaki ulusu dönüştürme veya ortadan kaldırma zahmetine girmeden– ortadan kaldırmaktı. Jameslerin, Charlesların ve Oliver Cromwell'in deneyip de başaramadıkları tam da buydu. Şimdi başvurulacak formül ise milliyete –özellikle de kurumsal milliyete– dokunmadan devletlerin "birleştirilmesi"ydi. Levack'ın sözleriyle söyleyecek olursak, "Antlaşma bir Britanya devleti kurmuştu... Ne azı, ne fazlası".

Reforma Dayanıklı Bir Ünitercilik mi?

İngiltere'nin bütünü dörtte üçünden fazlasını temsil ettiği takımada'nın temelini oluşturan demografi ve ekonomi, böyle bir devletin "sanki" üniter bir devletmiş gibi davranabileceğini gösteriyordu. 2000 yılına yaklaştığımız şu dönemde dahi, hâlâ bu "sanki" diyarında yaşıyoruz. İskoçlar, en önemli ulusal azınlık

19 Levack, a.g.e., s. 222.

olsalar da, Britanyalılık'ın bu fiilî yorumunu değiştiremeyecek kadar az, uzak, kötü örgütlenmiş ve (Avrupa açısından) “bağlantısız” durumdaydılar (belki de hâlâ öyleler). Pratikte, İngiliz Parlamentosu basitçe Birleşik Krallık Parlamentosu'na dönüştü ve sadece isim değiştirerek kendi bildiğini okudu. Sonrasında, bu ünitercilik, monarşinin 19. yüzyılda yeniden inşasıyla iyice desteklenmiş oldu. Popüler bir ideoloji düsturuna dönüştürülmüş bu ünitercilik, 1990'lardaki çöküşüne kadar, devlet yetki-siyle yürütülen bir milliyetçilik yedeği olarak işlev gördü.²⁰

Elbette eski yorum hâlâ geçerliliğini koruyor. Ancak Britanya'nın düşüşü, Avrupa Birliği ve elit-dışı (veya elit karşıtı) demokrasinin yükselişinin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan yeni bir egemenlik krizi yüzünden, bu yorum giderek etkisini yitiriyor. Bu yüzden, “Parlamento'da Kral” mutlakiyetçiliğinin dağılması krizi, hakikaten ufukta gözüküyor. 1997'deki seçim sarsıntısı –daha derin bir kaçış iradesine işaret edip etmediğinden bağımsız olarak– bunun bir başka belirtisiydi. Ve kurbanlarından birinin de, kökenlerine bakmakta olduğumuz çokuluslu egemenlik tarzı olduğu artık kesin gözüküyor.

Tıkanmış çokulusçuluk tamamıyla “uydular”ın siyasal söz hakkından yoksun kalmalarına dayanıyordu. “Birleşme”nin en önemli anlamı buydu. Daha net söyleyecek olursak, *çoğunluğun veya ana kuvvetin bulunduğu noktadan bakıldığında* “Birleşme”nin anlamı buydu. Ama uyduların kendisi meseleyi asla aynı şekilde algılamadı. Harris'in daha önce değinilen makalesinde belirttiği gibi, tarihin en uzun seçim kampanyasında gerçekten önem arz eden pek az şey söylenmişti. Gelgelelim, yapılan önemli açıklamalar arasında, kampanyanın başlangıcında Conrad Russell'ın²¹ Anayasa üzerine söyledikle-

20 Bu argümana işlerin ciddileşmesinden ve egemenliğin kraliyet mazeretini yitirmesinden hemen önce yayımlanma talihsizliğine maruz kalan *The Enchanted Glass. Britain and Its Monarchy* (Londra, 1988) adlı kitabımda yer vermiştim. Ocak 1997'de, meşhur Carlton TV programının bir telefon anketi sonucunda –ilk kez– İskoçya'da monarşi karşıtı bir çoğunluğun bulunduğu anlaşıncı, egemenliğin kraliyet mazeretini tamamıyla yitirmiş olduğu ortaya çıkmış oldu.

21 Conrad Russell (1937-2004): Britanyalı tarihçi ve siyasetçi. Bertrand Russell'in oğludur. Liberal görüşleriyle tanınır – ç.n.

ri vardı.²² Russell, Birleşme Antlaşması'nı tekrar okuyup bunun aslında "bazılarının yeniden müzakere edilebilir olduğunu düşünebileceği" ve "geriye kalan İskoç egemenliğini" tanıyan "iki devlet arasında yapılmış bir uluslararası antlaşma" olduğunu vurgulamıştı. Antlaşma, İngiltere'de bir müze parçası olarak görülebilir, fakat uyduda hâlâ yaşıyor: "İskoçların 1603'ten beri istedikleri, İngiltere'yle girecekleri bir birlik içerisinde eşit ortaklar olarak tanınmaktı. İngilizler, üniter egemenlik teorileri yüzünden, İskoçları bundan sürekli mahrum bıraktılar." Bir başka deyişle, İskoçlar "Britanyalı olmak"tan, Birlik içerisinde kalmaktan falan bahsettiklerinde, çoğu, asla İngilizlerin –özellikle de İngiliz siyasal liderlerin– bu görünürde zararsız ifadelerden anladıklarını anlamıyorlardı. Bu tür yanlış anlamalar yazılı olmayan bir anayasa açısından yaşam-saldır. Kuzey İrlanda vakasında olduğundan daha az bariz olsa da, İskoç ve Galli anlaşmazlıkları da aynı derecede büyük ve mevcut krizi aynı derecede yansıtır niteliktedir. Dolayısıyla, Russell'ın devamında söylediği gibi, "İskoçların gözünde yetki devrinin bütün manası, bu bilinçdışı İngiliz üstüncülüğünü yok etmekten ibarettir... İskoçların üçte ikisine yakını İngiltere'yle Birlik'i korumaktan yanadır, fakat bu Birlik'i sadece İngiliz şartlarına uygun olarak korumayı asla istememiş ve hâlâ istememektedirler".

Russell'ın keskin gözlemlerinden yola çıkarak varılabilecek başka sonuçlar olduğunu da düşünüyorum. "Yetki devri", Londra'nın gözünde, tam anlamıyla "yetkiyi muhafaza etmek"ten veya 1989 sonrası iklimin zorunlu kıldığı daha demokratik veya liberal yaklaşımı etkilerken eski şartları koruma yönteminden ibarettir. Lady Thatcher'ın versiyonu, iktidarı "birey"e –girişimcilere, ailelere vesaire– devrediyormuş gibi görünmeye dayalıydı. Blair'inki ise, seçim kampanyasının maa-lesef –ve doğal olarak İngiltere'den çok İskoçya'da– meşhur olmuş bir ifadesiyle, kuzeydeki bir "mahalle konseyi"ne²³ hiçbir

22 'In Search of the Constitution', *Times Literary Supplement*, 4901. sayı, 7 Mart 1997.

23 Parish council – ç.n.

şey vermemeyi tercih ediyordu. Onun İskoçyalı partisi bu amaç odaklanmış olduğundan, başka şansı yoktu. Ancak neredeyse İngiltere'deki herkes gibi, o da İskoç Meclisi'nin, mevcut egemenlik yapısına hiçbir şekilde etki etmeyen daha demokratik bir idare biçiminden, iyi niyetli bir modernleşme hamlesinden başka bir şey olmadığını düşünüyor. İskoçlara gelince (İşçi Partisi'ndeki birçoğu ve birçok Muhafazakâr da dâhil olmak üzere), onlar, Parlamento'nun yeniden kurulmuş olmasını egemenliğin, henüz topal olsa da, kendi aralarında yeniden ortaya çıkması, bir tür eşitliğin, yani Antlaşma'daki gerçek anlamıyla "hakları"nın yeniden tesisi olarak görecektir. Daha derin ve daha büyük bir yanlış anlama sözkonusu olabilir mi?

Egemenlik meselelerinde, söz hakkı her şeydir.²⁴ Bunun yeterince uzun vadede böyle görünmediğini kabul ediyorum. Ama böyle görünmemesinin nedeni, İskoçların kolektif söz hakkı, tabiri caizse, Westminster modemi üzerinden yeniden yönlendirilip üniterci-konuş²⁵ diline çevrildiği sürece, bir tür dengeli anestezinin devrede kalmasıydı. 1707 "birleşmesi", bu anlamda, uzun süre boyunca Britanya'nın ilerlemesi adına meşru kılınan hilebaz bir boğma yöntemi idi. Her sınıftan İskoçun, uzun bir süredir Britanya'nın ve imparatorluğun ilerlemesinde güçlü çıkarı olduğu dillere düşmüştü. Sessizlikleri dengelenmiş, yani ödenmişti ve bu sessizlik, imparatorluk ve merkezden yönetilen refah devleti altında geçirilen on yıllar boyunca bir dereceye kadar dayanılabilen bir sessizlikti. Yine de o dönemde dahi bunun *İskoçların gözündeki* anlamı hiçbir zaman kusursuz bir Birlik içerisinde boğulma veya –James'in aynı konuşmasında hayalini kurduğu gibi– "Sevgiyle pekiştirilmiş Altın bir fetih" olmamıştı.²⁶

24 Söz hakkı, tabiatıyla, Protestan Sadakatçiliğinin [Loyalism] egemen-emperyal perspektifle kusursuz geleneksel uyumunun korunması şartıyla, 1922'den 1974'e kadar Belfast'taki Stormont Parlamentosu'na verilmişti. Bu uyum ortadan kalktığı anda, Parlamento da lağvedildi.

25 Unitarist-speak: George Orwell'in 1984'ündeki, kelimelerin anlamlarını gizleyen, saptıran, tersine döndüren "Doublespeak" (Çiftkonuş) dilini anımsatan bir ifade – ç.n.

26 Bu bağlamda, İskoçya'da siyaset biliminin pratikte bir patoloji branşı olduğuna dikkat çekmek ilginç olabilir. Belki şöyle bile söylenebilir: konuşma bozukluğundan dilsizliğe, oradan da otizme uzanan iğrenç mimesis ve beden dili mil-

Leoparın Benekleri

Ana gemi, uydu problemini iki şekilde çözüme kavuşturabilir. Birincisi, cadı çekirgesinin kusursuz sertliği idi (Thatcher ve Major); ikincisi ise, Eskiye çok fazla rahatsız etmeyeceğinden emin olduğu kadarıyla Yeniye yol veren Lampedusa'ya²⁷ yaraşır bir gayret gösterisidir (Blair). İçinde bulunduğumuz anın coşkusu içerisinde bu denli kasvetli bir yorum yapan birinin, kötü niyetli olduğu düşüncesiyle reddedileceğinin farkındayım. Yirmi yıllık anayasal katatoninin ardından birisi çıkmış, bir şeyleri gerçekten *değiştirmeye* çalışıyor ve senin tek yapabildiğin dudak bükme, dediğinizi duyar gibiyim.

Dolayısıyla, Yeni Her Şeye dair daha makul bir duruşu savunmama izin verin. Genel olarak, sisteme yenilik getirmek için ilk bakışta görünenden daha dar bir müzakere zemini olması muhtemeldir – özellikle de coşkulu bir beklenti içerisinde olunan dönemlerde. Giderek hızlanan uzun vadeli bir düşüş içerisinde olan bir devlet, hayatta kalmanın yeni formüllerini –bugün olduğu gibi, arzulu bir şekilde– aradığı bir dönemde bile, özünü pekiştirmeye, yani özüne dönmeye meyledecektir. İşçi Partisi hükümetinin Avrupa'nın en dikbaşı, inatçı ve büyükşehir odaklı iktidar sistemini miras aldığı şüphesizdir. Bu tarihsel ünitercilik, bazı yönleriyle Blair'in örnek aldığı kadın kahraman olmayı sürdüren Barones Thatcher'ın reformcu tutkusuyla yepyeni bir düzeye ulaşmıştı. Blair farklı bir yönde, fakat “onun gibi” süratli, popüler, kararlı ve hatta acıma-

liyetçiliğinin sonu gelmeyen taksonomisi. Katılımcı demokrasinin 1960'lardan bu yana yaygınlaşması bu anesteziyi zayıflatırken, 1989, Britanya'da dahi, yaşanan sonunun işaretiydi. Fakat bu son, çok uzun zamandır sessizce birleşmenin temelini oluşturan diğer çevre koşullarının –parti-dışı hegemonik bir elitin (“egemen çevreler”/“the Establishment”), Kralliyet'in, İmparatorluk'un ve görece ekonomik başarının– ortadan kaybolmasıyla aynı döneme denk gelmiş durumdadır. Bunun sonucu, haliyle, krizdir.

- 27 Giuseppe Tomasi di Lampedusa (1896-1957): İtalyan yazar. Modern İtalyan edebiyatının en önemli romanlarından biri olan *Leopar*'ı yazmıştır. *Leopar*, İtalyan birliğinin kurulduğu, Sicilya'da Bourbon Krallığı'nın yıkıldığı 1860'lı yılları konu alır ve bir Sicilya soylusu Don Fabrizio Corbera'nın hikâyesini anlatır – ç.n.

sız bir şekilde ilerlemek istiyor. Dahası, Blair'de, Thatcher'da olmayan bir şey var: yeni bir parti. Yeni Başbakanın otoritesi-ne, daha fazla bireysel demokrasi ile yoğunlaştırılmış merkezi hâkimiyeti dengede tutan kritik bir araç, yani "modernleştirilmiş" bir parti eşlik ediyor. Bir başka deyişle, Kinnock, Smith ve o, yeniden iktidar olabilmek için, İşçi Partisi'ni ilk etapta "Thatcherizm"ın, sonrasında ise daha çarpıcı bir şekilde, dayanacak gücü kalmamış ultra-merkezci bir devletin parametreleri uyarınca dönüştürmek zorunda kalmışlardı. İşçi Partisi'ni muhalefet değil, iktidar partisi yaptılar. Fakat "iktidar" bir soyutlamadan ibaret değildir. Bu tür şartlar altında yeniden biçimlendirilmiş bir parti, farkında olmasa da gerçek "egemenliğin" ana taşıyıcısına dönüştü. Britanya'nın bütün uyruklarının gözünde, iktidarın tanımlanmış biçimini, Parlamento'da Kral, Thames'e nazır havasız mahkeme-kamara, mucizevi esnekliğiyle meşhur Anayasa (ve geriye kalan diğerleri) oluşturmaktadır. Dahası, Yeni İşçi Partisi'nin istediğine nasıl ulaştığını biliyoruz: eski seçim sistemine özgü absürt dengesizlik sayesinde; bir başka deyişle, demokrasiden ziyade elit temsil mekanizmasına borçlu olunan fazla büyük bir zafer sayesinde. Birçok yorumcunun tasvir ettiği "başkanlık sistemi"nin ne geçici ne de kişiye özgü bir fenomen olmadığı anlaşılıyor. Kuvvetle muhtemeldir ki –önceden önerdiğim tabirle söyleyecek olursak– bu, monark vekilinden başkan özentisine geçiş²⁸ olarak tarif edebileceğimiz, devlet krizinin bir sonraki aşamasıdır.²⁹

Evet, her şey farklı olabilir, şayet... ne var ki yeni rejimin öz-

28 From monarch-substitute to pretend-president – ç.n.

29 1997 seçim sonucunun daha az dikkat çeken yönü, Britanya ülkelerini gerçek demokrasiden büyük ihtimalle –en azından kelimenin "Britanya" kısmı bakımından– son kez yoksun bırakmış olmasıydı. Çokuluslu seçmen kitlesinin oy verdiği hükümet aslında, nispi bakımdan, daha uzun ömürlü bir merkez sol rejimi mümkün kılacak bir İşçi Partisi-Liberal Demokratlar ittifakıydı. Böylesi bir ittifakla anayasal değişimin gerçekleşme ihtimali de daha yüksek olabilir. Bunun yerine, İşçi Partisi'nin "kazanan her şeyi alır" çoğunluğu, herkesi cehenneme –yani, yeni bir dalgayla geri gelen ve Birlik iptilasına ve Avrupa'dan kurtulma fikrine daha da müptela olan rövanşist bir Muhafazakârlığa– taşıyarak sona erebilir. Nispi temsil sistemi kurulmadığı müddetçe, eninde sonunda bir başkanlık sisteminden ötekine salınılacaktır.

nelliği ve “gerçek niyetleri” hakkında spekülasyon yapmayacağım. Bu konuda benim bilebileceğimden çok daha fazlasını bilenler var. Benim vurgulamak istediğim nokta, egemenlik sorununun kişisel değil, yapısal olduğudur. Dahası, bu sorunun büyük bir kısmı, İngiltere’nin “Britanya”ya (geçici olarak) dönüşmesi veya genişlemesi için bulunan ilk, tarihî çözüme adeta kazanmış görünmektedir. Bu çözüm, erken Aydınlanmacı sivil anlayışın bir yan ürünüydü: Tanımı gereği, milliyetçiliğin daha sonra haritadaki değişikliklere de yansıyan tehlike ve kargaşalarından kaçınmıştı. Öte yandan, demokrasiden çok önce gerçekleşmişti; dolayısıyla, hiçbir şekilde halkın iradesi veya Ernest Renan’ın deyimiyle geniş temsilin “gündelik plebisiti”yle yetkilendirilmemişti. Sisteme tapanların yere göre sığdıramadığı, devletin daha sonraki devrimlerden nasibini almamış olduğu gerçeği, bu ilkel sivil milliyetçiliğin de kendi dondurulmuş devrinde korunduğu anlamına geliyordu. Devrimsizliğin bedeli, Burke’ün daha sonra “evrimsel”, “tedrici” ve 1789 sonrasındaki dünyanın geriye kalanından çok daha üstün olarak tarif ettiği bir nevi parşömenden bir doğaydı.

Parşömenin bir yönü de, 1707 Antlaşması’nın bir “uydu” arafına sürülmüş kurumsal bir ulusal toplumu ve güçlü bir ulusal bilinci korumuş olmasıydı. 19. ve 20. yüzyıllardaki standart etno-dilsel anlamıyla milliyetçilik, burada çok net bir sebepten dolayı yavaş evrilmişti: İskoçya’da bilinen formüller aracılığıyla inşa edilecek, kurtarılacak, “hayal edilecek” bir “ulus” yoktu. Ulus halihazırda buradaydı. Mevcudiyetini en az İngiltere kadar korumuş ve –Birlik’in uzun vadeli kusurları ne olursa olsun– ne parçalanmış, ne bastırılmış, ne de ciddi ölçüde kalkınmadan yoksun bırakılmıştı.³⁰ “Birleşme”,³¹ önemli ölçüde (ta-

30 Robin Frame, *The Political Development of the British Isles 1100-1400* (Oxford, 1990) adlı eserinde, James’in İngiltere tahtına çıkmasından iki yüzyıl, Birleşme Antlaşması’ndan üç yüzyıl önce, Britanya Adaları’ndaki belirleyici olgunun, biri “istikrarı ve kendini iyileştiren nitelikleri” ile dikkat çeken ve sonraki devrin romantik ve Birlikçi tarihyazımının teslim edebileceğinden çok daha iyi örgütlenmiş olan kuzeydeki monarşi olmak üzere, iki monarşik devlet arasındaki kalıcı görünen taksim olduğunu ileri sürmüştür.

31 Incorporation – ç.n.

bir caizse) kendi kendini sömürgeleştirme içerse de, sömürgeleştirme değildi. Bunun bir sonucu da ulusal kurtuluşun dekolonizasyona hiç benzememesidir. “Ayrılma”,³² daha doğru bir tabir olacaktır. Ne var ki, şimdiye kadar geniş tabanlı bir (etnik değil) sivil-siyasal kimliği yeniden kurmaya yönelik ardı ardına girilen çabalardan oluşan nispeten düşük profilli bir süreçten bahsediyoruz. Söz hakkının yeniden kazanılması, en az üç yüzyıl önce kaybedilmesi kadar tuhaf koşullar altında gerçekleşmiştir.

West Lothian Hastalığı³³

“...tesadüf değil”, bir başka eskiden kalma, güzel Marksist tabir. Bu tabiri, Conrad Russell’ın egemenliğin 17. yüzyıldaki temelleri üzerine bir otorite olması ve dolayısıyla günümüzün ikilemini bütün açıklığıyla görmesi tesadüf değil, diyerek yeniden kullanmak bana da büyük keyif veriyor. Britanya’da yetki devrine dayalı yönetimin son yirmi yıl içerisindeki en ısrarlı ve meşhur eleştirmeninin, aynı yüzyıldan kalma canlı bir tarih olduğu gerçeğinin de tesadüf eseri olduğunu söylemek aynı derecede zayıf bir açıklama olacaktır. Elbette, West Lothian’daki Binns milletvekili Tam Dalyell’den söz ediyorum.³⁴ 1 Mayıs’tan bu yana, kendisini Birlik’i kurtarmak üzere çıktığı sayısız seferlerinden birinde görüyoruz. Atası General (“Zalim”) Tam, altındakilere karşı tüfek ve kılıç kullanırken, bugünün toprak ağası West Lothian sorununa³⁵ başvuruyor. Bununla, neredey-

32 Disincorporation – ç.n.

33 West-Lothianitis – ç.n.

34 Sir Thomas Dalyell (1932-): İşçi Partili İskoç siyasetçi. 1962-2005 yılları arasında Avam Kamarası’nda milletvekilliği yapmıştır – ç.n.

35 “İngiliz yasaları için İngilizlerin oy vermesi” meselesi. West Lothian sorunu, Avam Kamarası’ndaki Galli, İskoç, Kuzey İrlandalı milletvekillerinin sadece İngiltere’yi ilgilendiren konularda oy kullanıp kullanmamasını sorgular. Tam Dalyell, West Lothian sorununu, 1977 yılında gündeme getirmişti. Dalyell, “İngiltere’deki Lancashire bölgesinin milletvekili İskoçya’ya dair konularda oy kullanamazken, İskoçya’nın West Lothian bölgesinin milletvekili İngiltere’yi ilgilendiren konularda neden oy kullansın?” şeklinde cevabı belli bir soru sorarak, meselenin “West Lothian sorunu” adını almasına sebep olmuştu – ç.n.

se yirmi yılı aşkın bir süredir liberal ukalalığı cezalandırmak üzere sağa sola saldırıyor ve (milliyetçi) şeytân susturur korkusuyla kimseye kulak asmıyor. Geçenlerde *Sunday Times* okurlarına şöyle seslendi:

Günün birinde, halefim ve diğer West Lothian üyesi Robin Cook'un iskân, eğitim ve sağlık konularında West Bromwich'te hâlâ oy kullanabildiği, fakat West Lothian'da oy kullanmadığı duruma katlanmayacak bir hükümet göreve gelecektir. Uzun vadede doğru olanı yapmaya değer veren bir Başbakan ve bir hükümet, "Günün getirdiği kötülüklerden fazlasını dert etmemek gerek", diyerek bu sorunu yok sayamaz. Her şeyin ötesinde, birilerinin birleşik kalmasını arzu ettiği bir Krallık'ın bir kısmında –ama sadece bir kısmında– bir alt parlamento kurma sorununa Beyaz Kitap nasıl değinecek, çok merak ediyorum.³⁶

"Birileri" bağlamı ve adamı bilmeseydi, bir kez daha 999'u aramak uygun olurdu. Bu, ilk bakışta, ilan panolarında rastlanan türdeki bir selametçiliğin, kurtuluşçuluğun³⁷ dilidir. Hangi "günün" getirdiği *hangi* "kötülüklerden" söz ediliyor? "Alt parlamentolar"a gelince, bugünün Avrupa'sı, Oder Nehri'nden Atlantik'e böyle parlamentolarla kaplı değil midir? Britanya Adaları'nda birkaç tane daha olsa, hangi İncil'den çıkma kıyametin gelişi hızlanacak ki?

Ama elbette adam tanındıktır; kelimenin karanlık anlamıyla, hani ne dediğini bilen bir adam gibi tanındık. 17. yüzyıldan birisi olarak kandaki egemenliğin taşıyıcısıdır ve "alt"ın aslında "alt üst edici" anlamına geleceğini bilmektedir. West Lothian sorununun özenle seçilmiş terminolojisinin ardında bir dehşet ve Kıyamet Günü yakarışı vardır. Yeniden kazanılmış bir egemenlik hissinin yeni bir İskoç Parlamentosu'na ışık tutmasını engellemenin *hiçbir yolu yoktur*. Ve haliyle, karşı hissin eski Britanya-İngiltere Parlamentosu'nda nüks etmesini engelleme-

36 'Devolution: Now It's the West Bromwich Question', *Sunday Times News Review*, 18 Mayıs 1997.

37 Salvationism – ç.n.

nin de bir yolu yoktur. Sonuçta, zamanla, birçok konuda son sözün nerede söylenebileceğine ilişkin bir tür mücadeleden kaçınmanın da yolu yoktur.

Dalyell ve onun kalabalık sınıfının (Birlik'in zanaatkârları ve sadık hizmetkârlarının) gözünde, böyle bir mücadele her ne pahasına olursa olsun engellenmelidir. Bunu yapmanın tek kesin yolu, erken ölümden geçer. Ne yazık ki, bu vakadaki erken ölüm lobisi, mesajını, yazarının dayattığına benzer, kasten yabansı bir terane biçiminde ifade etmeye alışmış durumdadır: Kanalizasyon, yol işaretleri, tuvalet kâğıdı, sınıf büyüklüğü ve koli basili salgınları üzerine “West Bromwich'te yasa yapmak, ama West Lothian'da yapamamak” veya –Kral James'i de rahatsız eden– Westminster'de çok sayıda İskoç bulunmasından duyulan İngiliz rahatsızlığı. Bu gibi meseleler elbette dünya genelindeki diğer bölgesel veya alt ulusal anayasalarca dolambaçsız bir şekilde çözülmüş durumdadır ve aynı şeyin burada da geçerli olmasını engelleyebilecek hiçbir şey yoktur – tabii, *şayet 1688 egemenliğinin yerini alacak yeni, genel, yazılı bir anayasal çözüme sahip olmuş olsaydık*.³⁸ Böylece, yeniden yazılmış, demokratik bir Birlik, *etnisiteler* için birtakım yeni federatif benzeri, konfederal veya başka ortaklık planlarını devreye sokabilirdi. Öte yandan, Tam'ın, hiçbir zaman fazla dikkat çekmek istemediği esas derdi budur. Hipnotize edebilecek kadar kapsayıcı ayrıntılara bu denli yoğun odaklanmak, bu tür mefhumlarla ilişkili endişe uyandıran radikalizmi ortadan kaldırır. Gerçek, sadece böyle bir çözüme sahip olmadığımız gerçeği değildir. Bu, kendi içinde telafi edilebilecek bir aksaklıktır. Demok-

38 Yetki devrini savunanların en sık vurguladığı nokta, güya benzer bir sistemin İspanya'daki ulusallık iddiası olan çevre ülkeler açısından işlediğidir. Ne yazık ki, daha yakından bakıldığında, Birleşik Krallık'a üstünkörü uygulandığı takdirde, bu modelin temel zaafının ne olacağı ortaya çıkmaktadır. Franco sonrası İspanya'sı, herkesi kapsayan *l'estado de las nacionalidades* denen anayasal düzeni tam da –onlar olmaksızın hiçbir şey işlemeyeceğinden– alt egemenliklerin uyumunu temin etmek amacıyla yaratmıştı. Bunun aksine, Britanya Birlikçiliği, ya böyle bir şeye kesinlikle ihtiyaç duyulmadığına, ya da –bazı değişiklikler bıkınlık verecek ölçüde kendilerini dayatırlarsa– değişikliklerin daima marjinal, bedel gerektirmeyen ve uğursuz yabancı anayasacılığın yokuşa sürmediği değişiklikler olacağına yönelik bir inançtır. Sistemin bilinçaltında, Edmund Burke, egemenlik manzarasına tamamıyla hâkimdir.

ratik akıl sağılığı adına üzerinde çok fazla durulmaması daha iyi olan, daha etkili gerçek, “birilerinin” (Dalyell, Kraliçe, Tony Blair ve diğerleri) dünyanın sonuna dek birleşik kalmasını arzu ettiği bu Krallık’ta, böyle bir çözüme *asla sahip olamayacağımız* gerçeğidir.

Barış ya da Ayrıl

Kral James, 1607 yılında, İngiliz Parlamentosu’na yaptığı konuşmanın sonunda, herkese şahsına güvenmeleri çağrısında bulunmuştu:

Dolayısıyla, bu andan itibaren iyi bir sonuca ulaşmak için çalışın. Kralınızın meşru arzusunun yerine gelmesi, meşru hedeflerinin itibardan düşmemesi için her türlü ertelemeden kaçının, yararsız sorulardan kurtulun. Ve bu tür, benim de kabul ettiğim kısıtlama noktaları içerisindeki güvenliğiniz hususunda, eğilimimden hiç şüphe duymanıza gerek yoktur. Nitekim sözünü veremeyeceğim hiçbir şey söylemeyecek, üzerine yemin edemeyeceğim hiçbir şeyin sözünü vermeyeceğim; ettiğim yeminin altına imzamı atacağım ve imzaladığımı, Tanrının yardımıyla, daima uygulayacağım.

Son, başlangıçtaydı. Egemenliğin derin sorunsalı aynı kaldığından, Tony Blair’in abartılı dili Kral James’inkine benzemektedir. Gerçekte, West Lothian hastalığının ve yetki devrinin çıkmazlarının tek bir çözümü vardır: yeni –daha doğrusu, restore edilmiş– İskoç Parlamentosu’nun egemen karakterinin tanınması. Bu, teslim edilmediği takdirde, kendini dayatarak sonuca varacaktır. Herkesin son altı aydır duymakta olduğu “Yeni Britanya”, yeni bir Birleşme Antlaşması’nı zorunlu kılmaktadır. Antlaşma’nın yeniden müzakere edilmesi gerekmektedir: 1998-1999 yıllarında, dayatılmasının koşulları ortadan kalkmıştır. Fakat yeniden müzakere etme faaliyetinin, rızaya dayalı, samimi bir demokratik anlaşmayı –ve diğer bütün şiarları– güvence altına alabilmesi için, en azından iki tarafın varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Taraflardan biri eşit ortaklığın ikamesini

dayatmaya kalkışırsa –ki bu, muhtemel görünüyor– bu ikame ancak geçiciliğe, sürekli tartışılmaya ve muhtemelen geçimsizliğe mahkûm edilmiş olacaktır.

Burada savunduğum uzun vadeli perspektifin geçerli bir tarafı varsa, “yetki devri” kırık bir ayağı yara bandıyla tedavi etmeye benzeyecektir. Yetki devri, şimdiye dek, İşçi Partisi’nin 1978’deki kanunlarında olduğu gibi, ciddi görünümlü bir münferit “yetkiler” listesini temel almış bulunuyor. Bunlar ya yeni Parlamento’ya devredilebilir ya da Westminster’in emperyal sorumlulukları olarak –Blair’in tercih ettiği söylenen formüle göre– yeni Parlamento’dan “alıkonulabilir”. Bu, Avam Kamarası’nda yasama alanında ilerleme bakımından bir fark yaratabilir, ancak ilkeyi hiçbir şekilde etkilememektedir. Egemenlik açısından bakıldığında, her iki formül de absürttür. Her iki formül de Russell’ın 1707 sonrası mirasta isabetli bir şekilde tespit ettiği “geriye kalan İskoç egemenliği”ni yok saymakta ve rencide etmektedir. Bunun olmasını engellemenin tek yolu, yeniden diriltilen Parlamento’ya, görevlerinden biri –belki de önemlisi– İskoç ulusu adına Westminster’le yeni bir anlaşma yapmak ve eski Antlaşma’yı değiştirmek olacak bir kurucu parlamento veya “konvansiyon parlamentosu” muamelesi yapmaktan geçer.³⁹ 1689 yılında, konvansiyon parlamentoları, Stuart hanedanı sonrası egemenliği yeniden tanımlamış ve yeni temsili, kolektif haklar sistemini kurmuştu. Demokrasiyi İn-

39 Yetki devrinin olası manasına ilişkin İskoçya’daki tartışmaya Lindsay Paterson’un 1707’den günümüze İskoçya kurumlarının “özerk idare” tarihini anlatan önemli kitabı *The Autonomy of Modern Scotland* (Edinburgh, 1994) hâkim olmuştur (bkz. bu kitabın 14. Bölümü). Onun tabiriyle, “alt siyaset” (low politics), hep yerlilerin hâkimiyetinde kalmıştır: Dolayısıyla neden yeni bir ulusal meclisin kurulması büyük bir değişikliğe yol açsın ki? Bu perspektifin egemenliğin temel doğasını görmezden geldiğini düşünüyorum: Gerçekte, parlamento, “alt siyaset”in yayılmasına veya tamamlanmasına adanmış herhangi bir sivil toplum kurumu değildir. Paterson’un bakış açısında pek önem verilmeyen “kimlik” meselesi bakımından önemi bir yana, parlamento, nihai merci sorumluluğunun ve yerellik ötesindeki bir statünün “yüksek siyaseti”ne (high politics) doğru niteliksel bir geçişi yansıtır. İskoçya siyasetine en hâkim, genel metin, hâlâ Michael Fry’nin *Patronage and Principle: A Political History of Modern Scotland* (Aberdeen, 1987) adlı eseridir. Fry, bu eserinde, kendi sözleriyle, “İskoçların siyasette ne kadar kötü oldukları”nın keskin bir anlatısını sunmuştur.

giltere’de Charter 88’in,⁴⁰ İskoçya’da Anayasal Konvansiyon’un çizdiği çerçevede kuracak yeni konvansiyonlara ihtiyaç vardır.

Anayasal Konvansiyon’a gelince –ve şayet insanlar “ulus” soyutlamasından rahatsızlık duyuyorlarsa– yakın somut tarihi hatırlatmama izin verin. İskoç Anayasal Konvansiyonu, İşçi Partisi’ni, sendikaları, kiliseleri ve en önemli kurumların temsilcilerini içeren geniş tabanlı bir organdı. Episkopal Kilise rahibi Kenyon Wright tarafından açık bir ilahi tarzda toplantıya çağırılmasından ötürü, geçerli sebeplerle, İskoçyalı bir seçkinler topluluğu olarak alay konusu olmuştu. Konvansiyon, 1980’lerde, sabırla toplanmayı sürdürdü ve yeni yasaların büyük ölçüde temel alacağı fazlasıyla mütevazı bir özerk yönetim planı hazırladı.⁴¹ Fakat 1988 yılında –William’ın tahta çıkmasının 300. yıldönümünde– İskoçya’daki bütün egemen hakların Westminster’deki Krallık’a değil, İskoç halkına ait olduğunu ifade eden, çoğu İşçi Partili ve Liberal Demokrat milletvekilinin imzaladığı bir *İskoç Hak İddiası* metni de yayımladı. Ciddi miydiler? İmzacıların, en azından kalemleri beyanname kâğıdını karalarken, ciddi olduklarını varsayabiliriz. Aralarından bazıları, bugün kendi kendilerine bunun bir anlamının kalmadığını veya “1997’deki Muhteşem ve Kansız Tahta Çıkış”ın gölgesinde kaldığını söylüyor olabilir. Öyleyse, yanılıyorlar.

40 Britanya’da anayasal reform çağrısı yapan bir baskı grubu. Adını, *New Statesman* dergisinin 1988’de yayımlanan bir özel sayısından ve Çekoslovak muhalefet hareketi Charter 77’den almaktadır – ç.n.

41 Bu arada, bu manevralar esnasında, İskoç işçi sınıfına 1998 sonrası egemenliğin nasıl işleyeceği açıkça ifade edilmişti. Muhafazakârların olası bir “ekose vergisi”ne dair sıkıştırmalarından rahatsız olan Blair, aniden, Edinburgh Meclisi’nin kurulabilmesi için basitçe bir referandumun değil, *vergilendirilme üzerine* bir referandumun yapılması gerekeceğini duyurdu. Referandumlar tarihinde emsali bulunmayan bu araç, şu anda uygulanma aşamasındadır. Bunun İskoçların ceplerinin veya ekose keselerinin içeriğine dair eşî görülmemiş bir geyik muhabbetine yol açacağı kesindir. Daha ciddi açından bakıldığında ise, küçük bir kampanya sorunu, resmî olarak, uydudaki bir devlet sorunu düzeyine çıkartılmıştır. Değişiklikle ilgili Anayasa Konvansiyonu’na danışılmadı bile. Onca yıllık sessiz demokratik çabanın ardından, bu organ –özellikle Blair’in kendi partisi tarafından basırılmasından bu yana– duyulabileceğine inandığı bir söz hakkı kazandığını sandı. Hatta kendini bir tür gölge parlamento olarak görmeye dahi başladı. Neticede, gerçek parlamento toplandığında, egemenlik konusunda, unutulması pek mümkün olmayan değerli bir ders alınmış oldu.

Bu tarz muhalif görüşler muhtemelen Yeninin lanetiyle çarpıldılar. Bir kadavranın içinde yaşamak, beraberinde, mucizelere inanmak gibi belli başlı riskler getirir. Kendiliğinden bir yeniden doğum –devrim, yeni bir anayasa vesaire– manasına geleceğinden, bunun yerine mucizevi kısa yollar, ustalıkli numaralar ve oyunların işe yaramasından medet ummak cazip gelmeye başlar. Thatcherizm, bu tarz düşüncenin beslendiği verimli bir topraktı. Onun tesiriyle şekil verilmiş bir sol da buna kısmen boyun eğmiş durumdadır. Bayan Thatcher değişime duyulan ihtiyacı ve açlığı hissetmişti. Ancak hükümeti, eski Birlik rejimini değiştirmeden korumaya yönelik Çarcı bir kararlılığa dayanıyordu. Dolayısıyla devlet-dışı veya sosyo-ekonomik dönüşümler hararetle özendirilmeli, bunun zor veya imkânsız olduğu durumlarda ise hayalleri süslemeleri sağlanmalıydı: taçlandırılmış girişimcilik veya demokrasi ve eşitlikçiliğin olmadığı bir Amerika; 1980'lerin bu tarz budalaca formüllerini herkes fazlasıyla tanıdık bulacaktır. İngiliz-Britanyalı çevrenin gerçek felsefesi daima ampirizm olmuştu, fakat 1980'lere gelindiğinde bu akım aniden –ve belki de öldürücü bir biçimde– tahtından edilmişti. John Locke, Michael Oakeshott ve bu ikisi arasındaki hemen hemen herkes çöpe atılmıştı. Derin bir uyku çöktüğü anda, düşünce kuruluşları mantar gibi çoğaldı ve peygamberler, bakanlarla muktedir kahvaltılara oturdu.

Burada bütün bunlara değinmekteki amacım, postmodern olana karşı düşmanlık gütmek değil, onu daha iyi konumlandırmaya çalışmak.⁴² Ölüm sancılarını Yeninin kıpırdanmalarından ayırt etmek sanıldığı kadar kolay olmayabilir. Ulus-devletlerin Britanya Birliği'nin muhtemel mirasçıları olduğu yönündeki herhangi bir öneri, kaçınılmaz olarak, arkaizm suçlamasıyla karşı karşıya kalacaktır. Bütün düşünce kuruluşları

42 Iskoçya'nın Yeninin geliştirilmesinde geri kaldığı söylenemez. Aslında, kültüründeki Aydınlanma damarı, kimsenin herhangi bir düşünce kuruluşuyla özdeşleştiremeyeceği, örneğin Bernard Crick ve David Millar'ın takdire şayan *To Make the Parliament of Scotland a Model for Democracy* (Edinburgh, 1995) adlı kitapçığı gibi, katkılar sunmasına imkân tanıdı. Ancak burada ileri sürülen egemenlik manzarasında, böylesi bir modelin ulus-devlet olmaksızın yaratılabilmesi mümkün gözükmemektedir.

milliyetçiliğe ve ulus-devletlere dış biler haldedir: Onlara göre, milliyetçilik ve ulus-devletler, modası geçmiş, dar, zorluk çıkaran, gerici, içe dönük ve alternatif entelektüel tıbbı karşı bağıştır. Bir modernleşme bağımlısı olarak, bu tespitlerin çoğuna sempati duyuyorum. Gelgelelim, egemenlik meselesini ciddiye alacaksa, vurguyu diğeryönde yapmak gerekir. Belli bir ölçüde anakronizm, Birleşik Krallık'ın bu meselesine getirilen çözümlerden ayrı düşünülemez, çünkü bağlamın kendisi fazlasıyla anakroniktir. Sihirli bir sıçrayışla kaçma olanağı yoktur. Demokrasi, 1 Mayıs'ta etkileyici bir zafer kazanmıştır; fakat bu, (kaçınılmaz olarak) arkaizmin de zaferidir. Hangi tarafın daha fazla önem arz edeceğini henüz bilmiyoruz; ama elbette burada ortaya konan argüman, ikincisine işaret etmektedir. İktidarın “mutlaka” yozlaşıp yozlaşmayacağı belli değildir; muhakkak o yöne meyledecektir. Böylesi bir eski moda çerçeve içerisinde, eski moda çözümler hem kaçınılmazdır, hem de en azından geçici olarak tercih edilir. Eğer Başkan⁴³ Kraliyet'in öncül karizmasını başarıyla sahiplenmeye devam ederse ve çerçeve, Yeninin süsleri altında daha da eski moda bir hal alırsa, eski moda çözümler daha da tercih edilir olacaktır. Bu yüzden ki Konvansiyon ve iddiası meşruiyetini korur – ve onun ve diğeryorganların zahmetle üzerinde çalıştığı özerk yönetim planlarının aşırı methedilmiş ayrıntılarında değil, daha çok ilkesel düzeyde meşrudur.

Arada Kalmış

Mevcut Britanya egemenlik sistemi, mutlakıyetçilik ile demokrasinin (1776 ve 1789'daki) yükseliş arasındaki ara dönemde ortaya çıkmıştı. Nihai krizi de bir başka ara dönemde gerçekleştiriyor: 1789-1989 devrinin ulusal-kimlik devletleri ile demokratik bir Avrupa devletinin oluşumu arasında. Tarihteki ve kalkınmadaki konum, milliyetçiliğin önemini büyük ölçüde açıklar. Daha kabaca ifade etmek gerekirse: Olacak olan, olması gerektiği anda ve genellikle “yanlış zamanda” olur. İlerleme, de-

43 Blair kastediliyor – ç.n.

rinlerinde –ve kendine özgü bir biçimde, özünde– Aydınlanma’dan bu yana plancılarla devamlı surette dalga geçen rastlantısal bir yön barındırır. Bunun irrasyonalizmle veya kehanetleri andıran “insan doğası”yla hiçbir ilgisi yoktur; yine de bu tür mitolojilerin ortaya çıkışını açıklamaya yardımcı olur. İçinde olduğumuz yanlış zaman ise, sonu gelmeyen analizlere tabi tutulmuş “ulus-devletin çöküşü” ile etno-dilsel ve siyasal farklılaşmanın yenilenmiş, istikrarlı biçimler alabileceği Avrupalı halef arasındaki zamandır.⁴⁴

İskoçya, Galler ve Ulster gelecekteki o bölgesel/ulusal duruma doğru filmi hızla ileri sarabilselerdi, bu elbette pek uygun olacaktı. İleri sarmalarını ve böylece ulus-devletin ve atavizmin tehlikeleri ile küreselleşmiş dünyada egemenliğin yanılsamalarından kaçınmalarını telkin eden görüşler yok değil. Aynı uyarıcı görüşler eski model egemenliği terk etmenin ne kadar iyi sonuçlar doğurabileceğini, yani toplumların ruhsal veya cemaatçi manada “kimlik”ten ödün vermeden, devlet statüsünün ortak bir havuzda toplanması veya birleştirilmesi⁴⁵ sayesinde, gerçekten etkin bir otorite kazanabileceklerini, hatta ekonomik olarak kazançlı çıkabileceklerini de keşfettiler.⁴⁶ Evet, bu doğru olabilir, gerçekten müthiş bir imkân da olabilir ama sadece *elden çıkaracak bir şeyleri olanlar için* durum böyledir. Elde çıkaracak bir şeyleri olmayanlar, yani “havuza aktarılabilir”, “birleştirilebilecek” veya cesurca feda edilebilecek egemen iktidar benzeri hiçbir şeyi olmayanlar için gelecek, haliyle

44 Bu son durumdan ne kadar uzak olduğumuz, Avrupa Birliği’ne dair son zamanlarda çıkan iki önemli tartışmada –Alan Milward’ın *The European Rescue of the Nation-State* (Londra, 1992) adlı çalışması ile Perry Anderson’ın, ilk olarak *London Review of Books*’ta (Ocak 1996) yayımlanan ve daha sonra Peter Gowan ve Perry Anderson tarafından derlenerek *The Question of Europe* (Londra, 1997) [Türkçesi: *Avrupa Sorunu*, çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları, İstanbul, 2005] adıyla yeniden yayımlanan Avrupa üzerine kaleme aldığı denemelerinde– görülmektedir. Anderson’ın ‘The Invention of the Region’ başlıklı keskin denemesi ise European University College’in ‘Working Papers’ serisinde (Floransa, 1995) yayımlanmıştır.

45 A pooling or merging of statehood – ç.n.

46 Geoffrey Mulgan’ın *Connexity. How We Should Live in the 21st Century* (Londra, 1997) adlı son çalışması, kültür ve egemenlik konularına ilişkin bu perspektifin kapsamlı bir sunumu niteliğindedir.

biraz farklıdır. Egemenlik zengini büyükşehirli, böylesi bir yılan-merdiven oyunundan keyif alabilir; egemenlikten yoksun uydular ise sırf oyuna dâhil edilmekten bile memnun olacaktır. Onların gözünde Birleşik Krallık ve Fransız Leviathanları çok farklı gözükmemektedir: Yalnızca küçük ulusların egemenliğine el koymakla kalmamışlardır, aynı zamanda bunu onlar adına elden çıkarabileceklerini de düşünmektedirler.

İskoçya da kendi ileri sarma taraftarlarına fazlasıyla sahiptir. Bazıları, uzun yıllardır “Avrupa İçinde Bağımsızlık” sopasını sallayan İskoçya Ulusal Partisi bünyesindedir. Her zaman ki gibi, bu sloganın, uzaktan pek hoş görülmediği ihtimali bir yana, gerçekten farklı bir şey söyleyebildiğinden emin değilim. Genelgeçer, uzun vadeli bir çözüm olarak, Avrupa Birliği içerisinde –orada “bağımsızlık” her ne anlama gelecekse– özerk bir bölge veya bölge-ulus olma fikri kulağa cazip gelebilir. Öte yandan, daha kısa vadede, sıkıntıyı, kavgayı ve ayrılığı engellemenin bir yolu olarak, Londra ve çevre ilçelerde muhtemelen daha az belirgin olan, bir başka fikir de daima mevcuttur. Bu da İngiltere’nin, hatta belki de İngiltere’nin bölgelerinin *aynı anda* benzer veya eşit bir statüye geçmesi gerektiğidir. Gerçekten de egemenliğin adil olmayan bir şekilde yoğunlaştığı yer burası olduğundan, büyükşehrin en azından geçici olarak bu fedakârlıkta öncü rol oynamasının daha kolay olacağı açıktır.⁴⁷

O halde haydi havuzda toplanmaya ve birleşmeye, sevgili Britanyalılar. Bu arada, birleşme kotarılarına ve “egemenlik” onurlu bir şekilde defnedilene dek –öncelikle de ara dönem biraz olsun kısılalana dek– çevre ülkeler, sıradan, sıkıcı, dar, tehlikeli, bencil, potansiyel olarak atavist ve benzeri bir egemenlikle idare edebilir misiniz lütfen? Geçicilikten ibaret bir çağda, tek çözüm gerçekte ulaşılabilir olandır: yani, hem geriye hem ileriye bakan ve gerek Avrupa’da gerekse BM dünyasında hâlâ geçerliliğini koruyan genel kuralların salık verdiği, bağımsızlık

47 Yeni hükümetin seçilmiş bir Londra konseyi ve belediye başkanı önerileri, İngiltere’de bölgecilik açısından önemli dönüm noktaları teşkil edebilir. Gelgelelim, bunun akıbeti de geçmişte daha fazla huzursuzluğun yaşandığı kuzeydoğu ve Cornwall gibi bölgelere bağlı olabilir.

olarak da bilinen egemen devlet statüsü.⁴⁸ BM'nin gelecekteki üyeleri henüz bunu kavramamış olabilirler, fakat yeni İskoç Parlamentosu, burada özetlemeye çalıştığım –1689'daki *Hak İddiası*'ndan 1988'de Thatcherizmin baskıları altında çıkartılan yenisine dek uzanan– tarihin kendisi için önceden çizdiği bir egemenlik çerçevesine halihazırda sahiptir. Asıl başlangıç noktası da budur. Yeni Parlamento'da da, her şeyden önce, eski ve Yeni Britanya hegemonyasının sözde kadim kuralları uyarınca ve yetki devrine tabi bir adabımuaşeretle düzgün davranmayı arzulayan –yüzde 50'sinin kadın olmasını utınduğum– birçok “uslu çocuk” olabilir. Buna halihazırda “parlamentoya işlerlik kazandırmak” deniyor. Boşa zaman harcadıklarını düşünüyoruz. İncelemekte olduğumuz egemenlik konuları –Britanyacılık'ın yükselişi ve düşüşü– bağlamında bakarsak, bildiğimiz ulus-devlet statüsünün ve sorumluluğun (namıdiğer, özgürlüğün) çok daha az sıkıntıya yol açması beklenebilir.

Bu tarz bir argümandaki tuhaflık, okurların dikkatinden kaçmamış olacaktır. Burada, özetle, açıkça egemen bir Parlamento'nun ve zamanla buna eşlik edecek bir İskoç devletinin ortaya çıkmakta olan ikileme yönelik en muhtemel ve en iyi çözümleri sunduğu savunuluyor ve fakat bunu yaparken standart milliyetçi retoriğe başvurulmuyor. Ne de olsa, mesele, böylesi tanıdık motifler ve büyümlü sözlere bağlı kalmamaktadır; zaten hiçbir zaman bağlı kalmamıştır. Bu sözlerin Birleşik Krallık bağlamında sanki önemli bir mesaj, yanlış bir dile yanlış bir şekilde çevriliyormuş gibi duyulmasının sebebi de bu olabilir. Milliyetçiliğin genel, kaçınılmaz konuşma tarzı İngiltere-İskoçya ilişkisinin özel sorunsalına hiçbir şekilde uymaz. İrlanda'ya uyar, Kuzey İrlanda'ya/Ulster'e de yarım yamalak uyar. Bunun sebe-

48 Elbette bu kurallar değişmektedir, fakat daima gerçek veya ön saftaki değişikliklerin oldukça gerisinde kalmışlardır. Günümüzde hâlâ Professor Gerry Simpson'ın 'The Diffusion of Sovereignty in the Post-Colonial Age' (*Stanford Journal of International Law*, 32. cilt, 2. sayı, 1996) başlıklı çalışmada güzelce tarif ettiği döneme demir atmış hallediler. Simpson, 1989 sonrasında “self-determinasyonu yeniden düşünme”yi salık veren yeni bir eğilimin ortaya çıktığını teslim etmektedir. Bu yüzden, “uluslararası hukukun uzun zamandır parçası olan ayrılmanın (secession) bile bir tür dönüş yaptığı” söylenebilir.

bi ise İrlanda'nın 19. ve erken 20. yüzyıllardaki kalkınmasının gerek Avrupa gerekse dünya normlarına çok daha yakın olmasıydı: Karşılaştırmalı olarak bakıldığında, bu kalkınma ana ada siyasetinden daha geri kalmış, atavist falan değil, çok daha "modern"di. Bu kalkınmanın siyasal kalıbı, İrlanda Parlamentosu'nun 1800'de –yani, Galler asimilasyonundan iki buçuk, Birleşme Antlaşması'ndan bir yüzyıl sonra, milliyet siyasetinin eşiginin ötesinde– Birlik'e katılmasıyla kesilmişti.

Konuyu başka bir açıdan da ele alabilir, İskoç seçmenlerin ne uğruna oy kullandıklarını sorgulayabiliriz. Elbette, seçmenler, bir bakıma, siyasal birleşmenin uzun devrinden kalma farklı partilerden oluşan Westminster tabildot menüsü aracılığıyla seçim yapmaktadırlar. Öte yandan, ciddi bir oybirliği içerisinde (yüzde 70-80), çeşitli araştırma ve anketlerin "kendi işlerimizde daha fazla söz hakkı", "özerk yönetim" ve benzeri ifadelerle tarif ettiği kesin fakat eksik tanımlanmış bir duruma yönelmek üzere oy kullandıkları da görülebilir. Bazı yorumcular, bu yönelimin yalnızca bir kısmının –İskoçya Ulusal Partisi'ni destekleyen yüzde 20-25'in– Thames kenarındaki Richter ölçeğinde açık "ayrılıkçılık" olarak tespit edildiğine düzenli olarak dikkat çeker ve teselli olurlar. Bu doğru olsa da teselli yersizdir. Daha mantığa ters bir şekilde ifade etmek gerekirse:⁴⁹ İskoçya'da, özerk yönetim, bağımsızlıkla saptırılamayacak kadar önemli bir meseledir.

Çoğu seçmenin gerçekte desteklediğine, kendini halka farklı parti ve parti-dışı görünümelerde sunan ve İskoç Muhafazakârlığından da giderek açık destek alan bir hareket olan (sözüm ona) "Egemenlik Partisi" denebilir. Buna, "Karar Verme Hakkı Partisi" de denebilir. Yeniden toplanmış Parlamento'nun vereceği en önemli kararın gelir vergisini birkaç yüzde puan yükseltmek veya düşürmek olmadığını herhalde belirtmeme gerek yok. En önemli karar, Birleşik Krallık'la bağlantısının koşullarının değiştirilmeye çalışılıp çalışılmayacağına ilişkin karardır. "Karar verme hakkı" taraftarlarının birçoğunun, muhtemelen büyük bir çoğunluğunun düşündüğü gibi ben de, var

49 The point can be put more Irishly – ç.n.

olmaya başladığı andan itibaren yalnızca bir İskoç Parlamento-su'nun bu konulara ilişkin karar verme hakkı olacağına inanıyorum. Elbette bu organ yalnızca bir kere toplanıp, birkaç küçük modernleştirici değişikliğin ardından Westminster'le yeniden birleşmeyi talep ederek 1707 teamülünü sürdürmeye karar verebilir. Beni hayal kırıklığına uğratabilecek olsa da böyle bir kararı elbette demokratik değerler temelinde kabulleneceğim; aynı şekilde, muhaliflerin de, ileride, ayrılmaya veya "Avrupa içinde bağımsızlık" yoluna girmeye dair bir kararı kabulleneceğini varsayıyorum.

"Karar Verme Hakkı Partisi", etno-kültürel milliyetçilikle değil, demokrasiyle ilgilidir. Bu doğrultuda, demokrasinin (henüz) ortadan kaldırılamayacak, aşılamayacak, fakat dönüştürülebilecek baskın bir ulusal biçime sahip olduğunun ayırdındadır. Britanya Birlikçiliği, artık yolun sonuna gelmiş bulunan, kısa ömürlü bir sahte aşkınlık durumuydu. 1997 seçimlerinin sonucu, bu durumdan çıkış sürecini (en azından) başlatacak kapıyı açıyor. Umarım, tekrar kapanmadan önce, o kapıdan bir şekilde geçme şansımız olur.

- Afrika 17, 27, 37, 47, 90, 92, 130, 195, 196, 199, 204, 208, 216, 274, 277, 294
Afrika merkezcilik 196
Agricola, G. J. 21
D'Alembert, Jean Le Rond 218, 219, 307
Alanís, Joan Martí 234, 235
Almanya 35, 42, 50, 77, 92, 103, 144, 182, 219, 231, 260, 348
Alman Aryanizmi 121, 181
Orta Avrupa'daki Alman hakimiyeti 334
Üçüncü Reich 29, 258
Amazon ormanları 121
Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 18, 29, 42, 79, 103, 175, 191, 249, 255, 271, 288, 296, 357
Amerikan Devrimi 216, 335, 337
Amerika yerlileri 197, 199, 216
Amerikan İç Savaşı 27, 29
Amsterdam 81
anarşi, anarşizm 58, 70, 84, 107, 109, 205, 228, 238, 252, 253, 306
Anderson, Ben 109
Anderson, John 221
Anderson, Perry 10, 27, 40, 180, 193, 281, 378
Andorra 231-243, 249-251, 253, 255
ekonomisi 242
Fransa ve İspanya ile ilişkileri 231, 233, 240
özerk yönetim 234
Parlamentosu 233
Vadiler Genel Konseyi 234
Angell, Ian 211
Angkor Wat 170, 175
Arafat, Yasir 296, 297
Arapçılık 291
Arap milliyetçiliği 288, 291
Arap-İsrail Altı Gün Savaşı 290, 293
arkaizm 77, 104, 376, 377
Asya 90, 158, 175, 187, 197, 199, 221, 249
Atina 215
Auschwitz 168
Avrodolar 249
Avrupa 10, 22, 24, 28, 32, 39, 46, 47, 52, 65, 67, 72, 81, 85, 86, 90, 92-94, 96, 97, 99-101, 103, 105, 106, 112-114, 126, 133, 137, 144-150, 155, 156, 169, 181, 184-186, 188, 189, 191-193, 195, 196, 198, 201, 202, 204, 208, 209, 214-216, 219, 221, 223, 227, 231, 232, 234-238, 242, 243, 246, 249, 250, 253, 254, 256, 264-267, 273-275, 282, 283, 289, 293, 305, 312, 317, 322, 324, 327, 329-335, 339, 341-343, 357, 358, 362-364, 367, 368, 371, 377-379, 381, 382
Avrupa Birliği 149, 184, 250, 256, 305, 330, 331, 364, 378, 379
Avrupa'da ırkçılık 113
Batı Avrupa 112, 145, 188, 231, 246, 264

- Dogu Avrupa 24, 39, 72, 93, 94, 96, 99, 105, 126, 144, 146-148, 150, 181, 185, 188, 192, 208, 209, 215, 227, 265-267, 275, 317, 335
- Orta Avrupa 10, 22, 32, 96, 101, 126, 146, 149, 208, 334
- Orta Avrupa'daki Alman hâkimiyeti 334
- Avrupa merkezcilik 195
- Avrupa Topluluğu 47, 81, 112, 156, 202, 232, 236, 357
- Avustralasya 137, 343
- Avusturya 204, 205, 207, 343
- Avustralya Aborjinleri 205, 207
- Aydınlanma 31, 41, 42, 57, 67, 71, 88, 105, 106, 129, 134, 135, 139, 142, 144, 177, 183, 192, 193, 206, 214, 216, 218, 220, 223, 224, 289, 305-307, 310, 335, 352, 369, 376, 378
- Aydınlanma düşüncesi 41, 144
- Aydınlanma teorisyenleri 139
- Iskoç Aydınlanması 10, 125, 136
- Azerbaycan 108
- Balkanlar 107, 108
- Balkan Savaşları 108, 109
- Balkanlaşma 46, 54, 75, 76, 98
- Baltık 88, 98, 102, 219, 272
- özgürlük hareketi 98
- Bask bölgesi 155, 185
- terörizm 184
- ulusal hareket 184
- Batı Şeria 287, 291
- Becker, Elizabeth 162
- Belçika 26, 227, 231, 277, 278
- Belfast 156, 269, 270, 279, 366
- Belhaven, Lord 339, 350
- Benjamin, Walter 19, 39
- Bilbao 156
- Birinci Dünya Savaşı 28, 62, 141
- Birleşme Antlaşması 50, 132, 134, 135, 328, 335, 338, 340, 348, 350, 352, 361, 365, 369, 373, 381
- Birleşmiş Milletler 47, 75, 109, 231, 232, 250, 272
- Black Watch alayı 131
- Blair Atholl 130
- Blair, Tony 136, 360, 365, 367, 368, 373-375, 377
- Boas, Franz 221
- Bofill, Ricard 235
- Bohemya 24, 150, 179, 258, 266
- Bolşevikler 139
- Borrell, John 103
- Bosna 102, 104, 111, 112, 118, 155, 156, 186, 208, 274, 276
- Bosna savaşları 123, 186
- Bosna'daki Müslüman kadınlar 111
- etnik temizlik 276
- Bourbonlar 215
- Boyle, Kevin 276
- Boyne Muharebesi 135
- Bragg, Melvyn 153
- Bratislava 258, 260, 265
- Brejev, Leonid Ilyich 97
- Britanya İmparatorluğu 131, 152, 232, 250, 286, 305, 339, 342
- çöküşü 250
- Britanya sömürgeciligi 250, 251
- Britanya Ulusal Partisi 202
- Bruce, Steve 275
- Brüksel 150, 202, 232, 237
- Buchan, John 344
- Burke, Edmund 56, 88, 225, 369, 372
- Büyük Britanya (Birleşik Krallık) 50, 109, 114, 130, 135, 152, 189, 193, 201, 202, 204, 231, 238, 251, 256, 274, 282, 283, 321, 323, 329, 334, 344, 356, 357, 359, 361, 362, 364, 372, 377, 379-381
- Britanyacılık 380
- Britanyalılık 193, 273, 364
- Büyük Britanya'da İngiliz hâkimiyeti 334
- egemenlik 359, 377
- imparatorluğun düşüşü 358, 364
- monarşi 241
- monarşinin düşüşü 356
- büyükşehircilik 123, 286
- Caldwell, Malcolm 161-163, 165
- Calvino, Italo 124
- Campbell, James 312
- Canut, Raymond 240-242
- Carmichael, Gersholm 336
- Carnogursky, Jan 257, 261, 264, 265
- Caton-Jones, Michael 349
- Cayman Adaları 251
- Cebelitarık 232, 238, 251
- Cenevre 219
- Cenevre Cumhuriyeti 219
- Charter 88 375
- Chateaubriand 221
- Chauvin, Nicolas 174, 176-179, 183, 184, 218
- Christie, Campbell 232

- Churchill, Winston 296
 Cincinnatus 216, 218
 Clarke, Arthur C. 294
 Clarke, Donald 269
 Clausewitz, Karl von 220
 Connor, Walker 263, 266
 Cook, Robin 371
 Crick, Francis Harry Compton 34
 Cromwell, Oliver 136, 337, 360, 363
 Csurka, Istvan 209
 Culloden Muharebesi 129, 130, 135, 136
 cumhuriyetçilik 41, 156, 189, 216
 Fransız cumhuriyetçiliği 42
 Cunningham, Roseanna 332
 Curaçao 251, 256
- Çarlar 94
 Çek Cumhuriyeti 151, 257, 266
 Çekoslovakya 24, 111, 113, 150, 180,
 257-261, 263, 264, 267, 334, 375
 Avrupalılaşıma 264
 Komünist Parti 258
 komünizm 258
 milliyetçilik 267
 çeşitlilik mirası 311
 çevreci hareketler 99
 Çin 16, 17, 121, 165, 166, 172, 174, 195,
 214, 294, 305
 Hong Kong'un iadesi 305
 Kamboçya'ya desteği 172
 Kültürel Devrim 165, 172
- Daglık Karabağ 105, 155
 Danimarka 113, 114, 232, 331
 Danimarka referandumu 113, 114
 Danton, Georges Jacques 217
 Darien Planı 337
 Darius 215
 Darwin, Charles 35
 Darwinizm 29, 33, 35, 200
 Davie, George 319
 de Staël, Germaine 217
 De Valera, Eamonn 190
 Defoe, Daniel 337
 dekolonizasyon 39, 249, 250, 370
 Fransız dekolonizasyonu 250
 demokrasi 10, 15, 28, 42, 46, 47, 56, 66,
 95, 97-100, 103, 104, 109, 116, 126,
 145, 147-149, 151, 222, 228, 233,
 234, 240, 241, 253, 258, 262, 274,
 275, 281, 291, 295, 320, 330, 335,
 344, 346, 359, 364, 367-369, 374,
 376, 377, 382
- Demokratik Kampuçya 161-163, 166,
 172
 despotizm 131, 132, 362
 dil 17, 24, 100, 171, 274, 278, 290, 304,
 322
 din 33, 40, 131, 303, 304, 316, 320,
 322, 337
 dini inanç 39, 40, 162, 173, 362
 Doğu Asya toplumları 158
 sanayi kalkınma 158
 Downing Sokağı Beyannamesi 277, 279,
 281
 Doyle, Roddy 273
 Dreyfus Meselesi 178
 Dubcek, Alexander 260, 261
 Dubrovnik 111
 Dudman, Richard 162
 Dunn, Douglas 20, 22, 29
- Edinburgh 9, 10, 13, 49, 131-133, 135-
 137, 190, 231, 233, 245, 257, 311-
 313, 324, 328, 330, 333, 336, 339,
 341, 350, 356, 362, 374-376
 Edinburgh Parlamentosu 10
 ekoloji 97, 157, 240
 ekonomik emperyalizm 255
 El Mallakh, Dorothy 260, 261
 emperyalizm 17, 49, 66, 79, 92, 106,
 204, 205, 222, 255, 290, 293
 d'Encausse, Hélène Carrère 96
 Endülüs 236
 Engels, Friedrich 50, 139
 enternasyonalizm 48-63, 65, 67-74, 76,
 79-84, 87, 88, 92, 93, 97, 100, 105,
 111, 117, 122, 123, 127, 142, 144-
 146, 149, 228
 Ermenistan 108
 Ervine, David 282
 Esad (Cumhurbaşkanı) 295, 299
 eşcinsellik geni 207
 ETA 156, 185
 etnik anarşi 58, 107, 205
 etnik kan davaları 95
 etnik milliyetçilik 35, 78, 108, 148, 151,
 155, 157, 166, 167, 174, 180, 181,
 183, 184, 200, 202, 206, 209, 222,
 223, 256, 263, 265-267, 277, 305
 etnik saflık 91, 165
 etnik temizlik 105, 159, 172, 222, 266
 Euskadi 185
 evrenselcilik 22, 68, 71, 80, 142, 284
 evrim teorisi 197

- Fairbairn, Sir Nicholas 332
 Falkland Adaları 250
 faşizm 93, 117, 139, 141, 148, 201, 203, 219, 259
 Çekoslovakya'da faşizm 259
 Fransa, Avusturya ve Birleşik Krallık'ta faşizm 201
 İtalya'da faşizm 141
 Feifer, George 95
 Ferdinand, Franz 103
 Ferguson, Adam 128-136, 138, 152, 342
 Filistin 208, 213, 274, 277, 285-288, 291, 292, 296-299
 Arap-İsrail Altı Gün Savaşı 290, 293
 Arapçılık 291
 Filistinliler 287, 291, 292, 297-299
 İsrail işgali 292
 milliyetçilik 285, 291
 Fini, Gianfranco 204
 Finlay, Ian Hamilton 153, 154
 FKÖ 297-299
 Fletcher, Andrew 333, 337, 350
 Fontenoy Muharebesi 131
 Forbes, Duncan 129-131, 134, 138
 Forsyth, Michael 330, 331
 Franco, General 242, 372
 Fransa 51, 58, 88, 105, 113, 114, 132, 152, 155, 160, 168, 175, 178, 183, 191, 201, 216, 218, 227-231, 233, 234, 239, 240, 242, 245-247, 252, 255, 285, 340, 358, 362
 bir devlet modeli olarak Fransa 227, 255
 Direniş 178
 eski rejim (*ancien régime*) 98, 163, 165, 173, 281, 360
 Fransa ve Andorra 234, 240, 242
 Fransa referandumu 113, 114
 Fransa'da faşizm 201
 Fransızca 42, 176, 217, 220, 248, 255, 307
 Jakobenizm 154
 sömürgecilik 160, 174
 şovenizm 175-177, 179, 231
 Fransa-Prusya Savaşı 58
 Fransız Devrimi 55, 56, 135, 154, 217, 228
 Fransız varoluşçuluğu 42
 Frieson, Kate 173
 Fukuyama, Francis 33, 35, 46, 103, 281
 Gaelcilik 348
 Gael Atletizm Derneği 278
 Kelt dili 129-131
 Galler 189, 190, 232, 279, 282, 327, 359, 360, 362, 378, 381
 Galler'de sivil milliyetçilik 282
 Gamsakurdia, Zviad 104
 Garbiyatçılık 195, 294
 Gazze 287, 297
 Gece ve Sis Karamnamesi 81
 Gellner, Ernest 10, 13-18, 22-27, 30-32, 34, 40-42, 87, 91, 92, 99, 115-117, 122, 125-129, 137, 143-146, 149, 150, 155, 172, 174, 179-183, 187, 189, 191-193, 206, 207, 221, 246, 252, 255, 257, 272, 275, 293-295, 323
 Doğu Avrupa üzerine görüşleri 275
 Gellnercilik 23
 modernleşme teorisi 14, 22, 23, 27, 32, 33, 39, 41, 179, 181, 186, 192, 246
 Said'e karşı görüşleri 206, 292-298
 genetik 26, 29, 34, 35, 37, 38, 40, 106, 166, 167, 174, 196, 200, 202, 204-207, 213, 316, 360
 genetik miras 200
 Giner, Salvador 147, 151
 Glasgow 64, 118, 132, 282, 309, 311-313
 1 Mayıs töreni 64
 Glenney, Misha 108
 Godfrey, John 332
 Goethe 86
 Goldsmith, Sir James 358
 Gonzalez, Felipe 251
 Gorbacov, Mihail 46, 102, 113
 Gorter, Herman 66-68
 Gottwald, Clement 258, 352
 Gramsci, Antonio 72, 125, 128, 139-143, 320
 Greenfeld, Liah 34, 190, 357
 Grönland 121
 Guernsey 251, 256
 Güney Afrika 17, 47, 92, 130, 208, 274, 277
 Güney Dakota 197, 198
 Gürcistan 102, 104, 108, 185
 Habsburglar 72, 76, 94, 146
 Habsburg İmparatorluğu 213, 265, 334
 Hadden, Tom 276, 277, 282
 Hall, John A. 10, 146, 180
 Hamlet 49
 Hanoi 162, 172
 Harding, Neil 141, 142
 Harris, Robert 355, 356, 364

- Hayyam, Ömer 284
Hegel 13, 32-35, 69, 86, 114, 125, 133, 139, 341
Heidegger, Martin 182
Hırvatistan 92
Hırvatlar 98, 273, 280, 281
 Hırvat sürgün hareketi 75
Himmler, Heinrich 181, 200, 202, 213
Hitchens, Christopher 306
Hitler, Adolf 29, 168, 181, 199, 261
Hobsbawm, Eric 75, 76, 78, 85, 91-93, 95, 96, 248, 249, 251-253, 255
Holland, Mary 269
Hollanda 131, 220 227, 285, 331, 333
Hollanda Birleşik Vilayetleri 220
Hong Kong 305
 Hong Kong'un Çin'e iadesi 305
Hope, Lord 350
Hristiyanlık 71, 361
Humbert-Droz, Jules 63
Hume, David 13, 132, 136
Hume, Patrick 339, 350, 352
Hurd, Douglas 234, 279
Husak, Gustav 260, 262
Hutcheson, Frances 138

Ionesco, Eugène 59
IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu) 188
Irak 167, 292, 297
ırkçılık 28, 33, 35, 98, 113, 114, 174, 196, 197, 200, 202, 203
 Avrupa'da ırkçılık 113

idealizm 14, 32-34
İkinci Dünya Savaşı 33, 98, 102, 128, 184, 204, 245, 266, 298, 359
İllerleme 16, 25, 26, 46, 53, 55, 87, 88, 103, 179, 195, 209, 258, 285, 286, 294, 356, 377
İlkçilik 23, 34, 36, 123
İngiltere 11, 25, 50, 51, 131, 132, 135, 155, 188-191, 279, 285, 305, 307, 321, 329, 331, 333, 334, 338, 347, 348, 350, 355, 358, 359, 363, 365, 366, 369-371, 379, 380
 Britanya Adaları'ndaki hâkimiyeti 334
 İngilizlik 360
 Köylü Ayaklanması 169
 ulusal kimlik 190
insan doğası 30-32, 37, 41, 56, 99, 117, 124, 137, 183, 228, 378
İnsan Genom Projesi 34, 35, 206
İrlanda 18, 20, 28, 39, 56, 88, 109, 130, 135, 155, 156, 184, 188-190, 225, 231, 237, 247, 272-276, 279, 280, 282, 283, 305, 313, 327, 333, 335, 338, 343, 360, 362, 365, 370, 380, 381
 Boyne Muharebesi 135
 Downing Sokakı Beyannamesi 277, 279, 281
 göçmen kültürü 343
 İrlanda Anayasası 156, 273
 İrlanda ayaklanmaları 335
 İrlanda Parlamentosu'nun lağvedilmesi 335
 milliyetçilik 188
 Paskalya Ayaklanması 64
 Sinn Féin 156, 280
 ayrıca bkz. Kuzey İrlanda, Ulster
İskoç egemenliği 365, 374
İskoçya 10, 20-22, 24, 26, 49, 50, 59, 63-65, 129, 131-137, 140, 143, 151-153, 189, 190, 232, 233, 271, 279, 281, 287, 301, 303-307, 310-315, 317, 318, 320, 324, 325, 327-352, 355, 360-366, 369, 370, 374-376, 378-381
 anayasa 234
 Anayasa Konvansiyonu 324, 375
 anti-materyalizm 324
 Bağımsızlık Savaşları 336
 Birleşme Antlaşması 50, 132, 134, 135, 328, 335, 338, 340, 348, 350, 352, 361, 365, 369, 373, 381
 egemenlik 365, 374
 Egemenlik Partisi 381
 Fransa'yla çatışma 152
 Haklar Bildirgesi 362
 İngilizleşmede İskoç sorumluluğu 351
 İngiltere'yle parlamenter birleşme 329
 İngiltere'yle siyasal birlik 329
 İskoç Aydınlanması 10, 125, 136
 İskoç Meclisi 324, 366
 İskoç karakteri 321, 342
 İskoçya Kilisesi 133, 338
 İskoç yasası 331
 İskoçya İşçi Partisi 50
 İskoçya Ulusal Partisi 49, 50, 318, 324, 325, 331, 332, 379, 381
 İskoçyalılık 304
 kimlik 307, 311
 nüfus vergisi 317, 350
 özerk yönetim 22, 49, 50, 330, 375, 377, 381
 Parlamento 22, 134, 305, 338, 371, 373, 380, 382

Piktler 22, 23, 29, 287, 305, 355
 Presbiteriyencilik 129, 130, 320, 338, 345
 sivil milliyetçilik 369
 siyasal tartışma 232, 309
 tarım devrimi 190
 Thatcherizm 323, 325, 368, 376, 380
 ulusal hareketler 314, 322, 337
 yeni İskoç Parlamentosu için referandum 22, 305
 yetki devri 49, 330, 360, 365, 370, 372, 373, 374, 380
 İslâm 124, 214, 280, 290, 295, 296
 İslâmcı köktencilik 39
 İspanya 184, 233, 234, 239, 242, 251, 372
 İsrail 171, 199, 277, 286, 288, 290, 292, 296, 298
 Arap-İsrail Altı Gün Savaşı 290, 293
 Filistin'in işgali 292, 298
 İsrail-FKÖ barış anlaşması 287
 İsviçre 184, 234, 239, 240, 242, 277, 278
 İşçi Partisi (Britanya) 22, 49, 65
 İtalya 139, 140, 143, 201, 219, 231, 251, 253
 İtalya'da faşizm 201
 Jackson, Fatimah 204
 Jackson, Gordon 317
 Jackson, Karl D. 163, 167
 Jacobiteler 130, 135, 348
 Jacobitizm 130
 Jaffe, Roland 169
 Jersey 238, 249, 251, 256
 Johnson, Paul 288, 289
 Jones, Steve 35, 42, 349
 Jowitt, Ken 106
 kadınların özgürlük mücadelesi 205
 Kaledonya 310, 339, 342
 kalkınma 16-18, 23, 25, 30, 40, 52, 55, 56, 70, 87, 89-94, 97, 99, 100, 102, 105, 112-116, 122, 132, 133, 135, 137, 138, 153, 158, 159, 161, 195, 204, 245, 246, 249, 252-254, 258, 266, 267, 281, 286, 293, 294, 330, 343, 352, 360, 369, 377, 381, 385
 Kalkûta Asya Topluluğu 221
 Kamboçya 123, 158-160, 162-165, 167, 169-176, 182, 186-188, 310
 Angkor Wat 170, 175
 Budizm 162
 Çin desteği 172

devrim 123, 158, 159, 161, 163, 166, 172, 173, 175
 eğitim 160, 187
 etnik saflık 165
 etnik temizlik 159, 172
 Fransız sömürgeciliği ve işgali 160, 174
 Hanoi 162, 172
 Kamboçya Merkez Bankası 171
 Kamboçya'da ırkçılık 174
 Lon Nol 170
 Marksizm 173, 176
 Tuol Sleng imha kampı 160, 168, 172
 kan 28, 32, 34, 36, 41, 95, 96, 101, 103, 105, 106, 116, 143, 145, 163-165, 177, 181, 190, 207, 273, 274, 305, 323
 Kanada 113, 137, 343, 344
 Kant, Immanuel 14, 32, 139, 198
 kapitalizm 40, 52, 71, 99, 103, 108, 116, 133, 138, 139, 166, 242, 252, 254, 267, 312, 316, 324
 Kara Ölüm 169
 Karadzic, Radovan 110, 161
 Kaszinski, Ted 182
 Katalonya 65, 184, 234, 241, 253
 Kedourie, Elie 14, 16, 19
 Kelman, James 347, 349
 kentsel liberalizm 186
 Kettler, David 130-132
 Kırım 108, 185
 Kızıl Kmer 159, 162-165, 168, 170, 171, 173, 175, 186, 187
 Kiernan, Ben 158-163, 165, 167, 169-175, 181, 182, 186, 187
 Kiev 101, 118
 kimlik siyaseti 18, 30, 153, 209, 360
 King, Richard 196
 Kinnock, Neil 368
 Klaus, Vaclav 149, 264-266
 Klee, Paul 19
 Knox, John 320
 Kohn, Hans 105, 112, 183, 188, 191
 Kohn, Marek 195, 196
 komünizm 10, 18, 32, 33, 46, 51, 95, 102, 106-108, 122, 126, 139, 141, 145, 148, 150, 158, 159, 208, 213, 262, 267
 Çekoslovakya'da komünizm 113, 150, 258
 komünizm ve Soğuk Savaş 10, 141, 158
 Korsika 155, 216
 kozmopolitanizm 56, 289

- Körfez Savaşı 292
Kral III. George 216
Kral III. William 135
Kral VI. ve I. James 355, 357, 362
Kral Hüseyin 299
Kraliçe Anne 338
Kraliçe II. ve I. Elizabeth 278, 357
Kraliyet Ailesi 121, 359
Ku-Klux-Klan 206, 207
Kuveyt 291
Kuzey İrlanda 155, 156, 272-276, 279, 280, 282, 305, 365, 370, 380
barış süreci 272
Birlikçilik 279
Hyndford Sokak 270, 271, 274, 284
Katolikler 276
Ulster 156, 208, 269, 271, 272, 274, 275, 277-280, 282-284, 378, 380
Ulster çatışması 156
küreselleşme 30, 112, 123, 124, 204, 208, 209, 214, 229, 253, 254, 305, 378
- Laitin, David 184-186
Lanarkshire 25, 26, 153
Laos 187
Latin Amerika 47, 227
Le Pen, Maurice 178, 203
Leff, Carol Skalnik 262
Lenin, Vladimir İlich 50, 52, 66, 68, 71-76, 83, 171, 213, 352
evlilik üzerine görüşleri 74
Lenin ve self-determinasyon 73, 74
Leninizm 75, 126, 140
Leruez, Jacques 341
Letonya 271, 277
Levack, Brian 361, 363
Levin, Bernard 95
liberalizm 18, 89, 112, 186, 191, 209
Liège 25, 26
Lihtenştayn 247, 249, 251, 253
Litvanya 89, 91, 95, 98
Ljubljana 118
Locke, John 376
Lon, Nol 170
Londra 50, 79, 96, 117, 133, 161, 163, 177, 182, 187, 283, 328, 333, 336-338, 341, 343, 355, 365, 379
Luther, Martin 169
Luxembourg, Rosa 66
Lübnan 291
Lüksemburg 232
Lynn, Vera 359
- Maastricht 113, 114, 231, 236, 238
Macaristan 209, 231, 334, 341
Macdiarmid, Hugh 271, 311, 321, 322, 328
MacDonald, Ramsay 344
Mackenzie, W. J. M. 308, 309, 313
Maisonrouge, Jacques G. 53
Major, John 279, 282, 327, 358, 361, 367
Makyavelcilik 142
Malinowski, Bronislaw 221
Malta 69, 250
Malvinas Adaları 250
Man Adası 232, 238, 251, 256
Mandela, Nelson 277
Mann, Thomas 28, 45
Markiewicz, Kontes 64
Marksizm 32, 33, 42, 52, 62, 70, 93, 125-127, 139, 161, 173, 176
Marx, Karl 33, 50, 51, 67, 71, 77, 80, 139, 192, 217, 218
Masaryk, Tomás Garrigue 260
materyalizm 32-34, 38, 54, 71, 79, 90, 126, 150, 180, 324
felsefi materyalizm 32
sosyo-tarihsel materyalizm 33
tarihsel materyalizm 32, 38, 54, 71, 79, 90, 126, 180
Maxwell, Robert 251
Mayer, Arno J. 92, 192
McCrone, David 9, 152, 341, 348
McGimpsey, Chris 282
Meciar, Vladimir 24, 145, 209, 261, 265
Megalomanya 22, 24, 146, 149, 180
Mekong Nehri 172
Mendel, Hersch 70, 84
Meritxell 232, 235, 242
mikro-devletler 219, 238, 245, 249-251, 253, 255, 256
militarizm 64, 189
Mill, John Stuart 192
Milletler Cemiyeti 247
milliyet 14, 15, 18, 23, 30, 55, 56, 73, 85, 87, 88, 95, 97, 99, 106, 107, 117, 123, 124, 129, 138, 143, 148, 183, 190, 283, 209, 229, 256, 266, 275, 278, 280, 285, 343, 344, 348, 352, 356, 362, 381
milliyet siyaseti 14, 23, 30, 87, 95, 106, 117, 123, 124, 129, 148, 183, 208, 209, 256, 275, 280, 285, 356, 362, 381
milliyetçilik 9, 10, 13, 14, 17, 19, 20, 22-25, 27, 30, 31, 36, 39-42, 45, 47, 54, 55, 59, 60, 67, 70, 74, 77, 78, 82, 85,

- 87, 90-94, 97, 99-101, 103, 105, 107, 108, 110, 111, 115, 116, 122-124, 129, 137, 144, 146, 148, 151, 152, 154, 157, 164, 165, 167, 176, 178, 179, 181, 183, 188, 190-192, 195, 200, 202, 209, 211, 214, 216, 217, 219, 221-223, 228, 245, 246, 255, 258, 265-267, 272-275, 277-280, 282, 285, 287, 289-291, 294, 303, 309, 310, 314, 318, 319, 331, 332, 343, 348, 351, 352, 360, 364, 369, 377, 382
- Afrikalı Amerikan milliyetçiliği 216
- Arap milliyetçiliği 288, 291
- Çek milliyetçiliği 179, 265
- Filistin milliyetçiliği 285, 291
- Galler milliyetçiliği 282
- İrlanda milliyetçiliği 188
- İskoç milliyetçiliği 162, 322, 352
- Milliyetçilik Çalışmaları Merkezi 10
- milliyetçilik karşıtlığı 82, 110, 123, 303
- milliyetçilik ve psikoloji 36-38, 40, 183
- Sırp milliyetçiliği 186
- sivil milliyetçilik 125, 148, 151, 154, 184, 190, 191, 223, 257, 277, 280, 282, 369
- Yahudi milliyetçiliği 299
- Milosevic, Slobodan 104, 145, 186
- Minc, Alain 253
- Minerva 85, 86, 94, 99
- Mitterrand, François 234, 241
- modernizm 27, 31, 34, 38, 40, 41, 123, 182
- sosyolojik modernizm 38, 41
- modernleşme 14, 15, 18-20, 22, 23, 25-30, 32, 33, 39, 41, 42, 88, 90, 91, 116, 121-123, 155, 179, 181, 183, 186, 190-193, 218, 246, 280, 281, 285, 294, 295, 304, 366, 377
- modernleşme teorisi 14, 22, 23, 27-29, 32, 33, 39, 41, 155, 179, 181, 186, 192, 246
- Monako 232, 247, 249, 251, 253
- Moravya 179, 258, 266
- Morrison, Van 269-271, 278, 284
- Moskova 18, 80, 142, 258
- Muhafazakâr Parti (Britanya) 205, 359
- Muhteşem Devrim 338
- Musevilik 71, 199
- Yahudi Soykırımı 181
- Yahudilerin Amsterdam'dan tehciri 81
- mutlakıyetçilik 167, 333, 362, 364, 377
- Münih 101
- Murray, Randolph 350
- Napoleon 55, 121, 176, 215-218
- NATO 145, 150
- Nazizm 106, 180, 259
- neoklasizm 222
- New York 110, 117, 233, 235, 256, 289, 292
- Nietzsche, F. W. 182, 207, 213
- Niven, Doug 168
- O'Brien, Conor Cruise 31, 38, 211, 224, 272, 273, 276, 280, 282
- Oakeshott, Michael 376
- okuryazarlık 28, 157, 177, 179, 182
- Ortak Tarım Politikası 184
- özeleştirme 150, 249
- Paisley, Ian, Junior 270, 282
- Paris 18, 35, 79, 80, 96, 117, 160, 176, 182, 187, 215, 218
- Paskalya Ayaklanması 64
- Paterson, Lindsay 9, 133, 152, 329, 330, 340-349, 351, 352, 374
- Pekin 25, 80, 165, 172, 294
- Perthshire 130, 332
- Pétain, Henri-Philippe 178, 183
- Punon Pen 159, 160, 163, 168, 170, 175, 176, 187
- Piktler 22, 23, 29, 287, 305, 355
- Pithart, Peter 10, 257, 262, 265, 266
- Pitlochry 130
- Pocock, J. G. A. 220, 337, 357
- Podniek, Juris 271
- Pol Pot 158-160, 162-165, 168, 169, 171-176, 187
- ayrıca bkz. Saloth Sar
- Ponchaud, Peder François 176
- Ponnary, Khieu 160
- Popper, Karl 127
- Portekiz 227, 236
- Prag 10, 13, 32, 126, 148, 149, 179, 265
- Prens Sihanouk 173, 175
- Presbiteriyenizm 129, 130, 320, 338, 345
- Puymège, Gerard de 177
- Rabin, Yitzhak 296
- Ramet, Sabrina 186
- Reagan, Ronald 97
- realizm 123, 228

- Redpath, Jack 269, 271
 refah devleti 133, 344, 366
 Reformasyon 305
 Reig, Oscar Ribas 235, 238
 Renan, Ernest 369
 Restorasyon 49, 56, 78, 136
 Revel, Jean-François 10, 42, 46, 47
 revizyonizm 71
 Riefenstahl, Leni 171
 Riga 118
 Riley, Chris 168
 Robertson, John 329, 330, 333, 337, 338, 352
 Robespierre, Maximilien 154, 217
 Robinson, Mary 282
 Roma 118, 214-218, 238, 310
 Roma Hukuku 218
 Romanlar 208, 209
 Romantizm 22, 69, 123, 173, 215, 216, 221, 322, 335, 348, 352
 Romanya 101
 Rosenberg, Justin 123, 253
 Rousseau, J. J. 219, 221
 Rönesans 129, 215, 216, 289
 Ruanda 123, 163, 166, 174, 188, 205, 208, 274
 Russell, Conrad 364, 370
 Rusya 62, 68, 94
 Rus Devrimi 63
 Rutland, Peter 264-266
- Saddam Hüseyin 292, 295, 299
 Said, Edward 195, 206, 286-298
 Gellner'e karşı görüşleri 206
 Saint-Just, Louis-Antoine-Leon de 154, 217
 Saloth Sar (Pol Pot) 159, 160
 Samphan, Khieu 164, 165
 San Marino 232, 249, 253
 San Sebastian 156
 Sanayi Devrimi 25
 sanayileşme 13-16, 18, 20, 25, 28, 30, 31, 36, 42, 56, 65, 87, 90, 115, 116, 121, 157, 179, 184, 192, 195, 220, 222, 252, 281, 286
 Almanya'da sanayileşme 181
 ilkel sanayileşme 99, 135
- Saraybosna 156, 192
 Sary, Ieng 187
 Schanberg, Sidney 170
 Schlegel, Friedrich 221
 Schopenhauer, A. 171
 Schulz, George 292
- Scott, Sir Walter 137, 322, 327, 328, 335, 336, 339, 347, 349
 Sen, Hun 187
 Sharp, Alan 349
 Sırbistan 104, 167
 Sırplar 20, 98, 273, 280, 281
 Sırp ulusal hareketi 186
 Singapur 249, 251, 255
 Sinn Féin 156, 190, 265, 280, 282
 sivil milliyetçilik 125, 148, 151, 154, 184, 190, 191, 223, 257, 277, 280, 282, 369
 "sivil toplum" 122, 123, 125-129, 132, 133, 135-140, 144-154, 253, 275, 316, 317, 341-343, 345, 352, 374
 siyasal yeniden yapılandırma 96, 97
 Siyonizm 209, 297, 298
 Slovaklar 24-26, 257, 259, 261, 262, 264, 265
 Slovakya 24, 26, 209, 257-261, 264, 265
 Slovak Komünist Merkez Komitesi 258
 Slovakya ve Nazi Almanyası 258
 Smith, Adam 117, 132, 134, 136, 138, 254, 256
 Smith, Anthony D. 31, 115, 356
 Sobibor 168
 Soğuk Savaş 10, 47, 106, 107, 109, 126, 140, 141, 144, 158, 192, 200, 202, 203, 248, 272, 359
 Soğuk Savaş ve komünizm 10, 141, 248
 Soros, George 126, 256
 Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDLP) 280, 283
 sosyalizm 47, 49-53, 60, 64, 71, 72, 80, 89, 141, 150, 159, 312, 317
 devlet sosyalizmi 47
 sosyalist düşünce 72
 Sovyetler Birliği (SSCB) 53, 82, 94, 95, 103, 107, 111, 113, 161, 165, 253, 247
 Birinci Enternasyonal 58, 65
 İkinci Enternasyonal 65, 73, 142
 milliyet sorunu 95
 Sovyetler Birliği'nin dağılması 248
 Üçüncü Enternasyonal 65, 70, 80, 141
- Sparta 134, 215
 Spielberg, Steven 213
 Sri Lanka 39
 Stalin 80, 82, 89, 96, 98, 168
 Stalinizm 62, 142, 175
 Steiner, George 36, 100, 199, 260
 Stevenson, Robert Louis 77, 321, 348

- Strasbourg Parlamentosu 113
 Stuart, Charles Edward 129, 338, 340, 361, 374
 Stuart hanedanlığı 130, 132, 374
 sürgündeki Stuart monarşisi 338
 Suriye 167, 286, 291, 297
- Şarkiyatçılık 195, 206, 290, 292-295
 şehir-devletler 219, 249, 253, 255, 281
 şehirleşme 40, 122, 136, 152, 157, 158, 182, 218
 şovenizm 51, 75, 95, 104, 110, 171, 175-177, 179, 181, 218, 231, 236, 305, 328
 Fransız şovenizmi 51, 231
- Tacikistan 108
 Tam, General 370, 372
 Tayland 172
 Tel Aviv 286
 Thatcher, Margaret 143, 204, 243, 296, 312, 315, 316, 323, 324, 365, 367
 Thatcherizm 323, 325, 368, 376, 380
 Thom, Martin 123, 211, 212, 214, 215, 217-224, 357
 Thompson, Edward 158
 Thomson, D. C. 320
 Tibet 121, 213
 Tibetliler 20, 213
 tikelcilik 52, 56, 72-74, 79, 80
 Ortaçağ tikelciliği 52, 53, 69
 Tóibín, Colm 156
 totalitarizm 47, 128, 328
 Tudjman, Franjo 110
 Tudor hanedanlığı 190
 Tuol Sleng imha kampı 160, 168, 172
 Turner, Charles 149, 150
- Ukrayna 108, 185
 Ulster 156, 208, 269, 271, 272, 274, 275, 277-280, 282-284, 378, 380
 Birlikçilik 279
 Hyndford Sokakı 270, 271, 274, 284
 Ulster çatışması 156
 ulus-devlet 16, 26, 34, 40, 54, 92, 105, 126, 157, 159, 209, 214, 222, 227, 229, 231, 238, 239, 245-247, 249, 252, 255, 265, 298, 319, 331, 357, 359, 360, 376-378, 380
 ulusal kimlik 39, 40, 57, 94, 95, 137, 151, 157, 175, 183, 190, 191, 234, 256, 303, 305, 306, 325, 356, 360, 377
 ulusallık 18, 21, 141, 170, 185, 220, 229, 237, 352, 353, 358, 372
 uluslararasılık 51-57, 79
 ulusötesicilik 248
- Ürdün 286, 291
- vatanperverlik 214, 215, 217, 218, 223, 328
 Vet, Vorn 161
 Vichy 92, 178
 Vickery, Michael 172, 173, 175
 Vietnam 162, 163, 169, 171, 172, 174, 175, 186, 187
 Vietnam Savaşı 169
 Vilnius 86, 95, 101
 Viyana 25
 Voltaire 219, 307
- Washington, George 216
 Watson, James Dewey 34
 Weber, Max 27, 41, 180, 345, 346
 Westphalia Antlaşması 253
 Whitman, Walt 284
 Williamson, Neil 63, 64, 67
 Windsorlar 146, 241
 Wolf, Eric 168, 169
- Yeats, W. B. 27, 28, 284
 Yeltsin, Boris 113
 yeni emperyalizm 17
 yeşil siyaset 157
 yetki devri 49, 189, 202, 330, 360, 365, 370, 372-374, 380
 Yugoslavya 98, 101-103, 109, 111, 112, 145, 167, 186
 eski Yugoslavya ülkeleri 145
 Yugoslavya savaşları 109
 Yunanistan 184
- Zeldin, Theodore 211
 Žižkov 149

“Modern felsefenin esas konusu sanayileşme değil, milliyetçilik- tir; buhar makinesi ve bilgisayar değil, ulustur. Alman felsefesi (Marksizm dahil olmak üzere), sancılı bir oluşum çağındaki Al- manya’yla ilgiliydi; İngiliz ampirizmi, serbest ticaret ve ilkel en- düstriyel hegemonya devrindeki Anglo-Britonlarla ilgiliydi; Ame- rikan pragmatizmi, Batı sınırına dayanılmasının ardından ABD demokrasisinin yayılmasıyla ilgiliydi; Fransız varoluşçuluğu, 1789 Cumhuriyetçiliğinin yirminci yüzyıldaki yenilgilerinin ardından düştüğü açmazı temsil ediyordu.”

ocukluk hastalığı, saçmalık, akıldışılık, kaba ilkellik... Ötesi, modern çağın karanlık yüzü. Günümüzde mil- liyetçilik ile birlikte anılan onca benzer tanımlamaya bakılırsa, son kullanma tarihinin dolması murat edilen arkaik bir lanetten söz ediliyor gibi. Peki, Nairn’in mil- liyetçiliğe atfen kullandığı iki-yüzlü Roma tanrısı “Ja- nus” metaforu bize ne söylüyor olabilir? Kendilerini modernizmin “ilerlemeciliği” ve sanayileşmenin yıkıcı hükümleraltında bitap düşmüş hissedenler, “yüzlerini” geçmişe çevirdiklerinde ne görüyorlar- dı? Milliyetçilik, hangi arzulara cevap vererek işlevselleşiyordu?

Anthony Barnett’in sözleriyle, “yazar olmasının ötesinde kışkırtıcı tar- zı ve sarkastik üslubuyla inatçı bir düşünür olan” Tom Nairn, Milli- yetçiliğin Yüzleri adlı eserinde milliyetçiliğe dair rahatsız edici, klişe- lere yaslanmayan sorular soruyor; yetinmiyor, kendine has polemikçi diliyle İrlanda ve Filistin sorunlarından Kamboçya ve Ruanda örnek- lerine, İskoçya ve Güney Afrika’dan 1993’te dağılan Çekoslovakya deneyimlerine uzanan geniş bir zeminde tartışıyor, didikliyor, bir arkeolog titizliğiyle tarihi eşeliyor. Nairn, modernitenin hayati bile- şenlerinden biri olarak gördüğü milliyetçiliği tarihsel deneyimlere yaslanarak, geleneksel bakış açılarının kısıtlılığını ve bıkkınlık verici miyopluğunu sorgulayan bir yolculuk öneriyor. ■

